A Csepel-sziget és Ráckeve mint királyi és szultáni birtok

(15–18. század)

Az Eszterházy Károly Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskolája közleményei

6. kötet

Sorozatszerkesztő:

Romsics Ignác

Miskei Antal

A Csepel-sziget és Ráckeve mint királyi és szultáni birtok

(15–18. század)

Líceum Kiadó
Eger, 2016

Lektorálták:

Balogh Judit
Gebei Sándor
Lipp Mónika Mária
Oborni Teréz
Soós István
Tringli István

ISSN 2062-7483

ISBN 978-615-5621-26-0

A kiadásért felelős:
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Grebely Gergely
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Lonsták Márton

Megjelent: 2016-ban

Készítette: Agria-Humán Közhasznú Nonprofit Kft., Eger, Iskola utca 2.
Nyomdaüzem vezető: Lakatos Gabriella

TARTALOM

BEVEZETÉS **9**

EGY KIRÁLYI MEZŐVÁROS SZÜLETÉSE A 15. SZÁZAD DEREKÁN **16**
(Adalékok Ráckeve középkori történetéhez)

1. Szendrő eleste 16
2. Az al-dunai keveiek menekülése és letelepedése 18
3. Az ideiglenes szálláshely 21

RÁCKEVE KÖZÉPKORI KIVÁLTSÁGAI **24**

1. A középkori magyar városok 24
2. A középkori Ráckeve privilégiumai 30

RÁCKEVE, A KIRÁLYI MEZŐVÁROS (1440–1541) **39**

1. Gazdasági élet 39
2. Társadalmi és etnikai viszonyok 46
3. Településkép 52

RÁCKEVE ÉS AZ 1514. ÉVI PARASZTHÁBORÚ **58**

1. A források 59
2. A keresztesek zászlaja 63

EGY MEZŐVÁROS KÉZMŰIPARA A 15–16. SZÁZADBAN **66**

1. A kézműipari termelés jellemzői 67
2. Iparosok és iparágak 77

A CSEPEL-SZIGETI TELEPÜLÉSEK MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSE A 16–17. SZÁZADBAN **85**

1. Gabona-, gyümölcs- és zöldségtermesztés 85
2. Rétgazdálkodás és állattenyésztés 90
3. Szőlőművelés és halászat 106
4. Az agrártermelés mérlege 110

A CSEPEL-SZIGET JOGÁLLÁSA ÉS TELEPÜLÉSEINEK ADÓZÁSA A TÖRÖK URALOM IDEJÉN **111**

1. A szultáni hászváros (1541–1622) 112
2. Szultáni és magánföldesúri birtoklás (1622–1695) 130

A REFORMÁCIÓ MEGJELENÉSE EGY „PRAVOSZLÁV HÁSZVÁROSBAN” **142**

1. A reformáció kezdetei 142
2. Szegedi Kis István 150
3. Skarica Máté 156

ORTODOX NÉPESSÉG RÁCKEVÉN (15–18. SZÁZAD) **170**

1. Népcsoportok és nyelvek 170
2. A ráckevei ortodox felekezet 173

A RÁCKEVEI ISTENANYA ELSZENDEREDÉSE-TEMPLOM TÖRTÉNETE **202**

1. A templom építése 203
2. A templom felújítása 207
3. A templom védőszentje 210
4. A templom külseje 215
5. A templom belseje 217

A RÁCKEVEI SZERB ORTODOX TEMPLOM FALKÉPEINEK IKONOGRÁFIÁJA **228**

1. A kutatók és a restaurátorok véleményei 228
2. Az 1765–1771. évi munkálatok 229
3. A déli fal festményei 232
4. Az északi fal festményei 239
5. Az elválasztó fal festményei 244
6. A mennyezet festményei 246
7. A szentély festményei 248
8. A nyugati fal festményei 253
9. Az oldalkápolnák festményei 257
10. Áttekintés 265

A CSEPEL-SZIGETI URADALOM ÉS RÁCKEVE VISZONYA (1686–1736) **268**

1. A Csepel-sziget birtokosai (1695–1736) 268
2. A földesúri fennhatóság alá került mezőváros 273

A KIRÁLYI FENNHATÓSÁG ALÁ VISSZAKERÜLT CSEPEL-SZIGETI URADALOM ÉS RÁCKEVE KAPCSOLATA AZ ÚRBÉRRENDEZÉS IDŐSZAKÁBAN **285**

1. Birtoklás és uradalmi szervezet (1736–1918) 285
2. Birtokperek az 1740–1760-as években 286
3. Az úrbérrendezés és hatása 288
4. Szaplonczay János hivatali visszaélései 296
5. Küzdelem az örökbérleti szerződés bevezetéséért 309

ÖSSZEFOGLALÁS **325**

SUMMARY **332**

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM **335**

1. A források lelőhelye 335
2. Forráskiadványok 338
3. Felhasznált irodalom 353

A TANULMÁNYOK ELSŐ MEGJELENÉSI HELYE **411**

KÉPEK **414**

BEVEZETÉS

1. Tudományos előzmények

A késő középkori és az újkori magyar történelem vizsgálata kiemelt helyet foglal el a hazai tudományos életben. A helytörténeti kutatásokkal kapcsolatban viszont ugyanez a megállapítás már nem érvényes. Ennek a körülménynek számos oka van, gyökerei még a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza.

A viszonylag gyenge szakmai színvonalú helytörténeti munkák iránt napjainkban sem mutatkozik különösebb érdeklődés. Ezen a hozzáálláson mindenképpen szükséges változtatni, hiszen az ország tájegységeinek és településeinek történelmi sajátosságai, különleges vonásai szervesen illeszkednek az általános képbe. Az egyedi jellegzetességek nem gyengítik, hanem éppen ellenkezőleg, színesebbé, változatosabbá, árnyaltabbá teszik a magyar történelemről alkotott összképet.

Tudományos munkásságomat huszonnégy évvel ezelőtt kezdtem meg. Ráckeve 15–16. századi kereskedelmének elemzéséből nőtt ki PhD értekezésem témája is, amely a budai szandzsák hászvárosainak gazdasági és társadalmi viszonyait elemezte. Disszertációmat a Debreceni Egyetem – akkoriban még Kossuth Lajos Tudományegyetem – könyv formájában is megjelentette.

A fokozatszerzés után olyan kutatási területet választottam magamnak, ahol az elsajátított forráskritikai alapelveket és statisztikai módszereket alkalmazni tudtam. Ennek megfelelően érdeklődésem a Csepel-sziget mint királyi uradalom felé fordult. Ráckeve monográfiájának elkészítését a helyi templomok régmúltjának beható tanulmányozása egészítette ki.

Néhány sorban utalnom kell azoknak a szakembereknek a nevére is, akik munkásságukkal kitaposták előttem az utat. A lista összeállításakor nem töreked(het)tem a teljességre, mivel ilyen széles körű historiográfiai áttekintés szétfeszítené a bevezetés kereteit. Csupán azoknak a „történészelődöknek" a nevét sorolom fel, akiknek az adatait, gondolatait vagy következtetéseit átvettem, pontosítottam, esetleg helyesbítettem.

A legalapvetőbb információkat Pesty Frigyes, Galgóczy Károly, Dedek Crescens Lajos, Reiszig Ede, Csánki Dezső, Györffy György és Hajdú Mihály műveiből merítettem. A középkori oklevelek szövegét vagy tartalmi kivonatait Magdics István, Thallóczy Lajos, Áldásy Antal, Bakács István és Bártfai Szabó László tette közzé. Megjegyzem, hogy anyaggyűjtésem során két új kiváltságlevélre sikerült rábukkannom a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában, ezek még kevésbé ismertek a medievisztika számára.

Az oszmán írnokok készítette tahrir-defterek Káldy-Nagy Gyula, a magyarországi török kincstári defterek Velics Antal és Kammerer Ernő jóvoltából olvashatók magyar nyelven. Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveit Borosy András, Kisfaludy Katalin és Szabó Attila regesztázta. Kiss Lajos a településnevek eredetét tisztázta. Solymosi László és Lakos János munkái a források felhasználhatóságához nyújtottak biztos fogódzót.

Az 1945 előtt megjelent vármegyetörténeti kézikönyvek adatgazdagságuknak köszönhetően ma is nélkülözhetetlenek. Bizonyos témaköröket azonban – mint például a gazdaságtörténetet – a polgári történetírás képviselői elmulasztottak behatóan elemezni. Ezen a helyzeten Makkai László 1958-ban megpróbált változtatni, de az igazi áttörést 2001-ben Zsoldos Attila, Tringli István, Hegyi Klára és Szakály Ferenc írásai jelentették. Pest megye monográfiájának elkészítését több tényező is indokolttá tette. Elsősorban az az igény, hogy egy korszerű, interdiszciplináris szemléletű összefoglalás lásson napvilágot. Hovatovább az sem elhanyagolható körülmény, hogy a Borovszky Samu által 1910-ben, illetve a Dercsényi Dezső által 1958-ban szerkesztett kötetek megjelenése óta számos részletkérdés tisztázódott, s a levéltári források feltárása nagy lendülettel folyt és folyik napjainkban is. Mindez oda vezetett, hogy a 21. század elejére egy modern kézikönyv kerülhetett az olvasók kezébe.

A késő középkori Magyar Királyság városait Kubinyi András a korábbiakhoz képest merőben új szempontok szerint osztályozta, eredményeit több tanulmányomban hasznosítottam. Erősítette bennem a kutatási hajlamot Rácz István 1995-ben kiadott munkája is, amely a török világ anyagi és szellemi hagyatékát ismertette.

A Csepel-sziget és Ráckeve régmúltjáról Fegyó János, Fenyvesi (Mészáros) László, Füves Ödön, Horváth Lajos, Károly János, Kovács József László, Kovácsné Paulovits Teréz, Mályusz Elemér, Milhoffer Sándor, Vass Előd – hogy csupán a legtöbbször idézett szerzőket említsem meg – közöltek értékes információkat. Tisztelet a kivételnek, a szóban forgó kutatók egy része csínján bánt az egyházi levéltárak iratanyagával, így ezeknek az intézményeknek az állagai valóságos kincsesbányát jelentettek számomra. Mindezek ellenére hálás köszönettel tartozik nekik

az utókor, éppúgy, mint azoknak a szakembereknek (Henszlmann Imre, Genthon István, Entz Géza, Nagy Márta), akik a művészettörténet oldaláról hívták fel a figyelmet Ráckeve műemlékeire, valamint műemlék jellegű épületeire. Illik megemlékeznem továbbá a méltatlanul elfeledett ráckevei főjegyzőről, Tamássy Andorról is, aki a második világháború végén a vagonokra rakott és megsemmisítésre ítélt városi jegyzőkönyveket – sok más fontos dokumentummal együtt – mentette meg a pusztulástól.

Annak idején, 1991–1992-ben, még egyetemi hallgatóként, Rácz István biztatására kezdtem el régiótörténeti kutatásokat folytatni. Kedves kötelezettségemnek teszek eleget, amikor az ő emlékének szentelem ezt a kötetet.

2. Vizsgálati módszerek

Anyaggyűjtésemet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Hadtörténeti Intézet Levéltárában, az Esztergomi Prímási Levéltárban, a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban, a Ráday Levéltárban, a Szentendrei Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltárban, a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtárában, a Budapesti Történeti Múzeumban és a ráckevei Árpád Múzeumban végeztem.

A feldolgozás során az analízisre és a komparativitásra helyeztem a hangsúlyt. Arra törekedtem, hogy a korábban megírt és utólag módosított tanulmányok tartalmi és formai szempontból egyaránt egységes rendszert alkossanak. Azokat a gazdaság-,

társadalom-, igazgatás-, egyház-, jog- és művészettörténeti írásokat gyűjtöttem egy csokorba, amelyek átfogó képet nyújtanak a Csepel-szigeti uradalom és Ráckeve 15–18. századi történetéről. S bár komplex kereskedelemtörténeti értekezést egyelőre nem közöltem, az ortodox népességgel foglalkozó írásom több adatot is tartalmaz erre a témakörre vonatkozólag.

A szövegben lévő táblázatok a mondanivaló tartalmát hivatottak alátámasztani, s számozásuk a lábjegyzetekkel együtt minden dolgozatban elölről kezdődik. A település- és személynevek – ez utóbbiak csak abban az esetben, ha egyértelműen be lehet őket azonosítani – mai alakjukban fordulnak elő. Ahol a pontos névhasználattal kapcsolatban kételyek merültek fel, ott a problémát okvetlenül jeleztem. Így például a középkori oklevelekben szereplő Petrus keresztnév fordítható Péterként, Petkóként és Pietróként; ugyanígy a Iohannes/Johannes név is utalhat Jánosra vagy Jovánra. A hivatkozások és a rövidítések az Acta Academiae Agriensis Sectio Historiae közlési szabályzatában lefektetett előírásokhoz igazodnak. Kivételt képeznek az oldalszámok, amelyek rövidítésére a p (pagina) betűt használtam. Az idézeteket dőlt betűvel szedtem.

A főszövegbe és a lábjegyzetekbe az alábbi egyezményes jeleket iktattam be.

()	rövidítések feloldása
[]	az íróanyag hibája vagy károsodása miatt nem olvasható pótlások, illetve értelemszerű kiegészítések, valamint a forrásokból és Magdics István forráskiadványából kimaradt szövegrészek jelzése
<>	az író hibájából kimaradt, de szükséges szöveg pótlása
Nr.	Numerus (szám)
p.	pagina (oldal)

A Függelék című rovatban alfabetikus sorrendben tüntettem fel mindazokat a levéltári forrásokat, forráskiadványokat és tudományos munkákat, amelyek tanulmányaim elkészítését segítették. Az Istenanya Elszenderedése-templom alaprajzának mellékletként való elhelyezését „A ráckevei szerb ortodox templom falképeinek ikonográfiája" című tanulmány követeli meg.

Számomra nem kétséges, hogy az országos folyamatok és azok helyi vetületei szoros kapcsolatban állnak egymással. A helyi specifikumok az általános tendenciához igazodnak, s kölcsönösen erősítik egymást. A magyar nemesi címet szerzett kevei Száva szpáhi például, aki kémkedése révén a megszálló oszmán hatalommal éppen olyan jó viszonyt ápolt, mint a Habsburg-kormányzattal, kétségkívül különleges státuszt (ortodox hitű kereskedő, magyar nemes, oszmán előkelő) élvezett a Hódoltságban, ám ebből még nem következik, hogy Ráckeve társadalma a 16. század második felében jelentősen eltért volna az ország többi hászvárosának társadalmi berendezkedésétől. Éppen ellenkezőleg. A Csepel-sziget kalmárvárosában a lakosság vagyoni rétegződése a hozzá hasonló településekével nagyrészt egyező vonásokat mutatott a török uralom első évszázadában is.

3. Célkitűzések

A tematikailag egybekapcsolódó tanulmánykötet tizenhárom tanulmányt foglal magában. Mindegyike a középkori iratokban Nagyszigetként nyilvántartott Csepel-sziget és a térség központjának számító Ráckeve köré rendeződik. Az egykori mezővárost a korabeli dokumentumokban általában Kevinek, Kiskevinek, Ráckevinek nevezték, jómagam azonban – akárcsak a sziget többi települése esetében – a mai elnevezést használom.

A gyűjteménybe felvett írások csoportosítása kronologikus és tematikus módon történt. A nyitó évszám 1440, amikor is az al-dunai Keve magyar és délszláv polgárainak egy része

elhagyta otthonát, s Budától délre új lakóhelyet talált magának. Innentől fogva a Csepel-szigeti királyi uradalom és Ráckeve története elválaszthatatlanul összefonódott egymással.

A kiválasztott dolgozatok időben a 15–18. századot fogják át. Tekintettel arra, hogy tanulmánykötetről van szó, a komplexitás csak a válogatás szempontjai során érvényesülhetett. Nem a véletlen műve, hogy az időrendi elrendezés mellett különféle tematikájú írások sorakoznak egymás mellett.

A kutatást ezen a ponton természetesen nem szabad lezárni. Mindenképpen szükségesnek látszik, hogy a jövőben feldolgozásra kerüljön a Csepel-sziget története a honfoglalás korától egészen a tizenöt éves háború kitöréséig, amit az úrbérrendezés és a ránk maradt egyházlátogatási jegyzőkönyvek lefordítása és elemzése követne. A canonica visitatiók rendkívül értékes, ám annál kevésbé kiaknázott forrásai a helytörténetírásnak.

E rövid bevezetést Marcus Tullius Cicero (Kr.e 106–43) örök érvényű bölcsességével zárom, amely egyben mottója is ennek a szerény gyűjteménynek: *„A történelem az idők tanúja, az igazság világossága, az emlékezet élete, az élet tanítómestere, a múlt hírnöke."*

***

Ez a kiadvány lényegében megegyezik a 2014-ben benyújtott habilitációs tanulmánykötetem anyagával. A szakirodalom bővülése, a forráskiadványok számának gyarapodása, illetve lektoraim javaslatai azonban szükségessé tették a korábban publikált írásaim tartalmi és/vagy formai szempontból történő módosítását. Ez a magyarázata annak, hogy az eredeti változathoz képest bizonyos eltérések találhatók az itt közölt dolgozatokban.

Kedves kötelezettségemnek teszek eleget, amikor hálás köszönetemet fejezem ki lektoraimnak a korrekt és szakszerű bírálatukért, valamint azoknak a levéltári, múzeumi és könyvtári dolgozóknak, akik anyaggyűjtésemhez minden segítséget megadtak.

EGY KIRÁLYI MEZŐVÁROS SZÜLETÉSE A 15. SZÁZAD DEREKÁN

(Adalékok Ráckeve középkori történetéhez)

1. Szendrő eleste

Tudományos berkekben mind a mai napig általános az a vélemény, miszerint Ráckevét a 15. század derekán az al-dunai Keve városából, valamint a szomszédos Bálványos és Szkorenovc falvakból érkező telepesek alapították, akiknek menekülését az oszmán-törökök balkáni terjeszkedése idézte elő.[1] II. Murád szultán (1421–1451) 1439. augusztus 18-án elfoglalta Szendrőt, és Novo Brdo kivételével még ugyanabban az évben meghódította a szerb állam tekintélyes részét is.[2]

Szendrő eleste után a Duna innenső oldalán található Keve vára és városa közvetlen szomszédja lett a hatalmas Oszmán Birodalomnak. Az országban dúló belviszályok miatt joggal lehetett tartani attól, hogy a központi hatalom nem, vagy csak nagyon nehezen tudja megvédeni a határ menti területeket, ahol

1 Kiváló munkájában Draskóczy István 1440 helyett 1444-et írt: *Draskóczy*, 2000. 23. p.

2 *Schönherr*, III. 1895. 620–622. p.; *Hóman–Szekfű*, II. 1936. 412–413. p.; *Engel–Kristó–Kubinyi*, 1998. 199. p. A vonatkozó rész Engel Pál munkája. Mai elnevezések: Keve = Kovin (Szerbia), Bálványos = Balvanište (Homokbálványos, Szerbia), Szkorenovc = Skorenovac (Székelykeve, Szerbia).

a fegyveres összecsapások, portyázások egyre gyakoribbá váltak.[3] Antonio Bonfini a következőképpen írt erről az időszakról: *„Körülbelül abban az évben, amelyben Albert király távozott az életből* [1439]... *a magyar államnak nem volt királya, és megtörte a két frakció meg a belháború… A magyarok a belső viszálykodás közepette kölcsönös öldökléssel és rablással hizlalták kapzsiságukat, és eközben nem törődtek sem a hazával, sem a fenyegető veszedelemmel, önnön javukra sem gondoltak, és inkább akartak a töröknek, mint saját polgártársuknak behódolni. A magyar ekkor odáig jutott az őrjöngésben és dühöngésben, hogy nehezebben viselte a honfitárs, mint a török által okozott kárt. Murád pedig, aki a fejérvári ostrom alkalmával rengeteg pénzt és embert veszített, hogy el ne szalassza ezt a pompás alkalmat, ahol csak lehetett, támadta az országot; hol a Tiszánál pusztított a Duna túlsó oldaláig, felgyújtotta a falvakat, elhajtotta az embereket és az állatokat, hol meg azt dúlta, rabolta, ami a Dráva és a Száva között fekszik. Hol innen, hol onnan hajtották örökös rabságba a véneket és ifjakat, a férfiakat és asszonyokat, a gyermekeket, de Magyarország belviszálytól dühödött főurai még mindig nem tértek észhez."*[4] Nándorfehérvár erőssége is csupán védői elszántságának, valamint parancsnoka, Tallóci Jován vránai perjel szervezőkészségének és katonai tapasztalatainak köszönhette, hogy 1440 nyarán nem került a szultán kezére.[5]

3 I. Ulászló király 1440. augusztus 9-én kelt oklevele szerint Hunyadi János és testvére Orsova, Szörény, Győrén (?) és Miháld környékén csaptak össze a törökkel (*Teleki*, 1853. 90. p. Nr. XXXIX.).

4 Antonio Bonfini, 1995. 590. és 592. p.

5 Nándorfehérvár 1440. évi ostromáról lásd: *Szabó P.*, 2010. 59–85. p. A Tallóci családról lásd: *Mályusz*, 1980. 531–576. p.

2. Az al-dunai kevei menekülése és letelepedése

Ebben a válságosnak tűnő helyzetben a szerbiai áruforgalomban érdekelt kevei kereskedők egy csoportja és néhány jómódú iparos család elhagyta otthonát, és Péter bíró vezetésével Budán felkereste I. Ulászló királyt (1440–1444), aki 1440. augusztus 20-án védelmébe vette a jövevényeket.[6] A menekülés részleteit Skarica Máté 1581-ben írt költeménye mondja el:

„Hallj szép dolgot immár az rácokrúl,
Mert fölkelvén önnön hazájokbúl,
Az sok megvett várak romlásábúl
Budát érték mind egy akaratbúl.
Így szóllának az Albert királynak,
Megholt Sigmond leánya urának,
Tudod, Uram, romlását hazánknak,
Jó magyari királyok aljának.
Az töröknek eluntuk ínségét,
El vesztöttük hazánknak jobb részét,
Tűrtük eddig mind hevét, hidegét,
Felségednek most értük személlyét.
De az rácok pénzesek valának,
Hazájokbúl kik felszaladának,
Elindulván azért, föl tartának,
És az Váci-szigetben hálának.
Egyébképpen tetszék az föld nékik,
De verradva Visegrád hogy látszik,
Monda egy vén, ördöggel vetődik,
Aki várnak ellenében látszik.
Azon fellyül Esztergamot érék,
Ismét Vácot nem messze szemlélék,
Egy hajójuk alá igazodék,
És Csepelynek szigetét, hogy érék."[7]

6 ÁM Dok. gyűjt. 69. 8.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 81–83. p. *Magdics*, 1888. 21–23. p. Nr. X. Az oklevél magyar nyelvű fordítása: *Miskei*, 2015/a. 30. p. Regeszták: *Thallóczy–Áldásy*, 1907. 137. p. Nr. CC.; *Bártfai Szabó*, 1938. 180. p. Nr. 697.; *Darkó*, 2001. 220. p. Nr. XVIII.

7 Skarica 1581-ben írt művének a címe: Kevi várasáról való széphistória. A vers kritikai kiadása: RMKT, 1999. 244–245. p. A költemény 1700-ban keletkezett másolatát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi (OSzKK Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1–2. p.). A szóban forgó verset Magdics István is kiadta (*Magdics*, 1888. 89. p.). A „széphistória" mint műfaj a 16. században jelent meg, s a „szép" szó jelentése: „hasznos", „tanulságos", „jó" (*Ács*, 2009. 41. p. 8. jegyzet.).

Sok nyomorúságainkat tekints meg,
Itt földedben valahol nyugoss meg,
Monda király, azhol tetszik néktek,
Ám lássátok, telepedjetek meg.

A „rác"-ok Buda, Vác és Visegrád érintésével eljutottak egészen Esztergomig, ahonnan egyik hajójuk visszafordult, és a Csepel-szigeten vetett horgonyt. I. Ulászló király 1440. október 10-én elrendelte: *„mi, akiknek hivatali kötelességénél fogva érdekében áll a bajbajutottak terheit viselni, és azoknak a sokféle elnyomatások között elgyötört szívét az irgalmas enyhület jótéteményével kegyesen megvigasztalni, figyelmünket azon fájdalmas gyötrelmekre és csapásokra irányítjuk, amelyeket Keve mezővárosunkban és a hozzá tartozó Bálványos és Szkorenovc nevű falvakban lakó hűséges rácaink szenvedtek el a kegyetlen töröktől, akik – ó fájdalom! – egyre gyakrabban követtek el bűnöket, alsóbb [ország]részeinket kegyetlen zsarnoksággal garázdálkodva maguk mögött olyannyira elpusztították, hogy [a rácok] immár onnan nyomorúságosan elmenekülve feleségükkel és gyermekeikkel a Csepel-szigetünkön, egy bizonyos elhagyott helyen, a Szent Ábrahám pátriárka tiszteletére alapított bizonyos egyház körül és mellett megszálltak, ahol tudniillik – mint mondják – régebben is falu volt, s miután maguknak házakat és lakóhelyeket emeltek és építettek, ugyanott az említett Keve mezővárosban és a hozzá tartozó falvakban élvezett kiváltságokkal és kedvezményekkel éljenek, s ugyanazon elhagyott falu határain belül levő földeket, réteket, vizeket és más haszonvételeket minden folytonosan következő időkben mások jogának sérelme nélkül, ezen oklevelünk erejével és tanúbizonyságával birtokolják és birtokolhassák."*[8]

8 ÁM Dok. gyűjt. 69. 29; *Magdics*, 1888. 23–24. p. Nr. XI.; *Miskei*, 2015/a. 86. p.; Regeszták: *Thallóczy–Áldásy*, 1907. 138. p. Nr. CCI.; *Bártfai*, 1938. 181. p. Nr. 700.; *Darkó*, 2001. 220. p. Nr. XX.

A szövegben említett Szent Ábrahám-egyház minden bizonnyal a mai Ráckevétől két-három kilométerrel északra állt. Lakóinak rendi hovatartozását és az intézmény alapítását sűrű homály fedi. A szerzetesek – ha és amennyiben III. Ince pápa 1211. január 26-án kelt oklevelét rájuk vonatkoztatjuk – a 13. század elején tizedfizetés miatt összetűzésbe kerültek a veszprémi püspökkel. Hogy az ügyből lett-e per, és ha igen, az hogyan végződött, arról semmilyen információval nem rendelkezünk.[9]

Erősen vitatható az a feltevés, miszerint az apátság ezt követően a német lovagok vagy az Ágoston-rendi remeték kezére jutott volna. Az viszont tény, hogy a sokáig elhagyatott állapotú épület a közelében fekvő szántóföldekkel, rétekkel, erdőkkel, legelőkkel, halastavakkal és a hajózásra is kiválóan alkalmas Kis-Dunával kedvező életfeltételeket biztosított a 15. századi betelepülők számára.[10]

I. Ulászló király oklevele szerint 1440-ben olyan, zömében ortodox vallású népcsoport kötött ki hajóival a Csepel-sziget délkeleti részén, amely nem az uralkodó vagy valamelyik földesúr hívószavára érkezett, hanem az oszmán-törökök terjeszkedése elől menekült, s vándorlásának csak az utolsó szakaszába kapcsolódott be a király. Méghozzá olyan formában, hogy az akkor üresen álló Szentábrahámtelkét jelölte ki nekik lakóhelyül. A hontalanná vált „rácok" (szerbek, raguzaiak és más délszlávok) nem önhatalmúlag foglalták el a Szent Ábrahám-monostor környékét, hanem uralkodói jóváhagyással vették birtokba a nekik juttatott térséget. Pontosabban: az attól három kilométerrel délre eső elhagyott, puszta (*deserta*) területet. Az új

9 VÉFL III.1.a.3. Decimae episcopales 3.; MNL OL DF 200 003.; MREV, I. 1896. 19–20. p. Nr. XXVI.; *Bártfai*, 1938. 3. p. Nr. XI.; *Bakács*, 1982. 30. p. Nr. 13.

10 A Szent Ábrahám-monostorról vallott különböző elképzeléseket, illetve a rendelkezésünkre álló források új szempontok szerint történő újraértékelését tartalmazó tanulmányunk: *Miskei*, 2015/b. 45–63. p.

település nem alapítással (*fundatio*), hanem külső erők által kikényszerített belső vándorlás (*migratio*) eredményeként született meg, ami meglehetősen sajátos fejlemény a középkori Magyar Királyság történetében.[11]

Különlegességnek számít továbbá, hogy Ráckeve nem az eredeti falu nevét örökölte, hanem az al-dunai Keve városáét, jóllehet földrajzi értelemben Szentábrahámtelke folytatásának tekinthető. A délszláv etnikumra utaló „rác" előtagot minden bizonnyal a környező falvak magyar lakossága adta. Ennek legkorábbi nyoma I. Ulászló király 1444. május 10-én kelt oklevelének záradékában olvasható: „*Actum in insula Cziepel, opido Couin alias Racze*."[12]

A -keve utótag mint helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév tövében a „kő" főnév rejlik.[13] A Ráckeve szó – ha eltekintünk az 1520-ban faragott pecsét R. K. rövidítésétől – 1524-ben tűnik fel először Raaczkewy alakban.[14] A térképészek közül Lázár Kewi (1528), Wolfgang Lazius Raczkewy (1556), Raczmarkh (1557) néven említi a települést.[15]

3. Az ideiglenes szálláshely

Az Al-Duna vidékéről érkezett jövevények a Szent Ábrahám-monostor környékét eleinte átmeneti szálláshelynek rendezték be, ahonnan az első adandó alkalommal igyekeztek visszatérni szü-

11 *Kubinyi*, 1985. 47–48. p.; *Kubinyi*, 2000. 114. p.; *Tringli*, 2001. 114. p.

12 *Thallóczy–Áldásy*, 1907. 145. p. Nr. CCX. Az idézett latin nyelvű szöveg magyar fordítása: „Kelt a Csepel-szigeten, Kovin másként Rác mezővárosban."

13 *Kiss L.*, 1978. 534. p.

14 MNL OL DL. 82 649.; *Kenéz–Solymosi–Érszegi*, 1979. 524. p. Nr. 398.

15 *Hajdú–Molnár*, 1978. 28. és 80. p.; *Szántai*, I. 1996. 334–339. p.

lőföldjükre. V. László király (1440/1452–1457) 1455. július 1-jén kelt oklevelében a következő sorok olvashatók: „…*felségünkhöz benyújtott igen alázatos kérvényére nekik a jelen oklevéllel jóváhagytuk és megengedtük, hogy ők, a rác polgárok addig, amíg Magyar Királyságunk alsó [ország]részeiben és határain fekvő Keve városunkba, ahonnan ők a töröktől való félelem miatt a pusztítások elmúlt időszakában a fent említett Csepel-szigetünkre érkeztek, a török miatti ilyen félelem elmúltával visszatérni szándékoznának, ugyanezen Kiskevi falunkban békében maradhassanak.*”[16]

I. (Hunyadi) Mátyás király (1458–1490) 1464. május 8-án kelt oklevelében is arról hallunk, hogy a szerbek csupán addig szándékoznak a szigeten maradni, amíg a török veszély el nem múlik.[17] Hazatérési szándékukról azonban hamarosan le kellett mondaniuk, mert az Oszmán Birodalom balkáni térnyerése a 15. század második felében tovább folytatódott. Szerbia 1459-ben, Bosznia déli része 1463-ban, Albánia 1468 után lett török tartomány. Moldva sem kerülhette el a sorsát, s 1455-ben belépett az oszmánoknak adót fizető államok sorába. Egyre kevésbé lehetett abban reménykedni, hogy az új nagyhatalom megelégszik addig elért sikereivel, s megáll a Kárpát-medence déli határánál.[18]

A királyi adománylevelek Ráckevét az 1460-as évek végéig „Szentábrahámtelke másképp Kiskevi falu” (*villa Szenth-Abraham-Teleke alio nomine Kis-Kevi*) névvel illették. Ezen a téren változás az 1460–1470-es évek fordulóján következett be, amikor a forrásokban feltűnt a „Kevi mezőváros” (*oppidum Kevi*) elne-

16 ÁM Dok. gyűjt. 70.81. (eredeti), 69. 14. (másolat); MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 108–110. p.; *Magdics*, 1888. 32–34. p. Nr. XVII.; *Miskei*, 2015/a. 47. p. Regeszta: *Bártfai*, 1938. 208–209. p. Nr. 816.; *Darkó*, 2001. 221. p. Nr. XXV.
17 ÁM Dok. gyűjt. 69. 18.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 119–122. p.; *Magdics*, 1888. 40–41. p. Nr. XXI.; *Miskei*, 2015/a. 57. p. Regeszta: *Bártfai*, 1938. 234. p. Nr. 889.; *Darkó*, 2001. 221. p. Nr. XXIX.
18 *Hegyi–Zimányi*, 1986. 17–20. p.; *Matuz*, 1990. 53–54. p.

vezés. Ez az az időpont, amikor a kovini „rácok" (*cives Rasciani*) letelepedési szándéka végleges formát öltött, s az akkori mezővárosi tanács határozatot hozott a település plébániatemplomának, az Istenanya Elszenderedése-templomnak a felépítéséről.[19]

***

Rövid összegzésképpen elmondható, hogy 1440-ben, amikor a kevei „rácok" a Csepel-szigetre érkeztek, egy rendkívül kedvező földrajzi fekvésű helyen vetették meg lábukat. Szentábrahámtelke a legfontosabb közlekedési útvonal, a Duna mellett feküdt, egynapi járóföldre Budától, a középkori Magyar Királyság fővárosától, ahol az Alföld, a Dunántúl és a Felvidék kereskedelmi útjai találkoztak. Itt, az ország gazdasági vérkeringésének a szívében született meg a 15. század második felében Ráckeve vagy ahogy a középkori iratokban gyakran olvasható: Keve, Kevi, Ráckevi. Alapításról azért nem célszerű beszélni, mert a „rácok" kezdetben ideiglenes tartózkodási helynek tekintették az Árpád-kori monostor környékét. Eredeti elképzeléseiket azonban a törökök katonai sikerei keresztülhúzták, ezért a jövevények – akiknek száma az al-dunai Kevéről érkezett újabb menekülthullámnak köszönhetően tovább nőtt – az 1460–1470-es évek fordulójától lemondtak hazatérési szándékukról, s lakóhelyüket végleg birtokukba vették; kőházakat építtettek, templomot emeltettek maguknak, s újfent megerősíttették kiváltságleveleik tartalmát.[20]

19 Az Istenanya Elszenderedése-templom építéséről és annak hátteréről lásd: *Miskei,* 2008. 13. és 50–52. p.

20 Buda a 13–14. század fordulójától vált a Magyar Királyság székhelyévé és egyben fővárosává (*Kubinyi*, 2001. 22. p.). Az al-dunai Kevéről származó kiváltságlevelek többségét első ízben Magdics István közölte latin nyelven (*Magdics*, 1888. 1–71. p. Nr. I–XXXVIII.). Az általunk kiadott forráskiadvány viszont nem Magdics munkáján alapul (*Miskei*, 2015/a. passim).

RÁCKEVE KÖZÉPKORI KIVÁLTSÁGAI

1. A középkori magyar városok

A 3,5–4 millió főt számláló Magyar Királyságban a 15. század végén körülbelül 18 000–21 000 település létezett, amelyek döntő többségét faluként (*villa, possessio*) tartották nyilván az összeírók. A mezővárosok (*oppidum*) száma 800–900-ra tehető, a királyi és a földesúri városoké (*civitas*) 60 körül mozgott. A mezővárosok közül mintegy 140 töltött be városi funkciót.[1]

A magyarországi városok a rendi korszakban – jellegüket tekintve – két nagy csoportra oszthatók: közjogilag szabad, királyi szabad városokra (*civitas libera regia*) és közjogilag nem szabad, ún. földesúri városokra (*civitas dominorum*). A közjogilag szabad, azaz teljes jogú városokon belül a nyolc tárnoki város (Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa) alkotta a szabad királyi városok (*civitas regia libera*) csoportját. Külön egységet képeztek a személynöki városok (Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szakolca, Kisszeben, Szeged stb.), az alsó-magyarországi bányavárosok (Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecbánya, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya), az erdélyi szász városok (Beszterce, Brassó, Nagyszeben, Medgyes,

1 *Szabó I.*, 1966. 187. p.; *Solymosi*, 1976. 123. p.; *Kubinyi*, 2004. 23–25. p.; *Kubinyi*, 2006/a. 163. p.

Segesvár, Szászsebes, Szászváros), valamint Nagybánya, Kolozsvár és Zágráb.[2] Ezeknek a száma elérte a 30-at, s nagy részüket az 1514:3. törvénycikk az el nem idegeníthető koronajavak (*bona coronae regiae*) közé sorolta.[3]

A földesúri városok közé a királyi földesúri városok (pl. Temesvár, Nándorfehérvár, Keve, Óbuda, Zólyom stb.), az egyházi városok (pl. Győr, Veszprém, Pécs, Eger, Várad, Nyitra stb.) és a magánföldesúri városok (pl. Kőszeg, Vasvár, Trencsén stb.) tartoztak. Néhányuk „szabad városnak" (*libera civitas*) minősült. A magánkézben lévő szabad városokat első ízben az 1454:9. törvénycikk említette.[4] Az 1514:25. törvénycikk szerint a jobbágyok költözésének tilalma nem vonatkozott a király és a nagyurak szabad városaira, így ezek között lehetséges volt a paraszti vándorlás.[5] A királyi földesúri városok nem vehettek részt az országgyűlés munkájában, mert nem közjogi, hanem magánjogi kapcsolat fűzte őket az uralkodóhoz, aki nem „államfői", hanem földesúri minőségben állt felettük.[6]

2 *Kubinyi*, 2000. 7. p.; *Blazovich*, 2002. 117. p.; *Kubinyi*, 2006/b. 51–56. p. Kubinyi András a városok központi szerepkörének vizsgálatakor tíz szempontot állított fel: 1. Uradalmi központ, nagyúri rezidencia. 2. Bíráskodási központ, hiteleshely. 3. Pénzügyigazgatási központ. 4. Egyházi igazgatás. 5. Egyházi intézmények. (Káptalanok, kolostorok, ispotályok.) 6. A településről a középkor végén külföldi egyetemre beiratkozottak száma. 7. Kézműves vagy kereskedő céhek. 8. Úthálózati csomópont. 9. Vásártartás. 10. A település jogi helyzete. Ezek a kategóriák, amelyek kiegészíthetők még a zsidók jelenlétével, lehetőséget adnak arra, hogy a középkori magyar városhálózatról átfogó képet kapjunk (*Kubinyi*, 2006/a. 163. p.).

3 CJH, 1899/a. 708–709. p.

4 DRH, 1976. 381. p.

5 CJH, 1899/a. 716–717. p.

6 *Timon*, 1903. 684–685. p.; *Kubinyi*, 2006/a. 161. p.; *Kubinyi*, 2006/b. 61. p.

A királyi, egyházi és földesúri mezővárosok jogi helyzete a Hunyadiak korában szilárdult meg. A korabeli szóhasználatban ekkor bukkant fel a „szabad mezőváros" (*oppidum liberum*) elnevezés.[7] Mátyás király (1458–1490) 1467 körül pénzreformot hajtott végre, amelynek során az ezüstdénár felértékelődött az aranyforint rovására. Az uralkodói intézkedés hatására az importcikkekkel foglalkozó külföldi üzletemberek áruik fejében aranyat vittek ki az országból, míg az állat- és borkereskedő magyar árusok ezüstpénzért adták el portékáikat a külföldi felvásárlóknak. Ezekben az ügyletekben főleg a budai, a pesti, a szegedi és a székesfehérvári kalmárok tűntek ki. Végső soron ekkor vette kezdetét a magyar kereskedelmi tőke kialakulása, amelynek egy része a hazai beszállítókhoz (alföldi, dunántúli és szerémségi tőzsérek) is eljutott.[8]

A mezővárosok anyagi gyarapodását uraik pénzügyi megfontolásból támogatták. A földesúr vásártartási joggal ruházta fel őket, lakóiknak megengedte, hogy szolgáltatásaikat egy összegben, pénzben teljesítsék, s – általában uruk jelöltjei közül – megválasszák bírájukat és esküdtjeiket. Többségük megszerezte magának a pálinkafőzés, a sörkészítés, a borárusítás és a húskimérés jogát, de akadtak olyanok is, amelyek az árumegállító jog birtokába jutottak. A mezővárosok 1390–1490 – szűkebb értelemben 1450–1490 – között élték virágkorukat. Statisztikai adatok szerint 1390 és 1440 között 249-cel, 1441 és 1490 között 331-gyel gyarapodott a számuk. A Jagelló-korban 79 új oppidum neve tűnt fel a forrásokban. A mezővárosok jogállásában is új időszak köszöntött be a 15. századdal, hiszen Mátyás

7 *Bácskai*, 1965. 95–101. p.; *Kubinyi*, 2000. 41–42. p.

8 *Kubinyi*, 1990. 1571–1573. p.; *Engel–Kristó–Kubinyi*, 1998. 284. p. (A vonatkozó rész Kubinyi András munkája.)

király halálának évében (1490) 80%-uk magánföldesúri, 11%-uk egyházi fennhatóság alatt állt, és csupán 9%-uk felett érvényesült a kincstár akarata.[9]

A mezővárosok aránylag nagyfokú belső autonómiával rendelkeztek, amit ékesen bizonyít, hogy uraiktól még a statútumalkotási jogkört is megszerezték. Werbőczy István (1458 körül – 1541) leírta, hogy a városok és a mezővárosok hiteles pecsétet vésettek maguknak, s ezek az előttük és a közöttük lefolyt ügyekben bizonyító erővel bírtak (II. rész, 13. cím. 3. §.): *„Vannak azonkívül a kulcsos- és mezővárosoknak is a királyoktól és fejedelmektől adott hiteles pecséteik, melyek az ellőttük és közöttük fönnálló és előjövő tényekben és ügyekben bizonyító erővel bírnak."*[10] Ennek értelmében például ingatlan adásvételhez elégségesnek bizonyult a mezőváros pecsétes oklevele, és a jogügylet lebonyolításához nem kellett külön kikérni a földesúr engedélyét.

A fallal körülvett városok lakói mint teljes jogú polgárok javaikról szabadon rendelkezhettek. Ha közülük valaki örökös nélkül hunyt el, akkor vagyona a város közösségére háramlott. A falvakban és a mezővárosokban ilyen esetben rendszerint a földesúr örökölt.

A polgárok felett nem érvényesült a földesúr fennhatósága. A városi magisztrátus tagjai teljes körű igazgatási jogkört gyakoroltak, az állami adót egy összegben fizették a kincstárnak, és a település területén lévő egyházi intézmények élére papot állíthattak. A polgárok maguk választották meg a bírót és az esküdteket, akik okleveleket bocsátottak ki, közhitelű pecsétjeikkel látták el irataikat, bíráskodtak, s a pallosjog birtokában az elítélt gonosztevőket börtönbe vethették, sőt ki is végeztethették.

9 *Fügedi*, 1972. 321–342. p.; *Bácskai*, 2002. 29–32. p.

10 Werbőczy István, 1990. 304. p.

Az ítélet-végrehajtás jogát más szóval „szabadispánságnak" nevezzük. A királyi szabad városoktól a személynökhöz és/vagy a tárnokmesterhez, illetve az uralkodóhoz lehetett fellebbezni.

A magánföldesúri birtokokon és a királyi uradalmakon fekvő mezővárosok lakói jobbágyoknak minősültek, akik megválaszthatták ugyan elöljáróikat, de azok hatáskörét a földesúr erősen korlátozta. A mezővárosi jobbágyok peres ügyeiket alsó fokon a bíró és az esküdtek előtt bonyolították le. Elmarasztaló ítélet esetén a földesúr ítélőszéke, illetve a királyi várnagy bíróságához fordulhattak jogorvoslatért. Ezeket a településeket nem övezte kőfal, és – ellentétben a királyi városokkal – nem küldhettek követeket a rendi országgyűlésre sem.

Általánosságban elmondható, hogy a városok gazdasági életét a kézműipar, a távolsági kereskedelem és a nyersanyag-kitermelés (arany, ezüst, réz, vas, só), míg a mezővárosokét a mezőgazdasági árutermelés, az erre épülő agrárkereskedelem (bor-, élőállat- és gabonakivitel), a halászat és a kertgazdálkodás határozta meg. A mezővárosokban a céhes iparágak száma 20 és 35 (városokban: 50–70) között mozgott, a kézművességgel foglalkozók aránya az összlakosság 20–25%-át (városokban: 25–30%-át) tette ki. Ennek ellenére az itt dolgozó mesteremberek többsége szorosan kötődött az őstermeléshez: a tavasztól őszig tartó mezőgazdasági munkák idején földet művelt, pusztát bérelt, állatokat tenyésztett, szőlőt, gyümölcsöt és zöldségféléket termesztett.

A királyi városok anyagi erejét nagymértékben befolyásolta, hogy nem csupán a vámmentes kereskedelem, illetve a heti- és országos vásártartás jogát biztosították maguknak, mint általában a mezővárosok, hanem – különösen a legrangosabbak – a területükön áthaladó idegen kalmárokat áruik eladására is rákényszeríthették. Az árumegállító jog megszerzése kihatott a település forgalmára, és az árukínálatot éppúgy megnövelte, mint a bevételeket.

A jogtörténeti szakirodalom a mezővárosoknak három fajtáját különbözteti meg: az egyházi, a világi földesúri és a királyi-királynéi mezővárosokét. Ezek közül azok a települések, amelyek királyi adomány vagy vásárlás útján jobbágyfalvakra, lakatlan pusztákra és más birtokokra tettek szert, testületileg földesurakká válva könnyen bekerülhettek a királyi városok közé. Ilyenkor mint „nemes városok", földesúri jogokat gyakorolhattak, és az ún. kisebb királyi haszonvételekből várható bevételeiket a maguk javára fordíthatták. Másképp fogalmazva: a malmok, a mészárszékek, a kikötők, az épületek bérleti díja, a sör- és szeszfőzdék jövedelme ilyen esetekben nem a földesúrhoz, hanem a mezőváros házipénztárába folyt be.

Ami a települések térbeli megjelenését illeti, a királyi városokat rendszerint kőfal vette körül – innen a „kerített" vagy „kulcsos" város elnevezés –, s belterületükön emeletes kőházakkal övezett szűk utcák és sikátorok sorakoztak. A város központjában állt a négyszög vagy orsó alakú piactér a plébániatemplommal, a polgárok lakóházaival, műhelyeivel és üzlethelyiségeivel együtt. A kerítetlen mezővárosok alaprajza inkább a falvakéval mutatott rokonságot. A település magja a városok főteréhez hasonló elrendezésű, de a lakóházak utcára néző, merőleges hossztengelyű épületek voltak, amelyekben túlnyomórészt mezőgazdasági munkát folytató jobbágynépesség élt. A középkori magyar városok szerkezetére a természetföldrajzi (vízrajzi-domborzati) viszonyok és a rendelkezésre álló építőanyagok egyaránt kihatottak.

Minthogy a népesség nagyságrendje és a városiasodás foka szorosan összefügg egymással, nem meglepő, hogy a királyi városok lélekszáma magasabb volt, mint a mezővárosoké. A késő középkori Budán körülbelül 12 000–15 000 fő, Pesten 10 000 fő, Brassóban 8000–9000 fő, Szegeden és Kassán 7000 fő,

Nagyszebenben, Kolozsvárt és Zágrábban 5000 fő, Besztercén Segesvárt és Selmecbányán 3000–4000 fő, Sopronban és Bártfán 3000 fő, Lőcsén 2000–3000 fő, a szlavóniai Varasdon és Kőrösön 1000–1200 fő lakott. A mezővárosokban átlagosan 500–800 ember élt. A legtöbb település – mint például Ráckeve – népességéről csak a 16. század derekán készült török adóösszeírások alapján nyerhetünk hozzávetőleges képet.[11]

2. A középkori Ráckeve privilégiumai

Ráckeve elöljárói az al-dunai Keve kiváltságainak biztosításával látszólag rendkívül kedvező jogi helyzetet teremtettek a 15. században életre hívott település számára. Az „anyavárosból" származó oklevelek szerint ugyanis a ráckevei polgárok elméletileg mentességet élveztek az állami adó (földbér, pénzjáradék, kamara haszna, rendkívüli adó) fizetése alól.[12] Szabadon megválaszthatták bírájukat és esküdtjeiket, akik mindenfajta peres ügyben ítélkezhettek, mi több, a török korban feltehetően gyakorolták a bűnösök felett az ítélet-végrehajtás jogát is, miként azt a mezőváros Akasztófás utcája[13] és címerének pallosa

11 *Makkai*, 1963. 33–55. p.; *Eperjessy*, 1971. 114–118. p.; *Fügedi*, 1981. 238–310. p.; *Draskóczy*, 2000. 50–90. p.; *Bácskai,* 2002. 22–58. p. Ráckeve 16. századi népességéről lásd: *Miskei*, 1996/a. 257–310. p.

12 Az al-dunai Keve polgárainak az állami adók alóli mentességért cserében újévkor két mázsa viaszt kellett beszolgáltatniuk a királyi udvarba, és őrizniük kellett a királyi kikötőt.

13 A pallosjogra utaló Akasztófás utcát tudomásunk szerint Skarica Máté 1581-ben írt széphistóriája említette először (RMKT, 1999. 247. p.; OSzKK Fol. Hung. 2904. 5. fol. 1. p.; *Magdics*, 1888. 92. p.). A pallos használatáról legutóbb Pandula Attila írt átfogó tanulmányt (*Pandula*, 2006. 293–302. p.).

mutatja.[14] Mindez azt is jelentette, hogy az egyházi vagy világi hatóságok nem mondhattak ítéletet önhatalmúan a keveiek felett, akik fellebbezés esetén előbb a tárnokmesterhez, utána a királyhoz fordulhattak jogorvoslatért. Amennyiben a település vezetése igazságszolgáltatási teendőit elhanyagolta, akkor a bírót és az esküdteket a panaszos felek által kirendelt bíró vagy a királyi személyes jelenlét bírósága elé kellett idézni – adta parancsba V. László király 1453. június 4-én.[15]

A polgárok lakóhelyükön révet állíthattak fel, amelyen a hajópénz lefizetése után minden kereskedőt, követet és utazót átvihettek a folyón. A lakosok szabadon halászhattak a Dunán és a környék halastavaiban, valamint a szél által letördelt gallyakat összeszedhették a Somlyó-szigeten és a környező erdőkben. A „rác" kalmárok a határszéli harmincadhelyeken és az ország belsejében vámmentesen közlekedhettek, s kereskedelmi útjuk során – akár belföldön, akár az ország határain kívül üzleteltek – mások adósságai miatt nem lehetett őket feltartóztatni vagy áruikat lefoglalni.

A középkori Ráckevén hétfőtől szerda délig hetipiacot, a plébániatemplom felszentelésének napjától kezdődően pedig két hétig országos vásárt lehetett tartani. Idegen kereskedők posztót kizárólag a sokadalom ideje alatt adhattak el, de akkor sem rőfszámra, kis tételben, hanem egész darabban vagy végekben.

14 A ráckevei címerről lásd: *Miskei*, 1996/b. 31–49. p. Valószínű, hogy a pallosjogot az al-dunai Keve 1405-ben nyerte el Zsigmond király adományából. Erről persze éppúgy nem maradt fenn adat, mint ahogy arról sem, hogy a település elöljárósága képviseltette-e magát az uralkodó által 1405 tavaszán összehívott tanácskozáson, amelyen Zsigmond a királyi városok és a szabad falvak bíráinak engedélyezte a pallosjog használatát (CJH, 1899/a. 214–215. p.).

15 ÁM Dok. gyűjt. 69.13.; *Magdics*, 1888. 30–32. p. Nr. XVI. Az oklevél magyar fordítása: *Miskei*, 2015/a. 45. p.

A kocsmárosok és a piaci borárusok boraikat nem mérhették csapra pintekkel és mérőkkel, hanem csakis egész boroshordókkal árulhatták azt. A település tulajdonában lévő malmok, mészárszékek, kocsmák és révek jövedelme az elöljáróságot illette meg.

Emellett az önkormányzat (*magisztrátus*) önállóan dönthetett a plébános alkalmazásáról, akit megerősítés végett be kellett mutatni a területileg illetékes megyéspüspöknek, jelen esetben a veszprémi főpásztornak.[16] Mátyás király 1481. évi törvénykönyvének 3. cikkelye értelmében az ortodoxok – jelen esetben a szerbek és a vlachok – nem tartoztak tizedfizetési kötelezettséggel: *„Továbbá, hogy a ráczokat és egyéb ilyen szakadárokat nem kell tizedfizetésre szorítani és a vármegyék ispánjai se kényszerítsék arra, hogy mások módjára dézsmát fizessenek. És hogy a kereszténveket (a kiknek körében az ilyen szakadárok tartózkodnak vagy megfordítva) e szakadárok végett és a dézsma meg nem fizetése miatt nem szabad egyházi tilalommal sújtani."*[17] Ezt a privilégiumot

16 Jóllehet Zsigmond király 1428. november 29-én az al-dunai Keve város bírája és esküdt polgárai számára biztosította a kegyúri jog (*ius patronatus*) gyakorlását, mégis nehéz megmondani, hogy Ráckevén érvényesült-e ez a kiváltság, vagy csupán a szabad papválasztás joga ment át a gyakorlatba. A fennmaradt írott források alapján úgy tűnik, hogy az elöljáróság egyházi ügyekben teljes körűen járt el. Skarica Máté históriás verse szerint az Istenanya Elszenderedése-templomot a „rác" vezetésű magisztrátus királyi engedély nélkül emeltette. Az újkori forrásokban viszont már egyértelmű utalás történik arra, hogy a település önkormányzata biztosította a pap ellátásához és a templom fenntartásához szükséges anyagi alapokat. Eszerint a mezőváros tanácsa a 18–19. században rendelkezett a kegyúri jog alapjaival (*dos, fundus, aedificatio*), de az uralkodói hozzájárulás kérdése – vagy éppen annak elmaradása – így sem állapítható meg mindig egyértelműen. A téma fontosságára Kubinyi András hívta fel elsőként a figyelmet (*Kubinyi*, 1991. 26–46. p.; *Kubinyi*, 1999. 287–300. p.).

17 CJH, 1899/a. 388–389. p.

II. Ulászló király 1495. évi (II.) dekrétumának 45. cikkelye is megerősítette: *„Hogy ezután a ráczoktól, ruthénektől, oláhoktól és a keresztények bármely földein lakó más szakadároktól, több egyáltalán semmi dézsmát nem szabad szedni."* [18]

Ahogy fentebb utalás történt rá, a felsorolt kiváltságokra eredetileg az al-dunai Keve (szerbül: Kovin, törökül: Kuvin) városa tett szert. A népes piacokkal és fejlett kézműiparral rendelkező település polgárai a 11. század óta szoros kapcsolatot építettek ki Bizánccal, Velencével, a Balkán-félsziget államaival és Dalmáciával. A magyarok, a bolgárok és a vlachok mellett a 14. században feltűntek Kevén a szerbek és a raguzaiak is. 1362. január 14-én arról hallunk, hogy Benedek fia István kevei alvárnagy három raguzai kereskedőt megkárosított, midőn elvett tőlük 160 mázsa ólmot és két lovat. I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) – aki 1368-ban ferences kolostort alapított a városban – az ügy kivizsgálására Johannes Sclavus (Szláv János) királyi biztost küldte ki a helyszínre, és egyúttal felszólította László kevei ispánt, hogy raguzai alattvalóinak kereskedését a megye területén többé ne akadályozza.[19]

Zsigmond király uralkodásának idején (1387–1437) a Délvidék gazdasági és katonai jelentősége tovább nőtt.[20] Az uralkodó 1392-ben – ebben az évben nevezték először Kevét *„civitas"*-nak – a település kalmárait felmentette a vám és a harmincad fizetése alól.[21] Tudjuk azt is, hogy a városban 1397-ben királyi só-

18 Uo. 588–589. p.

19 MNL OL DL. 49 715.; *Thallóczy*, 1905. 114. p.; *Karácsonyi*, II. 1924. 109. p.; *Mályusz*, 1980. 542. p.; *Dinić-Knežević,* 1986. 229. p.

20 *Mályusz*, 1984. 166–169. p.

21 *Pesty*, I. 1880. 380. p.; *Csánki*, II. 1894. 116. p.

kamara működött.[22] A privilégiumok adományozása a 15. század első felében sem szünetelt. Az 1405. április 25-én Budán kelt oklevél az országos vásártartás jogát engedélyezte. A helybéliek 1428-tól hetivásárt is tarthattak, 1412-ben új adomány (*nova donatio*) címén megkapták Bálványos és Szkorenovc pusztákat, majd 1435-ben elnyerték az árumegállító jogot. I. Ulászló uralkodása alatt a várban pénzverde is üzemelt. Az al-dunai Keve a 14. század végétől – 15. század elejétől tekinthető királyi magánföldesúri városnak. Művelődéstörténeti érdekességként megemlíthető, hogy a városban születhetett a híres törökverő hadvezér, Hunyadi János.[23]

A Csepel-szigetre menekült rácok arra törekedtek, hogy amíg szülőföldjükre vissza nem térnek, addig új lakóhelyükön minden privilégiumuknak érvényt szerezzenek. Ennek érdekében a Magyar Királyság uralkodóival többször is megújíttatták kiváltság- és adományleveleiket. [24]

22 MNL OL DL. 8861.; *Wenzel*, 1880. 436–439. p.

23 ÁM Dok. gyűjt. 69.1–69.5.; *Magdics*, 1888. 1–17. p. Nr. I–VII.; *Pohl*, 1973–1974. LXXII–LXXIII. évf. 54. p.; Hunyadi János születéséről: *Kulcsár*, 1990. 21–23. p.

24 MNL OL DL. 15 223.; MNL OL Filmtár: C 509. doboz, fol. 25/b. és fol. 43.; MNL OL DF. 280 104.; MNL PML IV. 71. No. 33.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 47–189. p.; ÁM. Dok. gyűjt. 69.1 – 69.34. és 70.79 – 70.82.; *Teleki*, 1862. 460–463. p.; *Magdics*, 1888. 1–71. p. Nr. I–XXXVIII.; *Thim*, 1893. 356. p.; *Csánki*, III. 1897. 314. p.; *Thallóczy–Áldásy*, 1907. 138–139. p. Nr. CCI. és 170. p. Nr. CCXL–CCXLI.; *Bártfai*, 1938. 180. p. Nr. 697., 208–209. p. Nr. 816. és 216. p. Nr. 837.; *Darkó*, 2001. 217–229. p.; *Balázs–Kiss–Schramek*, 2007. 57–58. p. Nr. 30.; *Miskei*, 2015/a. 13–120. p. Nr. 1–38. Hédervári Imre bán jobbágyai viszont szabadon halászhattak a Csepel-szigetet körülvevő Duna-ágakban (MNL OL DL. 88 326.). Ember Győző úgy vélte, hogy a királyi városok *taxá*ja az uralkodónak mint „államfőnek", a *census* pedig a királynak mint földesúrnak járt (*Ember*, 1982. 513. p.).

Mátyás király 1458-ban kibocsátott oklevele világosan kimondja, hogy a korábban megszerzett privilégiumokat a gyakori visszaélések és árestálások miatt kellett ismételten megerősíttetni: *„Mégis, miközben szükséges élelmük beszerzése közben ők vagy közülük egyesek országunk különböző vidékeit bejárva birtokaitokra, földjeitekre, hivatali hatáskörötök alá eső területekre vagy közétek érkeznek, őket közületek néhányan fogságba vetik és akadályozzák, tulajdonaikat és javaikat lefoglalják és megkárosítják, különösen mások tartozásaiért, vétkeiért és kihágásaiért, s tőlük és előbb említett tulajdonaikból és javaikból ilyen előjogaik és kiváltságaik ellenében harmincadot és vámot szednek be."*[25]

Ráckeve persze nem csak azért nem tudott bekerülni a valódi városok közé, mert kiváltságait a hatalmaskodó főurak és a birtokos nemesek nem tartották tiszteletben. Ennél sokkal lényegesebb tényező volt az, hogy gazdasági, politikai és katonai funkciója messze elmaradt az al-dunai Keve hasonló jellegű szerepkörétől. Egyedül a hadikikötő tekinthető kivételnek, ahol Mátyás király idejében (1458–1490) naszádos flotta állomásozott. Valószínűleg itt szolgált a kevei reformáció kiemelkedő alakjának, Skarica Máténak (1544–1591) két őse, Skarica Mátyás és Skarica György.[26]

Nem lebecsülendő szempont továbbá az sem, hogy a mezőváros nem övezte kőfal, s lakói többnyire felséges uruk jóváhagyásával rendelkezhettek ingatlanjaikkal.[27] Nem ment át

25 ÁM Dok. gyűjt. 69.17.; *Magdics*, 1888. 38–39. p. Nr. XX.; *Miskei*, 2015/a. 55. p.

26 *Fraknói*, 1877. 66. p.; *Szentkláray*, 1885. 65. p.; *Mészáros*, 1972. 308. p.; *Kathona*, 1974. 136. p.; *Horváth*, 1986. 56–57. p.

27 Ötvös Miklós 1516. július 26-án 80 aranyforintért adta el a házát Székely Márknak (MNL OL DL. 106 083/580. sz. Protocollum Budense, 1516. július 26.).

a gyakorlatba a teljes adómentesség elve sem, mert II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1516) évi 300 aranyforint állami adót kellett fizetni a királyi kincstárnak.[28]

A kiváltságlevelekben megfogalmazott teljes adómentesség elve tehát a gyakorlatban nem érvényesült. Az „örökjogon és visszavonhatatlanul" (*iure perpetuo et irrevocabiliter*) megszerzett földesúri előjogokat azonban – sokszor igen komoly küzdelmek árán, de végül mégiscsak – sikerült elismertetni.[29]

Ráckeve jogállása a Csepel-sziget sajátos birtoklástörténetével függött össze. A középkori iratokban Nagyszigetként emlegetett területre mint uralkodói magánbirtokra az Árpád-kor utolsó századától fogva a mindenkori magyar királynék is igényt tartottak. Hogy eleinte milyen módon illette meg őket az uradalom, azt a kutatás jelenlegi állása alapján nem tudjuk megmondani, de azt igen, hogy a koronás hitvesek 1424-től hitbérként (*pro dote*) kapták meg férjüktől a birtoktestet, amelyen a vadászat, az agarászat, a solymászat és a lovaglás mindig kellemes időtöltést nyújtott a királyi udvar tagjainak és a külföldi diplomatáknak.[30]

---

28 *Fejérpataky*, 1880. 168. p.; *Pesty*, I. 1880. 395. p. A privilégiumok lényegét Illésy János így foglalta össze: *„A kiváltságlevelek (litterae privilegiales, privilegium) közül a legfontosabbak azok, amelyek vagy a közterhek viselése alól adtak egészben vagy részben, végleg vagy ideiglenesen felmentést, kedvezményt, oltalmat vagy pedig bizonyos fokú önállóságot, függetlenséget biztosítottak, pl. a tisztviselők szabad választására, kebelbeli bíráskodásra, kegyelmi jogok gyakorlására, saját pecséttel való élhetésre stb. Jelentékeny anyagi előnyöket nyújtottak a révvámmentesítő, árumegállító, vámszedő és vásártartási jogokat engedélyező kiváltságlevelek."* (*Illésy*, 1898. 219. p.)

29 ÁM. Dok. gyűjt. 69.19.; *Magdics*, 1888. 41–45. p. Nr. XXII–XXIII.; *Miskei*, 2015/a. 58–61. p. Nr. 19.

30 *Bártfai Szabó*, 1938. 149. p. Nr. 601., 221–223. p. Nr. 860. és 359. p. Nr. 1435.; *Bakács*, 1982. 384. p. Nr. 1430.; *Zsoldos*, 2005. 45–46. p.; *Kenyeres*, 2008. 62–68. p.

Az 1514. évi 3. törvénycikk 4. paragrafusa és az 1518. évi II. törvénykönyv 18. cikkelye a Csepel-szigetet Visegráddal, Óbudával, Munkáccsal, Tatával, Komárommal, Zsámbékkal, Budakeszivel és Solymárral, valamint a Kos- és a Szentendrei-szigettel együtt koronauradalommá nyilvánította, s jövedelme kezelését a budai udvarbíró hatáskörébe utalta.[31] A királyi udvartartás szükségleteinek fedezésére szolgáló koronajavakat, mint nevük is elárulja, a 15. század derekától a rendek beleegyezése nélkül nem lehetett elidegeníteni, elcserélni, felosztani és elzálogosítani, következésképpen nem képezhették adásvétel tárgyát sem. Kizárólag bérbe lehetett adni, de azt is csak az ország lakóinak. Ha valaki örökös vagy zálogos joggal, illetve bármilyen más módon szert tett rájuk, akkor elvileg nemcsak a javakban lévő pénzét veszítette el, hanem – s ez főleg a nyerészkedő birtokosokat érintette – a koronabirtok becsértékéhez igazodó bírságot is fizetni tartozott, amelyet a kincstár ügyvédjei kíméletlenül behajtottak rajta (1439:6. tc., 1439:16. tc., 1514:2. tc.).[32]

Mind a mai napig nincs megnyugtató válasz arra a kérdésre, hogy a 15. század derekán a délvidéki települések közül miért éppen az al-dunai Keve iparosai és kereskedői kaptak engedélyt a távozásra. Nem könnyű arra sem választ találni, hogy az áttelepülők miért tudtak néhány évtized leforgása alatt annyira megerősödni, hogy 1476-ban már az ország legfontosabb kereskedőközpontjaival (Buda, Pest, Székesfehérvár, Pozsony, Kassa, Eperjes, Bártfa, Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár, Beszterce, Segesvár, Torda, Enyed, Gyulafehérvár, Szászváros és Medgyes) együtt indítottak pert a váradi káptalan ellen az ottani vámtételek csök-

31 CJH, 1899/a. 708–709. p. (1514) és 760–761. p. (1518); *Kubinyi*, 1964. 67–68. p.

32 *Béli*, 2000. 66. és 71. p.; *Pomogyi*, 2008. 432–433. p.

kentése érdekében. A magyarázat valószínűleg a „kovini rácok" kiterjedt személyi kapcsolatrendszerében és anyagi erejében rejlik, ami lehetővé tette, hogy Buda és Pest szomszédságában is megszokott életmódjukat és gazdasági tevékenységüket folytassák.[33]

A Mohács előtti évtizedekben Ráckevét a forrásokban rendszerint mezővárosként emlegették. Ez a tény már önmagában is arra utal, hogy az új vezetésnek az al-dunai Keve kiváltságait nem, vagy csak részben sikerült átmentenie. A középkorban – miként az újkorban – Ráckevét valóban nem tekintették *civitas*nak, jóllehet az adománylevelek tartalma alapján erre minden lehetőség megvolt. Talán nem tévedünk nagyot, ha feltesszük, hogy ebben a folyamatban – a fent említet okokon kívül – az uralkodói akarat és a Csepel-szigeti mezőváros jogi, katonai, gazdasági és geopolitikai (Pest-Buda közelsége) ismérvei játszottak leginkább közre.[34]

33 MNL OL DL. 24 438.; MNL OL DL. 36 974.; *Teleki*, 1862. 15–16. és 53–55. p.; *Mályusz*, 1953. 177–179. p.; *Kubinyi*, 1963. 189–193. p.; *Pach*, 1978. 1030–1031. p.; *Szakály*, 1995/a. 133–134. p.; *Kubinyi*, 2008. 249. p.; Pesty Frigyes még úgy gondolta, hogy az al-dunai Keve kereskedői vettek részt a (nagy)váradi vámperben (*Pesty*, I. 1880. 385. p.).

34 *Makkai*, 1958. 88. p.

RÁCKEVE, A KIRÁLYI MEZŐVÁROS (1440–1541)

Az al-dunai Keve városának szerb, vlach, görög, raguzai-dalmát és magyar származású polgárai 1440-ben érkeztek hajóikkal a Csepel-sziget délkeleti részére. A jövevények az új szállásterületet átmeneti lakóhelyüknek tekintették, ám az oszmán-törökök balkáni terjeszkedésének hatására az 1460-as évek végén – 1470-es évek elején megváltoztatták eredeti szándékukat, és végleg birtokba vették a környéket.[1] A magukkal hozott kiváltságleveleiket számos uralkodóval, így többek között V. Lászlóval (1440/1452–1457), Hunyadi Mátyással (1458–1490), II. Ulászlóval (1490–1516), II. Lajossal (1516–1526) és Szapolyai Jánossal (1526–1540) is megerősítették, hogy korábbi életmódjukat a királyi magánuradalomnak számított Nagyszigeten (*Insula magna*) is folytatni tudják.[2]

1. Gazdasági élet

I. Ulászló király (1440–1444) 1440. október 10-én kibocsátott oklevelében a „rácoknak" megengedte, hogy az új település határában révet állítsanak fel, *„azt hajókkal s csónakokkal megerősítsék, s azon minden utazót és bármilyen más embert ezentúl*

1 *Miskei*, 2009. 11–21. p.

2 *Miskei*, 2010. 3–12. p.

innen tulajdonaikkal és javaikkal hajón átvigyenek, és ugyanezt a révet, más révek jogsérelme nélkül örökre megtartsák és birtokolják."[3] A főként iparral és kereskedelemmel foglalkozó telepesek nem a 13. század óta üresen álló Szent Ábrahám-monostort és környékét vették birtokukba, hanem a kedvezőbb földrajzi adottságokat nyújtó Szentábrahámtelke nevű falu helyén szálltak meg, ahol célszerűbbnek kínálkozott a kiselejtezett hajóikból álló rév felállítása és üzemeltetése.[4]

A ránk maradt 15–16. századi iratok arról tanúskodnak, hogy a kevei „rácok" a Balkán-félszigetről hozott árukat részben az országos vásárokon, hetipiacokon és boltokban értékesítették, részben Budán keresztül vízi úton szállították tovább a Német Birodalom tartományaiba, illetve az észak-itáliai városállamokba. Mátyás király 1464. július 15-én Buda elöljáróinak megparancsolta, hogy a Kevi mezővárosban lakó Rác Jovánnak (*quendam Johannem Rascianum, civem scilicet nostrum in opido* [sic!] *nostro Kewy residentem*) a mérlegelés során jogtalanul elkobzott portékáját azonnal adják vissza. Az uralkodó hozzátette: ha a vámszedők a szállítmány elvételével a mázsálási díjak beszedésére jogosult Margit-szigeti apácákat akarták megkárosítani, akkor az ügyet fel kell terjeszteni a tárnokmester ítélőszéke elé.[5]

3 ÁM Dok. gyűjt. 69. 9.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 84–85. p.; SzPSzkL Ltsz.: 1511. Nr. 67. 1.; *Magdics*, 1888. 24–25. p. Nr. XII.; *Miskei*, 2015/a. 32. p.

4 A Szent Ábrahám-monostorról és annak helyéről legújabban: *Miskei*, 2015/b. 45–63. p.

5 MNL OL DL. 16 034. Buda, 1464. július 15.; *Thallóczy–Áldásy*, 1907. 256–257. p.

Az 1470-es évektől Ráckeve kalmárjai feltűntek a Királyhágón túl is. Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda 1472. október 30-án datált okleveléből megtudhatjuk, hogy Losonczi István fiai apjuk halála után visszakapták Régen mezővárosát, amelyet valamilyen oknál fogva hajdan a ráckeveiek miatt veszítettek el.[6] A következő év Pünkösdjén, 1473. június 6-án Drágffy Bertalan *vlach* alattvalói három brassói (Koya, Marcus, Theodor) és egy kolozsvári (Szekeres Martino) kereskedő mellett feltartóztatták a kevei Martin bírót, Jovan Jánost, Miklós fia Györgyöt, Miklós deákot és Mihály fia Jánost. Mint Ernuszt János szlavón bán és királyi kincstartó 1474. január 5-i irata bizonyítja, Drágffy tisztázta a félreértést az érintettekkel, és birtokán a továbbiakban lehetővé tette számukra a szabad kereskedést.[7]

A 15. század második felében lezajlott váradi vámperben Ráckeve mezővárosa az ország legtekintélyesebb királyi szabad városaival együtt vett részt, mégpedig Buda, Pest, Székesfehérvár, Kassa, Pozsony, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár, Beszterce, Segesvár, Torda, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Szászváros és Medgyes oldalán. A váradi káptalan ellen folyó per első szakasza 1476-ban kezdődött, és 1478-ban ért véget Guti Ország Mihály nádor ítéletével, amely megerősítette az érintett települések polgárainak vámmentes kereskedését. Mátyás király halála után a viszály ismét kiújult, de a személynöki bíróság 1492-ben másodszor is elmarasztalta a káptalant.[8]

---

6 MNL OL DL. 97 345. Buda, 1472. október 30.; *Thallóczy–Áldásy*, 1907. 262–263. p.; *Iványi*, 1928. 159. p. Nr. 128.

7 MNL OL DL. 88 549. Buda, 1474. január 5.

8 MNL OL DL. 24 438. Buda, 1477. május 20.; *Teleki*, 1862. 15–16. és 53–55. p.; *Pesty*, 1880. 385. p. (a továbbiakban: *Pesty*, I. 1880.); *Kubinyi*, 1963. 189–193. p.; *Pach*, 1978. 1030–1031. p.

A keleti országrészben megforduló kevei „rácok" szarvasmarhával, posztóval és fűszerrel (borssal) kereskedtek, s részben saját portékáikat, részben mások termékeit forgalmazták. Ez derül ki Macskási Tárnok Jánosnak, a váradi püspökség udvarbírájának és két Bihar megyei alispánnak 1481. augusztus 1-jén írt bizonyságleveléből, amely szerint Tordai András, Bolcs vámhely birtokosa és Nikola ráckevei bíró megegyeztek egymással, hogy a jelzett útvonalon a keveiek nem szállítanak idegen árut, csak a sajátjukat, amely után már nem kellett vámot fizetniük.[9]

A csoportosan közlekedő ráckeveiek 1482–1483-ban Felsőlindvai Szécsi Miklóssal kerültek összetűzésbe, amikor Muraszombaton teljesen vagy félig megrakott – ún. bálázott – szekerekkel, lovakkal, ökrökkel és juhokkal haladtak át. A vámtételekből ítélve textíliákat hozhattak be, és élőállatokat vihettek ki az országból.[10]

A távolsági kereskedők erdélyi és balkáni üzletkötéseit az ortodox vallás is megkönnyítette. Legalábbis erről tanúskodik az a beszélgetés, amely a (nagy)szebeni Johannes Agatha kolozsvári házánál folyt le 1481. augusztus 13-án. Ennek során a ráckevei Keresztes Rascianus a szintén pravoszláv hitű tirgovistyei (havasalföldi) kalmár, Nicolaus Graecus kérésére elmondta, hogy a nürnbergi származású Haller őt küldte el a fogságban tartott Olasz (raguzai?) Tamás kiszabadításáért. Túl azon, hogy a felsorolt személyek kivétel nélkül a levantei kereskedelemben vol-

9 MNL OL DL. 26 643. Várad, 1481. augusztus 1.; *Kubinyi*, 1985. 53. p. Kubinyi András úgy véli, hogy a Mátyás király (1458–1490) által kiépített törökellenes végvárrendszer az ország középpontjában fekvő városok és mezővárosok némelyikének (Buda, Pest, Esztergom, Szeged, Székesfehérvár, Vác, Debrecen, Cegléd, Gyula, Tolna, Mezőtúr, Ráckeve) hasznot is hozott (*Kubinyi*, 2007. 82. p.).

10 MNL OL DL. 100 989.; *Pach*, 1963. 61. p.; *Domanovszky*, 1979. 110. p.; *Kubinyi*, 1985. 53. p.

tak érdekeltek, az eset azért is érdekes, mert Keresztes az egyik leggazdagabb budai üzletember, Haller megbízottjaként – vagy ahogy a források nevezik: *famulus*aként – szerepelt benne.[11]

Az alsó-ausztriai kormányzó és II. Lajos magyar király (1516–1526) egymáshoz intézett leveleiből arról értesülünk, hogy a ráckevei Malthas Márton társának, Szabó Jánosnak az áruit és pénzét Schwampeck Szilveszter állítólag Stájerországban törvénytelenül lefoglalta. A helyi prefektus nem hitt a felperes vallomásának, ezért meghallgatta az érintetteket és az általuk kiállított tanúkat, átnézte a rendelkezésére álló dokumentumokat, majd döntéséről értesítette a kormányzót, aki 1516. április 24-én tudatta II. Lajos királlyal: Szabó János valóban megfordult Graz környékén, de sem Schwampeck Szilveszter, sem annak örökösei nem károsították meg.[12]

Az 1520. november 30-án a ceglédi András-napi országos vásáron a portékáikat áruló rác kalmárokra rátört négy kóbor diák, és felgyújtotta sátraikat. A sértettek a bíróhoz fordultak panaszaikkal, aki István tiszttartóval és néhány megbízható emberével Búzás Simon házánál megbüntette a gyújtogatókat.[13]

A felsorolt példák meggyőzően bizonyítják, hogy Ráckeve a 15. század második felében az ország legjelentősebb mezővárosai közé tartozott. Kereskedői feltűntek Erdélyben, a Dunántúlon, a Balkán-félsziget északi részén és Alsó-Ausztriában, állandó összeköttetésben álltak magyar, német, zsidó, görög, szerb, havasalföldi és oszmán-török üzletemberekkel. Ez utóbbiakkal való kapcsolatukat Szerémi György – a Jagelló-korra vonatkoztatva – nemes egyszerűséggel hazaárulásnak minősítette: *„Negyedik*

11 MNL OL DL. 36 398.; MZsOklt., 1959. 73–74. p.; *Kubinyi*, 1985. 54. p.; *Jakó*, II. 1990. 81. p. Nr. 2750.

12 EKK Kaprinai gyűjtemény. In. fol. LI. t. Nr. 8–11. és 15–21.

13 MNL OL DL. 23 567.; *Oppel*, 1931. 38–39. p.

árulást a kevei rácok követték el, mert ezek is nagyon kereskednek. Mindig bőven voltak áruik, elhozták Magyarországra, és sátraikban mindig volt egy-két török, s így folyton híven szolgáltak a töröknek."[14]

II. Lajos király 1523. augusztus 6-án Keve mezővárosában (*in oppido Kewy*) tartózkodott, midőn a helybéli harmincadosoknak megtiltotta, hogy a szegediektől vámot szedjenek.[15] Könnyen lehetséges, hogy a kevei vámhely már a 15. század derekán létrejött mint a budai fiókállomása. A feltevésre Hunyadi János országos főkapitány 1453. április 24-i oklevele ad alapot, amelynek értelmében Buda kikerült Pozsony hatásköréből, és önálló harmincad hellyé vált. Aligha tekinthető véletlennek, hogy Hunyadi mindezt éppen a Csepel-szigeti Keviben rendelte el.[16]

***

A délvidéki telepesek által életre hívott település gazdasági életében már a középkorban fontos szerepet töltött be a kézműipari termelés. Az ötvösök, szűcsök, mészárosok, molnárok, szabók és a kőművesek nagy társadalmi tekintélynek örvendtek, közülük többen bekerültek a mezőváros önkormányzatába. Az esküdt elöljárók között találjuk 1514-ben Szűcs Pétert,[17] 1536-ban Kőműves Pétert és Ötvös Pétert.[18] 1525-ben a település bíráját Dinko Sartornak (Szabónak) hívták. Reneszánsz

14 Szerémi György, 1979. 65. p.

15 *Pesty*, I. 1880. 385. p.

16 BTM Középkori gyűjtemény. Mályusz Elemér oklevélregesztái Budapest történetéhez. (1453. évi dosszié) (Az adat közléséért dr. Fenyvesi Lászlónak tartozom köszönettel); Inventár, 1956. 392. p. Nr. 2851. – A 15. század második felében a külkereskedelmi vám – jóllehet harmincadnak (*tricesima*) nevezték – az áruk értékének 5%-át jelentette (*Pach*, 1995. 257–276. p. különösen: 274–276. p.).

17 MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1514. március 22.

18 ÁM Dok. gyűjt. 69. 33. és 69. 34.; *Magdics*, 1888. 68. és 70. p.; *Miskei*, 2015/a. 96. és 100. p.

címerpajzzsal díszített vörösmárvány sírlapja megtekinthető az Istenanya Elszenderedése szerb ortodox templom pronaoszában. Latin nyelvű felirata így hangzik: PRUDENS AC CIRCUMSPECTUS…SARTOR ANNO I D 525.[19]

A jómódú Ötvös család egyik tagját, Ötvös Istvánt 1508-ban kereskedőnek (*mercator*) nevezik a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.[20] Minden bizonnyal rokona volt Ötvös Miklósnak, akit 1516-ban a megtisztelő *circumspectus* címmel illettek.[21] Ötvös Péter jelenléte az elöljárók között az ötvösség tekintélyére enged következtetni. A szakma, akárcsak a kőművesmesterség, nem falusi iparág. Mesterei a kedvezőbb értékesítési lehetőségek miatt inkább a népesebb városokban telepedtek meg, mint a szerényebb keresletet nyújtó vidéki településeken. Az igényesebb megrendelők között az egyházi és a világi nagybirtokosok foglalták el az első helyet, de nem lebecsülendő az előkelő polgárok száma sem.[22]

Az 1470-es évekből származó bírósági határozat a ráckevei mészárszékek és a helyi élelmiszeripar helyzetét szabályozta. A rendelet kimondta, hogy a mészárosok a közterületen létesített mészárszékeket nem adhatják el idegeneknek (*macella… in terra communi constructa personis extraneis vendere minime possint*), csakis a bíráknak vagy a mezőváros közösségének. Ha ökröket, juhokat vagy bárányokat akarnak vágni, előtte kötelesek azokat délig a Dunánál lévő szobornál kifüggesztve tartani.

19 *Balogh J.*, 1955. 40. p.; *Entz*, 1958. 25. p.; *Balogh J.*, 1970. 208. és 211. p.; *Feuerné*, 1977. 22. p.; *Fenyvesi*, 1986. 141. p. 82. jegyzet és 149–150. p.; *Sasvári*, 1994. 117. p.

20 MNL OL DL. 36 399.; *Jakó*, II. 1990. 284. p. Nr. 3477.

21 MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.

22 ÁM Dok. gyűjt. 69. 34.; *Magdics*, 1888. 70. p.; *Miskei*, 2015/a. 96. p.

Marhahúst a bírák által megszabott áron lehetett eladniuk. Idegen mészárosok kizárólag szombatonként árulhattak húst, bőröket és állati belsőségeket, más napokon nem.[23]

Nyilvánvaló, hogy a mezővárosi tanács a magánkézbe került mészárszékeket köztulajdonba kívánta venni, s a húsellátás biztosítása érdekében csupán szombatonként engedélyezte az idegen mészárosoknak történő eladást. A mészárszék-tulajdonosok közül egy festő (Képíró Demeter), két halász (Halász Péter és Halász Pál) és egy szintén nem Mészáros vezetéknevet viselő személy (István Péter) jelent meg a tárgyaláson. Ráckevén a 15. században – minként a legtöbb magyarországi városias településen – a mészárszékek szabad adásvétel tárgyát képezték.[24]

2. Társadalmi és etnikai viszonyok

A lakosság etnikai összetételét a források szűkszavúsága miatt meglehetősen nehéz meghatározni. Az 1440 és 1536 között kiadott oklevelek általánosságban „rác polgárok"-at (*cives Rasciani*), „Keviben lakó rácok"-at (*Rasciani in Kewy commorantes*) említenek. Oláh Miklós szintén *„rácok által lakott"* mezővárosként jellemezte a települést.[25]

Konkrét személyek esetében a legfőbb gondot az okozza, hogy – leszámítva egy-két esetet – általában keresztnevükkel fordulnak elő a korabeli iratokban. Márpedig a 15. század második felétől a királyi kancellária hivatalnokai az előttük megjelentek nevét latinosított formában jegyezték fel, így a dokumentumokban elő-

23 *Kovachich*, 1799. 224–225. p.

24 *Kubinyi*, 1985. 54. p.

25 *Csánki*, III. 1897. 314.; p. Oláh, 1985. 23. p.

forduló személynevek nem utalnak az illető személy nemzetiségére. A latin *Petrus* jelenthet Pétert, de jelenthet Petrét is. Ugyanígy a *Ioannes/Johannes* szó is fordítható Jánosként, illetve Jovánként. Biztosat tehát csak abban az esetben lehet állítani, ha az oklevelekben a személynév mellett felbukkan a „rác" (*Rascianus*) jelző.[26]

A középkori Ráckevén a gazdasági és politikai hatalom azoknak a szerb, raguzai-dalmát, vlach, görög és magyar távolsági kereskedőknek a kezében összpontosult, akik részben saját termékeiket, részben mások portékáit értékesítették, sokszor az ország határain kívül. Mivel a társadalom elitjéhez tartoztak, kijárt nekik a „körültekintő/tekintetes" (*circumspectus*) és az „okos" (*prudens*) címzés.

A jómódú középpolgárságot az iparosmesterek, a kevésbé gazdag kalmárok és az áruforgalom lebonyolításába is bekapcsolódó tehetősebb parasztgazdák alkották. Őket az „előrelátó" (*providus*) megszólítással illették. A két réteg között nem húzódott éles határvonal, amit jól mutat az is, hogy felváltva adták a település bíráit és esküdt elöljáróit. Arra azért gondosan ügyeltek, hogy a vezető tisztségeket ne engedjék ki a kezükből, és amennyire lehet, befolyásukat is örökletessé tegyék.[27]

A török megszállás előtti időszakban az alábbi bírák álltak Ráckeve élén: Péter (1440), Márton (1458, 1464, 1474), Márk (1464), Rác Miklós (1481), Karácsony János (1514), Bíró Mátyás (1517 előtt), Szabó Dinkó (1525), Karácsony János főbíró (1536) és Bogdány György kisbíró (1536).

26 *Mályusz*, 1981. 279. p.

27 A városi polgárok középkori titulusaira lásd: *Kubinyi*, 1975. 138. p.; *Draskóczy*, 2000. 83. p.

A bírák munkáját az esküdt elöljárók segítették. Közülük csupán Oláh Barnabás (1458, 1464), Márton (1458), Zorynth Gergely (1464), Bavair Miklós (1465), Szelesfy Márton (1465), Szűcs Péter (1514), Kőműves Péter (1536), Sóvágó Lukács (1536) és Ötvös Péter (1536) neve ismeretes.[28]

Pillanatnyilag nem könnyű megválaszolni, mi az oka annak, hogy 1536-ban elkülönült egymástól a főbíró (*supremus iudex*) és a kisbíró (*minor iudex*) hivatala. Ebben a megoszlásban nyilván közrejátszott a népesség számának a növekedése és az ezzel járó adminisztratív feladatok sokrétűvé válása, de elképzelhető az is, hogy a magyar lakosság beköltözése indokolta az etnikai-vallási megkülönböztetést. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a kisbírói (pénzbírói) tisztség a budai jog hatására jelent meg, bár erre egyelőre semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésünkre.[29]

Bogdány György (*Georgius Bogdany*) kisbírót Horváth Lajos magyarnak tartja, méghozzá abból a megfontolásból, hogy a Bogdány család a 16. század második felében a két protestáns lelkész, Szegedi Kis István és Skarica Máté ismerősi köréhez tartozott.[30] A szerző érvelése nem feltétlenül helyes, mivel a baráti kapcsolatok többnyire nem etnikai alapon szerveződtek. Bogdány György minden bizonnyal pravoszláv felekezetű, délszláv származású polgár volt, akárcsak a híres óbudai kereskedőnek, Halupa Jánosnak az üzlettársa, Karácsony János

28 MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1514. március 22.; MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1517. augusztus 5.; MNL OL DL. 26 643.; MNL OL DF. 280 104.; ÁM Dok. gyűjt. 69.9. – 69.34.; *Magdics*, 1888. 23–71. p. Nr. XI–XXXVIII.; *Miskei*, 2015/a. 31–102. p. Nr. 9–34.

29 A középkori Budán a város első számú vezetőjét bírónak, helyettesét pénzbírónak hívták (*Kubinyi*, 1975. 164. p.).

30 *Horváth L.*, 1986. 20. p.; *Horváth L.*, 1995/a. 72. p.

(*Joannes Karachon*), akinek a neve szerbül Jovan Božićnak (Jován Bozsitynak) hangzott.[31] Éppen ezért nem meglepő, hogy Radič Božić (Radics Bozsity) királyi naszádos kapitány 1525. március 14-től június 21-ig Ráckevén toborozta legénységét. Abban a mezővárosban, amelynek az egyik legtiszteletreméltóbb famíliáját a Božić (magyarul: Karácsony) család alkotta.[32]

Az esküdt elöljárók közül Bavair Miklós (*Nicolaus Bavair*) bajor, Szelesfy vagy Szöllősfy Márton (*Martinus Zelesfy*) magyar, Sóvágó Lukács (*Lucas Sóvágó*) és Szabó Dinkó (*Dinko Sartor*) görög származású lehetett. Rác Mátyás,[33] Keresztes *Rascianus* és Rác Miklós szerbnek vallhatta magát. Szabó Jánost 1517-ben szerzetesnek (*frater*) nevezték az oklevelek. Mivel Ráckevén a 16. században kizárólag ortodox szerzetesek (*kalugyerek*) éltek, Szabó János magyarsága is kétségbe vonható. Nem úgy Székely Márk, Garay Lőrinc és Markos Péter kereskedőké. Ötvös István, Ötvös Péter, Ötvös Miklós, Kőműves Péter és Szűcs Péter származása bizonytalan, de esetükben sem zárható ki a délszláv eredet.[34]

A 16. század első évtizedében a Csepel-szigeti kalmárvárosban is megindult a délszláv népesség lassú asszimilációja. Többségük a török uralom alatt is megőrizte eredeti nevét, ám elmagyarosodásuk feltartóztathatatlannak bizonyult. Ács Zoltán, a hazai nemzetiségek szakavatott kutatója így jellemezte őket: *„A szerbek szívesen szállták meg a folyók, elsősorban a Duna mellett*

31 *Hegedűs–Papp*, 1991. 480. p. Nr. 198.

32 *Fenyvesi*, 1986. 140–142. p.

33 MNL OL DL. 82 649 – 82 651.; *Kenéz–Solymosi–Érszegi*, 1979. 524. p. Nr. 398., 525. p. Nr. 399. és 526. p. Nr. 400.

34 MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.; MNL OL DL. 36 399. Buda, 1508. október 17.; *Jakó*, II. 1990. 284. p. Nr. 3477.

levő, a tranzitkereskedelem szempontjából fontos városokat. Szerbek éltek Tolnán, Dunaföldváron, Ráckevén, Budán, Pesten, Vácon és Szentendrén. A Ráckevére a 15. század közepén beköltözött szerb polgárok távolsági és helyi kereskedelemmel és vízi áruszállítással foglalkoztak. Szép számmal találunk köztük iparosokat is, akik ha tehették, mesterségük űzése mellett szőlő- és gyümölcstermesztéssel foglalkoztak. A görög és szerb távolsági kereskedők szinte monopolizálták a balkáni, erdélyi és hódoltsági távolsági kereskedelmet. A Balkánról különböző posztókat és kelméket, Erdélyből sót, a Délvidékről és a Dunántúlról bort, az Alföldről szarvasmarhát és állatbőrt, nyugatról pedig különféle árucikkeket szállítottak. A rácKevei szerbekről jegyezték fel, hogy társaságokba tömörültek és úgy járták a Dunát a bolgár kikötőktől a délnémet kereskedővárosokig."[35]

Thuz Osvát királyi kincstárnok 1492-ben készített jegyzéke az átalányösszegben adózó királyi szabad városok között mindössze két mezővárost tüntetett fel: Szebent (*oppidum Sceben*) és Jagelló-korban virágkorát élő Kevit (*oppidum Kewy*). Az előbbi 100, az utóbbi 300 aranyforintot fizetett az államkincstárba. Ugyanakkor Buda, Besztercebánya és Körmöcbánya 3000, Pest, Kassa, Szeged 2000, Székesfehérvár 1000, Bártfa 700, Eperjes 500, Pozsony, Nagyszombat. Esztergom és Sopron 400, Zágráb 130 forinttal rótta le tartozásait az uralkodó felé.[36]

Tekintettel arra, hogy a ráckevei polgárok elméletileg teljes adómentességet élveztek, a 300 aranyforintnyi átalányösszeg fizetése nemcsak a település anyagi erejét jelzi, hanem utal arra a szomorú tényre is, hogy a kiváltságokat – különösen az 1514. évi pa-

35 *Ács Z.*, 1984. 111–112. p.

36 *Fejérpataki*, 1880. 168. p.; *Pesty*, I. 1880. 395. p.; *Barta–Fekete Nagy*, 1973. 293. p.

raszthábo rú leverése után – a gyakorlatban nem mindig sikerült érvényre juttatni. Gondoljunk csak a kereskedők gyakori megvámoltatására és feltartóztatására. Bár az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a privilégiumok olyan vámhelyekre nem vonatkoztak, amelyeknek tulajdonosa korábban szerezte meg a vámjogot, mint Ráckeve a vámmentességet.[37]

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a Csepel-szigeti mezővárost nem övezte kőfal, miként a királyi szabad városok többségét, s polgárai nem rendelkezhettek szabadon ingatlanaikkal. Földjeiket és kőből épült házaikat csak abban az esetben bocsáthatták áruba, ha földesuruk, a mindenkori magyar király erre külön feljogosította őket. Mindemellett a királyi udvar főtisztviselőinek beszállásolása (*descensus*) alól sem vonhatták ki magukat.[38] II. Ulászló király 1515-ben,[39] II. Lajos király 1521. április 8-án[40] és 1523. augusztus 6-án járt udvartartásával Ráckevén.[41] Az uralkodó kíséretének ellátása jelentős anyagi megterhelést rótt a helybéli polgárokra, ezért a kereskedelemben felhalmozódott vagyon további gyarapítása igencsak megnehezült.

A jogi helyzet természetesen lényeges, de nem kizárólagos fokmérője az urbanizációnak. Ahhoz, hogy egy adott település helyét ki lehessen jelölni a középkori magyarországi városhálózatban, más szempontokat – például a centrális funkciók vizsgálatát – is figyelembe kell venni. A jelenlegi forrásadottságok figyelembevételével annyit állíthatunk nyugodt szívvel, hogy Ráckeve egy részleges városfunkciót betöltő alföldi kereskedő település, jogállására

37 *Kubinyi*, 1963. 200–201. p.; *Érszegi–Kenéz–Solymosi*, 1972. 1040–1042. p.

38 *Horváth L.*, 1986. 31. p.; *Horváth L.*, 1995/a. 77–78. p.; *Szakály*, 1995/a. 132. p.

39 *Iványi*, 1937. 225. p.

40 *Radvánszky–Závodszky*, 1909. 571–572. p.

41 *Pesty*, I. 1880. 385. p.

nézve királyi mezőváros volt a 15–16. században, amelynek kalmárai meghatározó szerepet játszottak a Hunyadi-, illetve a Jagelló-kori Magyar Királyság gazdasági életében.[42]

3. Településkép

A kevei rácok, akik Skarica szerint *„pénzessek valának"*, nem sokkal a letelepedés után nekiláttak *„sok ház fundálásnak"*. Anyagi erejük birtokában értékes lakóépületeket emeltek maguknak. Az elhagyott Szentábrahámtelke helyén megszülető város idővel újabb és újabb délszláv menekülteknek adott otthont:

„Az derékon helyeket vevének,
És hamar kőházakat szerzének,
Gazdagsággal mert bővölködének,
Többen is azután érkezének."[43]

42 *Kubinyi*, 2000. 7–49. és 144–157. p. Ráckeve első száz évének történetével kapcsolatban Horváth Lajos úgy foglalt állást, hogy *„a város* [ti. Ráckeve] *fejlődése jogi kiváltságok időnkénti megszerzésének összefüggő sorozatán át vezetett, melynek során a királyi város elérkezett a szabad királyi várossá válás küszöbére."* (*Horváth L.*, 1986. 31. p.) Szakály Ferenc pedig úgy fogalmazott: ha Ráckevének *„városfalai is lettek volna*, *hamisítatlan nyugati kalmárváros képét idézte volna."* (*Szakály*, 1995/a. 132. p.) A késő középkori Ráckeve gazdasági szerepkörét mégsem tudjuk pontosan meghatározni, mert a Kubinyi András által felállított szempontok sok esetben nem mérhetőek. A szerző maga is kifejtette egy alkalommal, hogy a zömében ortodox „rácok" lakta gazdag mezővárosból a római egyházhoz tartozó egyetemeket (bécsi, krakkói) csak kevés diák látogathatta (*Kubinyi*, 2007. 85. p. 33. jegyzet).

43 RMKT, 1999. 245. p. Skarica versének másolatai: OSzKK Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1–2.; *Magdics*, 1888. 89. p.

A tűzvésztől való félelem miatt kőből épült polgárházak többosztatú, boltíves, utcára merőleges hossztengelyű, általában fésűs beépítésű, alul dongaboltozatos pincével ellátott helyiségek voltak. Két építészeti korszak nyomai lelhetők fel rajtuk: egy 15. századi késő gótikus és egy 16. század eleji kora reneszánsz periódusé. Ezenkívül ismeretesek vályogházak is, jobbára a mezőváros központjának a szélén vagy azon kívül.[44]

A nagyobb, kereskedők által lakott kőházak értéke 80 aranyforint körül mozgott. Ez az összeg a környező nemesi udvarházak értékének kétszeresét is elérhette.[45] Csupán a számok érzékeltetése kedvéért: Kosztka Szaniszló királyi étekfogó (*dapifer*) tököli háza 1512-ben 40 aranyforintba került.[46] Telegdi Mihály tököli lakos 1513-ban nemesi kúriáját 50 forintért adta el Sándor Pálnak és leányának, Katának.[47] A ráckevei Bíró Mátyás feleségének, Szentmártoni Magdolnának szúnyogpusztai birtokrésze 1517-ben 60 forintot tett ki.[48]

Ráckevén a legnevezetesebb 15–16. századi – de azóta már alaposan átalakított – lakóházak a következők: Kossuth Lajos utca 1., 2., 3., 5., 8., 10., 13., 16., 18., 20., 25., 26., 28., 35., 37., 49., 51., 63., 89., valamint az István tér 23. és 25. számú ingatlanok.

Kossuth Lajos utca 1. A mai, elhanyagolt állapotban lévő Fekete Holló étterem. Háromosztatú, két önálló szárnyból álló épület, középen nyitott kapubejáróval. A szoba mögött a konyha, hátul a kamra helyezkedett el. A késő gótikus és a kora reneszánsz elemeket ötvöző felső szint alatt késő gótikus, utcára néző don-

44 *Gergelyffy*, 1973. 405. p.; *Kubinyi*, 1983. 289–290. p.; *Bárányné*, 1991. 327. p.; *Engel*, 2001. 270. p.

45 MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.

46 Uo. 1512. november 13.

47 Uo. 1513. május 9.

48 Uo. 1517. augusztus 5.

gaboltozatos pince húzódott. Áruellátása az utcáról történt. 1500 körül épülhetett, a Marsigli-térkép fogadóként (*Wirts Haus*) említi. Gótikus nyílásokkal megvilágított délnyugati sarokhelyiségének boltozata utólag készült. Az ablakok és az ülőfülkék szintén középkori hangulatot árasztanak.

Kossuth Lajos utca 2. Saroktelken álló épület, főhomlokzati fala a jelenleginél nyugatabbra, a főutca területén húzódott. A művészettörténeti kutatások a Kossuth Lajos utcából a Duna felé haladva egy félkörös záródású keskenyebb és egy egyenes záródású szélesebb ablakot valószínűsítettek. A ház alaprajzi rendszerét egyelőre nem sikerült tisztázni.

Kossuth Lajos utca 3. A Kossuth Lajos utca 1. számú házához hasonlóan fésűs beépítésű, háromosztatú lakóház. Déli falán egy középkori ajtónyílás két élszedéses gótikus szárkövére bukkantak. Az ajtó a hátsó helyiségbe nyílt. Pincéjébe széles, kétszárnyú, kőkeretes ajtó vezetett.

Kossuth Lajos utca 49. A mai Keve Galéria. Fésűs beépítésű, két ablakával és reneszánsz ablakkeretével utcára néző épület. Hátsó helyiségének nyugati falán gótikus, déli és keleti oldalán reneszánsz ajtónyílást találtak. Gótikus pincéjébe levezető lépcső az utca és a déli homlokzat szegletében helyezkedett el.

Kossuth Lajos utca 51. A mai Ács Károly Művelődési Ház, a régi Fekete Sas vendéglő. Földszintes, kéttengelyes, dongaboltozatos szobákkal és pincékkel ellátott késő gótikus lakóépület, melynek építését Genthon István az 1550-es évekre teszi. A Rosenfelt-térkép (1728) a város északi részén ábrázolja. Az utcai oldalon található maszkos-tulipános faragással díszített kőkeretes ablaka napjainkban is szemet gyönyörködtető.[49]

---

49 *Entz*, 1958. 34–38. p.; *Frey*, 1928. 161. p.; *Genthon*, 1961. 240. p.; *Gergelyffy*, 1967. 250. p.; *Dercsényi*, 1972. XVI. évf. 2. sz. 62–65. p.; *Cz. Wilhelmb*, 1972. 130–131. p.; *Gergelyffy*, 1973. 405–410. p.; *Borkayné*, 1974. 165–169. p.; *Menténi*, 1987. 1–19. p.

Az 1970-es években az István tér 23. számú telek helyén egy középkori vályogház maradványait tárták fel. Az épület négy helyiségre oszlott: középen állt a konyha (2,8 × 4 m), jobbra (3,2 × 4 m) és balra (3,2 × 4 m) egy-egy szoba, hátul pedig a kamra (2,6 × 4 m) helyezkedett el. Az ásatás során ekecsoroszlya, akasztókampóban végződő vaslánc, szekerce, halászszigony, lópatkó, fenőkő, számos cserépedény és kályhaszem, két darab vasszeg, két darab II. Lajos korabeli (1516–1526) és egy darab Ferdinánd-kori (1526–1564) ezüstdénár került elő. A romokat 8-10 centiméter vastag rétegben aránylag egyenletes elosztásban megszenesedett gabonaszemek takarták be. Mindez a gabona padláson való tárolására vall, amely a födém beomlásakor került a talajra. Mivel ez a jelenség közel sem általános a 15–16. században, nagy a valószínűsége annak, hogy a ház gazdája felvásárolta a gabonát, és ideiglenesen a padláson tárolta. A szóban forgó háztulajdonos kereskedő lehetett, aki a város megbízásából járt el, s akiről gyanítható, hogy alkalmanként halászattal és földműveléssel is foglalkozott.[50]

Ráckeve jómódú iparosai és kereskedői a kezükön felhalmozott pénzösszeget nem csak kőházak építésére fordították. A település központjában a 16. század végén három, istentiszteleti célokra alkalmas épület állt, amelyek közül az Istenanya Elszenderedése-templomot – a magyar hagyomány Nagyboldogasszony-egyházát – a hozzá tartozó toronnyal együtt a késő középkorban emelték, akárcsak az 1790-es évek második felében lebontott Szent Kereszt-templomot.

50 *Fegyó*, 1973. 93–105. p.; *Kubinyi*, 1985. 52–53. p.

„Az Nagyboldogasszony kápolnáját
Rácok megépíték mint sajátját,
Tud kilencvennégy esztendő számát,
Hogy mind véghezvivék ő munkáját.

Meg azután mást is építének,
Kit ők Szent Keresztnek nevezének,
Hatvannégy esztendeje már ennek,
Hogy abban is véget érhetének.

Borbás nemzet jött vala utóbban,
Az kérkedék egy lakodalomban,
Hogy mit nyerne egy esztendő tájban
Költenéje templomfundálásban.

Olly nagy gazdag vala árossága,
Hogy csak egyik járásának haszna,
Elég lőn az Szent Kereszt rakásra,
Más úta lőn toronycsinálásra."[51]

A széles látókörű evangélikus tudós, Bél Mátyás 1737-ben hasonlóképpen vélekedett, mint 1581-ben Skarica Máté, azzal a különbséggel, hogy a protestánsok egykori imaházát is templomnak minősítette: „*Templom állítólag három volt. Ábra hámnak egy, amely a magyaroké maradt, Sarlós Boldogasszonyé a másik, amelyet 1510-ben kezdtek építeni a magyarok és a rácok fejezték be, s a harmadik Szent Kereszt temploma, ezt 1536-ban Barrabas, egyik itteni lakos alapította abból a nyereségből, amelyet egy kereskedőútja alkalmából szerzett."* Néhány sorral lejjebb hozzáteszi: *„Ezek voltak Skarica idején a templomok. Ma hasonlóképpen három van, azokról most nem szólunk."*[52]

A Szent Kereszt-templomot 1517 táján építették fel a Borbás család egyetlen kereskedelmi útjának a nyereségéből. Egyelőre nem lehet eldönteni, hogy Ráckeve középkori toronyórája ezen az épületen – vagy a „rác" templom melletti tornyon – jelezte az idő múlását.[53]

51 RMKT, 1999. 246. p.; OSzKK Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1.; *Magdics*, 1888. 90–91. p.

52 *Bél*, 1737. 523. p.; Bél Mátyás, 1977. 142. p.

53 *Tardy*, 1984. 497. p.; *Csukovits*, 1992. 162. p.

A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom Magyarország egyetlen ortodox liturgiájú, késő gótikus stílusú, hálóboltozattal fedett egyházi épülete. A Mátyás-korabeli templomnak először a sokszögben záródó főhajója készült el, amelyet 1487-ben szenteltek fel. Az adat hihetőnek tűnik, mivel a hálóboltozat szerkezete és a bordák profilozása nagy hasonlóságot mutat a budai kőfaragó műhely egyéb munkáival, mint például a visegrádi királyi palota kerengőjének (1484), a Margit-szigeti domonkos apácakolostor étkezőjének és a pannonhalmi bencés apátság kerengőjének boltozatával (1486).

A második periódusban épült a közeli harangtorony alsó szintje és a templom déli oldalához csatlakozó két oldalkápolna, amelyek közül a keletinek Keresztelő Szent János, a nyugatinak Szent Kozma és Szent Damján a védőszentje. A kápolnák boltozata és csúcsíves ablakai gótikus stílusúak, míg a különálló torony alsó szintje és a Keresztelő Szent János-kápolna ajtóbejárata, amelynek faragása az 1510-es évekre tehető, a kora reneszánsz ízlés jegyeit viseli magán. II. Ulászló király uralkodása alatt itáliai mesterek jelentek meg Ráckevén, akik munkájukkal jelentős mértékben hozzájárultak a település középkori arculatának kialakításához.[54]

54 *Henszlmann*, 1865. 291–293. p.; *Rómer*, 1870. 245–250. p.; *Károly*, 1897. 39. sz. 643. p.; *Bóna*, 1937. 23. p.; *Csányi–Lux*, 1939. 202. és 234. p.; *Entz*, 1958. 18. p.; *Somogyi*, 1960. 65. és 70. p.; *Genthon*, 1961. 239. p.; *Gerőné*, 1964. 3–4. p.; *Balogh J.*, 1970. 209. p.; *Somogyi*, 1971. 11–12. p.; *Entz*, 1974. 213. p.; *Bérci*, 1991. 2. p.; *Vujicsics*, 1997. 13. p. Nincs bizonyíték arra, hogy az Istenanya Elszenderedése-templom helyén egy 12. századi kápolna állt volna, miként azt Urosevics Daniló és Mészáros László vélte (*Urosevics*, 1969. 29. p.; *Mészáros*, 1974. 72. és 75. p.). Az sem valószínű, hogy a szerb templom helyén valaha ciszterci egyházi épület állt volna. Ez a változat kedvelt téma a szerb szakirodalomban. Lásd erről: *Petković*, 1959. 46. p. A szerb templomépítészetről jó áttekintést nyújt Foerk Ernő tanulmánya (*Foerk*, 1927. 91–109. p.).

RÁCKEVE ÉS AZ 1514. ÉVI PARASZTHÁBORÚ

A késő középkori magyar történelem legjelentősebb jobbágymegmozdulásának, az 1514. évi paraszthábornak Csepel-szigeti vonatkozásai úgyszólván teljesen ismeretlenek. A királyi székhely közelsége miatt a sziget lakói mindazonáltal időben értesülhettek a törökök ellen meghirdetett keresztes háborúról (1514. április 9.), Székely Dózsa György fővezérré történt kinevezéséről (április 24.), valamint a pesti táborban összegyűlt sereg útnak indításáról (május 9–10.). Mint ahogy nagy valószínűséggel tudtak arról is, hogy Bakócz Tamás esztergomi érsek 1514. május 15-én előbb leállította a toborzást, majd II. Ulászló király (1490–1516) jóváhagyásával május 24-én betiltotta a hadjárat folytatását, s elrendelte a keresztes had feloszlatását.[1]

Pest vármegye jobbágysága 1514 késő tavaszán Szentlőrinc és Gubacs térségében gyülekezett. Mivel vezetőjük, Saleresius (Szálaresi?, Schaller?, Seiler?) Ambrus pesti polgár június elején megegyezett a nemességgel, az Alföld északnyugati részén egybegyűlt paraszti tömeg elkerülte az összecsapást a budai helyőrséggel,

1 *Szűcs*, 1972. 213. p.; *Barta–Fekete Nagy*, 1973. 61–90. p.; *Kulcsár*, 1981. 127–128. p.; *Szakály*, 1990. 104–105. p.; *Engel*, 2001. 299. p.; *Engel–Kristó–Kubinyi*, 2002. 361. p.; *Tringli*, 2003. 101–102. p.; *Tringli*, 2009. 66–69. p.; *Blazovich*, 2014. 3. p.; *C. Tóth*, 2015. 60–61. p.; *E. Kovács*, 2015. 69–70. p.

s különösebb rendzavarás nélkül hazatért otthonába. A környéken csupán egyetlen alkalommal, 1514. június 21-én került sor fegyveres összetűzésre, amikor Dózsa Gergely Lippáról érkezett kereszteseit Bornemissza János budai várnagy 1200 lovassal Gubacsnál könnyűszerrel legyőzte.[2]

1. A források

A rendelkezésünkre álló források azt sejtetik, hogy Ráckeve lakói igyekeztek távol tartani magukat az eseményektől. A gubacsi csatát követően a vereséget szenvedett jobbágyok közül néhányan Soroksárnál átúsztak a Kis-Dunán,[3] de hogy a menekülők a sziget melyik településen húzták meg magukat, arról nincsenek értesüléseink. A 16. század második felében készült török adójegyzékek említenek ugyan két Keresztes nevű családfőt (Nagy Keresztes, Keresztes Márton), de róluk köztudott, hogy csak 1546 után telepedtek le Ráckevén.[4] Az 1481-ben Kolozsvárt is megfordult szerb kereskedő, Keresztes Rascianus jóval az 1514. évi események előtt kapta a nevét, ezért az ő személye sem hozható közvetlen kapcsolatba a keresztes hadjárat szervezésével.[5]

2 *Márki*, 1913. 292–305. p.; *Barta–Fekete Nagy*, 1973. 74., 118. és 157–158. p.

3 *Márki*, 1913. 304. p.

4 *Káldy-Nagy*, 1971. 89. és 93. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 265–266. p.

5 MNL OL DL. 36 398.; *Jakó*, II. 1990. 81. p. Nr. 2750. Kubinyi András úgy vélte, hogy Keresztes Rascianus – akinek előneve kereszteslovagot vagy keresztviselőt jelent – talán azonos az 1486–1487-ben hivatalban lévő budai magyar városbíróval (*Kubinyi*, 2009. 729. p. 207. jegyzet).

Annál értékesebb az a három darab, 1524. május 10-én kelt oklevél, amelyek közül kettőt Mária királyné, egyet pedig férje, II. Lajos király (1516–1526) bocsátott ki. Az iratok szerint Rác Mátyás a mezőváros polgárainak nevében elpanaszolta a budai királyi udvarban, hogy Várdai Ferenc erdélyi püspök és tiszttartói, amikor a Királyhágón túlról hazafelé igyekezett, elfogták, és javaiban megkárosították. Mária királyné azonnal alattvalója segítségére sietett, s felszólította az erdélyi püspököt, valamint az ország főpapjait, báróit, főurait és nemeseit, hogy tartsák tiszteletben a ráckevei kereskedők kiváltságait. Hasonlóképpen cselekedett férje, II. Lajos király is 1524. május 10-én.[6]

Mária királyné magatartása a korabeli birtokviszonyok ismeretében válik érthetővé. A Csepel-szigetnek, vagy ahogy a középkorban nevezték: a Nagyszigetnek mint királyi magánuradalomnak a haszonélvezeti joga a 13. század óta a magyar királynékat illette meg,[7] de maga a birtoktest csak a 15. század első felétől került hitbérként (*pro dote*) a koronás hitvesek kezére. Ilyenformán kapta meg a szigetet 1424. május 20-án Cillei Borbála, 1461. január 25-én Podjebrád Katalin, 1476 után Aragóniai Beatrix, 1502-ben Candalei Anna és 1522. február 2-án Habsburg Mária.[8]

6 MNL OL DL. 82 649. és DL. 82 651.; *Érszegi–Kenéz–Solymosi*, 1972. 106. évf. 4–5. sz. 1040–1042. p.; *Kenéz–Solymosi–Érszegi*, 1979. 524–526. Nr. 398–400. p.

7 *Zsoldos*, 2005. 45–46. p.

8 *Wenzel*, 1863. 268–284. p.; *Teleki*, 1865. 3–6. p.; *Berzeviczy*, 1908. 272. p.; *Ortvay*, 1914. 60. p.; *Berzeviczy*, 1931. 135. p.; *Bártfai Szabó*, 1938. 149. p. Nr. 601., 221–223. p. Nr. 860., és 359. p. Nr. 1435.; *Bakács*, 1982. 384. p. Nr. 1430. A Csepel-szigetet királynéi birtokként tüntette fel naplójában Anne de Foix de Candale francia heroldja, Pierre Choque is (*Haraszti–Pethő*, 1963. 73. p.).

„A másik szigetnek, amely valamivel Buda alatt kezdődik, Csepel a neve. A rajta emelt királyi palotával meg Csepel, Tököl, Szentmárton és a rácok által lakott Keve mezővárosokkal és néhány faluval együtt Magyarország királynéjának a birtoka házasság miatti adomány jogán." – írta Oláh Miklós az 1536-ban megjelent *Hungaria* című művében.[9]

A csepeli udvarházból irányított birtoktestet az 1514. évi 3 törvénycikk 4. §-a és az 1518. évi II. dekrétum 18. törvénycikke teljes egészében koronauradalommá nyilvánította.[10] Ez azt jelentette, hogy a térség falvainak és mezővárosainak jövedelme nem a kincstartóhoz, hanem a budai udvarbíróhoz mint az uralkodói magánbirtokok kezelőjéhez folyt be.[11] Mária királyné tehát jól megfontolt anyagi érdekből karolta fel Rác Mátyás ügyét, s jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kevei „rácok" is felmentést kaptak a szabad költözködési jogot megszüntető országgyűlési végzések hatálya alól.[12]

---

9 Véleményünk szerint a latin *„iure donationis propter nuptias*" kifejezés (*Bél*, 1735. 7. p. [cap. IV. §. 3.]; Oláh, 1763. 16–17. p.) nem *nászajándék*ot jelent (Oláh Miklós, 2000. 18. p.), hanem a *hitbér* fogalmát írja körül (*Béli*, 2000. 144. p.). Oláh Miklós Hungaria című művét legújabban Fodor István vette alapos vizsgálat alá (*Fodor I.*, 1990. 9–11. p.). A szerző egy későbbi tanulmányában kimutatta, hogy *„Oláh Miklós gondosan, pontosan írta meg művét, mert a kifogásolható adatok mennyisége… elenyésző a helyes adatokhoz képest."* (*Fodor I.*, 1993. 23. p.). A Hungaria és az Athila című művek korszerű latin nyelvű kiadása 1938-ban jelent meg (Oláh Miklós, 1938.). A hitbér lényegét a késő középkori viszonyokra vonatkoztatva Werbőczy István foglalta össze (Werbőczy István, 1897. 172–175. p.).

10 CJH, 1899/a. 708–709. és 760–761. p.

11 *Kubinyi*, 1964. 67–68. p.

12 II. Ulászló király 1514. évi VII. dekrétumának 25. cikkelye rendelkezik a jobbágyok szabad költözködési jogának megvonásáról. A szöveg magyar nyelven olvasható: MTSzgy, 2000. 363. p.

Rác Mátyás feltehetően azonos azzal a Bíró Mátyással, akinek felesége, a nemesi származású Szentmártoni Magdolna 1517. augusztus 5-én apjával és két testvérével együtt 60 aranyforint értékű földet vásárolt Majosházi Vince szunyogi birtokából.[13] Az ortodox hitű kereskedő a helyi társadalom elitjéhez tartozott, akárcsak Bogdány György, Karácsony János, Keresztes Rascianus, Kőműves Péter, Ötvös István, Ötvös Miklós, Ötvös Péter, Sóvágó Lukács, Székely Márton vagy Szűcs Péter.[14]

A paraszthábor évében Ráckeve bírája Karácsony János – szerbül: Jovan Božić (Jován Bozsity) – volt.[15] Ő is, miként a település többi jómódú kalmárja, üzleti vállalkozásokkal gyarapította családi vagyonát.[16] 1536-ban, a mezőváros történetében először, elnyerte a főbírói tisztséget,[17] majd Bogdány Györggyel az oldalán 1543-tól 1546-ig a török hatóságoktól 709 000 akcséért, azaz 14 180 aranyforintért kibérelte a Csepel-szigeti pénzelszámolási kerület adóit; mi több, 1546 és 1548 között kezességet is vállalt ezen adók befizetéséért.[18] Hírszerzői munkáját a hódítók két faluval és egy pusztával hálálták meg, így aztán mint „adománybirtokos szpáhi" (*sipahi ba berat*) sikerült elérnie, hogy ingatlanait – kivéve a malmokat – az oszmán hatóságok adómentesnek tekintsék.[19]

13 MNL OL DL. 106083/626. sz. Protocollum Budense, 1517. augusztus 5.

14 MNL OL DL. 26 643.; ÁM Dok. gyűjt. 69.8. – 69.34.; *Magdics*, 1888. 23–71. p. Nr. XI–XXXVIII.; *Miskei*, 2015/a. 31–102. p. Nr. 9–34.

15 MNL OL DL. 106083/434. sz. Protocollum Budense, 1514. március 22.

16 Karácsony János üzleti kapcsolatban állt az ismert óbudai kereskedővel, Halupa Jánossal is (*Hegedűs – Papp*, 1991. 480. p. Nr. 198.).

17 ÁM Dok. gyűjt. 69.33.; *Magdics*, 1888. 68. p. Nr. XXXVII.; *Miskei*, 2015/a. 100. p.

18 *Velics – Kammerer*, II. 1890. 10–11. és 57. p.

19 *Káldy-Nagy*, 1985. 472., 597. és 644. p. Az oszmán-török írnokok Karácsony János helyett következetesen Gal(i)vanik Bozsikot jegyeztek fel, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy a defterkészítők félreértették a szóban forgó ráckevei kereskedő nevét.

Rác Mátyást a bírói székben Szabó Dinkó követhette. Reneszánsz stílusú címerpajzzsal díszített sírköve, amelyet 1525-ben vélhetően Johannes Fiorentinus, az esztergomi Bakócz-kápolna firenzei származású kőfaragója vagy valamelyik tanítványa készített, Sóvágó Miklóséval együtt a ráckevei Istenanya Elszenderedése-templomban található.[20] A pravoszláv Sóvágó (Svagović) család legismertebb tagját, Sóvágó Györgyöt szintén kémszerzői tevékenysége tette híressé: Nagy Demeterrel, azaz Dimitre Velittyel együtt előbb I. (Szapolyai) János számára (1526–1540), míg az 1530-as évek derekától I. (Habsburg) Ferdinánd királynak (1526–1564) hozott híreket a Portáról.[21]

2. A keresztesek zászlaja

A Dózsa György-féle paraszthábború és Ráckeve kapcsolatának legbecsesebb emléke a keresztes had fehér alapon hatalmas bíborvörös keresztet ábrázoló zászlaja, amely 1631 táján került a Felső-Tisza-vidékre. Tasi Gáspár kamarai tanácsosnak 1631. augusztus 19-én II. Ferdinánd királyhoz (1619–1637) intézett levele szerint a Császár Péter vezette felkelés résztvevői eskü alatt vallották, hogy az értékes tárgy a mezőváros egyik templomából származott. Az irat sajnos nem árulja el, hogy a zászló annak idején

20 *Balogh J.*, 1955. 41. p.; *Entz*, 1958. 25. p.; *Balogh J.*, 1970. 208. és 211. p.; *Feuerné*, 1977. 22. p.; *Sasvári*, 1994. 117. p.

21 A téma feldolgozása: *Miskei*, 1999/a. 128–129. p. Mikó Árpád nem látja bizonyítottnak Johannes Fiorentinus ráckevei tevékenységét. A kitűnő művészettörténész megfigyelése ellenére úgy véljük, hogy a firenzei kőfaragó mester munkássága valamilyen formában mégiscsak hatott a Csepel-sziget mezővárosában. Az ismert itáliai művésznek egyébként két szignált sírköve (Gniezno, Felső-elefánt) és egy jelzett keresztelőmedencéje (Menyő) maradt fenn, de elképzelhető, hogy ő faragta Szegedi Lukács (†1510) zágrábi püspök vörös márvány sírkövét is (*Mikó*, 2010. 67. p.).

milyen módon jutott a ráckeveiek birtokába, illetve azt sem, hogy az a település melyik egyházi intézményében nyert elhelyezést több mint száz éven keresztül.[22]

A Csepel-szigeti hászvárosban a 16–17. században három istentiszteletre alkalmas épület állt: a reformátusok imaháza, amelyet a protestáns hagyomány Szent Ábrahám-kápolnaként ismer, a Borbás család jövedelméből 1517-ben felépült Szent Kereszt-egyház és az 1487 táján felszentelt, majd a 16. század elején két oldalkápolnával bővített ortodox Istenanya Elszenderedése-templom.[23] Közülük a Szent Kereszt-templom jöhet leginkább számításba, mivel az épület titulusa összefüggésben áll a keresztesek nevével. Mindez azt mutatja, hogy a ráckeveiek bő egy évszázad elteltével sem felejtették el a jobbágyfelkelés emlékét, és a lázadás egyetlen épségben fennmaradt tárgyi emlékét a Jézus Krisztus kínszenvedésére emlékeztető szent keresztfa oltalma alá helyezték. Dózsa György féltve őrzött hadilobogója még a 17. század első harmadában is szakrális védelemben részesült.

***

Rövid összegzésképpen elmondható, hogy Ráckeve lakóinak az 1514. évi parasztfelkelésében való közvetlen részvétele írásos forrásokkal nem igazolható, jóllehet a történetírásban általános az a vélemény, miszerint abban a mezővárosi parasztpolgárság országos szinten kiemelt szerepet játszott. Ugyanakkor Rác Mátyás esete és a keresztes hadizászló több évtizedes őrzése azt sejteti, hogy a Csepel-sziget délkeleti részén fekvő mezővá-

22 *Makkai*, 1954. 39. p.; *Makkai*, 1956. 183. és 253. p.; *Szűcs*, 1984. 654. p.
23 *Ludaics*, 1861. 3. p.; *Henszlman*, 1863. 292. p.; *Kereskényi*, 1874. 36. p.; *Miskei*, 1999/b. 18–27. p.

rosnak valamiképpen köze lehetett a Jagelló-kori magyar történelem legnagyobb horderejű társadalmi megmozdulásához. Hogy milyen formában, az sajnos pillanatnyilag nehezen állapítható meg. Az viszont nagyon is elképzelhető, hogy a 16. században olyan jobbágyok költöztek Ráckevére, akik a ferences atyák prédikációinak hatására egykor felvették a keresztet, majd Dózsa kivégzése után féltve rejtegették a fehér alapon vörös kereszttel ellátott lobogót.

Tény továbbá az is, és ezt a török hódoltság első hatvan esztendejének történései messzemenően alátámasztják, hogy a viszonylag erős gazdasági háttérrel rendelkező alföldi mezővárosok – függetlenül attól, hogy részt vettek a paraszthábor úban vagy sem – hamar kiheverték veszteségeiket, s az 1514. évi budai országgyűlés megtorló intézkedései ellenére a 16. század második felében újabb fellendülés jeleit mutatták.[24]

24 *Mályusz*, 1926. 378. p.; *Szabó I.*, 1948. 60. p.; *Bácskai*, 1965. 128–130. p.; *Barta–Szakály*, 1972. 77–80. p.; *Pach*, 1972. 1–11. p.; *Barta–Fekete Nagy*, 1973. 293. p.

EGY MEZŐVÁROS KÉZMŰIPARA A 15–16. SZÁZADBAN

Ráckeve a Csepel-sziget délkeleti részén, közvetlenül a Duna kisebbik ága mellett fekszik. Az 1440-ben ideiglenesen létrehozott szálláshely hamarosan állandó lakóhelyévé vált az ide érkezett, zömében szerb, kisebb részben dalmát, görög, vlach és magyar telepeseknek, akiket a környező falvak lakossága – a többséget alkotó délszláv népesség miatt – összefoglaló néven „rácoknak" (*Rascianus*) nevezett. A jövevényekre alkalmazott gyűjtőnév idővel a mezőváros nevének előtagjává alakult.[1]

A 15. század derekán megszületett település gazdasági életében a legújabb kor kezdetéig fontos szerepet töltött be a kézműipari termelés. Az ötvösök, szűcsök, mészárosok, molnárok, szabók és építőmesterek a középkorban nagy tiszteletnek örvendtek, aminek az lett az eredménye, hogy közülük többen bekerültek a mezőváros önkormányzatába. Az esküdt elöljárók között találjuk 1514-ben Szűcs Pétert,[2] 1536-ban Kőműves Pétert és Ötvös Pétert.[3] 1525-ben Ráckeve bíráját Dinko Sar-

1 *Miskei*, 2009. 11–21. p.

2 MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1514. március 22.

3 ÁM Dok. gyűjt. 69. 33. és 69. 34.; *Magdics*, 1888. 68. és 70. p.; *Miskei*, 2015/a. 96. és 100. p.

tornak (Szabónak) hívták. Reneszánsz címerpajzzsal díszített vörösmárvány sírlapja az Istenanya Elszenderedése-templom pronaoszában található.[4]

1. A kézműipari termelés jellemzői

A 16. század első fele kézműipari termelésének legjobb forrását az 1546., az 1559. és az 1562. évi szandzsákösszeírás névanyaga szolgáltatja. Magának a forrástípusnak a felhasználásakor roppant körültekintően kell eljárni, mert abban az időszakban a foglalkozásra utaló nevek nem minden esetben fedték viselőik mesterségét, így az azokból levont következtetések inkább egy bizonyos irányba mutató feltevéseknek, semmint végleges érvényű megállapításoknak tekinthetők.

A kutatók többsége egyetért abban, hogy a késő középkorban – kora újkorban a magyar névadási gyakorlat még nem szilárdult meg, vagyis az apa vezetékneve nem szállt át automatikusan gyermekeire. Mivel az utódok nem szüleiktől örökölték, hanem környezetüktől kapták a nevüket, az iparosnevet viselő személyekről erősen gyanítható, hogy kézművesek, szakmájukat hivatásszerűen, esetleg alkalmilag űző mesteremberek voltak. Munkájuk mellett persze művelhettek földet, termeszthettek szőlőt, és tarthattak állatokat is, amennyiben jövedelmüket agrártermeléssel, mezőgazdasági tevékenységgel akarták kiegészíteni. Éppen ezért bármennyire is kockázatos vállalkozás a defterek megszólaltatása, ehhez a módszerhez kell folyamodnunk, noha tisztában vagyunk azzal, hogy az így kapott eredmények és a tényleges iparűzők között a valóságban több helyen is eltérés lehetett.[5]

4 *Balogh J.*, 1955. 40. p.; *Entz*, 1958. 25. p.; *Feuerné*, 1977. 22. p.
5 *Székely*, 1967. 206–210. p.; *Szakály*, 1985. 7–11. p.

Az iparosnevek megoszlását szemléltető 1. táblázat adatai szerint 1546-ban 151, 1559-ben 162, 1562-ben 202 iparos lakott Ráckevén. Ha a kézművesek arányát nézzük, akkor a hászvárosok között Pest (1546: 26,2%, 1559: 33,6%, 1562: 36,7%), Buda (1546: 24,1%, 1559: 23,8%, 1562: 30,8%) és Ráckeve a sorrend (1546: 28,1%, 1559: 27,1%, 1562: 27,1%), majd Vác (1546: 23%, 1559: 22,4%, 1562: 24,6%), Nagymaros (1546: 20,2%, 1559: 21,6%, 1562: 21,6%) és Dunaföldvár (1546: 20,6%, 1559: 15,4%, 1562: 21,6%) következik. Könnyen megeshet, hogy néhány iparos valóban nem minősült szakmabelinek, illetve hogy egy-két iparost nem foglalkozásnevén jegyeztek fel, ám ezek a különbségek összességében kiegyenlíthették egymást. Még inkább vonatkozik ez a balkáni népelemekre, amelyek esetében a fenti műveletet nem lehetett maradéktalanul elvégezni.[6]

6 *Mészáros*, 1979. 99–101. p.; *Zimányi*, 1987. 382–383. p.

1. táblázat: Iparosnevek a budai szandzsák hászvárosaiban (1546–1562)[7]

Település neve	1546			1559			1562		
	Családfők száma	Iparosok száma	Iparosok számaránya	Családfők száma	Iparosok száma	Iparosok számaránya	Családfők száma	Iparosok száma	Iparosok számaránya
Buda	390	94	24,1%	331	79	23,8%	250	77	30,8%
Bujáki	36	4	11,1%	49	5	10,2%	69	12	17,4%
Cegléd	199	21	10,5%	215	15	6,9%	183	17	9,2%
Földvár	131	27	20,6%	110	17	15,4%	106	23	22,6%
Kecskemét	295	50	16,9%	407	81	19,9%	400	72	18,0%
Nagykőrös	157	11	7,0%	119	6	5,0%	180	24	13,3%
Nagymaros	94	19	20,2%	194	42	22,6%	213	46	21,6%
Óbuda	63	5	7,9%	60	4	6,6%	40	5	12,5%
Pest	122	32	26,2%	110	37	33,6%	98	36	36,7%
Ráckeve	536	151	28,1%	598	162	27,1%	746	202	27,1%
Szecső	48	10	20,8%	39	6	15,3%	46	8	17,3%
Vác	213	49	23,0%	370	83	22,4%	248	61	24,6%
Vál	143	10	6,9%	83	7	8,4%	80	15	18,7%
Visegrád	24	9	37,5%	24	9	37,5%	-	-	-

7 *Káldy-Nagy*, 1971. 7–18., 36–38., 59–61., 69–73., 85–95., 116–121., 168–169., 184–187., 189–190., 297–300., 302–305. és 328–335. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 35–40., 52–53., 67–68., 73–74., 78–80., 84–85., 153–155., 159–161., 173–177., 203–208., 239., 247–249. és 261–267. p.

A kézműipar fejlettségi szintjének legalább olyan fontos mutatója az iparágak száma, mint az iparosnevek gyakorisága (2. táblázat). A kimutatások szerint az öt vezető hászvárosban átlagosan 28-30 iparág különült el egymástól: Budán 36, Ráckevén 32, Vácott 26, Pesten és Kecskeméten 21-21 mesterség. A többi hódoltsági mezővárosban ugyanakkor 20-25 szakma létezett, a kézműves családfők aránya az összlakosságon belül körülbelül 25%-ot ért el. Azaz alig többet, mint a 15. század végén.[8]

A 3. táblázat értékeiből tisztán kivehető, hogy a korábbi időszakban tapasztalt növekedés nem az iparágak megoszlásából – idegen szóval: differenciálódásából – fakadt. 1559-ben ugyanis a 162 kézművesből 82 személyt (54,3%) újonnan vettek nyilvántartásba. Budán ez az arány 46,8%-ot, Nagymaroson 66,6%-ot, Kecskeméten 70,3%-ot, Pesten 75,6%-ot, Vácott 78,3%-ot tett ki. Amennyiben ezek a mutatók ténylegesen – vagy akár nagy vonalakban is – az iparosok vándormozgalmára utalnak, akkor Ráckeve kézműipari termelésében nem minőségi, hanem mennyiségi változás történt, s ez jórészt a falusi iparosok beáramlásának tudható be.

A hazai kézművesek a 14–19. század folyamán céhekbe tömörültek. A céh a középkorban az azonos mesterséget űző iparosok érdekvédelmi szervezete volt. Az egy szakmához tartozókat egyesítette avégett, hogy számukra megfelelő piacot biztosítson (nyersanyag, vásárlóerő, élelmiszerbázis stb.). Elsőrangú feladatának tekintette, hogy a céhtagokat megvédje a kereskedők és a kontárok (céhen kívüli iparűzők) részéről fenyegető külső, valamint a szakmabeliek között fellépő belső verseny ellen. A céhszabadalmak aprólékosan szabályozták a termelés és az ér-

8 *Makkai*, 1965. 35. p.; *Szakály*, 1971. 243–246. p.; *Szakály*, 1985. 17–24. p.; *Engel–Kristó–Kubinyi*, 1998. 290. p. (A vonatkozó rész Kubinyi András munkája.); *Bácskai*, 2002. 49. p.

tékesítés egész folyamatát, beleértve a késztermékek árát is. A céhek élén a céhmesterek álltak, akik saját műhelyükben, saját szerszámaikkal és nyersanyagukkal dolgoztak. Családtagjaikon kívül legények (segédek) és inasok (tanulók) segítették munkájukat.[9]

2. táblázat: A budai szandzsák területén lévő hászvárosok iparágainak száma (1546–1562)[10]

	Iparágak száma				
A település neve	1546	1559	1562	Átlag	Összes
Buda	30	26	23	26	36
Buják	4	4	6	5	6
Cegléd	7	6	8	7	10
Földvár	11	7	8	9	11
Kecskemét	16	20	18	18	21
Nagykőrös	5	5	11	10	13
Nagymaros	7	13	14	11	15
Óbuda	5	3	5	4	9
Pest	18	17	14	16	21
Ráckeve	26	26	26	26	32
Szecső	5	3	3	4	5
Vác	15	21	20	19	26
Vál	7	6	7	7	9
Visegrád	5	5	–	5	5

9 *Gyimesi*, 1989. 20. p.; *Buza*, 1996. 127. p.

10 *Káldy-Nagy*, 1971. 7–18., 36–38., 59–61., 69–73., 85–95., 116–121., 168–169., 184–187., 189–190., 297–300., 302–305. és 328–335. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 35–40., 52–53., 67–68., 73–74., 78–80., 84–85., 153–155., 159–161., 173–177., 203–208., 239., 247–249. és 261–267. p.

A meglehetősen szűkszavú forrásokból annyit szűrhetünk le biztosan, hogy Ráckevén a török időkben mindössze két szakma céhesedett: a szabóké és a csizmadiáké. Ráadásul azok is a 17. század folyamán. A fényes múltra visszatekintő szabók 1657-ben kapták meg céhlevelüket, de 1708. július 1-jén már szükségét érezték annak, hogy azt megújíttassák.[11] A mezővárosnak négy alkalommal főbírót adó csizmadiák jelentőségére a kecskemétiek is felfigyeltek: 1656. július 4-én átvették a céhszabályzatukat, és huszonegy évvel később, 1677-ben átíratták a település két földesurával, Wesselényi Ferenccel és Koháry Istvánnal.[12] A nemesi címmel rendelkező Csizmadia Nagy János a kiváltságosok számát gyarapította, mégis jobbnak látta, hogy elhagyja otthonát, és 1667-ben Kunszentmiklósra költözött.[13] Váradi György szabadszállási iskolamester szintén elsajátította a csizmadia mesterséget, mielőtt Ráckevén elfoglalta volna a jegyzői állást.[14] A nagykőrösi templom üvegezését 1639-ben befejező kevei mesterek céhtagságát írott forrás hiányában nem tudjuk bizonyítani.[15]

Külön tanulmányt érdemelne annak a kérdéskörnek a vizsgálata, vajon Ráckevén miért nem alakultak céhek a kora újkorban, illetve hogy az iparosok miért mondtak le az érdekvédelemben rejlő lehetőségekről, amelyekre a törökök ellen oly nagy szükség lett volna. Nagyon erős a gyanú, hogy talán éppen a hódítók tiltották be a társadalmi önszerveződésnek ezt a sajátos, de általuk el nem ismert formáját. A felvetett probléma eldöntése mindenképpen további kutatást igényel.

11 *Galgóczy*, 1876. I. 100. p.; *Kovácsné*, 1972. 55. p.
12 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. Bejegyzés a belső borítón. *Iványosi-Szabó*, 1994. 154. p.; *Szakály*, 1997. 54. p.
13 *Szakály*, 1997. 281. p.
14 *Szakály*, 1984/a. 266. p.
15 *Makkai*, 1958. 110. p.

3. táblázat: A budai szandzsák hászvárosaiban élő iparosainak migrációja (1546–1559)[16]

	1559		
A település neve	Régi iparosok száma	Új iparosok száma	Együtt
Buda	42	37	79
Buják	1	4	5
Cegléd	10	5	15
Földvár	12	5	17
Kecskemét	24	57	81
Nagykőrös	2	4	6
Nagymaros	14	28	42
Óbuda	3	1	4
Pest	9	28	37
Ráckeve	75	82	157
Szecső	5	1	6
Vác	18	65	83
Vál	7	–	7
Visegrád	5	–	9

A teljesség kedvéért rövid kitérőt szükséges tenni azokra a török kézművesekre is, akik a hódoltságban állomásozó katonák és a feladatukat itt teljesítő polgári tisztviselők igényeit elégítették ki. Igaz, új iparágakat nem honosítottak meg, de szakismeretük és kézügyességük révén felvirágoztatták a magyarországi bőr-, agyag- és építőipart.[17]

16 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267. p.

17 *Sinkovics*, 1987. 466. p.; *Rácz*, 1995. 77–82. p.

A vízigényes szakmákkal foglalkozó mesterek – bőrkikészítők, cserzővargák, csizmadiák, kordoványosok, szattyánkészítők, szappanosok, agyagformázó tabákosok, fazekasok stb. – külön városrészekben, ún. *mahallé*kban telepedtek le. Ezeket a folyók, tavak, patakok mentén elterülő balkáni városnegyedeket az itt található bőrcserző műhelyek után a hódítók *Debbaghané*nak nevezték. Ennek a kifejezésnek rövidített változata Tabán formában él tovább nyelvünkben. A hódoltsági tabánok elsősorban a Duna menti településeken jöttek létre: Budán, Pesten, Vácott, Ráckevén, Nagymaroson és Dunaföldváron.[18]

A török iparosok nem céhekbe, hanem ún. *esnáf*okba tömörültek, s üzlethelyiségeiket a kincstártól bérelték. Életüket egy hivatalos városi személy, a *muhteszib aga* irányította. Ő ellenőrizte a termelést, ő szabta meg az árakat és a béreket, általában a ráckevei norma szerint. Az esnáfok élén a *sejk* vagy a *pír* állt, ám egészen más funkciót töltött be, mint a magyar céhmester.[19]

Az 1540-es évektől Ráckevén is feltűnt *„egynéhány varga török"*[20], akik a bőriparban kamatoztathatták tudásukat. Ha igazak Olga Zirojević számításai, 1580-ban 46, 1584-ben 18 muszlim háztartásfőt, köztük négy csizmadiát (*çizmeci*) írtak össze Ráckevén.[21] A mészárosok között is fellelhetünk egy török iparost: Teszvids Kaszabot (Mészáros Teszvidset). Ő 1544-ben társult be a Csepel-sziget adójának beszedésére vállalkozó kereskedők közé, s 1546-ban összesen 227 860 akcséval számolt el a budai kincstárnak.[22]

18 *Fekete–Nagy*, 1986. 45. p.; *Gerelyes*, 1985. 280. p.

19 *Vass*, 1983. 98. p.; *Hegyi*, 1985. 35. p.; *Fenyvesi*, 1989/a. 146. p.

20 MNL OL E 213. 8. doboz (Pest megye). Ráckeve, No. 1. fol. 66.

21 *Zirojević*, 1976. 156–157. p.

22 *Velics–Kammerer*, II. 1890. 10–11. p.

Ráckeve kézművessége 1546 és 1562 között iparáganként a következő módon oszlott meg:[23]

	1546	1559	1562
1. Ruházati ipar			
szabó	54	57	51
szűcs	7	16	24
varga	18	17	25
2. Élelmiszeripar			
mészáros	10	13	18
molnár	5	8	6
sóvágó	2	–	1
sós	1	1	1
sörös	–	–	1
borégető	2	2	2
3. Vas- és fémipar			
ötvös	6	6	10
kovács	6	4	12
csiszár	3	1	2
kannagyártó	1	1	2
lakatgyártó	–	1	–
öntösgyártó	1	1	–
4. Építő- és agyagipar			
ács	8	5	10
fazekas	1	1	–
faragó	–	2	1
5. Bőripar			
tímár	3	1	2
szíjgyártó	1	1	3
erszénygyártó	–	1	–
nyereggyártó	3	4	4
6. Faipar			
asztalgyártó	1	2	3
ajtógyártó	–	–	1
szitakötő	1	–	–
táltöltő	1	1	–
kerekes	1	1	1
7. Szövőipar			
takács	1	4	2
nyírő	3	3	3
fonó	–	–	1
8. Egyéb			
borbély	9	7	14
portörő	1	–	1
ÖSSZES	151	162	202

23 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267. p.

Minden pozitív vonása ellenére a magyarországi – és a rácke-vei – török ipart az egyoldalúság és a kisszerűség jellemezte. Egy-felől azért, mert a hódoltságot elárasztó értékes szőnyegeket, tex-tíliákat, drága fegyvereket, ötvösmunkákat, díszes kerámiákat és más fényűzési cikkeket nem az itteni balkáni iparosok állítot-ták elő, hanem azok kereskedelmi forgalom vagy ajándékozás út-ján kerültek az országba. Ennek következtében a keleti luxusipar munkamódszerei eleve nem tudtak meghonosodni hazánkban.

4. táblázat: Az iparágak egymáshoz viszonyított aránya Ráckevén (1546–1562)[24]

Iparágak	1546	1559	1562
Ruházati ipar	52,3%	55,6%	49,5%
Élelmiszeripar	13,3%	14,8%	14,3%
Vas- és fémipar	11,9%	9,2%	13,4%
Építő- és agyagipar	6,0%	5,0%	5,4%
Bőripar	4,7%	4,3%	4,5%
Faipar	2,6%	2,5%	2,5%
Szövőipar	2,6%	4,3%	3,0%
Egyéb	6,6%	4,3%	7,4%

Másrészt maguk a kézművesek is szegényes körülmények kö-zött dolgoztak. Nagy műgonddal elkészített termékeiket azok a korlátozott létszámú, kevés jövedelemre szert tevő katonák vá-sárolták meg, akik maguk is gyakran folytattak ipari tevékenysé-get. Így aztán a török–balkáni iparágak idegen testként ékelődtek be a Csepel-szigeti települések gazdasági életébe, s be kellett érni-ük a hódítók meglehetősen szerény igényű felvevőpiacával.[25]

24 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267. p.
25 *Hegyi*, 1985. 40–42. p.; *Rácz*, 1995. 77. p.

A török kézműves szatócsok jelenléte kétségtelenül színesítette, de érdemben nem befolyásolta Ráckeve ipari termelését. A hagyományos magyar iparágak nem hanyatlottak, hanem éppen ellenkezőleg, még virágoztak is a 16–17. században (4. táblázat).

2. Iparosok és iparágak

Ezek közé tartozott a ruházati ipar. A szabó, a szűcs és a varga mesterség 1546-ban 79 fővel, 1559-ben 90 fővel, 1562-ben 100 fővel képviseltette magát. A legnépesebb csoportot a szabók alkották. Számuk 1546-ban 54 főre, 1559-ben 57 főre, 1562-ben 51 főre rúgott. Bár többségük magyarnak vallotta magát, Szabó János esetében a név erősen gyanús: testvérét ugyanis Nikolának, míg két segédét Petrinek és Péjónak hívták.

Az iparosok 25–35%-át kitevő szabók az olcsó külföldi textíliákat (szöveteket, vásznakat) varrták készáruvá. Néhányan hivatásszerűen kereskedtek is, mint például Szabó Pál és társa, Szabó Máté. Mindketten budai zsidóktól vettek fel kölcsönt, mielőtt Pécsre utaztak, és ott „*al penzzel*" – valószínűleg hamis pénzzel – üzleteltek. Miután kétes ügyleteiket megunták, kezeseik elfogták és 1606-ban börtönbe vetették őket.[26]

A Bécsben kereskedő Szabó Istvánnak Nyőre Imre győri polgár 1554. január 12-én 10 000 kaszát ígért, csak hogy miatta többé ne zaklassa a székesfehérvári Nagy Tamásnét és fiát, Nagy Pétert: *„En ky wagyok Nyewre Imre… gyewreth lakozó vallom en magamat, az en levelemnek Rendybe hogy az minémű marháját… Ez tisztelendő Marta asszonynak Néhai Nagy Tamásnénak fehérvári bírónénak, és Nagy Péternek ő fiának én érettem*

26 MNL OL E 213. 8. doboz (Pest megye). Ráckeve, No. 2. fol. 69.

az Kewy Szabo ystwan el Bewcheltette volna, ez mostan Pechet alath… fogadok Ewneky az en hytemre és emberséges tisztességemre, hogy adok ő neki az én érettem lett nyomorúságáért 10 000 kaszath ez jövendő bewyth kezep napjára minden ok wethetlen…"[27]

A *„Ruhás oldal"*-on lakó szabókat Ráckevén nagyfokú tisztelet övezte. Ennek jeleként Szabó Bálintot, Szabó Andrást, Szabó Jánost, Szabó Albertet, Szabó Dimitrét és Szabó Jakabot 1562-ben *„ser-i mahalle"*-ként, („utcafőnök") tüntették fel az oszmán írnokok. A 39 lakókörzet vezetői közül mellesleg 18-an iparosnevet viseltek: Asztaljártó Lukács, Varga György, Szűcs Ferenc, Szabó Bálint, Varga Mátyás, Nyírő Lukács, Szabó András, Szabó János, Szabó Albert, Szűcs Gergely, Szűcs Orbán, Szűcs Zsivkó, Ötvös Máté, Szabó Dimitre, Ötvös István, Szűcs István, Szabó Jakab és Ötvös Mihály.[28]

Érdekes módon ez az arány visszaköszön a 17. századi főbírói névsorban is. 1609 és 1686 között tíz Szabó, tizenkét Varga, hét Kovács – mintha a kovácsok átvették volna az ötvösök funkcióját –, öt Szűcs, három Csizmadia, három Mészáros, két Molnár, két Takács, egy Ötvös, egy Asztalos, egy Faragó és egy Borbély vezetéknevű személy állt a mezőváros élén. Nevezetesen: Szabó Miklós (1609), Szabó Bálint (1611), Öreg Szabó Máté (1621), Szabó Mátyás (1625, 1647), Szabó Miklós (1649), Szabó Pál (1652, 1658), Újtói Szabó György (1654), Babarczi Szabó János (1657), Szabó Benedek (1681), Lacházi Öreg Szabó István (1666), Öreg Varga János (1608), Öreg Varga Márton (1613, 1624), Gazdag Varga János (1615), Varga István (1626, 1638), Varga Miklós (1643), Varga György (1645), Pamotyai Varga

27 RMNy, 1840. 106. p.

28 *Káldy-Nagy*, 1971. 89–95. p.

István (1647), Varga Mátyás (1661), Lázár Varga István (1666), Cseri Varga István (1668), Varga István (1671, 1683), Varga Pál János (1682), György Kovács (1615), Lukács Kovács (1629), Jakab Kovács (1630, 1642, 1650), István Kovács (1636), Mihály Kovács (1639), András Kovács (1640), János Kovács (1672, 1677), Szűcs Tamás (1614), Szűcs Balázs (1631, 1641, 1649), Szűcs György (1635), ifjú Szűcs Péter (1643), Szűcs György (1674), Csizmadia Miklós (1660), Csizmadia András (1668, 1679), Csizmadia Gergely (1678), Mészáros György (1620), Mészáros Gergely (1631), Mészáros István (1642, 1652), Molnár Ferenc (1645, 1651), Molnár Mátyás (1674), Takács István (1657, 1665, 1673), Takács Gergely (1685), Ötvös Szabó János (1675), Asztalos János (1656), Faragó István (1650, 1663) és Borbély János (1611).[29]

A vargák a hétköznapi életben nélkülözhetetlen cipőket és lábbeliket készítették. Bár számuk a szűcsökével együtt sem érte el a szabókét, ez a szakma így is egy széles réteg számára biztosított tisztes megélhetési feltételeket.[30]

Ráckevén a kézművesek 30–35%-a olyan mesterséget (varga, szűcs, tímár, mészáros, szíjgyártó, nyereggyártó, erszénygyártó) választott magának, amelyhez az alapanyagot – húst, bőrt, inat, faggyút, szarut, szőrt, csontot – a szarvasmarha és a juh szolgáltatta. Ennek az a magyarázata, hogy a 17. század második harmadáig tartó agrárkonjunktúra idején a települések határában százszámra tenyésztettek ökröket és juhokat, így az iparosok már lakóhelyükön, illetve annak közvetlen közelében hozzájutottak a szükséges nyersanyagokhoz.[31]

29 MNL PML V. 180/A-a. 13/a kötet. 11–17. p.; *Magdics*, 1888. 94–100. p. Szakály Ferenc számításai szerint a tanácstagok 72,7%-a iparűzésre utaló nevet viselt (*Szakály*, 2001. 487. p.).

30 *Bogdán*, 1973. 242–249. p.; *Bogdán*, 1984. 251–252. p.; *Buza*, 1996. 136. p.

31 *Szakály*, 1971. 253–254. p.

A ruházati ipar mint húzóágazat mellé rövidesen felzárkózott az élelmiszeripar. Elterjedtségére jellemző, hogy 1546-ban 20, 1559-ben 24, 1562-ben 29 mészárost, molnárt, sóvágót, sóst, söröst és borégetőt regisztráltak a törökök Ráckevén.

Magán az élelmiszeriparon belül a húsipar állt az élen. A 15–17. században a mészárosok felettébb szerteágazó tevékenységet folytattak. Húst mértek ki, halakat, bőröket, zsírt, faggyút árultak, ingatlanokat béreltek, és állatokkal kereskedtek. A kedvező piaci lehetőségeket kihasználva mindinkább felhagytak a marhák és a juhok vágásával, jóllehet a tímárokat továbbra is ellátták állatbőrökkel.[32]

Meggazdagodásuk igazi forrása azonban a kereskedelem lett. 1551-ben az egyik ráckevei mészáros (*lanius*) Sáfár Jánost, az esztergomi érsek Tolna felé igyekvő udvari szállítóját *„méltatlan módon feltartóztatta”*, és 144 forintot követelt tőle. A sértett fél I. Ferdinánd királyhoz fordult panaszával. Sajnos, az ügy végkifejletét nem ismerjük, mivel a per folytatásáról nem kerültek elő újabb írásos dokumentumok.[33]

A 17. század derekán – rövid időre – egy dömsödi mészáros is megtelepedett a hászvárosban, de 1664. június 13-án a budai pasa engedélyével visszatért szülőfalujába. A ráckevei *szubasi* külön parancsba kapta, hogy a hazaköltözni szándékozó dömsödi mészárost senki ne zaklassa többé a kocsik visszaszolgáltatása miatt.[34]

A gyenge gabonatermeléséről ismert Ráckeve[35] gazdasági életében kiemelt hely illeti meg a malomipart. A molnárok jelentősége felbecsülhetetlen, mégis anyagi helyzetük eltörpült a mészárosoké mellett. Mindez azért érdekes, mert a helybéliek és a szomszé-

32 *Bogdán*, 1973. 159–166. p.; *Kubinyi*, 1975. 123. p.; *Bogdán*, 1984. 192–193. p.
33 MNL OL E 21. fol. 105.; EEMHK, 1912. 577–578. p.
34 OkmHtMo, 1863. 260. p.
35 *Miskei*, 1996/c. 123–145. p.

dos falvak lakói egyaránt a mezővárosban őröltették gabonájukat. Kérdés persze, hogy a malomipar fejlettsége lemérhető-e pusztán a molnárok száma alapján. Nagyon úgy néz ki, hogy nem.

1546-ban 22 darab, 1562-ben 19 darab, 1580–1590-ben 9-9 darab egykerekes hajómalom kelepelt a Dunán. Feltűnő, hogy a tizenhat tulajdonos – Farkas Petre, Péter Imre, Markó Burik, Nikola Turcit, Dimitri Zselik, Gyurka Milik, Bárán Albert, Gyurko Miladin, Nikola Çurtornik, Neva Kostadin, Ács Mihály, Balik János, Sóvágó Lukács, Nev Vukovik, Antal Radosevik, Marko Ranakovik – között egyetlen Molnár vezetéknevű személy sem fordul elő. Talán nem tévedünk nagyot, ha arra gondolunk, hogy a tulajdonosi jogokat Ráckeve gazdag kereskedői gyakorolták, míg a molnárok csupán bérlőként üzemeltették a vízi- és szárazmalmokat.[36] Hasonló jelenséget tapasztalunk Tolnán is, ahol a huszonnégy malomtulajdonosból tizenheten gabonatermeléssel egyáltalán nem foglalkoztak.[37]

Dacára annak, hogy külföldről iszonyatos mennyiségű fémeszközök (szegek, kések, kaszák) árasztották el a hazai piacot, a fémiparon belül hét szakma különült el egymástól. A kovácsok mint a korszak ezermesterei például nemcsak a legszükségesebb mezőgazdasági eszközöket készítették el és javították meg, hanem állatokat is gyógyítottak. Igazán a 17. században – 1615 és 1677 között – „futották ki" magukat, amikor hét kovács összesen tíz alkalommal töltötte be a mezővárosban a bírói tisztséget. S csakúgy, mint korábban, most is keresztnevükön és a magyar „kovács" névhelyettesítővel írták össze őket.[38]

36 *Káldy-Nagy*, 1985. 506. p.; *R. Várkonyi*, 1999. 122. p.;

37 *Káldy-Nagy*, 1962. 582. p.; *Káldy-Nagy*, 1971. 89. p.; *Szakály*, 2001. 380. p.

38 *Szabó Gy.*, 1954. 136–143. p.; *Bogdán*, 1973. 15–24. p.; *Bogdán*, 1984. 179–181. p.

5. táblázat: Ötvösök a budai szandzsák hászvárosaiban (1546–1562)[39]

	Az ötvösök száma			
A település neve	1546	1559	1562	Átlag
Buda	1	2	5	3
Kecskemét	5	6	7	6
Pest	1	2	2	2
Ráckeve	6	5	10	7
Vác	-	2	3	2
ÖSSZES	13	17	27	20

A fémművesség „elitágazatát" az ötvösség jelentette. A budai szandzsák területén mindössze öt hászvárosban tevékenykedtek ötvösök: Budán, Pesten, Vácott, Kecskeméten és Ráckevén (5. táblázat). A mesterség a városiasodás fokára utal, s ott vert gyökeret, ahol a művészien elkészített ékszereket, fegyvereket és más tárgyakat értékesíteni lehetett.

Az ötvösök a török hódítás előtt leginkább a főpapok, főurak és a birtokos nemesek számára dolgoztak. Azt követően, hogy a nemesek tekintélyes része elmenekült a hódoltságból, az új vevőkör azokból a jómódú mezővárosi polgárokból került ki, akik az állat- és egyéb kereskedelemből származó tőkéjüket arany- vagy ezüstáruk vásárlásába fektették.[40]

A ráckevei ötvösök főként piacra termeltek, s ebből adódóan üzleteltek is. Ötvös Istvánt 1508-ban *„mercator"*-nak (kereskedő) nevezte egy oklevél.[41] Vagyonos ember lehetett, akár-

39 *Káldy-Nagy*, 1971. 7–15., 85–95., 116–121., 184–187. és 328–335. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 35–40., 78–80., 173–177., 203–207. és 261–267. p.

40 *Szakály*, 1971. 258. p.; *Bogdán*, 1973. 233–241. p.; *Kubinyi*, 1975. 121. p.

41 MNL OL DL. 36 399.; *Jakó*, II. 1990. 284. p. Nr. 3477.

csak Ötvös Miklós (1516)[42] vagy Ötvös Péter esküdt elöljáró (1536),[43] valamint Ötvös Máté, Ötvös István és Ötvös Mihály utcafőnökök (1562).[44]

Hiába találjuk az esküdt elöljárók között Asztaljártó Lukácsot, Asztalos Jánost, Faragó Istvánt, Nyírő Lukácsot, Takács Istvánt és Takács Gergelyt, a fa- és a szövőipar a Csepel-szigeti hászvárosban nem ütötte meg a fémművesség szintjét. A hordókat készítő kádárok hiánya az alacsony bortermeléssel, a takácsok, nyírők és fonók alacsony száma pedig a hazai textilipar gyengeségével függött össze. Az ügyes kezű hajóácsok és faragómolnárok keze alól kisebb naszádok, sajkák, hajók és malmok kerültek ki.

Valamivel kedvezőbb helyzet teremtődött az építőipar terén. Azokban a helységekben, ahol ácsokat és építőmestereket/kőműveseket említenek a források, ott nem a lakosok építették fel házaikat, hanem egy külön erre specializálódott, szakemberekből álló iparos réteg.

Az építészek életkörülményeiről sokat elárul a két iszlám hitre áttért szerb ács (*dülger*), Dimo és Andrea hagyatéki leltára. Az 1591-ben Csepelen elhunyt mesterek közönséges szerszámokat (fejsze, szekerce, ásó, mérőón) és használati tárgyakat (székek, polcok, kosarak, tányérok) hagytak az utókorra. Olyan eszközöket, amelyeket úgyszólván minden háztartásban meg lehetett találni. Azt viszont nem engedhették meg maguknak, hogy

42 Ötvös Miklós rangját a neve elé illesztett *circumspectus* (körültekintő/tekintetes) jelző is kifejezte: MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.

43 ÁM Dok. gyűjt. 69. 34.; *Magdics*, 1888. 70. p.; *Miskei*, 2015/a. 96.

44 *Káldy-Nagy*, 1971. 94–95. p.

ékszereket vagy kincseket gyűjtsenek, ám ugyanakkor szegényeknek sem tarthatók. Talán rablótámadás érte őket, ezért nem akadt értékes holmikra náluk a kádi.[45] Ezzel szemben kifejezetten vagyonos polgárként jellemezhetjük az 1546-ban Nagyszombatban elfogott és kémkedéssel vádolt Kőműves Sebestyént,[46] továbbá Kőműves Pétert, Ráckeve 1536. évi esküdt polgárát,[47] Ács Mihály utcafőnököt és a görög származású adóbérlőt, Latomust, aki 1572-ben távozott el az élők sorából.[48]

45 *Gerelyes*, 1985. 283. és 328. p.
46 *Szakály*, 1995/a. 136. p.
47 ÁM Dok. gyűjt. 69. 34.; *Magdics*, 1888. 70. p.; *Miskei*, 2015/a. 96. és 100. p.
48 *Kathona*, 1974. 114. és 143. p.

A CSEPEL-SZIGETI TELEPÜLÉSEK MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSE A 16–17. SZÁZADBAN

1. Gabona-, gyümölcs- és zöldségtermesztés

A Csepel-szigeti települések 16. századi mezőgazdasági viszonyairól a budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai tájékoztatnak. Az 1. táblázat adatai szerint az oszmánok 1562-ben búza- és kevert (árpa, köles, zab, rozs) tized címén 9910 kile gabonát szedtek be a nyilvántartásba vett lakosoktól, ami – magyar mértékegységre átszámítva – 25 421 mázsa szemtermésnek felel meg. Szigetcsép neve azért hiányzik a táblázatból, mert lakóit Tökölön írták össze: *„A falu néhány rájája Tököl faluban íratott össze, de itteni földjüket ugyanúgy művelik. A jövedelem 576 akcse."*[1]

1 *Káldy-Nagy*, 1985. 9. és 181. p.

1. táblázat: A Csepel-szigeti települések gabonatermelése (1546–1590)[2]

	1546		1562		1580		1590	
A település neve	háztartásfő	gabona (mázsa)	háztartásfő	gabona (mázsa)	háztartásfő	gabona (mázsa)	háztartásfő	gabona (mázsa)
Csepel	28	231	67	1796	72	2629	60	2373
Gyála	16	231	34	1357	35	1247	30	1154
Háros	28	410	73	3099	54	2088	45	2088
Lak	5	205	?	?	?	374	?	374
Lórév	12	180	36	1180	36	605	34	539
Makád	18	272	35	1949	43	1159	38	21159
Ráckeve	300	128	630	641	530	154	240	154
Simonfalva	3	103	6	246	8	128	6	128
Szentmihály	5	180	24	1000	28	475	22	461
Szigetbecse	15	154	62	2052	58	646	48	1026
Szigetszentmárton	26	282	42	1313	40	2062	30	2052
Szigetszentmiklós	49	385	115	4535	100	3458	96	3565
Szigetújfalu	14	231	30	841	32	770	22	769
Szőlős	16	180	53	2206	46	1642	44	1693
Tököl	47	385	111	3206	80	2203	70	2232
ÖSSZES	577	3352	1218	25421	1162	19266	785	19393

2 Uo. 109–110., 181–182., 274–275., 293–294., 399., 404–405., 418–419., 505–506., 527–528., 582–583., 586–587., 592–593., 613–614., 656–657. és 664–665. p. A táblázatban feltüntetett települések egy része (Háros, Szőlős, Lak, Szentmihály, Simonfalva, Gyála) napjainkra elenyészett. A ma is meglévőek közül Szigetbecse = Becse, Szigetszentmárton = Szentmárton, Szigetszentmiklós = Szentmiklós, Szigetújfalu = Újfalva néven szerepel a táblázatokban. Csepel az ország fővárosának, Budapestnek XXI. kerülete.

A szóban forgó helységek közül Háros, Szigetszentmiklós, Tököl termelése jónak mondható, míg Ráckevének, Szigetújfalunak és Simonfalvának az évi 1000 mázsát sem érte el. Ha az egy háztartásfőre jutó gabonamennyiséget nézzük, akkor Makád (55,68 mázsa), Háros (42,45 mázsa), Szentmihály (41,66 mázsa), Szőlős (41,62 mázsa), Lak (41 mázsa), Simonfalva (41 mázsa) Gyála (39,91 mázsa) és Szigetszentmiklós (39,43 mázsa) a sorrend, vagyis a sziget északi és déli részén fekvő települések kerülnek az élre.

Annál feltűnőbb, hogy a ráckevei gazdák fejenként mindössze 1,01 mázsa gabonát takarítottak be. Ezt a mennyiséget nemhogy értékesíteni nem lehetett, de még a helyi szükségletet sem fedezte. Ha ugyanis egy kg kenyér elkészítéséhez 0,75 kg lisztet használtak fel, akkor a 101 kg búza – nem számolva az őrlési veszteséggel – 134,6 kg kenyér sütésére volt elegendő, ami napi 37 dkg kenyér fogyasztását jelentette volna egy családfőnek.[3] Ebből a nevetségesen alacsony értékből joggal következtethetünk arra, hogy a 16–17. században Ráckeve gabonabehozatalra szorult. Két ráckevei kereskedő, Váci Péter és veje, Somodi András 1636 tavaszán Hatvan felől szállítottak gabonát, amikor Atkár és Halász falvak között tragikus baleset érte őket: a kocsiját javítgató Váci fején keresztülment a jármű, és a szerencsétlen kalmár a helyszínen belehalt sérülésébe.[4]

A település protestáns lelkésze, Skarica Máté a gyenge gabonatermést a rossz minőségű, homokos talajjal indokolta: *„Dunán túl volt vetésem, szántásom, És az Dunát olly kicsinynek tudom, Meglábolta az én ekés barmom… Öregbedék csak habos homokom, ki mostan is szomszéd pusztaságom."*[5]

3 *Perjés*, 1963. 53. p.

4 *Fekete*, 1993. 361. p.

5 RMKT, 1999. 246. p.; OSzKK Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1.; *Magdics*, 1888. 90–91. p.

Skarica okfejtésében lehet némi igazság, hiszen a szigetcsépiek is a Duna túlsó partján fekvő Csura (?) község földjét fogták művelés alá, hogy elegendő gabonához jussanak.[6] A ráckevei Antal bíró és Nikola fia Jurin Lóréven az ún. „papok földjét" bérelték gabonatermesztés céljából: *„A papok földje a nevezett faluban. Mivel az említett föld üres és elhagyott, birtokba adása jogos. A Kuvin városban lakó Nikola veled Jurin és Antal bíró nevű gyaurok ezért a tapu-illetéket róla megfizették és a tized megadásának a feltételével az új szultáni defterben az a nevükre íratott. A jövedelem a tizedekből 100 akcse: búzatized 8 kile és kevert tized 4 kile."*[7]

1559-ben a Tököl melletti „László Ersik" (Szalkai László egykori esztergomi érsek) majorsága is a ráckeveiek kezén volt, amelyből Marko Isztenik a saját részét 5000 akcséért eladta a tökölieknek.[8] Végül az sem elhanyagolható körülmény, hogy az oszmánok 1580-ban és 1590-ben *búza-szalárije* címén a terménytizedet – 1540 kg szemtermés után – Ráckeve külbirtokáról szedték be.[9]

Mégsem valószínű, hogy kizárólag a környék földrajzi adottságaival magyarázható a hászváros agrártermelésének alacsony szintje. Ha a forrásokat tüzetesebben megvizsgáljuk, kiderül, hogy a Csepel-sziget valamennyi lakott községének határhasználatában a szántóföldi gabonatermesztés állt az első helyen. Szigetbecse, Lórév, Simonfalva, Makád és Gyála magas adótételeit látva még az is elképzelhető, hogy részben ezek a te-

6 *Káldy-Nagy*, 1970/a. 28. p.
7 *Káldy-Nagy*, 1985. 405. p.
8 *Káldy-Nagy*, 1977. 271. p.
9 *Káldy-Nagy*, 1985. 506. p.

lepülések, részben az alföldi oldalon fekvő falvak jobbágyai biztosították a keveiek gabonaszükségletét: Imrefalván 38, Kiskunlacházán 43, Hügyén 48, Peregen 56, Bankházán 81 mázsa átlagtermés jutott egy háztartásfőre. A felsorolt példák arról árulkodnak, hogy Ráckeve gazdasági életében a földművelés a 16. század folyamán háttérbe szorult, és más ágazat(ok)ra tevődött át a hangsúly.[10]

A sziget településeinek határát feltehetően kétnyomásos rendszerben művelték meg: a föld egyik felét bevetették, a másikat felszántva ugaron hagyták, s legeltettek rajta. A trágyázás meglétére az állattartás méreteiből következtethetünk. A művelési technika nem sokat változott a 15. század dereka óta. Az eke talyigás, csoroszlyával ellátott, laposvasas, fagerendelyes eszköz lehetett, miként azt egy 1970-ben előkerült lelet is tanúsítja. A betakarítást sarlóval vagy kaszával végezték.[11]

A fehérjedús és vitaminokban gazdag növények (bab, borsó, lencse, zöldségfélék) fogyasztása védelmet nyújtott az időjárás szeszélyei ellen, és jelentős mértékben hozzájárult a lakosság étkezési szokásának sokrétűvé válásához. Gyümölcstermesztéssel a szigetbecseiek, a makádiak, a gyálaiak, a szigetszentmártoniak és a szigetújfalusiak foglalkoztak a legintenzívebben. Ők már nem csupán önellátásra rendezkedtek be, hanem feleslegüket piacra vitték, esetleg ajándékképpen juttattak belőle a megszálló török katonáknak és hivatalnokoknak is.[12]

10 *Miskei*, 1996/c. 136. p.

11 *Fegyó*, 1973. 101. p.; *Gyimesi*, 1989. 71. p.

12 *Káldy-Nagy*, 1985. 110., 274–275., 418., 582. és 665. p.

2. Rétgazdálkodás és állattenyésztés

A rúétgazdálkodásról és az ezzel összefüggő szarvasmarha-tenyésztésről a defterekbe bejegyzett szénatized, szénaadó – pontosabban: széna- és tűzifaadó –, valamint a kincstári rét használata után szedett bevételek alapján kapunk hozzávetőleges képet (2. táblázat).

2. táblázat: A Csepel-szigeti települések rétgazdálkodása akcsében kifejezve (1580–1590)[13]

	1580		1590	
A település neve	háztartásfő	szénaadó	háztartásfő	szénaadó
Csepel	72	1000	60	3000
Gyála	35	1000	30	750
Háros	54	1000	45	2250
Lórév	36	200	34	850
Makád	43	1400	38	950
Ráckeve	530	5000	240	5000
Simonfalva	8	354	6	300
Szentmihály	28	1257	22	1100
Szigetbecse	58	2988	48	2400
Szigetszentmárton	40	2779	30	1865
Szigetszentmiklós	100	3000	96	4800
Szigetújfalu	32	1257	22	1100
Szőlős	46	500	44	800
Tököl	80	4100	70	3500
ÖSSZES	1162	25 835	785	28 665

13 Uo. 109–110., 181–182., 274–275., 293–294., 404–405., 418–419., 505–506., 527–528., 582–583., 586–587., 592–593., 613–614., 656–657. és 664–665. p. A táblázatban Simonfalvánál és Szigetszentmártonnál a szénaadó magában foglalja a szénatizedet is. (Uo. 527. és 582. p.)

A 16–17. században a külterjes marhatartás nagy mennyiségű szénát igényelt. A hideg, téli hónapokban a külső legelőkön felhalmozott szemes takarmány és szalma biztosította a jószágok folyamatos ellátást. Legszívesebben vizenyős helyeket fogtak fel réthasználatra, amelyeket világosan megkülönbözettek a kevésbé jó minőségű erdei vagy mezőségi kaszálóktól.[14]

A Csepel-szigeten Szigetszentmiklós, Tököl, Szigetbecse és Ráckeve környékén beszélhetünk fejlett szénagazdálkodásról. Ez utóbbi településnek Királyrét nevű birtoka, amelyen Gyálával osztozott, az oszmánok figyelmét sem kerülte el, akik 1562-ben 32 500 akcsét, 1580-ban és 1590-ben 12 000–12 000 akcsét követeltek utána.[15] A termékeny és védett helyen fekvő kaszálót a 16–17. században az adonyiak,[16] a makádiak és a lóréviek is használták.[17] Ráckeve másik kaszálójáról, a Somlyó-szigetről 1562-ben 1000 akcse, 1580-ban és 1590-ben 600-600 akcse folyt be a hódítók kincstárába.[18]

A szikes, homokos talajt kedvelő hosszú szőrű, egyenes szarvú, a muszlim hadsereg élelmezésében fontos szerepet játszó magyar rackajuhok húsuk, gyapjuk, bőrük és tejük miatt váltak keresetté a hazai és a külföldi piacokon.[19]

14 *Székely*, 1961. 316–317. p.; *Szabadfalvi*, 1970. 35. és 61. p.; *Szabó I.*, 1975. 33. p.

15 *Káldy-Nagy*, 1985. 506. p. Királyrét neve a török defterekben „János király rétje" néven fordul elő.

16 MNL OL P 707. 69. csomó. 79. fasc. Nr. 1. I. Ferdinánd király 1527. szeptember 2-án kelt irata.

17 *H. Balázs*, 1951. 75–77. p.

18 *Káldy-Nagy*, 1985. 506. p.

19 *Zimányi*, 1987. 351. p.

3. táblázat: A Csepel-szigeti települések juh-, sertés- és méhtartása (1546–1590) [20]

Település neve	1546			1562			1580			1590		
	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)	juh (darab)	sertés (darab)	méhkas (darab)
Csepel	–	–	5	–	333	175	–	141	30	–	141	55
Gyála	–	5	5	–	303	100	200	125	100	200	125	100
Háros	–	5	5	–	525	50	–	100	94	–	100	144
Lórév	80	5	5	–	255	125	250	410	50	250	410	50
Makád	–	5	10	–	140	125	–	159	195	–	159	195
Ráckeve	–	–	–	1010	283	–	1200	315	100	100	315	100
Simonfalva	–	3	3	–	32	7	–	60	75	–	60	75
Szentmihály	–	5	5	630	125	50	100	50	50	150	150	150
Szigetbecse	–	5	5	–	280	95	–	125	237	–	100	37
Szigetszentmárton	–	10	5	630	250	91	300	113	200	70	163	200
Szigetszentmiklós	–	5	5	1500	700	125	1230	143	150	1230	143	600
Szigetújfalu	200	10	5	–	77	38	–	63	114	–	63	114
Szőlős	–	5	5	500	225	125	120	30	13	120	30	13
Tököl	–	15	10	2000	647	210	1500	175	110	1500	175	125
ÖSSZES	280	81	78	6270	4175	1316	4900	2009	1518	3620	2134	1958

20 *Káldy-Nagy*, 1985. 109–110., 181–182., 274–275., 293–294., 404–405., 418–419., 505–506., 527–528., 582–583., 586–587., 592–593., 613–614., 656–657. és 664–665. p.

A Csepel-szigeten Szigetszentmiklós, Tököl, Szentmihály és Szigetszentmárton legelőin tenyésztettek nagy számban juhokat (3. táblázat). Ezeken a helyeken egy családfőre átlagosan 12–19 birka esett (Szentmihályon 1562-ben 26 darab). Szőlős, Lórév és Gyála juhtartása közepesnek, Ráckevéé – az összlakossághoz képest – alacsonynak mondható (1,6 juh családonként).

Ami a ráckevei juhos gazdákat illeti, 1546-ban és 1562-ben három-három főt vettek nyilvántartásba.[21] Egyikőjük az 1570-es évekből név szerint is ismeretes: Nemes Szedics Istvánnak hívták. Ő 1574. július 13-án tizenkét fias juhért eladta Somlyó-szigeti kertjét a szalkszentmártoni Jóború Bálintnak.[22] Első pillanatra zavaró lehet, hogy Evlia Cselebi török utazó a Csepel-szigetet „Juh-sziget"-nek (*Kojun ádá*) nevezte.[23] Az oszmanisták azonban rámutattak arra, hogy az elnevezésnek semmi köze az állattartáshoz, hanem feltehetően a népetimológia hatására született meg, és terjedt el a köztudatban.[24]

Az oszmán törvények értelmében a sertések után két akcsét, azaz négy magyar dénárt kellett fizetni.[25] A 3. táblázatból leolvasható, a Csepel-szigeten Lak kivételével minden településen összeírtak disznókat, háztartásfőként négy–kilenc darabot.

Éppen ezért elgondolkodtató, hogy az erdőben bővelkedő Ráckevén, ahol makkoltatásra bőséges hely kínálkozott, mindössze 283 darab sertést hizlaltak. Az sem teljesen világos, hogy a szigeten 1562-ben regisztrált 4175 darab sertés száma nem egé-

21 Uo. 506. p.
22 MNL PML V. 180/A-a. 19. kötet. 1. p.
23 Evlia Cselebi, 1904. 212. p.; Evlia Cselebi, 1985. 245. p.
24 *Fekete*, 1926. 10. p. 15. jegyzet
25 *Káldy-Nagy*, 1970/a. 35. p.

szen húsz év alatt miért csökkent több mint 50%-kal (1580-ban: 2009 darab). Megeshet, hogy 1580-ra valóban ennyire visszaesett a régió haszonállattartása, de elképzelhető az adószedők tudatos „elírása" is. Ilyen esetben ugyanis mind a két fél jól járt. Egyrészt a tenyésztők, akik kevesebb jószág után adóztak, másrészt a török hivatalnokok, akik a gazdák által fizetett „hálapénz" révén burkolt jövedelemtöbblethez jutottak.[26]

A méhészet sem méreteiben, sem egyéb tekintetben nem vetekedett a sertéstenyésztéssel. Jelentősége mégis felbecsülhetetlen. A középkorban a méz töltötte be a cukor szerepét, a viasz pedig a gyertya alapanyagát szolgáltatta. Mivel a hódítók méhkasonként két akcsét szedtek,[27] könnyen ki lehet számítani a megadóztatott kaptárokat. 1580-ban és 1590-ben a Csepel-sziget méhtartása központjának Szigetszentmiklóst, Szigetszentmártont, Szentmihályt, Makádot és Tökölt jelölhetjük meg. Ráckevén a kaptárok száma és a méztermelés színvonala alacsony volt.

A szarvasmarhatartás fellendülését a pusztásodás, a népességszám stagnálása és a külföldi városok hússzükségletének megélénkülése indokolta. A Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon százával tenyésztettek sőréket, göbölyöket, harmad-, negyed- és ötödfű tinókat. Ízletes húsukról és impozáns termetükről a külföldi szerzők is megemlékeztek. Siegmund Herberstein báró, I. Ferdinánd király művelt diplomatája nem túlzott, amikor ezeket írta: „*...barmokban annyira bővelkedik Magyarország, hogy megcsodálhatod: honnan ered a marháknak és juhoknak ez a szapora bősége, amelyet a külső országokba, Itáliába, Németföldre, Csehországba hajt. Mert*

26 *Káldy-Nagy*, 1972. 652. p.

27 *Káldy-Nagy*, 1970/a. 35. p.

azokon a barmokon kívül, amelyeket Morvaországba, Ausztriába, Stájerországba, Szlavóniába s Magyarországgal szomszédos más tartományokba hajtanak, megfigyeltem, hogy egyedül a Bécs felé vezető úton át nyolcvanezer marhát tereltek a német földre."[28]

4. táblázat: Vágóhídi illeték akcsében kifejezett értéke a Csepel-szigeti településeken (1562–1590)[29]

	1562		**1580**		**1590**	
A település neve	háztartásfő	vágóhídi illeték	háztartásfő	vágóhídi illeték	háztartásfő	vágóhídi illeték
Háros	73	150	54	150	45	202
Makád	35	50	43	96	38	196
Ráckeve	630	1871	530	6400	240	6117
Szigetszentmiklós	115	–	100	200	96	200
Szőlős	53	100	46	60	44	60
Tököl	111	257	80	150	70	150
ÖSSZES	1017	2428	853	7056	533	6925

A külső legelőkön („szállás"-okon) felhizlalt ökröket télen erdőségi kaszálók aklaiban, határbeli karámokban szénáztatták. A szabadban tartott jószágok szívós szervezetüknek köszönhetően a hidegebb hónapokat viszonylag könnyen átvészelték,

28 *Zolnay*, 1977. 80. p.

29 *Káldy-Nagy*, 1985. 293–294., 418–419., 506–507., 592–593., 613–614. és 656–657. p.

ráadásul a mocsarakban és a nádasokban található savanyú fű, sás, káka, nád és szittyó elfogyasztásakor sem kapták meg azokat a betegségeket (például a májmételyt), amelyeket a lápi növényzet más állatoknál előidézett.[30]

Az extenzív – szilaj, rideg, külterjes – állattartásnak az Alföld településszerkezete is kedvezett. A mezővárosok pusztáin előre megállapított bér fejében elszegődött pásztorok ügyeltek a legelésző állatokra. Rendkívüli előnyt jelentett, hogy ezeknek az ún. kertes városoknak a zömét a szultán saját kezelésébe vonta, hogy ezzel is védelmet biztosítson lakóiknak a javadalombirtokosok túlkapásai ellen.[31]

A húsuk, bőrük és zsírjuk miatt értékes szarvasmarhákat nem paraszti gazdaságokban vagy földesúri majorságokban nevelték, hanem sajátos körülmények között, a települések külső határában. Tenyésztésüket a török hatalom nem adóztatta, kivéve, ha azok egy másik falu pusztáján legeltek. Ennek első nyoma az 1570–1580-as években legelőadó (*resm-i otlak*) formájában jelentkezik a forrásokban.[32]

Arra nézve, hogy a Csepel-szigeten 16. század derekán mekkora lehetett a teljes jószágállomány, csak becslésekre hagyatkozhatunk. Az összeírásokban szereplő „bitang jószág ára" és „vágóhídi illeték" nevű adótételekből nem tudjuk pontosan megállapítani a szarvasmarhák összlétszámát, nem is szólva ar-

30 *Hankó*, 1935. 3. p.; *Székely*, 1961. 315–317. p.; *Pach*, 1963. 64. p.; *Jankovich*, 1967. 426–427. p.; *Szabadfalvy*, 1970. 27., 35., 61. és 187. p.; *Makkai*, 1973. 805. p.; *Zimányi*, 1987. 347–348. p.

31 *Székely*, 1961. 319–320. p.; *Rúzsás*, 1966. 204. p.; *Szakály*, 1971. 237. p.; *Makkai*, 1973. 806. p.; *Zimányi*, 1987. 348. p.

32 *Hankó*, 1935. 3. p.; *Káldy-Nagy*, 1970/a. 36–40. p.; *Makkai*, 1971. 491. p.; *Rácz*, 1995. 76–77. p.

ról, hogy az utóbbit mint „mezei kártevés"-t csupán Szőlősnél (1580: 50 akcse, 1590: 50 akcse), Szigetszentmiklósnál (1580: 50 akcse, 1590: 50 akcse) és Ráckevénél (1546: 5000 akcse, 1562: 9642 akcse, 1580: 10 000 akcse, 1590: 17 000 akcse) jegyezték fel. Ez utóbbi település esetében a számok magukban foglalják a hagyatéki jövedelmet is (4. táblázat).[33]

A 2. és a 4. táblázat adatainak összevetéséből kitűnik, hogy a forgalmas dunai kikötők közelében – Ráckevénél, Szigetbecsénél, Makádnál, Tökölnél, Szigetszentmiklósnál, Hárosnál – magasabb értékek fordulnak elő, mint a sziget belsejében fekvő falvaknál. A jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy a Dunához megérkező tőzsérek és hajtóik csak a kijelölt helyen úsztatták át az állatokat, s ilyenkor sokszor napokig vártak, amíg az árhullám elvonult, és a folyó visszanyerte természetes vízállását. Az átmenetileg ott tartózkodó állatcsordák etetését viszont meg kellett szervezni, s erre szolgált a felhalmozott takarmánykészlet.[34]

Az országos vásárok idején szintén rengeteg jószágot hajtottak fel az Alföldről. Nagy részüket tovább terelték, ám a helybéli tőzsérek és kupecok által felvásárolt ökröket és juhokat a települések mészárszékein levágták. Ellentétben az alföldi mezővárosokkal, amelyek – főleg az 1570-es évektől – legelők szerzésével nagyhatárú bérelt pusztákra tettek szert, Ráckeve vására és vámhelye révén vált a környék húselosztó, illetve marhatartó központjává.[35]

Mindez – a földrajzi adottságokat és a tulajdonviszonyokat szem előtt tartva – érthető is. A legelő a mezőváros kollektív tulajdonát képezte, amelyet bérlet útján lehetett igénybe venni. Mivel nem kerülhetett magántulajdonba, nem lehetett örökíteni,

33 *Káldy-Nagy*, 1985. 506., 593. és 614. p.
34 Ungnád Dávid, 1986. 121. p.
35 *Makkai*, 1971. 495. p.; *Vass*, 1972. 132. p.

nem képezhette adásvétel tárgyát, így aztán nem alakult ki árfolyama sem. Márpedig a forgalmazható ingatlanok értékesebb vagyontárgynak számítottak a kereskedésből élő polgárok szemében, mint a meg nem vásárolható külső legelők.[36]

Természetesen arról szó sincs, hogy a ráckeveiek figyelmen kívül hagyták volna a pusztaszerzésben rejlő lehetőségeket. 1583-ban például Szécsey Pál Bankháza árendálásáért 23 forintot, Balassa János Hügye bérletéért 4 forint tizedváltságot fizetett a váci püspöknek.[37]

A „tizenöt éves háború" (1591/1593–1606) pusztításai nyomán keletkezett földbőség hatására Pest megyében újra fellendült a külterjes állattenyésztés. Azok a mezővárosok és falvak, amelyek lakói túlélték a hadjáratok borzalmait, földesuraiktól bérbe vették az elhagyott faluhatárokat, és azokat legelőként vagy kaszálóként hasznosították.[38]

Ráckeve a 17. században több mint két tucat pusztát szerzett meg bérlet, zálog vagy vétel útján. Íme a névsor, alfabetikus sorrendben: Áporka, Bankháza, Bial, Bodajk, Bodmér, Bugyi, Dabas, Daja, Délegyháza, Dunaharaszti, Fertőfenék, Gállya, Gyón, Hernád, Hügyé, Imrefalva, Izdra (más néven: Szkorenovc), Kápolnásnyék, Kapufa vagy Kapufalva (Bálványos), Kis-Besnyő, Mánteleke, Pereg (Virágosberek), Peszér, Pettend, Ráda, Sári, Szentiván, Szentkirály, Szentlőrinc, Szöszvár, Szunyog. Emellett ismerünk olyan birtokokat (Bábony, Hartyán, Kakucs, Nyáregyház, Pánd és Vadas), amelyeket az elöljáróság Kunszentmiklóssal közösen akart megvásárolni, de a tranzakcióból végül nem lett semmi.[39]

36 *N. Kiss*, 1962. 603. p.; *Szabó I.*, 1975. 42–43. p.; *Zimányi*, 1987. 344–353. p.
37 *Szakály*, 1995/b. 126. p.
38 *Makkai*, 1958. 109–110. p.
39 *Szakály*, 1997. 269. p.

Az említett területekhez igen változatos úton jutottak hozzá az érintett gazdák. 1628-ban Áporkáért négy forintot, 1630-ban Szentiványért, Peregért, Szentkirályért és Hügyéért tíz forint tizedváltságot fizettek a ráckeveiek a váci püspöknek.[40] 1652-ben Bialt, Bankházát, Szunyogot, Imrefalvát, Kapufát és Izdrát árendálták, összesen 57 forint értékben.[41] 1652. február 9-én Garai Ferenc, Pálfi Klára és Érsek Katalin tíz évre 450 tallérért zálogosította el Ráckevének Sárit, Mántelekét, Pereget és Áporkát. Sári még 1680-ban is a mezőváros kezén volt.[42]

Szerémi Lukács vármegyei szolgabíró 1657-ben Kis-Besnyő használatától,[43] Horty Kovács János 1668. február 9–10-én Hernád pusztától tiltotta el a ráckevei gazdákat,[44] akik ugyanebben az évben Mánteleke ügyében pereskedtek Szentiványi Mihállyal.[45] Nagy Andrásról a források elárulják, hogy Dunaharaszti szomszédságában tett szert kisebb kaszálóra.[46] Ágoston János ráckevei nemes 1635-ben a komáromi Pálffy István bankházi részbirtokát zálogolta,[47] majd 1639-ben Gyón pusztát árendálta az Esterházyaktól. Bene András és Kis Gergely elhajtott marháinak felkutatására a keveiek Rákóczi Györgyhöz fordultak segítségért.[48]

---

40 *Szakály*, 1995/b. 144. és 147. p.

41 Uo. 160–161. p.

42 *Gárdonyi*, 1909. 68. p. Nr. 397. és 80. p. Nr. 497.

43 *Borosy*, 1983. 65. p. Nr. 285.

44 *Borosy*, 1984. 46. p. Nr. 1201.

45 Uo. 56. p. Nr. 1255.

46 Uo. 180. p. Nr. 1882.

47 MNL OL P 483. 11. csomó. Fasc. C. 2. fol. 2. (1635. augusztus 6.); *Szakály*, 1997. 272. p.

48 *Borosy–Kisfaludy–Szabó*, 1999. 71. p. Nr. 207.; *Szakály*, 2001. 511. p. 1058. jegyzet

A Királyi Magyarországra menekült nemesek szívesebben adták földjüket zálogba, mint árendába, mert így jelentősebb bevétel ütötte markukat. A Hódoltságban élő, zömében nemesi címeres levéllel rendelkező parasztgazdák sem jártak rosszul, mivel a kölcsönadott pénzösszeg törlesztéséig a birtokot sajátjukként kezelhették, annak összes haszonvételével együtt.[49]

A birtokszerzésben a Balassa család tagjai jártak az élen. Balassa János, Balassa Miklós, Balassa Mihály és Balassa Ferenc gulyái, valamint ménesei az 1630-as évektől egészen az 1670-es évek derekáig Ráda, Dabas, Bodmér, Kápolnásnyék, Pettend, Szöszvár, Bugyi, Délegyháza, Peszér, Fertőfenék, Szentlőrinc és Daja földjén teleltek.[50] Balassa János, Balassa Péter és az ifjabb Balassa János 1653-tól Kápolnásnyék, Pettend, Bodmér és Szöszvár után minden év Úrnapján tizenöt forintot fizetett a tapolcai Ketyei Finta Mihálynak. Tekintettel arra, hogy a Balassáknak a közeli Bugyin, Dabason, Délegyházán és Peszéren is feküdtek részbirtokaik, a Ráckevétől körülbelül 25–30 kilométerre eső Fejér megyei pusztákat valószínűleg nem saját maguk művelték, hanem kiadták bérletbe a szomszédos falvak jobbágyainak.[51]

Amíg a ráckevei közösség meghatározott összegért árendálta a pusztákat, addig a magánszemélyek, akik maguk is nagybani marhatenyésztést folytattak, inkább zálog útján jutottak

49 *Szakály*, 1997. 271. p.

50 *Jenei*, 1972. 205. p.; *Degré*, 1980. 337. p.; *Borosy*, 1983. 127. p. Nr. 632., 128. p. Nr. 634. és 188. p. Nr. 946.; *Borosy*, 1984. 162. p. Nr. 1796.; *Borosy*, 1998. 41. p. Nr. 27., 201. p. Nr. 139. és 222–223. p. Nr. 146.; *Szakály*, 1997. 257–259. p.

51 MNL OL P 345. 1. csomó (1564–1700). 46. dosszié. 2. folio (1653. március 12.); *Degré*, 1980. 337. p.; *Szakály*, 1997. 259. p.

legelőkhöz. Ráday András a Balassákkal 1630. február 10-én az alábbi szerződést kötötte: *„Én Radai Andras…Az Nemes es Tiztelendö Raczkeviben, Pilis varmegieben lakozo Balassa János, Balassa Miklos, Mihali, es Balassa Ferencz Uramektul vettem föl bizonios summa penzt, ugi mint szaz harmincz ött Magiar forintott Apro penzül, Kötven eö keg(el)meknek magam io akarattia szerint, Es minden eö maradikjoknak Pest varmegieben levö Rada nevö puzta falubeli resz ioszagomatt, minden hosza tartozando hatarival, Földeivel, Reteivel, molnas es halászo vizeivell, Erdeivel, berkeivel, szabad Meszeivel, Es akár minevén nevezendö igassagaval es iövedelmevel, illien conditioval, Hogi valamikor en, avagi maradikim és successzorim, Megnevezöt Balassa Janos, Mik(l)os, Mihalj, Ferencz urameknak, Avagi az eö keg(ye)elmek maradekinak, avagi successzorinak, az meg nevezött szaz harminczött Magiar forintot… tennenk …*[akkor a Balassák] *tartoznak föl venni penzeket, Es… az én ioszagomatt Magamnak vagi Maradiki(m)nak, successzorimnak, kezekbül ki eresztenj.”*[52]

A 17. század közepe táján a magyar nemesség komoly erőfeszítéseket tett a hódoltsági parasztpolgárok által évtizedek óta művelt földek visszaszerzésére. Régi adományleveleket szedtek elő családi archívumaikból, hogy földesúri jogaikat érvényesítsék, és a pusztahasználókat adófizetésre kötelezzék.[53]

52 RL C 64. 2/b. Gazdasági iratok. fol. 11. (1630. február 10.)

53 *Szakály*, 1981/a. 421–425. p.

5. táblázat: Ráckeve birtokperei a 17. század második felében (1654–1695)[54]

A per időpontja	Ráckeve ellenfele a perben	A vitatott puszta
1654–1658	Kátay Ferenc	Kapufa, Bial, Gállya
1657–1668	Gyarmati Balassy Imre	Bankháza, Hügye, Izdra, Kapufa
1663	Szécsey István, Szécsey Péter, Szécsey Erzsébet, Szécsey Katalin	Bankháza, Szentiván
1667–1668	Csúry Mihály	Pereg, Izdra, Kapufa
1676–1682	Keglevics Miklós, Fáy László	Hügye, Áporka, Bial
1693	Rőthy és Szentiványi család	Izdra, Kapufa, Hügye
1695	Vattay Pál	Kapufa, Izdra

54 A Kátayak ellen: *Borosy*, 1983. 74–75. p. Nr. 325–332. és 98. p. Nr. 473.; *Borosy*, 1998. 203. p. Nr. 140. és 231. p. Nr. 152. A Balassák ellen: *Borosy*, 1983. 80. p. Nr. 366.; *Borosy*, 1984. 56. p. Nr. 1254.; A Szécseyek ellen: *Borosy*, 1983. 166. p. Nr. 825., 170. p. Nr. 837. és Nr. 839.; A Csúryak ellen: *Borosy*, 1984. 175. p. Nr. 1854.; *Borosy–Kisfaludy–Szabó*, 1999. 64–65. p. Nr. 205.; A Keglevicsek ellen: *Borosy*, 1984. 160. p. Nr. 1786., 164. p. Nr. 1803. és Nr. 1808., 166–167. p. Nr. 1818. és 219. p. Nr. 2062–2063.; A Fáy család ellen: *Tamássy*, 1950. 83–84. p.; *Borosy–Kisfaludy–Szabó*, 1999. 148. p. Nr. 243.; A Vattay család ellen: *Tamássy*, 1950. 84–87. p.; A Rőthy és a Szentiványi család ellen: *Borosy*, 1985. 126. p. Nr. 2607. és 131. p. Nr. 2626–2628.

A ráckeveiek 1657-től 1695-ig folyamatosan perben álltak a Kátay, a Balassy, a Szécsey, a Csury, a Keglevics, a Fáy, a Rőthy, a Szentiványi és a Vattay családokkal (5. táblázat). Kovács Jakab és Faragó István kevei bírák 1657 júniusában nem értették, miért írta Káthay Ferenc Ónodról, hogy a mezőváros lakói hatalmaskodnak, és marháikat törvénytelenül hajtják a földesúr legelőjére, holott Kapufa és Pereg puszta után minden alkalommal megfizették a bérleti díjat. A vita olykor annyira elmérgesedett, hogy az érintettek kétségbeesésükben uraikhoz vagy egyenesen a törökhöz fordultak jogorvoslatért. A földesurak védelembe vették alattvalóikat, de a megyei ítélőszék döntése ellen vajmi keveset tehettek. [55]

Az Esterházyak „jobbágyvédő politikája" elsősorban anyagi érdekből fakadt. Egy 17. századból való keltezetlen levélben az alábbi sorokat olvashatjuk: *„S mint hogi kevés fölgiök vagjon* [ti. a ráckeveieknek]*, s mind önekik legh keveseb az szigetseghbe(n), nekik adgiuk a Silling nevő pusztát, és a lőrei földet, élliék, sánczák, és vessék. Myt tudni, ha ház számra adjáke az adót, vagi bokor számra az fl. 2 minde(n) magánios kenjerestöl, ha az erre köll venny öket. Ha penigh azt kivániák, hogi az Tököliektüll szakas(s)zunk ell valameli darab földet nekik, töb adótis köll kérni raitok."*[56]

55 MNL PML IV. 31-e. Nr. 1. Fasc. 1. (1657) 7–8. p.

56 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 2. fol. 181.

A pusztai állattartást Váradi György naplóbejegyzései is megerősítik. A ráckevei jegyző elszámolásai arról vallanak, hogy a külső határban tartott lovakat, juhokat és szarvasmarhákat egy sajátosan összetett adókulcs, az ún. vadszám szerint rótták meg:

„1. A Váras földön járo barmoktul vad szam ad 12
2. Berlet Puszta járo barmoktul vad sza(m) 8.
5. Az Ezüst Marhanak vad szamja ad 12
6. Negyed s ötöd fü Tehe(n) es tino. 1. vad szam
7. Négy Tavalyi Tino akar Nősten akar hem legye(n). 2. Vad szam
8. harom harmadfu marha baro(m) fele. 2. Vad szam
9. hat juh 1. Vad szam.
10. Két lo 3 Vad szam
11. Békeseges üdöbe(n) 10 forint. 1. Vad szam.
12. haboruságos üdöbe(n) 6. forint. 1. Vad szam.
Puszták béri
Sári földber Török részrül f 120.
Manteleki földber Török részrül Tall 10. Magyar részre Tall 2.
Hugyi földber Magyar részre f 3. d 60.
Dáji földber Magyar részre f 5." [57]

Igazán kár, hogy a lista hallgat az adófizető gazdák és a legelő jószágok számáról, valamint arról, hogy a városnak mennyi bevétele származott ebből az adónemből. Magát a szarvasmarhatartást viszont kétségtelenül bizonyítja.

A lótartás méreteit még a szarvasmarha tenyésztésénél is nehezebb meghatározni. Nagy Simon keltezetlen levele szerint az oszmánok Szigetszentmiklós környékén helyezték el lovaikat,

57 OSzKK Fol. Lat. 4503. 5–6.; *Kovács J. L.*, 1991. 147–149. p.; *Szakály*, 1984/a. 262–278. p.; *Szakály*, 2001. 469–470. p.

amelyek védelméről a község bírájának kellett gondoskodnia.[58] Forgács Simon 1556. évi jelentése pedig arról tájékoztat, hogy a Csepel-szigeten bőséges szalma és csépeletlen gabona állt rendelkezésre a császári sereg ménesei számára is.[59]

A lovak jelentőségét tovább növelte, hogy a hadjáratok és a keleti kereskedelem révén számos arabs paripa került hazánkba, s keveredett az itteni fajtákkal.[60] A ráckeveiekről köztudott volt, hogy ezekkel a különleges állatokkal nyerték meg feljebbvalóik jóindulatát, midőn panaszaikkal vagy kéréseikkel felutaztak hozzájuk.[61]

1593-ban Kecskeméten tűntek fel a ráckevei lókupecek: *„wiz köröszt vtan walo zombaton. Az nags Basa és Kebch Tarto Parancsolattya Zerent mely 39 lowat Kewyek Itt Hattanak, azokat kiknek o(s)ztotta az Byro Wram Sweg Istvan."*[62]

Balassa János, Bory Mihály és Szécsey Pál mellett nagybani lótenyésztést folytatott az a Nagy György, aki 1638. június 28-án Szunyog Istvánnak és Szunyog Jánosnak megfogadta, hogy Szunyog-pusztát soha többé nem fogja ingyen használni, csak a 240 talléros bérleti díj lefizetése után: *„Én Ifju Nagj Giőrgj Racz kevében lakozo ado(m) mjndeneknek tudassára… hogj En az el mult esztendőkben az Suniogi puszta heleket Hatalmassul eltem, menesemet rajta jartattam az Igaz ver szerint vallo földes urak ellen… igj convenialtam eö kegyelmekel, hogj ugjan akkor atam eö Keg(yelmek)nek ket szaz negjven Tallért, ugj hogj ez jövendő pun-*

58 MNL OL E 213. 8. doboz (Pest megye). Szigetszentmiklós. fol. 74.
59 *Demkó*, 1917. 40. p.
60 *Gyimesi*, 1989. 69. p.
61 *Buza*, 1996. 121. p.
62 *Iványosi-Szabó*, 1996. 35. p.

kost napiaigh szabad legen raita jártatno(m) akar minemő marhaimot… tőtem eö kegelmek előt illen fogadast, hogj… minden pontiaban velek vallo Contractusomat meg allo(m), meli hitememmel vallo fogadasomat ha meg nem alna(m), tehat haro(m) Ezer Tallért vehessenek en rajtam eö kegelmek…"[63] Bory Mihályt 1663-ban saját pásztorai károsították meg. Hajós István, Kónya Pál és Molnár István egy csikót loptak el tőle, amelyről Haszán kevei *zabtibasi* (rendfenntartói hatalommal felruházott kisebb tiszt) pecsétes levelet állított ki.[64]

3. Szőlőművelés és halászat

A mezőgazdaság másik igen jövedelmező és egyúttal évszázados múltra visszatekintő ágazata a szőlőművelés volt. A szőlőföldet mind a Mohács előtti, mind az azt követő évtizedekben a parasztpolgári vagyon legértékesebb részének tekintették. Az úrbéres szántóval ellentétben nem tartozott a telki állományhoz, ezért megszerzését és birtoklását sem kötötték polgárjoghoz. Tulajdonosa lényegében szabadon adhatta-vehette, adományozhatta és örökíthette, s attól függően, hogy hol helyezkedett el, kerti vagy hegyi szőlőnek nevezték.[65]

63 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 1. fol. 10.
64 OkmHtMo, 1863. 260. p.
65 *N. Kiss*, 1962. 602. p.; *Zimányi*, 1987. 337–341. p.

6. táblázat: A Csepel-szigeti települések szőlőtermesztése (1562–1590)[66]

	1562		1580		1590	
A település neve	musttized (pint)	bor (hektoliter)	musttized (pint)	bor (hektoliter)	musttized (pint)	bor (hektoliter)
Gyála	1272	214,9	10	1,7	150	25,3
Háros	500	84,5	1500	253,5	1200	202,8
Makád	533	90	300	50,7	30	5,1
Ráckeve	1032	174,4	200	33,3	400	67,6
Simonfalva	340	57,4	?	?	?	?
Szigetszentmárton	40	6,7	5	0,8	5	0,8
Szigetszentmiklós	2500	422,5	1512	255,5	1200	202,8
Szigetújfalu	150	25,3	300	50,7	300	50,7
Szőlős	400	67,6	500	84,5	500	84,5
Tököl	564	95,3	400	67,6	500	84,5
ÖSSZES	7331	1238,6	4727	798,8	4285	724,1

A Csepel-szigeten Hároson, Szigetszentmiklóson, Simonfalván és Gyálán folyt számottevő szőlőművelés (6. táblázat). A szigetszentmiklósiak 1546-ban 3,67 hektoliter, a gyálaiak 1562-ben 6,32 hektoliter, a simonfalviak 1562-ben 9,56 hektoliter, a hárosiak 1580-ban 4,69 hektoliter, 1590-ben 4,50 hektoliter bort termeltek családonként. A ráckeveiek a Kúcsi és a Szentiváni pusztán ültetett szőlőik után 1562-ben 1032 pintet (1744 litert), 1580-ban és 1590-ben *must-szalárije* címen 200 pint (338 liter), illetve 400 pint (676 liter) musttizedet fizettek. A sziget többi lakói közül a csepeliek Budaörsön, a tököliek Budaörsön és Érden, a gyálaiak és a simonfalvaiak Kúcson, a lóréviek, a makádiak és a simonfalvaiak a Kúcsi, illetve a Szentiváni pusztán telepítettek szőlőt.[67]

66 *Káldy-Nagy*, 1985. 274–275., 294., 418–419., 506., 528., 582., 593., 613., 656. és 665. p.

67 Uo. 183., 233., 274–275., 294., 391., 405., 418–419., 469., 506., 528., 565., 593. és 657–658. p.

Jogi és gazdasági természetéből adódott, hogy a szőlőföldek megszerzésekor minőségi szempontok érvényesültek. Az ország híres borvidékei (Tokaj-Hegyalja, Bihar, Sopron-Fertő tó, Tolna-Baranya) a forgalmas kereskedelmi útvonalak mentén feküdtek, és nagy vonzerőt gyakoroltak az erre utazó kalmárokra. Azokat, akik itt szőlőföldet vásároltak, az egykorú források *extraneus*oknak („külsősöknek", idegeneknek, vidékieknek) nevezték.[68]

A szigetvári urbárium szerint Ebesen 1562–1564-ben 302,9 hektoliter bor termett, ebből 165,5 hektoliter a ráckevei extraneusok szőlőiből származott.[69] Tudjuk azt is, hogy 1591-ben a ráckevei Rácz Péter és felesége, Ács Dorottya a tokaji *„Melegholdal alias Váradvölgy"*-ben levő szőlőjét Selendy Boldizsárnak és örököseinek adta el.[70] A híres kelet-magyarországi borvidéken vásárolhatott magának szőlőt az a Biharra költözött Ráczkevey András is, aki 1645. március 10-én a váradi káptalan előtt Latabári Nagy István ügyének tárgyalásakor jelent meg tanúként.[71]

Mivel a jó minőségű, kivitelre szánt borok iránt a mezővárosi polgárok körében élénk érdeklődés mutatkozott, nagyon valószínű, hogy az 1550-es években Kőszegen rendszeresen megfordult ráckeveiek Magyarország északnyugati részén is rendelkeztek szőlőfölddel.[72]

68 *N. Kiss*, 1958. 616–624. p.; *Holub*, 1960. 13. p.; *N. Kiss*, 1973. 383–390. p.; *Szakály*, 1979. 12–24. p.

69 *Holub*, 1960. 10. p.; *Szakály*, 1969. 32–35. p.; *Szakály*, 1979. 21. p.

70 MNL OL P 604. 3. csomó 166. tétel. 10.

71 Uo. 1/b.

72 *Komáromy*, 1907. 550. p.

7. táblázat: A haltized nagysága a Csepel-szigeti településeken akcsében kifejezve (1546–1590)[73]

A település neve	1546	1562	1580	1590
Csepel	–	500	600	600
Gyála	–	–	50	150
Háros	–	600	–	–
Makád	–	2500	1000	1000
Ráckeve	1000	9258	6200	8000
Szentmihály	–	554	300	200
Szigetszentmiklós	100	–	–	–
Szigetújfalu	–	–	150	150
Tököl	–	775	769	769
ÖSSZES	1100	14 187	9069	10 869

A haltized – 1546: 1000 akcse, 1562: 9258 akcse, 1580: 6200 akcse, 1590: 8000 akcse – nagyságából ítélve Ráckevén a halászat biztos megélhetést nyújtott a település valamennyi lakosának: a Halász utcában lakó hivatásos halászoktól kezdve egészen a legszegényebb, nincstelen elemekig (7. táblázat). A hászvárosban 1546-ban nyolc, 1559-ben öt, 1562-ben ismét nyolc Halász vezetéknevű családot találtak az összeírók.[74] A kifogott halmennyiségnek egy részét elfogyasztották, másik felét – főleg a nagytestű vizát – áruba bocsátották, vagy ajándék gyanánt felküldték a Magyar Kamara illetékeseihez, illetve a sziget földesuraihoz, az Esterházyakhoz.[75]

73 *Káldy-Nagy*, 1985. 182., 275., 294., 506., 587., 593. és 665. p. Makádnál és Tökölnél a haltized helyett a helyi halastó jövedelme szerepel a defterben (Uo. 419. és 657. p.).

74 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267. p.

75 MNL OL E 213. 8. doboz (Pest megye) Ráckeve. No. 1. fol. 66.

4. Az agrártermelés mérlege

A rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján elmondható, hogy a Csepel-szigeti települések mezőgazdasági termelését a földrajzi adottságok és a piaci viszonyok együttesen határozták meg. Az összeírásokban szereplő adatok szerint a szántóművelés egyeduralmát az 1570-es évektől kezdte háttérbe szorítani a nagyállattartás, jóllehet a növénytermesztés és az állattenyésztés még mindig szervesen kiegészítette egymást.[76]

Amikor a korszak agrártermelésének a mérlegét megvonjuk, nem feledkezhetünk meg azokról a tényezőkről – háborús pusztítások, a szállítási viszonyok vontatottsága és lassúsága –, amelyek erőteljesen befolyásolták a termelőmunka zavartalanságát. *„A Duna–Tisza köze egy szélesen elterülő síkság, s a nagy és kis állatoknak megszámlálhatatlan csordáit és nyájait tenyészti, melyeket Európa különböző vidékeire szoktak kihajtani, kétségbevonhatatlan birtoklásul hagytuk az ellenségnek."* – panaszolta Istvánffy Miklós (1538–1615) történetíró.[77] A tartósan hadszíntérré vált ország gazdasága mindezek ellenére virágzott, köszönhetően a szarvasmarhatartás és az élőállat-kivitel fellendülésének. Az Alföldön felnevelt jószágokat – mint már utalás történt rá – nem saját fogyasztásra szánták, hanem a Hódoltságból kihajtva a Királyi Magyarország területén és külföldön értékesítették. A török uralom idején a széttagolódott országrészek között a paraszti árutermelés és a vele szorosan összefonódó agrárkereskedelem biztosította a gazdasági élet vérkeringését.[78]

76 *Szabó I.*, 1975. 31. p.
77 Istvánffy Miklós, 1962. 233. p.
78 *Szakály*, 1994. 11–15. p.

A CSEPEL-SZIGET JOGÁLLÁSA ÉS TELEPÜLÉSEINEK ADÓZÁSA A TÖRÖK URALOM IDEJÉN

A 47 kilométer hosszú, 3–10 kilométer szélességű és 247 km^2 területű Csepel-sziget a 11. század óta királyi magánuradalomnak számított, amelyet a királynék 1424 óta rendszeresen megkaptak a férjüktől.[1] A Jagelló-kori törvényhozás a sziget egészét koronabirtokká nyilvánította, s bevételeit a budai udvarbíró hatáskörébe utalta.[2] Ettől fogva a nagyszigeti települések jövedelmeinek kezelése nem az ország pénzügyi főhatóságának, a kincstartónak (*thesaurarius*), hanem a budai udvarbírónak (*provisor*) mint az uralkodói magánbirtokok vezetőjének a felügyelete alá került.[3]

1 *Bártfai Szabó*, 1938. 149.p. Nr. 601., 221–223. p. Nr. 860. és 359. p. Nr. 1435.; *Bakács*, 1982. 384. p. Nr. 1430.; *Tringli*, 2001. 81–83. és 182–185. p.; *Zsoldos*, 2001. 42–44. p.; *Zsoldos*, 2005. 45–46. p.

2 CJH, 1899/a. 708–709. p. (1514:3. tc.) és 760–761. (1518:18. tc.)

3 *Erdélyi L.*, 1932. 113. p.; *Kubinyi*, 1964. 67–68. p.

1. A szultáni hászváros (1541–1622)

Azzal, hogy Nurallah efendi 1541. szeptember 2-án I. (Nagy, másként Törvényhozó) Szulejmán szultán (1520–1566) nevét a dzsámivá átalakított budai Nagyboldogasszony-templom istentiszteletén ünnepélyesen belefoglalta a pénteki nagy hálaadó imába, a hutbébe, az iszlám jog (*saria*) értelmében a középkori Magyar Királyság középső, ék alakú sávja betagozódott a terjeszkedő Oszmán Birodalomba.[4]

A hódítók a megszállt területen idővel különböző nagyságú katonai-közigazgatási egységeket hoztak létre. A nagyobb tartományok, az ún. *vilájet*ek (*ejálet*) élén egy-egy, pasa címmel kitüntetett *beglerbég* állt. Közülük a leghatalmasabbaknak a budai pasák számítottak. Tekintélyüket jelentősen megnövelte, hogy a szultáni vezetés a 17. században vezíri rangot adományozott nekik, s ezáltal részt vehettek a birodalom legfelső kormányzati testületének, a szultáni dívánnak az ülésein.

A tartományok *szandzsák*okra *(liva*), a szandzsákok pedig kerületekre (*náhije*) tagolódtak. Az előbbi vezetőjét *szandzsákbég*nek hívták. Az ország közepén megszervezett budai szandzsák hat náhijére (budai, pesti, váci, visegrádi, Kuvin/Csepel-szigeti és kecskeméti) oszlott. Kuvin-szigeti náhije központja a híres kalmárváros, Ráckevi, azaz Ráckeve lett, ahol az 1540-es évektől egy kádi kezdte meg működését.[5]

---

4 *Fodor P.*, 1991. 22. p. 18. jegyzet; *Ágoston*, 1992. 46–47. p.

5 *Makkai*, 1958. 105. p.; *Sinkovics*, 1987. 458–461. p.; *Szakály*, 1990. 134. p.; *Hegyi*, 1995. 124. p.; *Szakály*, 1997. 109. p.; *R. Várkonyi*, 1999. 90–91. p.; *Ágoston–Oborni*, 2000. 82–85. p.; *Pálffy*, 2000. 36–40. p.; *Hegyi*, 2001. 270. és 299. p.; *Pálffy*, 2009. 19–21. p. Ráckevét a 15–16. században gyakran hívták Ráckevinek is. Jómagunk a továbbiakban a település mai hivatalos nevét fogjuk használni.

Az oszmánok által meghódított országokban a földdel a szultán rendelkezett. A *„fényességes padisah”* a legjövedelmezőbb fekvőségeket és javakat – egykori igazgatási székhelyeket, uradalmakat, királyi szabad városokat, népesebb mezővárosokat, vámhelyeket, bányákat stb. – megtartotta saját kezelésében (*szultáni hászbirtok*), a többit kiosztotta a birodalom katonai vezetőinek és polgári tisztségviselőinek. A javadalombirtokoknak három típusát különböztették meg: a *szolgálati hászbirtok*ot, amely 100 000 akcse feletti, a *ziámetbirtok*ot, amely 20 000–99 999 akcse közötti, és a *tímárbirtok*ot, amely maximum 19 999 akcse jövedelmet hozott évente a megadományozottaknak. Az öröklődő magánbirtok (*mülk*) és az egyházi alapítványok (*vakuf*) száma elenyészőnek mondható.[6]

A budai szandzsák területén tizennégy települést emeltek hászvárosi rangra: Budát, Pestet, Vácot, Ráckevét, Nagykőröst és Dunaföldvárt 1546-ban, Bujákot, Ceglédet, Nagymarost és Tápiószecsőt 1559-ben, Vált 1562-ben és Kecskemétet 1565-ben. Óbuda és Visegrád magas rangú hivatali személyek – de nem a szultán – hászbirtokát képezte.[7]

6 *Salamon*, 1864. 113. p.; *Káldy-Nagy*, 1970/b. 55–56. p.; *Generál*, 1987. 171–172. p.; *Sinkovics*, 1987. 462. p.; *Matuz*, 1990. 85–87. p.; *Szakály*, 1990. 135. p.

7 A felsorolt települések közül csupán Buda, Pest, Óbuda, Vác, Ráckeve, Kecskemét, Nagymaros és Tápiószecső jövedelme haladta meg éves szinten a 100 000 akcsét (*Miskei*, 1998. 9. p. 3. jegyzet).

1. táblázat: A budai szandzsák hászvárosainak várható földesúri és kincstári adói akcsében kifejezve (1546–1590)[8]

A település neve	1546	1559	1562	1580	1590
Buda	349 333	535 478	641 746	927 568	925 068
Buják	2120	18 858	30 720	33 000	34 700
Cegléd	23 000	82 500	86 525	93 000	93 000
Dunaföldvár	25 000	26 278	46 276	68 180	68 180
Kecskemét	20 000	28 310	46 445	300 000	300 000
Nagykőrös	14 030	20 029	60 035	95 000	95 000
Nagymaros	20 000	144 248	220 514	300 000	300 000
Óbuda	5000	8000	18 000	20 000	20 000
Pest	84 000	108 525	132 432	161 016	?
Ráckeve	328 433	221 484	270 034	174 484	174 484
Tápiószecső	7100	9324	18 052	25 000	31 700
Vác	160 000	821 522	1 287 534	5 904 733	5 904 733
Vál	30 000	30 000	71 522	30 000	30 000
Visegrád	1500	820	820	3100	3100
ÖSSZES	1 069 516	2 085 676	2 920 655	8 135 081	7 979 885

A hódító oszmán hatalom elsődleges kötelességének a vám- és adószedést tekintette, amelynek korabeli nyilvántartásai a kutatók számára sokatmondóak. Az összeírások (*tahrir-defter*) az adószedés megkezdése előtt készültek, mégpedig azért, hogy a török hatóságok felmérhessék az adott területen élő népesség gazdasági teljesítőképességét, s ez alapján az adót behajthassák.[9]

8 *Káldy-Nagy*, 1985. 158., 162., 166., 256., 349–350., 390., 425., 464., 492., 509., 551., 677., 685. és 710. p.

9 *Káldy-Nagy*, 1970/a. 9–24. p.; *Káldy-Nagy*, 1970/b. 83–85. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 5–6. p.

Az első táblázat adataiból kiderül, hogy a 16. században a vizsgált térség öt leggazdagabb települése Buda, Ráckeve, Vác, Nagymaros és Kecskemét volt. Ráckeve eleinte a második-harmadik helyet foglalta el, ám rövidesen háttérbe szorult, mivel 1559-től a Csepel-szigeti és a dunaföldvári vámbevételeket (főleg a marha- és a lóvámot) Váchoz csatolták, s ezentúl ott számolták el.[10] Ezt a tényezőt figyelembe véve a mezővárost az 1580-as évekig a negyedik-ötödik hely illette meg a budai szandzsák hászvárosainak sorában.

A Csepel-szigeti települések közül az oszmánok Ráckeve, Szigetszentmiklós, Csepel és Tököl lakosságától várták el a legnagyobb mértékű terhek viselését. Gyálára a királyréti állattartás, Lórévre és Szőlősre a helyi kikötő forgalma, Makádra a halászat és – akárcsak Szigetszentmártonra és Hárosra – a szénagazdálkodás miatt nehezedett jelentősebb adóprés a 16. század második felében.[11]

A tényleges bevétel az első két táblázatban felvázolt értékeknek a többszörösét is elérhette. Nagysága elsősorban azoknak a kimutatásoknak a segítségével állapítható meg, amelyek a befolyt pénzmennyiség összegét mutatják. Ezekből a forrásokból azt is megtudhatjuk, hogy egy adott pénzügyigazgatási egységet (*mukátaa*) három évig egy megbízott vállalkozó, a munkájáért napidíjban részesülő kincstári alkalmazott, az ún. *emin-i mültezim* – röviden: *emin* – kezelte, aki a visszaélések elkerülése végett kezeseket (*kefil*) állított ki, s hogy elszámolhasson a kádi mint felülvizsgáló (*müfettis*) előtt, a beszedett jövedelmekről az írnok (*kátib*) és az ügyintéző (*ámil*) segítségével jegyzéket vezetett.[12]

10 *Káldy-Nagy*, 1985. 255–256. és 508. p.

11 Uo. 182–183., 275., 294., 405., 419., 506–507., 582., 593–594., 614. és 656–658. p.

12 A *mukátaa* valamely terület kincstári jövedelmeinek előre meghatározott összegű bevételét jelenti (*Káldy-Nagy*, 1970/a. 104. p.).

2. táblázat: A Csepel-szigeti települések várható földesúri és kincstári adói akcsében kifejezve (1546–1590)[13]

A település neve	1546	1559	1562	1580	1590
Csepel	2690	20 583	20 583	38 029	38 029
Gyála	1836	11 674	24 872	24 194	24 194
Háros	3050	9652	26 577	26 564	26 564
Lak	520	320	300	1728	1728
Lórév	1412	9210	9210	9698	9698
Makád	1828	9587	15 770	15 970	15 970
Ráckeve	328 433	221 484	270 034	174 484	174 484
Simonfalva	513	1414	1784	1784	1784
Szentmihály	835	5322	8032	7382	7382
Szigetbecse	1335	18 313	16 899	11 805	11 805
Szigetcsép	?	576	576	?	?
Szigetszentmárton	2256	7558	10 979	18 448	18 448
Szigetszentmiklós	4069	15 575	41 586	48 111	48 111
Szigetújfalu	1640	4705	7058	10 356	10 356
Szőlős	1436	13 897	23 008	20 159	20 159
Tököl	4147	15 670	33 848	32 768	32 768
ÖSSZES	356 000	365 540	511 116	441 480	441 480

Az emin addig maradhatott hivatalában, amíg a szerződésben vállalt kötelezettségének eleget tudott tenni. Ellenkező esetben a kádi felügyelői (*nazir*) minőségében elbocsáthatta. Leválthatták őt akkor is, ha időközben valaki az eredeti bérleti díjnál többet ígért. Ilyenkor a megbízást azonnal az új vállalkozóra ruházták

13 *Káldy-Nagy*, 1985. 111., 181., 183., 276., 295., 399., 405., 419., 507., 528., 583., 588., 594., 614., 658. és 665. p. A török defterekben Lórév = Lóré, Ráckeve = Kovin, Szentmihály = Szentmihál, Szigetbecse = Becse, Szigetcsép = Csép, Szigetszentmárton = Szentmárton, Szigetszentmiklós = Szentmiklós, Szőllős = Szőlős, Szigetújfalu = Újfalva néven fordul elő. Csépet a török írnokok pusztaként, Ráckevét városként, az összes többi települést faluként regisztrálták.

át, azzal a feltétellel, hogy elődje hátralékát is kifizeti. A befizetéseket tartalmazó pénztári naplók forrásértéke lényegesen megbízhatóbb, mint a szandzsákösszeírásoké, mert nem a beszedendő, hanem a már beszedett adómennyiséget tartalmazzák.[14]

A török adóztatás főbb vonásaiban a magyarországi viszonyokhoz igazodott. Az 1545. évi szultáni utasítás, igazodva a hazai törvényekhez, az adókötelezettség alsó határát 300 akcse (6 aranyforint) értékű ingóságban határozta meg. Azok a magyar jobbágyok, akiknek vagyona ezt az értékhatárt elérte, a kincstárnak fejadót (*dzsizje*; *harádzs*; *filori*), míg a javadalombirtokosok számára kapuadót (*iszpendzse, resm-i kapi*) is fizettek. Ezek összege 50-50 akcsét, azaz 1-1 aranyforintot tett ki. A legfontosabb török állami adót a magyar források *császár adaj*ának nevezték.[15]

Ráckeve jómódú kalmárjai Gyurkó Bogdán főbíró és Jovan Bozsity vezetésével 1543-tól 1546-ig 709 000 akcséért bérelték a Csepel-szigeti pénzügyigazgatási egység, azaz a Kuvin-szigeti mukátaa adó- és vámbevételét. A kezeseket a leggazdagabb polgárok közül választották ki: Dimitri Ranit, Vuk Radsev, Marko Rankovik, Lukács Borgo, Jano Vilarik, Koszta Vilarik, Jovan Rajnovik, Marko Jovit, Jovan Vikovit, Vuk Jovit, Nikola Fodrik, Gyurko Jehovik, Dimitri Bradovik, Jana Markovik, Dimitri Jalit, Jovan Jasik és Vendel Jakanik személyében.[16]

14 *Fekete–Káldy-Nagy*, 1962. 597–601. p.; *Káldy-Nagy*, 1970/a. 55–58. p.; *Káldy-Nagy*, 1970/b. 73–74. p.; *Vass*, 1972. 125–126. p.; *Sinkovics*, 1987. 462–463. p.

15 *Salamon*, 1864. 180–181. és 187–189. p.; *Káldy-Nagy*, 1970/a. 24–26. p.; *Káldy-Nagy*, 1970/b. 72. és 75. p.; *Sinkovics*, 1987. 464–465. p.; *Szakály*, 1990. 135. p.

16 *Velics–Kammerer*, II. 1890. 10. p.

3. táblázat: A Csepel-szigeti pénzelszámolási kerület adóbevételei (1543–1569)[17]

	Adóbevétel három évre		Adóbevétel egy évre	
Időpont	akcse	forint	akcse	forint
1543–1546	709 000	14 180	236 333	4727
1546–1549	1 060 000	21 200	353 333	7067
1556–1559	1 203 000	24 060	410 000	8020
1559–1562	1 600 000	32 000	533 333	10 666
1563–1566	1 540 500	30 810	513 500	10 270
1566–1569	1 481 500	29 630	493 833	9877
ÁTLAG	1 265 666	25 313	421 889	8438

1546-ban Dimitri és Albert kevei bírák Bagoszlav Nikola, Antal Radosevik, Marko Rankovit, Gyura Cservenik, Koszta Balazovik, Jovan Rezanovik, Balázs Kordik, Tomás Kalmár, Jovan Bozsity és Jako Anosik ráckevei, Hegedűs Gergely és Török Márton szőlősi, Takács János és Takács Tamás szigetszentmiklósi, Orbán bíró és Mészáros Péter csepeli, Vas Gyúró és Mácsi János laki, Lőrinc bíró és Csáni Benedek hárosi, Ambrus bíró és Tót Márton tököli, Kozma bíró szentmihályi, Kozma Gergely, Lukács Imre és Kozma Tamás szigetújfalusi, Bíró Ambrus és Rába Bertalan szigetszentmártoni, Vesztő Miklós és Viski János szigetbecsei, Lövő Imre és Sas Benedek gyálai, Földvári Antal és Földvári György makádi, Nagy István és Hegedűs Benedek simonfalvai, Borbás Bolgár és Kilit Lőrinc lórévi kezesek segítségével hajtották be a környék lakóitól az adót.[18]

17 Uo. 10–11., 56–57., 187., 259. és 295. p.; *Fekete–Káldy-Nagy*, 1962. 602–603. p. Káldy-Nagy Gyula a Csepel-szigeti mukátaa 1556–1559 közötti bevételeit 1 173 000 akcséra becsülte (*Káldy-Nagy*, 1970/a. 64. p. 32. jegyzet).
18 *Velics–Kammerer*, II. 1890. 57. p.

1548. december 2-án Mohamed bin Murad szpáhi és Dzsafar *ulúfedzsi* (várvédő lovaskatona) az eredeti összegre 100 000 akcsét ráígért, így a Csepel-szigeti adókörzet kincstári jövedelmének beszedése iszlám hitű (Abdurrahman, Kászim, Sabán, Mimár Türki), majd nem sokkal később zsidó (Píri Ali, Ibnjamín) üzletemberek kezébe került, ami nagymértékben megnövelte a helybéliek adóterheit. A 3. táblázatból leolvasható, hogy az 1543–1546-ben befolyt összeg két-három évtized alatt több mint a duplájára emelkedett: 1559–1562-re 1 600 000 akcsére, 1566–1569-re 1 481 500 akcsére. A kevei rácok – szerbek és görögök – persze nem szorultak ki teljesen ebből a nagy haszonnal kecsegtető üzleti vállalkozásból, hiszen Ráckevén 1572-ben még mindig a görög Latomus (Építész) számított a legbefolyásosabb adószedőnek.[19] A kutatás jelenlegi szakaszában nem lehet eldönteni, vajon ugyanarról a személyről van-e szó, aki az 1550–1560-as években Mimár Gyorgye (Építész György) néven Cegléd, Nagykőrös és Ráckeve jövedelmeinek bérletfelügyelői tisztét látta el.[20]

A budai pasákkal és a sztambuli vezetéssel egyaránt jó viszonyt ápoló ráckevei bírák Nagy Szulejmán szultántól 3000 akcse értékű tímárbirtokot kaptak – 1559-ig a Kúcsi és a Szentiváni pusztát, ettől kezdve a Kúcsi puszta használatát –, hogy cserébe 200 puskást állítsanak ki katonai kíséret (*dzsebelü*) gyanánt. Az oszmánok tehát nemcsak meghagyták hivatalukban a mezőváros elöljáróit, hanem kisebb szolgálati birtok adományozásával még támogatták is működésüket.[21]

19 *Makkai*, 1958. 106. p.; *Kathona*, 1974. 114. és 143. p.

20 *Szilágyi M.*, 1978. 64. p.; *Fenyvesi*, 1986. 141. p. 83. jegyzet

21 *Velics–Kammerer*, I. 1886. 165. p.; *Komáromy*, 1907. 435–436. p.; TMOklt., 1914. 48. p.; *Szakály*, 1997. 108. p.; *Hegyi*, 2001. 301. p.

4. táblázat: Ráckeve török részre fizetett adói akcsében kifejezve (1546–1590)[22]

Adónem	1546	1562	1580	1590
Gabonatized	500	2700	840	900
Musttized	?	2580	800	2000
Kert- és gyümölcsadó	?	?	1196	1200
Kendertized és szalma ára	?	?	500	500
Széna- és tűzifaadó	?	?	5000	5000
Nádtized	?	450	?	?
Haltized	1000	9258	6200	8000
Méhkasadó	?	?	200	200
Sertésadó	?	556	630	630
Báránytized	?	1515	1800	200
Malomadó	1100	950	450	450
Só árából befolyt összeg	?	?	2500	2500
Vágóhídi illeték	?	1871	6400	6117
Mértékpénz és megidézési illeték	?	3000	6936	7000
Mázsapénz	?	?	200	200
Piaci illeték	5000	5850	2000	4500
Vámbevétel	303 333	151 957	68 980	72 000
Átkelési illeték	?	18 992	?	?
Hordóilleték	?	6977	15 000	15 000
Hagyatéki jövedelem és bitang jószág ára	5000	9642	10 000	17 000
Bírságpénz, menyasszony- és hordóadó	1000	8319	16 000	16 297
Somlyó-sziget jövedelme	?	1000	600	600
Királyrét jövedelme	?	32 500	12 000	12 000

Nem elhanyagolható továbbá az a kedvezmény sem, amelynek értelmében Ráckeve polgárai a két legfontosabb adófajtát, a kincstári fejadót és a földesúri kapuadót – miként a Mohács előtti évtizedekben – egy összegben, átalányadó módjára fizethették.

22 *Káldy-Nagy*, 1971. 89. és 95. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 506. p.

„Az új defterben feljegyeztetett, hogy Kovin város minden évben 15 000 akcse [300 aranyforint] *kapuadót fizessen készpénzben"* – szólt az 1590-ben készített jegyzék utasítása. A folytatás részletesen leírja az adónemeket és a török részre beszolgáltatandó adó nagyságát: *„A méhkasok után minden tíz kasból 1 kas tizedképpen szedendő, ha tíz kasnál kevesebb volna, kasonként 2–2 akcse szedessék. Két juh után 1 akcse szedendő. Az egy évesnél öregebb disznók után 2 akcse szedessék, ha egy éves nem múlt el, semmi se szedessék. Az asszonyoktól a fejükön piacra vitt kenyér, sajt és zöldségféle után semmi sem szedendő. A ház melletti kertek után semmi sem szedendő. Azok, akik egész héten a piacon árusítanak, hetenként 1/2 akcse helypénzt fizessenek. Hordóadó címén évenként 15 000 akcsét fizessenek. Széna- és tűzifaadó címén pedig 10 000 akcsét adjanak évenként készpénzben, de senki ne szolgáltassa őket [ti. széna és fa hordatásával]. Élelmüket és kocsijukat pénz nélkül senki ne vegye el. Amikor szultáni szolgálatra kerülne sor, pénzüket megadva szolgáltassák őket. A templomba járásban senki ne akadályozza őket. A Duna folyón levő malmok után 50-50 akcse szedendő. A szőlőjükből nem eladásra hozott bor után semmi sem szedendő. Ha eladásra hozták volna és a fizetett vámról nyugtájuk megvan, semmi ne szedessék, de ha nyugtájuk nincs, a vám beszedendő. Ha pedig hordóval eladásra ki [a városon kívül] vinnék, az [a hordóadó] a fent említett módon fizetett átalányösszegbe beszámíttatott, ismét ezért ne szedessék. Amikor a nevezett alattvalók közül valaki meghalna, holmiját akinek akarja – akár az egyháznak, akár másnak – hagyományozza s abban őt senki ne akadályozza. Mivel törvényük, hogy monopóliumot nem tartanak, ezentúl se tartsanak. Elrendeltetett, hogy a Duna folyóban fogott hal után tized szedendő. Mindezek az új defterben így [a fenti módon] jegyeztettek fel."*[23]

23 *Káldy-Nagy*, 1985. 507. p. A vérdíj önkényes szedése feltűnt Salamon Ferencnek is: *„A vérdíjak mennyiségében való nagy eltérések is bizonyítják, mily kényök szerint jártak el a török bírságolók… Ráczkeviben és Szigetszentmiklóson annyit vesz a török, a <<mennyiben megalkhatik>>."* (*Salamon*, 1864. 260–261. p.)

Ráckevén 1546-ban 300, 1559-ben 700, 1562-ben 630, 1580-ban 530, 1590-ben 240 dzsizje-fizető családfőt találunk. Ha eltekintünk az 1590-es évtől, akkor az adóköteles (*kadir*) polgároknak mindössze 1546-ban kellett a törvényben előírt 50 akcsét leróni, a többi évben nem. 1559-ben 21,4 akcse, 1562-ben 23,8 akcse, 1580-ban 28,3 akcse adó jutott egy háztartásfőre. Ennek a több mint 50%-os kedvezménynek a hatására számos környékbeli vagy távolabbi vidékekről származó falusi/mezővárosi jobbágy és városi polgár költözött be a hászvárosba. Az 1543-ban Székesfehérvárról menekült lakosokról külön utcát neveztek el a településen: *„Romlásából az jó Fehérvárnak, Fehérvári utcát is adának."* – írta 1581-ben a kevei protestáns prédikátor, Skarica Máté.[24]

5. táblázat: A ráckevei adófizetők adatai (1546–1590)[25]

Év	Összeírtak száma	Fejadó-fizetők száma	Összes adózó Száma	Nem adózók száma
1546	664	300	527	137
1559	825	700	588	237
1562	1049	630	744	305
1580	569	530	530	39
1590	250	240	240	10

Az írnokok 1546-ban 664 főt tartottak számon Ráckevén, ebből 527 főt (79,36%) köteleztek adófizetésre, a fennmaradó 137 főt a nem adózók közé sorolták. Nyilvánvaló, hogy az első összeírásból nem kapunk átfogó képet a hódoltság egészéről, következésképpen a többi deftert is vallatóra kell fogni.

24 RMKT, 1999. 247. p.; OSzKK Fol. Hung. 2904. 5. fol. 1. p.; *Magdics*, 1888. 92. p. A ráckeveihez hasonló jelenség figyelhető meg Kecskeméten is, ahol a tolnaiak és a baranyaiak népesítettek be egy-egy utcát a 16. század folyamán (*Káldy-Nagy*, 1970/b. 151 és 161. p.).

25 *Káldy-Nagy*, 1985. 505. p.; *Miskei*, 1998. 88–90. p.

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy 1559-ben a nem adózóknak (237 fő) az adófizetőkhöz (588 fő) viszonyított aránya 40,30%-ra, 1562-ben 41%-ra rúgott. A növekedés ütemét látva lehetséges, hogy a defterek nem egyszerűen a falusi lakosság beáramlását fejezik ki számszerűen, hanem utalnak a török adminisztráció „hatékonyságára" is. A második és a harmadik alkalomkor ugyanis lényegesen több személyt vettek nyilvántartásba, mint 1546-ban, de az adófizetők aránya szinte semmit sem változott: 1559-ben a 825 főből 588 fő (71,27%), 1562-ben az 1049 főből 744 fő (70,90%) számított adókötelesnek.

Hasonló jelenséget tapasztalunk, ha az összes adózónak és a dzsizje/fejadó-fizetőknek az arányát vesszük elemzés alá. Még egyszer hangsúlyozni szeretnénk, hogy az 1570–1580-as évek előtt elvileg csak azoknak kellett 50 akcse állami adót fizetni, akik 300 akcse (hat aranyforint) értékű ingósággal rendelkeztek.

6. táblázat: A Csepel-szigeti települések családfői és fejadó-fizetői (1546–1590)[26]

	1546		1559		1562		1580		1590	
Település neve	családfők száma (fő)	fejadó-fizetők száma (fő)	családfők száma (fő)	fejadó-fizetők száma (fő)	családfők száma (fő)	fejadó-fizetők száma (fő)	családfők száma (fő)	fejadó-fizetők száma (fő)	családfők száma (fő)	fejadó-fizetők száma (fő)
Csepel	59	28	70	43	67	67	76	72	62	60
Gyála	30	16	31	29	34	34	35	35	33	30
Háros	55	28	72	50	73	73	54	54	46	45
Lak	9	5	3	2	–	–	–	–	–	–
Lórév	35	12	30	29	36	36	39	36	34	34
Makád	50	18	41	45	35	35	38	43	38	38
Ráckeve	527	300	588	700	744	630	530	530	240	240
Simonfalu	8	3	4	4	6	6	8	8	6	6
Szentmihály	16	5	21	16	24	24	26	28	23	22
Szigetbecse	41	15	61	40	62	62	57	58	49	48
Szigetcsép	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Szigetszentmárton	46	26	43	25	42	42	42	40	31	30
Szigetszentmiklós	96	49	118	86	118	115	113	100	97	96
Szigetújfalu	28	14	30	24	32	30	31	32	22	22
Szőllős	53	16	55	30	52	53	44	46	43	44
Tököl	91	47	102	78	103	111	93	80	71	70
ÖSSZES	1144	582	1269	1201	1428	1318	1186	1162	795	785

26 *Káldy-Nagy*, 1985. 109., 181., 274., 293., 399., 404., 418., 505., 527., 582., 586., 592., 613., 656. és 664. p.

Mármost, az első három összeírásból kiderül, hogy az adózóknak 1546-ban 56,92%-át, 1562-ben 84,67%-át, 1580-ban és 1590-ben 100%-át tekintették dzsizje-fizetőnek. Őszintén szólva elég nehéz elképzelni, hogy egy emberöltő alatt a *rájá* (alattvalók) anyagi ereje 48,75%-os javulást eredményezett volna. Sokkal valószínűbb, hogy a század derekától a 300 akcse értékű vagyonnal nem rendelkezőket is rákényszerítették az – 50 akcsénél kevesebb – állami adó fizetésére. [27]

Ugyanez a folyamat kimutatható a Csepel-szigeti települések esetében is. A hatodik táblázatból jól kivehető, hogy bizonyos alkalmakkor a fejadó-fizetők száma felülmúlta a családfők számát. Ez a tény arra utal, hogy Ráckevén (1559), Makádon (1559, 1580), Szentmihályon (1580), Szigetbecsén (1580), Szigetújfaluban (1580), Szőllősön (1562, 1580) és Tökölön (1562) az önállóan kereső nőtlen felnőtt családtagok többségét is bevonták a dzsizje-fizetők körébe.[28] A hódítók adóztatási gyakorlatában bekövetkezett változás hatására a nagyszigeti birtoktest korábbi 1200 forintnyi adója – amelybe 1522 és 1526 között beleszámított az óbudai uradalom jövedelme is – a 16. század második felében – Óbuda nélkül – átlagosan évi 8438 arany-

27 A törökök adóztatási gyakorlatáról Káldy-Nagy Gyula a következőket írta: *„…a török hódoltság első két-három évtizede alatt nem az adózók vagy anyagi javaik gyarapodtak meg, hanem az adóalany fogalmának meghatározása szélesedett ki."* (*Káldy-Nagy*, 1970/a. 97. p.)

28 A budai szandzsák területén 1562-ben már szinte mindegyik családfő köteles volt állami adót fizetni a hódítóknak (*Káldy-Nagy*, 1985. 7. p.). Az oszmánok 1578-ban hivatalosan is elrendelték az önálló gazdasággal rendelkező nőtlen férfiak dzsizje-fizetési kötelezettségét (*Káldy-Nagy*, 1970/b. 75. p.).

forintra emelkedett.[29] Igaz, 1546-hoz képest 1562-re az adóköteles személyek száma 284 fővel, míg a dzsizjét fizetőké 736 fővel gyarapodott. Nagyon úgy tűnik, hogy a sziget hászbirtok jellege nem csupán előnyt jelentett a települések lakóinak. Az oszmán államhatalom erőteljes jelenléte folytán a szultán kíméletlenebb földesúrként viselkedett a térségben, mint a javadalombirtokosok a saját földjeiken. Mindez azt eredményezte, hogy a hászbirtokok népessége már az 1560-as évektől csökkenni kezdett, a szpáhik falvainak esetében viszont ez a folyamat csak 1580 után vált érzékelhetővé.[30]

Az oszmánokon kívül a Királyi Magyarország kormányzata is igényt tartott a Hódoltságban élők szolgáltatásaira. Az 1547. évi országgyűlés tizedik törvénycikke kimondta, hogy *„mindazokra róják ki az adót, akiknek hat forintot érő dolgaik és javaik vannak, s ezek mindegyike fizessen rovatalt."*[31] Az egyre rendszeresebbé váló állami adót (*dica, subsidium*) a Habsburg uralkodók a magyarországi végvárak fenntartására fordították.[32]

***

A Csepel-szigeti települések az egri vár fennhatósága alá tartoztak, lakói 1561-ben Gémes Ferenc és Vitéz János egri katonáknak mint tiszttartóknak (*officialis*) fizették a hadisegélyt.[33] Emellett

29 II. Lajos király 1522. február 2-án engedte át feleségének Óbuda várát és városát a Csepel-szigeti településekkel együtt. Az óbudai-csepeli uradalom 1526 körül 1200 forintnyi jövedelmet hozott Mária királynénak, aki 1527 nyarán, miután bátyja, I. Ferdinánd király csapatai elfoglalták Budát és környékét, Sarsson Andrást küldte el a királynéi javak átvételére és kezelésére (MTOkmt, 1858. 33. p. Nr. 163.; *Veress*, 1901. 42. p.; *Kenyeres*, 2004. 1114. p. 57. jegyzet; *Kenyeres*, 2008. 64. és 73. p.).

30 *Hegyi*, 1995. 63–64. p.; *Miskei*, 1999/a. 125. p.

31 CJH, 1889/b. 196–197. p.

32 *Ember*, 1946. 234. p.; *Szakály*, 1981/a. 51. p.

33 *Bártfai*, 1938. 402. p. Nr. 1628.; *Rúzsás*, 1939. 12. és 50–56. p.; *Szakály*, 1997. 96. p.

a szigetvári, a várpalotai, a kanizsai, a győri és a veszprémi kapitányok emberei is megjelentek Ráckevén, hogy erőszakkal kényszerítsék a lakosságot a kívánt összeg előteremtésére.[34]

A török uralom alá jutott falvak és mezővárosok azonban sem az 1560-as évektől egyre erősödő magánföldesúri adóztatás, sem az egyházi tized teljesítése alól nem vonhatták ki magukat. Némi könnyítést jelentett, hogy egyesek átalányösszegben rótták le tartozásaikat, de a kevésbé gazdag vagy a sokszorosan agyonsarcolt települések a legkisebb változást is azonnal megérezték. A népesebb és gazdaságilag erősebb hászvárosok szintén nem zárkózhattak el a kétfelé adózás elől, mert különben nehezen megszerzett kiváltságaikat veszélyeztették volna.[35]

Ráckeve mind az oszmán, mind a magyar félnek egy összegben, évi summával adózott. *„Vrasagtoknak, im most megh ez egitzior mögh kültük az szumankat ugi mint szaz forintot. Ismet az ajandekotis, az mönire lehetöt"* – írta a mezőváros magisztrátusa 1591. május 20-án.[36] Ez esetben valószínűleg csökkentett vagy részletfizetés történt, mert a Magyar Királyi Kamara 1612. június 6-án kibocsátott levele szerint a 16. század második felében az átalányadó összege éppúgy 300 aranyforintot tett ki, mint a Jagelló-korban.[37] Ajándékként pedig többnyire szőnyeget, bort vagy két-három vizát küldtek a ráckeveiek Pozsonyba: *„...wyza felölis irtth wolth Nag*(yság)*tok, hogy kett vagy harom vyzatt megh sozwnk mynd ikrastol. De my nekwnk az lewelett Zenth*

34 *Jedlicska*, 1897. 327. p.; *Takáts*, I. 1915. 486–487. p.; *Takáts*, IV. 1928. 390. p.; *Müller*, 1972. 15. p.

35 *Salamon*, 1864. 331. p.; *Makkai*, 1958. 99–102. p.; *Szakály*, 1981/a. 81–86. és 121–128. p.

36 MNL OL E 213. 8. doboz. (Pest megye). Ráckeve, No. 3. fol. 71.

37 MNL OL E 210. 22. csomó. 176–189. tétel. 83. szám. 5. fol. (Ráckeve–Ruszkinócz)

Marton nap wtan attak megh, immar az wyza foghasnak hyre sem wolth. Hane(m) nehezen maswnnan tettek zerytth, azertth ehdygh fel kültwk wolna Nagsaghtoknak myndaz hatra maradotth summaval egywtth, hogy ha ez veszedelem raytwnk nem esyk wala…"[38]

Az 1591. május 20-án kelt panaszlevél, a fenti irathoz hasonlóan, immár a századforduló küzdelmes éveit vetítette előre: *„Mivel hogi fölötte igön nevekedik az insegh raitunk, mert fogiton fogiun… Mostanis penigh, hogi kevessen marattunk es mind fizetes, mind szolgalat töbültön töbül köztünk… Jobagiok ki möntek, eölmennekis közülünk. Azoknakis terhöket viselnünk köl az mi kevesen vagiunk… Végre most igön mögh kevesöttünk...Ha Urasaghtok gondunkat nöm visely, honnet tudyiuk szumankatis mögh adny, az my kevesen maradunk."*[39]

Az 1591/1593-tól 1606-ig tartó „hosszú háború" súlyos csapást mért a Csepel-sziget népességére és településhálózatára. Ráckeve 1598 novemberében néptelenedett el. A lakosság egésze azonban nem pusztult el, hanem Komárom–Esztergom környékén, a Duna-menti szigeteken és a környező erdőkben, nádasokban és egyéb rejtekhelyen húzta meg magát.[40] Walter Björkman kutatásai szerint a szigetről kitelepítettek létszáma elérte a 7000 főt.[41] Az 1638-tól naplót vezető Farkas Pál lévai vicekapitány anyja is feltehetően ekkor került Hügyéről Révkomáromba.[42]

38 MNL OL E 213. 8. doboz (Pest megye). Ráckeve, No. 1. fol. 66.

39 Uo. No. 3. fol. 70.

40 *Takáts*, 1903. 534–536. p.; *Szakály*, 2001. 497. p.

41 *Björkman*, 1920. 70–71. p.

42 *Szily*, 1884. 86. p. Hügyé: egykor Ráckevéhez tartozó településrész a Kis-Duna bal (alföldi) oldalán, ma: Dömsöd része, puszta.

Győrben lelt új otthonra többek között Bory Mihály, Kun Mihály, Kacskity István és Fejes Péter, akiknek kérésére a győri káptalan 1626-ban átírta Zsigmond király 1428. évi kiváltságlevelét.[43] III. Ferdinánd király 1646-ban és 1655-ben újból kiadta a régi privilégiumleveleket; az előbbit Pest megye közgyűlése 1647-ben erősítette meg.[44] A Komáromban letelepedett keveiek közül – vélhetően immár komáromi polgárként – Fogas Péter és Fejérváry Péter 1646-ban, Pap Miklós 1647-ben, Monaszterly Péter 1648-ban, Rácz Vojchich György és János, valamint Kosztovicz Sebestyén 1649-ben kapott nemesi címereslevelet.[45]

Sepsi Csombor Márton 1616–1618 táján Csehországban találkozott két ráckevei asszonnyal, akik a háború ínséges időszakában hagyták el szülőföldjüket: *„Skalic, egy tisztességes városkája Csehországnak, jó nyájas népe vagyon, vagyon jó serek is. Innen kimenvén találtunk egy német leányra, ki ő is Prágából jött az hadból, kinek édes annya tiszta magyar nemzet, ráczkevei leány volt régen, ki egy komáromi Friedrich nevő némettel ezelőtt 15 esztendővel ment el és most is ott lakik Csehországban."*

43 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 52–61. p.; ÁM Dok. gyűjt. 69. 35.; *Magdics*, 1888. 4–9. p. Nr. III. (1428. évi oklevél) és 71–72. p. Nr. XXXIX. (1626. évi irat); *Miskei*, 2015/a. 102–107. p. Nr. 35. Regesztája: *Thallóczy–Áldásy*, 1907. 79. p. Nr. CXLVIII. (1428. évi oklevél); *Darkó*, 2001. 218. p. Nr. IX. (1428. évi oklevél) és 226. p. Nr. LVI. (1626. évi irat) További adatok: *Gecsényi*, 1998. 196. p.

44 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 189–196. és 625–632. p.; ÁM Dok. gyűjt. 69. 37. és 69. 38.; *Vitković*, 1887. 108–110. p. Nr. LXV. és 117–125. p. Nr. LXVIII–LXXII.; *Magdics*, 1888. 73–77. p. Nr. XLI. és 77–78. p. Nr. XLII.; *Darkó*, 1986. 365–367. p. Nr. VIII. és 368. p. Nr. IX.; *Darkó*, 2001. 226. p. Nr. LX. és 227. p. Nr. LXII.; *Miskei*, 2015/a. 111–115. p. Nr. 37. és 116–120. Nr. 38.

45 *Gecsényi*, 1998. 196. p.

Egy másik kevei asszony Boroszló környékén talált menedéket: *„Reinerz, ebben lakik az ráczkevei aszszony, kiről most szóllék, én elcsudálkoztam ez aszszonyállatnak csuda goromba elméjén; tizenöt egész esztendeje, hogy ott az németek között lakik, soha ő csak egy szót németől, sem csehől igazán nem szólhat, elannyira, hogy csak a szomszédi és gyermeki értik szavát. Mi magyarul beszélletünk vele, most is szintén oly igazán szól magyaról, mint akármellyikünk."*[46]

Ráckeve újratelepülésére – vagy ahogy a források nevezik: „második megszállására" – 1605-ben került sor: *„1605. Első Birák városunk igazgatására állitattak elől Farkas András, Mácsay György Kováccsal."*[47] Ekkor még nem lehetett tudni, hogy a „kettős (királyi és szultáni) birtoklás"-ban a 17. század első felében lényeges változás fog bekövetkezni.

2. Szultáni és magánföldesúri birtoklás (1622–1695)

II. Ferdinánd király (1619–1637) 1622. július 4-én az akkor Pilis megyéhez tartozó Ráckevét Szentmiklós, Makád és Becse falvakkal, Tököl, Háros, Csepel, Szentmihály, Csép, Gyála, Lórév, Majorháza (ma: Majosháza), Szentmárton és Szőlős pusztákkal egyetemben 3000 magyar aranyforintért hivatali idejére báró Esterházy Pál aranysarkantyús lovagnak, nógrádi főkapitánynak adományozta, aki három évvel korábban az országban dúló zavargások idején hűségesen kitartott a Habsburg-dinasztia oldalán, s mint a mezei hadak kapitánya részt vett a cseh- és

46 *Szamota*, 1892. 214. p.

47 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. Ráckevei krónika (1600–1836). 11. p.; *Magdics*, 1888. 94. p.

a morvaországi hadjáratokban.[48] Öt évvel később, 1627. április 26-án az uralkodó úgy rendelkezett, hogy az eredetileg ideiglenesen kapott nagyszigeti birtokok jövedelme Esterházy Pált élete végéig illesse meg.[49] Az adományt III. Ferdinánd király (1637–1657) 1638. március 22-én Pozsonyban, illetve I. Lipót király (1657–1705) 1657. június 17-én Bécsben kiadott oklevelei az utódokra is kiterjesztették.[50]

7. táblázat: A Csepel-szigeti települések adózása 1658-ban Esterházy Sándor és Esterházy Miklós számára[51]

A település neve	Summa (forint)	Patyolat (vég)	Süveg (darab)	Csizma (pár)	Papucs (pár)	Rizskása (okka)	Len (zsák)	Tok (darab)	Viza (mázsa)
Makád	200	–	–	–	2	–	2	2	–
Ráckeve	600	2	2	2	–	–	2	–	4
Szigetbecse	50	–	–	–	2	–	2	–	2
Szigetszentmiklós	200	–	–	2	–	6	2	4	–
Tököl	150	–	–	–	2	6	2	–	–
ÖSSZES	1200	2	2	4	6	12	10	6	6

48 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 2. fol. 53–54.; *Eszterházy*, 1901. 246. p.; *Darkó*, 1986. 364. p.

49 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 2. fol. 55–56.; *Darkó*, 1986. 365. p.

50 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 2. fol. 57–58. (1638) és III. H. 1. fol. 33–34. (1657); *Darkó*, 1986. 365. és 369. p.

51 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 1. fol. 7–8., 13–14. és 26.; *Szakály*, 1981/a. 194. p. A Csepel-sziget évi 1200 forintnyi bevétele megegyezik azzal az összeggel, amely Habsburg Mária királynénak járt 1527–1539 között. Vö.: 29. jegyzet.

Az uradalom 1622-ben 3000 forintért, 1627-ben 5991 forint 62 dénár és 1 obulusért, 1638-ban 16 336 forint 1 dénár és 80 obulusért, 1657-ben 24 565 forint 32 krajcárért jutott magánkézre. Abban, hogy a birtok értéke 35 év alatt több mint a nyolcszorosára emelkedett, a pénz értékének csökkenésén kívül közrejátszott az említett települések anyagi megerősödése is.

A Habsburg uralkodók intézkedései formai szempontból is megfeleltek a hatályos jogszabályoknak. A Csepel-szigetet ugyanis az 1514:3. törvénycikk koronabirtoknak minősítette, amelyet a késő középkori törvények értelmében csak a rendek hozzájárulásával lehetett eladományozni. II. Ferdinánd és utódai a rendi országgyűlés összehívása után, a főpapok, a főurak és a nemesek követeinek beleegyezésével, vegyes adomány formájában juttatták a birtoktestet az Esterházyaknak.[52]

Esterházy Pál fiai 1658. július 8-án felosztották egymás között az atyai örökséget. A rendelkezés értelmében Ráckeve északi része Esterházy Sándoré, déli fele Esterházy Miklósé lett:*„Anno 1658. die 7-a July meg osztoznak az Urak eö N(agys) ágok egymás között az Raczkevi Jószággal, jutottanak Esterház Sándor Ur eö N(agys)ága részire Raczkeviben nevezet szerént az fölsö részben lakozok. Ráczkevi várasnak felinek adoja. Kesz penz voltt fl. 300, most ad beneplacitu(m) minden magányos kenyeres gazda füzett p. f. 2. esztendeig. Egy scarlat szünyeg. Egy vég patyolat. Két máza viza. Egy pár czelebi csizma. Egy zák len vagy egy arany. Egy szörö 3: lo tisztesseges kézbéli ajándék. Ezekben voltunk engedelmek nekiek az háborutol fogvást, de mihelest akarjuk mind*

52 Az 1514:3. törvénycikk: CJH, 1899/a. 708–709. p. A vegyes adomány (*donatio mixta*) olyan királyi vagy magánszemély által tett adomány, amely a szolgálatot és a hűséget bizonyos vagyoni ellenszolgáltatásért cserébe jutalmazta (*Béli*, 2000[2]. 76. p.).

ezeket tartoznak megént p(rae)stálnyi." A napjainkban is használatos Felszeg és Alszeg elnevezések eredete a 17. század derekáig, az ún. „kettős birtoklás" koráig nyúlik vissza.[53]

Váradi György városi jegyző (1658–1660) naplójában tételesen felsorolja az Esterházyaknak járó szolgáltatásokat és azok értékét:[54]

2 perzsaszőnyeg	=	28 tallér	=	50,40 forint
2 vég patyolat	=	16 tallér	=	28,80 forint
4 mázsa viasz	=	24 tallér	=	43,20 forint
2 pár csizma			=	6,80 forint
2 zsák len			=	7,85 forint
mazsola, szőlő és füge			=	9,20 forint
ÖSSZESEN			=	146,25 forint

A földesúri ajándékok összege (146,25 forint) 1658-ban – leszámítva a két-három évenként adandó egyszőrű ló, azaz harmadfű csikó árát – a mezőváros summájának (600 forint) közel egynegyedét tette ki. Ezzel szemben az 1650-es évek elejéről származó, sajnos keltezetlen kimutatás 535 forint átalányösszeget, egy perzsaszőnyeget, egy vég aranyos végű patyolatot, három mázsa sós vizát, három szál fehér darutollat, sajtot és két zsák lent említ. Ezenkívül, *„mikor orszagh gyülése vagyon, tartoznak contributioval. Ismégh lakodalom tartásra is. Azonkivül is sokban vehetni hasznokat, marha vásárlásban, és cheödeöreök*

53 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 2. fol. 78–79.

54 OSzKK Fol. Lat. 4503. 4. p.; *Szakály*, 1981/a. 195–196. p.; *Szakály*, 1984/a. 266. p.

veteleben. Engettem két pusztamot is birni az szigetben nékik." Csupán az összehasonlítás kedvéért: 1652 körül a makádiak 190 forinttal, a szigetszentmiklósiak 140 forinttal, a tököliek 50 forinttal, a szigetbecseiek 24 forinttal tartoztak földesuruknak.[55]

Az 1676–1678 közötti időszak gazdasági feljegyzései azt bizonyítják, hogy a termény- és pénzjáradék fizetése komoly gondot okozott a sziget lakóinak, akik adósságaikat – sokszor éveken keresztül – részletekben törlesztették. 1677-ben például *„Nagi Lukácz Ispaniom die 19-ma July az Ráczkeviektül, ez ielen valo estendőre Szent Györgj adaját jó péntül fl. 50. De még az tavali Sz. miháli napi adóbul restálnak fl. 4. d. 50. És régi resta(n)tiába(n) adossak fl. 69."*[56]

A hazai birtokos nemesség pénzügyi okokra hivatkozott, amikor megemelte az átalányadó összegét, és kiszélesítette a földesúri járandóságok körét. A 17. század második feléből származó források mindenesetre ezt sugallják. Bory Mihály és Faragó István ráckevei lakosok 1665-ben arra kötelezték magukat, hogy a hászváros adójából olcsón szarvasmarhákat vásárolnak, majd azokat a június 29-i komáromi vásáron értékesítik, s az így befolyt, nyilván tekintélyesebb pénzösszeget átadják az uradalom ispánjának. A jövedelemszerzésnek ez a formája beválhatott, mert az Esterházyak más birtokuk esetében is sikeresen alkalmazták.[57]

A földesurak és a jobbágyok – a köztük levő társadalmi különbség ellenére – egy bizonyos ponton mégis egymásra voltak utalva. Az Esterházyaknak ugyanis elemi érdekük fűződött ahhoz, hogy a pusztatelkek művelés alá kerüljenek, és ezáltal az adófizetők száma gyarapodjék, míg a Csepel-szigeten élő job-

55 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 2. fol. 170–171.

56 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. O. 18. fol. 150. (Pest megye)

57 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 1. fol. 11. és III. H. 2. fol. 92.; *Szakály*, 1981/a. 203–204. és 289. p.

bágyoknak ahhoz, hogy szabad költözködési joguk biztosításán túl adóikat elviselhető szinten tartsák. A földesúri tartozások átalányösszegben történő teljesítése azért is kedvezett nekik, mert így kevesebb adómennyiség jutott rájuk, mint ha egyénenként rótták volna le tartozásaikat. Ráadásul ebben az esetben nem személy szerint, hanem képviselőik útján léptek kapcsolatba földesurukkal, ezzel is lazítva személyi függésük szálain.[58]

Szigetcsép, Szigetújfalu, Szigetszentmárton, Pereg és Szigetbecse betelepítésekor az Esterházy testvérek szeme előtt a munkáskéz – és ezzel együtt a leendő adózók – odacsalogatásának reménye lebegett. 1673-ban Szigetbecse *„megszállásakor"* a ráckevei Ballabás Mihály vezette telepeseknek szántóföldet, rétet, illetve három évig adómentességet ígértek, a három év letelte után pedig kilátásba helyezték számukra, hogy akkori vagyoni helyzetük függvényében fognak adózni. A rácokkal kapcsolatban a rendelet kimondta: *„Mivel a Rácz Jobbágy ritkán szokot a magyarral meghedgyezny, s az hóldulástólis hamar el pártol, tehát… Kevibeől kettőjeknél tőbnek sem engettetik oda menny lakójul."*[59]

***

Ahogy a földesúr, úgy a központi államigazgatás számára sem volt közömbös, hogy az adott helységet lakják-e vagy sem, földjét művelik-e vagy parlagon hagyják. A 17. században a jobbágyok által fizetett állami adó egységének a *portá*t tekintették. 1609-ben 4 jobbágy- illetve zsellérházat, 1647-ben 4 vagy 8 jobbágyháztartást számítottak egy portára, attól függően, hogy az ott élő gazdák hány igásállattal rendelkeztek.[60]

58 *Rácz*, 1995. 223. p.

59 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 1. fol. 21.; *Szakály*, 1997. 166–168. p.

60 *Bakács*, 1957. 71–76. p.; *Ágoston–Oborni*, 2000. 154. p.

A ráckeveiek a korábbi gyakorlatnak megfelelően 1605-től sem portaszám, hanem – miként földesuraiknak – *taxa* szerint, azaz egy összegben, summásan fizették az állami adót: 1613-ban és 1639-ben 15 forintot, 1647-ben 50 forintot.[61] Pest-Pilis-Solt vármegye portaszámainak felülvizsgálatára kiküldött bizottság 1661-ben készített jelentése megerősíti az eddig elmondottakat: *„Mivel Ráckevi mezőváros szabad városként [libera civitas] tartatik nyilván, ezért nem a portákkal bíró falvak sorába, hanem a kuriális falvak közé sorolandó, amelynek taxája 6 porta tekintetében ugyanazon mezővároshoz számíttatik."*[62] A hat porta minden bizonnyal az itt élő *armális* – címereslevéllel rendelkező – nemesekre vonatkozott, akik 1635-ben 8 forinttal, 1647-ben 32 forint 50 dénárral járultak hozzá a Szent Korona őrzéséhez, s akiknek 1657–1658-ban egyszerű taxájuk 90 forintra, *triplex taxá*juk 63 forint 30 dénárra rúgott.[63]

A vármegye hatósága 1660-ban igencsak elégedetlen hangnemben értesítette a Bécsben tartózkodó I. Lipót magyar királyt, hogy *„a szegénység mind a töröknek kegyetlensége miatt, s mind az magunk nemzet, tudniillik az végbelieknek nagy és megmondhatatlan kóborlása, sarcoltatása és pusztítása miatt utolsó veszedelemre és szegénységre jutott és... már nagyobb részire el is pusztult."*[64] Ifjabb Gyürki István szolgabíró és Kandó János esküdt ülnök az 1677. január 17–18-án Füleken tartott vármegyei közgyűlésen hasonlóképpen ecsetelte Ráckeve sorsát, mire a testület a mezőváros portaszámát háromról másfélre csökkentette.[65]

61 MNL PML IV. 23-a. II. 1.; *Szakály*, 1981/a. 227. p.; *Szakály*, 1995/b. 65., 70. és 77. p.

62 MNL PML IV. 23-a. II. 21.; *Szakály*, 1995. 87. p.

63 *Szakály*, 1981/a. 237–238. p.; *Szakály*, 1995/b. 70. és 77. p.

64 *Makkai*, 1958. 118–119. p.

65 *Borosy*, 1984. 169. p. Nr. 1832.

8. táblázat: Csepel-szigeti települések portaszámai (1613–1683)[66]

A település neve	1613	1626–1627	1635	1639	1647	1683
Makád	4 ½	4 ½	1 ¾	1	1	1
Ráckeve	10	13	15	15	?	¾
Szigetbecse	1	5	½	½	¼	?
Szigetszentmiklós	1 ½	4	?	1	½	½

A 17. század utolsó harmada még szomorúbb képet mutat. 1683-ban mindössze ¾ portát regisztráltak a hászvárosban; alig többet, mint Szigetszentmiklóson, s meglepő módon kevesebbet, mint Makádon (8. táblázat). *„Ha Budát ostromolták, abból Kevire mindig újabb vész származott. A legnagyobb az volt, amelyet 1683-ban szenvedtek el. Miután ugyanis Bécs ostromától elűzték a törököket, a menekülő ellenséget üldöző lengyelek elkóborolva, a töröktől kiürített városba érkeztek, s a városra sarcot vetnek ki. A polgárok számára biztonságot ígérnek, ha a rájuk parancsolt sarcot hamarosan megfizetik. Ezek, az idő mostohasága miatt, amennyire az anyagi lehetőségük engedte, meg is tették, amidőn a lengyelek hitszegően megtámadják a várost, a boltokat betörik, s ami bárhol elibük akad, szorgalmasan összeszedik, s polgárok szekereire feldobált teherrel eltávoznak a pokolba. Ezt megirigyelték a németek, s ők is ide tartanak, és ami a lengyelek fosztogatása után megmaradt, azt teljesen kifosztják."* – érzékeltette a pusztulás mértékét a török kiűzése után fél évszázaddal Bél Mátyás.[67]

66 *Makkai*, 1958. 108. p.; *Kosáry*, 1965. 18. p.; *Szakály*, 1995/b. 65., 67., 70., 73., 77., 87. és 106. p.; *Szakály*, 2001. 438. p.

67 Bél Mátyás, 1977. 143. p.

1684-ben újból hadszíntérré vált a Csepel-sziget. Ekkor az osztrák és a lengyel katonák ismét kirabolták Ráckevét. 1686 nyarán a helybéliek az Angyali- és a Somlyó-szigetre menekültek, s csak három-négy hónappal később tértek vissza lakóhelyükre. Az előtte levő évben Szigetbecsén húzták meg magukat: *„1685. Ráczkevi Nagy János az Pusztuláskor Becz[i]n az népnek Szűk és kevés volta miatt maga viselte a Biroságot."*[68]

(Kun)Szabadszállási Mihály ráckevei jegyző *Szomorú eseti az városnak el pusztulasarul* (1687) című művében feljegyezte, hogy a Somlyó-sziget 1684–1686 között tizenhét falu lakóinak nyújtott menedéket: *„Tizen hét Faluval Szorultunk volt égybén a Két Duna Kőzőtt az Somlyo Szigethben."*[69] A szóban forgó települések neve a következő: Kiskunlacháza, Szabadszállás, Kunszentmiklós, Fülöpszállás, Dunaharaszti, Taksony, Tass, Szigetszentmiklós, Tököl, Szigetbecse, Makád, Áporka, Pereg, Dab, Dömsöd, Szalkszentmárton és Dunavecse.[70] *„A ráckevei lakosok teljesen szétszóródtak, ezidőben a kunok és más kóbor elemek lakják a nevezett Ráczkevi mezővárost."* – olvasható az 1686. évi portalajstromban.[71] 1687 tavaszán Lacházi Öreg Szabó István és Molnár András bírák idejében árokkal, sánccal, sorompókkal és strázsával kellett megerősíteni Ráckevét a székesfehérvári törökök megújuló támadásai ellen. Ebben az esztendőben olyan éhínség tombolt a mezővárosban, hogy a keveiek megfelelő élelem híján macska- és lóhúsevésre kényszerültek.[72]

68 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 16. p.; *Bognár*, 1843. 188–189. p.; *Tamássy*, 1950. 71–72. p.; *Fenyvesi*, 1987. 109. p.; *Fenyvesi*, 1989/b. 259. p. 84. jegyzet

69 OSzKK Fol. Hung. 2904. fol. 31.

70 *Fenyvesi*, 1987. 109. p.; *Fenyvesi*, 1989/b. 246. p.

71 *Szakály*, 1995/b. 110. p.

72 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 17. p.; *Magdics*, 1888. 100. p.; *Fenyvesi*, 1994. 63–68. p.

A 17. század első fele új helyzetet teremtett a Csepel-szigeti településeknek a hódító hatalomhoz fűződő viszonyában. A források szerint a Ráckevén működő kádi 1606-ban hozta meg utolsó ítéletét. Hivatala ezután megszűnt, s úgy látszott, elhárulnak azok az akadályok, amelyek a helyi vezetők munkáját nehezítették. Az egyre önállóbbá váló önkormányzatok persze továbbra is az oszmánok engedélyével hirdethették ki ítéleteiket, ám a bírósági illetékek ettől fogva már nem a megszállók kasszájába folytak be.[73]

A kezdeti sikerek nyomán felbuzduló falusi elöljárók (*villici*) és bírák (*iudices*) szomorúan vették tudomásul, hogy a kádi kivonása nem oldott meg minden problémát. Gyakorlatilag cseberből vederbe kerültek azzal, hogy az adonyi kádi a szigetre is kiterjesztette – vagy legalábbis igyekezett kiterjeszteni – a fennhatóságát. Az oszmán tisztségviselő sokszor a tettlegességtől sem riadt vissza feladata teljesítése közben. 1642 tavaszán például úgy megverte a ráckevei bírót, hogy a szerencsétlennek majdnem eltört a keze. A mezőváros első számú vezetője Budára ment panaszt tenni, mire a pasa *„behozatta a kadiát s másfél százat csapatott rajta s kadiasságát is levonta róla."*[74]

Volt olyan időszak, amikor a megszállók a Hódoltság belsejében sem érezhették magukat biztonságban. 1640 és 1644 között bujáki, drégelyi, füleki, gyarmati és szécsényi katonák ütöttek rajta Ahmed bég két fián, az egyiket megölték, a másik pedig csak nagy nehézségek árán tudott elmenekülni Ráckevéről. Egy másik alkalommal két párkányi török esett fogságba a hászvárosban.[75]

73 *Makkai*, 1958. 112. p.; *Szakály*, 1981/a. 154. p.; *Hegyi*, 1995. 125. p.; *Szakály*, 1997. 140. p.

74 MNL OL E 213. 8. doboz (Pest megye). Ráckeve, No. 2. fol. 69.

75 *Szakály*, 1997. 141. p.

A Habsburg–török háború idején ismételten megemelkedtek a közterhek. A ráckeveiek 1658-ban Szent György napkor (április 24.) 282 forintot, Szent Mihály napján (szeptember 29.) 120 forintot, császár adója címén 15 tallért, a szubasi íródeákjának 12 forintot, a kapi agának 60 forintot, Naszur bégnek 50 forintot és 20 tallért, helyettesének (*tiha*) 5 tallért, íródeákjának 1 pej lovat, inasának 1 pár kést, az adonyi kádinak 1 tallért, Jantsali aga deákjának 1 tallért, Sári puszta bérletéért 120 forintot, Mánteleke használatáért 10 tallért, dézsmáláskor ajándékot, sajtot és egyebeket fizettek.[76]

Az 1660-as években Pest-Pilis-Solt vármegye lakosságát az érsekújvári vár építésekor nagyarányú szekér- és gyalogrobot teljesítésére kötelezték. Az egyre gyakrabban követelt ingyenmunka elvégzése alól a Csepel-szigeti települések lakói sem vonhatták ki magukat, s vállalniuk kellett azt az óriási anyagi veszteséget (szekerek tönkremenetele, állatok elhullása stb.), amelyet a többi község és mezőváros népessége is elszenvedett. *„Az újvári szekerezést, tudja, hogy az deutrum szerént continuálja a szegénység... Akár mílynemű halállal haljon meg az ember, de annak díját megveszi az török, az kivel mennyiben megalkhatik."* – panaszkodott 1668-ban Szűcs István deák.[77]

A törökkel való megalkuvás, összejátszás a magyarok szemében egyet jelentett a hazaárulással, vagy ahogy akkoriban nevezték: a törökösséggel (*turcismus*). A ráckevei elöljárók 1676-ban a szomszédos peregieket vádolták meg azzal, hogy *„az törökhöz folyamodnak ellenünk az keresztyén vérnek és hazánk törvényének megbántódásával; basa commissiojával és levelével citáltatnak bennünket*

76 OSzKK Fol. Lat. 4503. fol. 6.; *Kovács J. L.*, 1991. 49. és 149. p.

77 *Purjesz*, 1958. 180. és 198. p.; *Borosy*, 2001. 271. p. Nr. 49.

az török urak eleiben." A vármegye tisztikara, miként oly sokszor, most is megfedte a peregieket, de mivel tényleges hatalommal nem rendelkezett, akaratának nem tudott érvényt szerezni.[78]

Bármilyen küzdelmes időszaknak is tűnik a 17. század, a kettős (Habsburg–török) szorításban sínylődő Csepel-szigeten nem állt meg az élet. Ráckevén például 1611-ben felépült a református templom, 1618-ban elkészült a városháza (1641-ben felújították), 1638-ban az iskolaház, 1644-ben az alsó és a felső temető, 1646-ban a városkapu és az adonyi pince, 1653-ban a felső temető *„hajléka"*, 1656-ban a temetők és 1657-ben a városháza kerítése.[79] A törökök 1685-ben adóztatattak utoljára a Csepel-szigeten: *„Mi az hatalmas és méltóságos Budai Vezérnek minden fő dolgaiban úgymint meg nevezett Haszán Tihája Isten engedelméből. Ez erős parancsolatunkat látván Tik Falusi Birák, hagyom és parancsolom, fél óra mulattig, vagy mulatság alatt, a Császár adóját mindgyárt meghozzátok, minden adóra nyolczszáz nyolczvan oszporát hozzatok… Kevi várasa 10 adó…"*[80] A felszabadító háború költségei 1686 után már egy megfogyatkozott létszámú közösség vállára nehezedtek.

78 *Makkai*, 1958. 120. p. Salamon Ferenc szerint a ráckeveiek 1675-ben tettek panaszt a vármegyénél a szomszédos peregiekre (*Salamon*, 1864. 280. p.).

79 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 11–15. p.; *Magdics*, 1888. 94–100. p.; *Fenyvesi*, 1994. 63–68. p.

80 *Hornyik*, 1861. 427–428. p.

A REFORMÁCIÓ MEGJELENÉSE EGY „PRAVOSZLÁV HÁSZVÁROSBAN”

1. A reformáció kezdetei

Luther Márton fellépésének híre a Mohács előtti években jutott el a Magyar Királyság székhelyére. Az európai események hatására Conrad Cordatus (1474/1475–1545/1546), Grynaeus Simon (1493–1541), Johann Henckel (1481–1539) és Johann Kresling (?–1541) az 1520-as évek elején már a római katolikus egyházat kritizáló szellemben tanított a budai főiskolán. A korabeli viszonyokról sokat elárul, hogy 1522-től kezdve a külföldön tanulni vágyó magyar diákok a wittenbergi egyetemre iratkoztak be, hogy ismereteiket a kor legmodernebb eszmeáramlatainak jegyében sajátítsák el.[1]

Korábban néhány helytörténész úgy vélte, hogy a reformáció wittenbergi irányzata Buda török kézre kerülése előtt ismertté vált az erasmusi tanokkal rokonszenvező Habsburg Mária királyné birtokán, a Csepel-szigeten is, ahol 1541-től Budáról érkezett ferences szerzetesek igyekeztek visszaállítani a katolikus egyház megrendült tekintélyét. Bognár József és Veszpré-

1 *Benda*, 1976. 19. p.; *Bucsay*, 1985. 17. p.; *Zoványi*, 1922. Reprint: 1986. 18–67. p.

mi Fejes György – írott dokumentumokkal alá nem támasztott – állítása szerint a cseri barátok kezdeményezése kudarccal végződött, mivel a 16. század második harmadában a sziget településein is bekövetkezett a „nagy fordulat”, s a vándorprédikátorok, énekmondók és „áros emberek” tevékenységének köszönhetően a lakosság döntő többsége protestánssá vált.[2]

Szakály Ferenc az 1980-as években az oszmán–török defterek névanyagából vont le következtetéseket a protestantizmus hódoltságkori történetre vonatkozóan.[3] A neves kutató eljárását alkalmazva megállapíthatjuk, hogy a hódítók 1546-ban Csepelen, Háros on, Makádon, Ráckevén, Szigetbecsén, Szigetszentmártonban, Szigetszentmiklóson, Szigetújfaluban, Szőlősön és Tökölön találtak papokat, összesen tizenhét főt.[4] Közülük a legtöbben (András, Tamás, János, Gergely, Fülöp, Tamás, Máté) Ráckevén kerültek feljegyzésre. A hét papból ketten, Gergely és Máté nősek voltak, de azt egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy a nevezett személyek az evangélikus vagy az ortodox egyházhoz tartoztak-e. A felvetett kérdésre azért sem lehet pontos választ adni, mert Ráckevén az első adatfelvétel idején erőteljes pravoszláv befolyás érvényesült, amit a kalugyerek száma – 1546-ban 3, 1559-ben 3 és 1562-ben 1 fő – is mutat.[5]

---

2 RKP Historia Domus, 6. p.; *Bognár*, 1843. 129. p.; *Veszprémi Fejes*, 1927. 31. p. Az evangéliumi tanok korai hirdetőiről újabban: *Péter*, 2004. 65–69. p.

3 *Szakály*, 1984/b. 53. p.

4 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95., 95–96., 96–97., 98–99., 100–102., 102–104., 104–105., 106–108., 108–109. és 111–112. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267., 268., 268–269., 269–270., 270–271., 272., 272–273., 273–274., 274–275. és 276. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 109., 182., 293., 418., 506., 582., 593., 613., 656. és 664. p.

5 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267. p.

Az oszmán írnokok 1559-ben már csak három papot tüntettek fel a mezővárosban: Gergelyt, Mátét és Tamást. A többiek az eltelt tizenhárom év alatt jórészt elhunytak. Ugyanez a tendencia érvényesült a sziget többi településén is: Csepelen egy, Szigetbecsén egy, Szigetszentmiklóson kettő, Tökölön egy felszentelt klerikus élt a második összeírás alkalmával. A csökkenés mértéke elég jelentős, hiszen meghaladta az 50%-ot.[6]

Felettébb tanulságos az 1546-ban még nőtlen (!) férfiként regisztrált Fülöp pap esete, akinek Kristóf nevű fia 1559-re felserdült és családot alapított. Mivel a törökök 12–15 éves kortól vették nyilvántartásba a gyerekeket, s a fiúk általában 18–22 éves korukban házasodtak, ezért Kristófnak az 1530-as évek végén – 1540-es évek elején kellett megszületnie. Ha kizárólag a papi házasságot tekintenénk a reformáció korai ismérvének, akkor az előbb elmondottakból egyenesen következne, hogy apja, Fülöp – ha és amennyiben a defterek adatai megbízhatóak – ekkorra már elhagyta ősei hitét, és a protestantizmus wittenbergi irányzatához csatlakozott. Ez a felvetés nagyon is életszerűnek hangzik, hiszen köztudott, hogy a 16. században Ráckeve lakosságán belül folyamatosan nőtt a magyar ajkú népesség aránya.[7] Viszont óvatosságra int bennünket annak a ténynek a tudata, hogy a defterekben szereplő magyaros hangzású nevek mögött sok esetben idegen etnikumú személyek rejtőznek. Így aztán könnyen megeshet, hogy Fülöp pap mint pravoszláv pópa az ortodox hívek lelki gondozását látta el a török uralom első évszázadában, és nem a protestáns gyülekezet tagjaiét.

6 *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267., 270–271., 272., 273–274. és 274–275. p.
7 *Káldy-Nagy*, 1985. 6. p.

1. táblázat: Összeírt papok és deákok a Csepel-szigeten (1546–1562)[8]

	1546		1559		1562	
A település neve	Papok (fő)	Deákok (fő)	Papok (fő)	Deákok (fő)	Papok (fő)	Deákok (fő)
Csepel	1	2	1	1	–	1
Háros	1	1	–	2	–	2
Makád	1	–	–	–	–	–
Ráckeve	7	12	3	12	–	13
Szigetbecse	1	–	1	1	–	1
Szigetszentmárton	1	1	–	1	–	–
Szigetszentmiklós	2	1	2	–	–	–
Szigetújfalu	1	–	–	–	–	–
Szőlős	1	–	1	–	–	–
Tököl	1	1	–	1	–	1
ÖSSZES	17	18	8	18	–	18

Az 1. táblázat adatai nem hagynak kétséget afelől, hogy a Csepel-sziget hitéletének központja a kora újkorban Ráckeve volt. Két kérdés azonban így is megválaszolásra szorul: 1. Miképpen lehetséges, hogy egy ortodox felekezetű kereskedők és iparosok által irányított mezőváros a 16. század második felében a hódoltsági reformáció centrumává nőtte ki magát? 2. Mikor következett be pontosan a szóban forgó változás?

A ráckevei reformáció kezdeteiről a ránk maradt források nagyon keveset árulnak el. Az első biztos fogódzót Fejérthóy János 1551. május 10-én kelt levele nyújtja, amelyből kiderül, hogy

8 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95., 95–96., 96–97., 98–99., 100–102., 102–104., 104–105., 106–108., 108–109. és 111–112. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 261–267., 268., 268–269., 269–270., 270–271., 272., 272–273., 273–274., 274–275. és 276. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 109., 182., 293., 418., 506., 582., 593., 613., 656. és 664. p.

a Bécsben tartózkodó s Wolfgang Musculusszal szoros kapcsolatot ápoló Fejérthóyt a hászváros egyik lakója tájékoztatta a hódoltsági protestánsok helyzetéről. A név szerint nem ismert kevei polgár elmesélte neki, hogy a hódítók nemes egyszerűséggel *„Isten Igéjének hatalmas védelmezője"*-ként tüntetik fel magukat, és a katolikus papokat arra kényszerítik, hogy Krisztus evangéliumát hirdessék.[9]

A másik támpontot Sztárai Mihály 1551. június 20-i beszámolója szolgáltatja. Ebben a levélben Sztárai tudatta Tolnai Miklós ráckevei jegyzővel, hogy hétesztendős lelkipásztori működése során – 1544 és 1551 között – mintegy 120 eklézsiát hozott létre Baranyában és Szlavóniában: *„Hét éve már, hogy én Isten akaratából a török uralma alatt álló alsó Baranyában – mint első és egyedüli Laskó városában, mely egy magyar mérföldre esik Eszéktől, az Úr igéjét hirdetni kezdtem és már innen és túl a Dunán és Dráván a többi testvérekkel s a Szentlélek segélyével 120 egyházat építettem."*[10]

A felhozott példák alapján nagy a valószínűsége annak, hogy a katolikus egyház megújulását sürgető reformeszmék az 1540-es évek végén – 1550-es évek elején jelentek meg Ráckevén. Nem ok nélkül írta 1555-ben Hans Dernschwam, hogy a helybéli magyarok kivétel nélkül evangélikusok,[11] mint ahogy az sem tekinthető véletlennek, hogy ugyanebben az évben a wittenbergi egyetem hallgatói között találjuk Ráckevei Balázst *„Blasius Raczheuinus Hungarus"* bejegyzéssel.[12]

9 *Erdős*, 1913. 20. p.; *Zsindely*, 1973/a. 999–1000. p.

10 *Barla*, 1902. 25. p.; *Bitskey*, 1978. 35–36. p.; *Péter*, 1987. 515. p.

11 *Tardy*, 1984. 497. p.; *Zoványi*, 1986. 217. p.

12 *Révész*, 1859. 225. p.; *Fraknói*, 1873. 303. p.; *Földváry L.*, 1898. 41. p.

2. táblázat: Papok, szerzetesek és deákok száma Ráckevén 1546 és 1562 között[13]

Év	Papok	Szerzetesek	Deákok	Összesen
1546	7	3	12	22
1552	3	2	14	19
1562	?	1	15	16

Ráckevén a reformáció diadalra jutása több tényezőnek köszönhető. A római katolikus egyház középkor végi válsága és a kettős királyválasztást követő belviszály kirobbanása éppúgy kedvezett a folyamat kibontakozásának, mint az oszmán-törökök magatartása és a protestáns prédikátorok tanítása (személyes, emberközeli vallásosság hirdetése, fényűzéstől mentes „olcsó” egyház megteremtésének igénye, anyanyelvű istentisztelet bevezetése, közéleti túlkapások elutasítása stb.), amellyel a lakosság döntő többsége rokonszenvezett. Az egyházi reformok képviselői azt hirdették, hogy a Teremtő Atya a magyarság megromlott erkölcsi és hitélete miatt küldte a Kárpát-medencébe a pogány törököt, de nem azért, hogy elpusztítsa, hanem azért, hogy megbüntesse, s egyben bűneitől megtisztítsa a népet. Az új tanok szószólói azt kérték a hívektől, hogy hagyjanak fel a felszínes, belül szinte teljesen kiüresedett római rítusú szertartásokkal, és térjenek vissza az őskeresztény vallásgyakorlathoz, hogy az országban megszűnjön az idegen uralom. A kor embere Istennek tetsző cselekedetnek vélte az igaz hit feleleventését, vagy ahogy akkoriban mondták: az *„evangélium napfényre hozatalát.”*[14]

13 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p.

14 Nemeskürty István szerint a bűntudat kiváltotta lelkiismereti kényszer vezetett a reformáció befogadásához, mégpedig a haza megvédése érdekében (*Nemeskürty*, 1993. 237–239. p.). Ugyanennek a gondolatnak alapos kifejtése: *Őze*, 1991. passim. Az „evangélium napfényre hozatala” kifejezést Péter Katalin munkájából vettük át (*Péter*, 2004. 61. p.).

Az egykorú útleírásokból, követjelentésekből egyértelműen kiderül, hogy a délszlávok által irányított Csepel-szigeti hászváros védett fekvése vonzerőt gyakorolt a környező falvak jobbágyaira és a távolabbi területek népességére. Az Alföld, a Dunántúl és a Délvidék magyar lakosságának beszivárgása az etnikai viszonyok felhígulásához vezetett. Az 1546 és 1562 között készített defterekben csak úgy hemzsegnek a migrációra utaló vezetéknevek, úgymint: Baranyai, Becsei, Borsodi, Budai, Érdi, Feirsziget (Fejérsziget), Gubacsi, Kálmáncsi (Kálmáncsai), Kermendi (Körmendi), Óbuda, Őrsziget, Paksi, Somogyi, Szegedi, Szenfalvai (Szentfalvai), Szerémi, Tatai, Temesvári, Titeli, Tolnai, Újfalusi.[15] Borsos Bálint Büdi falut, míg Lénárd Balázs Nemeg községet hagyta el, hogy nyugodtabb körülmények között élje le élete hátralévő napjait.[16]

15 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p. A Csepel-sziget többi településén is szép számmal fordulnak elő távoli országrészekre, településekre utaló vezetéknevek. Íme a leggyakoribbak (zárójelben a település neve, ahol ilyen vezetéknevű személyt regisztráltak a hódítók): Adacsi (Szigetbecse), Adony (Háros), Baranyai (Makád), Besnyői/Besenyő (Háros, Makád), Borsodi (Háros), Budai (Csepel, Szigetbecse), Dabas (Szigetbecse, Szigetszentmiklós), Dömsödi (Szentmihály), Ercsi (Makád), Érdi (Csepel), Földvári (Makád), Gubacsi (Szigetszentmiklós, Szőlős), Haraszti (Lak), Kerepes (Tököl), Kúcsi (Lórév, Makád), Őrszigeti (Szentmihály), Paksi (Csepel), Pátyi (Szigetszentmárton), Segesd (Szigetszentmiklós), Somogyi (Csepel, Gyála, Háros, Makád, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Tököl), Szigetfői (Lórév), Tolnai (Tököl), Varsányi (Szigetbecse, Szőlős). A szigeten belüli vándormozgalmat igazoló személynevek pedig a következők: Becsei (Szigetszentmiklós, Tököl), Csepel (Tököl), Csépi (Tököl), Gyálai (Szigetújfalu), Háros/Hárosi (Szigetszentmárton), Laki (Háros), Szőlős (Csepel, Szigetszentmiklós). Erről lásd: *Káldy-Nagy*, 1971. 95–114. p. 1559-ben Háros faluban úgy tudták, hogy Péterfi Benedek Sóskúton, Ribos András pedig Rácken lakott korábban (*Káldy-Nagy*, 1977. 269. p.).

16 *Káldy-Nagy*, 1977. 267. p.

Skarica Máté 1581-ben írt széphistóriájában arról olvashatunk, hogy Székesfehérvár elfoglalása (1543) után olyan nagy tömegben érkeztek fehérvári polgárok Ráckevére, hogy külön utcát neveztek el róluk:

„Szörnyű veszedelme Fehérvárnak
Toldá ismét népét városomnak,
Egy utcámat az nagy pusztaságnak
Nem engedék, hála az Christusnak.”[17]

Néhány fehérvári menekült neve beazonosítható a korabeli vámnaplók alapján. Az 1562. évi defterben említett Alagoz Lajos[18] 1548-ban bukkant fel először ráckevei kalmárként.[19] Üzlettársa, Szalai Antal 1542-ben Pozsony felől iparcikkeket,[20] 1544-ben Járfalun keresztül boroszlói posztót hozott be az országba.[21] A nevezett két személy rendszerint együtt kereskedett, s megtörtént, hogy néha betársult hozzájuk a szintén Székesfehérvárról elköltözött Bornemissza Pál is.[22] A három egykori fehérvári polgár 1546 táján költözhetett Ráckevére, s rövidesen mindhárman a mezőváros megbecsült tagjaivá váltak.[23]

17 *Magdics*, 1888. 92. p.; RMKT, 1999. 247. p.; OSzKK Fol. Hung. 2904. 5. fol. 1. p. A széphistória mint műfaj a 16. században még nem szórakoztató művet, hanem „hasznos”, „tanulságos” irodalmi alkotást jelentett. Ilyennek számított egy település történetének a megírása verses formában (*Ács P.*, 2009. 41. p. 8. jegyzet).

18 *Káldy-Nagy*, 1971. 94. p.

19 Dvmj, 1981. 6. p.

20 *Ember*, 1988. 527. p.

21 *Bessenyei*, 2007. 42. p.

22 Uo. 42–43. p.

23 Alagoz 1546-ban még Székesfehérvárott lakott (*Gecsényi*, 1993. 281. p.).

Végül, de nem utolsósorban a protestantizmus elterjedésének okai között meg kell említeni azt is, hogy a hódítók nem nyirbálták meg Ráckeve kiváltságait, ezért a település elöljárói a szabad papválasztás jogával élve olyan lelkipásztorokat állíthattak a gyülekezet élére, akik a protestáns hívek érdekeit tartották szemük előtt; illetve olyan papokat, akik – még ha más felekezethez is tartoztak – vállalták a két szín alatti áldoztatást.[24] Ezek a körülmények tették lehetővé, hogy a hászvárosba kerüljön a kor legnagyobb hatású gondolkodója, Szegedi Kis István (1505–1572), és vele együtt a helvét irányzat.[25]

2. Szegedi Kis István

Az 1561-ben Kálmáncsehiben (ma: Kálmáncsa) tartózkodó Szegedi egyik prédikációjában az Orsolya névvel kapcsolatban megjegyezte, hogy az a latin „ursula" 'nősténymedve' szóból származik. A szentbeszédet hallgató Furia Albertné zokon vette a nagy tudású lelkipásztor okfejtését, s miután befejeződött az istentisztelet, otthon elpanaszolta férjének, milyen megaláztatás érte őt a gyülekezetben.

Nem sokkal később Dzsáfer vajda megtámadta a mezővárost, és a védtelen hittudóst Kaposvárra hurcoltatta. Innen Szegedit Mahmud bég parancsára Pécsre vitték. *„A dolgok ottani bizonytalan állapotában a kálmáncsaiak ajándékokkal, Perneszitől könyörgéssel és pénzzel vásárolt sisakokkal és páncélokkal is igyekeztek*

24 *Benda*, 1986. 301–305. p.

25 *Szabó A.*, 2009. 33. p. A korban nem számított ritkaságnak, ha egy római katolikus pap kétféle szertartást – például egy szín alatti áldoztatást és két szín alatti úrvacsoraosztást – végzett a templomban (*Péter*, 2004. 80. és 84–86. p.).

a zsarnok [ti.: Mahmud bég] *lelkét lelkipásztoruk szabadon bocsátására hajlítani, azonban ez inkább az ajándékokra tekintettel, mint az emberségtől indíttatva csak húzta–halasztotta a dolgot, végül is szavainak olyan értelmét költötte, hogy ő Szegedit előbb nem fogja elbocsátani, míg Furia Albert vissza nem érkezik.”* Erre Perneszi Farkas babócsai várkapitány szolgáival tüstént üzent a Pettauban tartózkodó Furiának, hogy siessen haza, s Mahmud bégnél járjon közben Szegedi ügyében. Furia, *„az az álnok és feleségének a kelleténél jobban hódoló ember”* ahelyett, hogy megbízatását teljesítette volna, bosszúvágytól fűtve odasúgta a bég hűséges emberének, Perviz vajdának: *„Oktalan dolog volna ily nagy zsákmányt meggondolatlanul elbocsátani, akinek a kiváltásáért ezer forintot is könnyen megadnának.”*[26]

Szegedit ezután még jobban őrizték. S hogy büntetése teljes legyen, Perviz vajda a börtönben többször megverette a tudós prédikátort. Egyik alkalommal – feladatát messze „túlteljesítve” – egy székhez kötözte, és tatár korbácsával addig verte, amíg Szegedi inge át nem ázott a vértől.

A következő évben a béget és a vajdát áthelyezték Szolnokra. A sok szenvedéstől meggyötört Szegedit Melius Juhász Péter, Ceglédi György és Fegyverneki Balázs, II. (Szapolyai) János Zsigmond választott magyar király (1540–1570), majd erdélyi fejedelem (1570–1571) megbízottja próbálta meg kiszabadítani, de mindhiába. Végül a ráckevei származású Baranyi Ilona férje, Mezei (*„Campestris vel Agrarius”*) Ferenc váltotta ki Perviz vajda fogságából oly módon, hogy 1200 forint értékben fémeszközöket adott érte cserébe az oszmánoknak: *„Élt egykor e városunkban a nemes Baranyi nemzetségből való Ilona asszony… aki… Mező Ferenchez ment feleségül, aki azután hasznosabb tartózkodás*

26 *Földváry A.*, 1940. 143–144. és 152. p.; *Kathona*, 1974. 126–128. p.

végett Gyulára költözött… De végül is a felesége kívánsága innen a mi Kevénkre csalogatta, hogy ezáltal az ausztriai Bécshez is közelebb legyen… És amikor… Szolnokra értek… mindketten látták itt ezen tiszteletreméltó főpapnak nagyon méltatlan sorsát, megnőtt haját, borzas szakállát és börtönének szörnyű mocskát, s azt is látták, hogy ő mily híres nevű doktor… Végre azért Mező… Kevébe költözött… Ekkor történt – amit újra ismételek – a legjóságosabb Istennek gondviseléséből, hogy az ő felesége Kevén egy László nevű csecsemőt szült, és hirtelen halálos betegség fogta el. Ez végrendeletében egyebek közt a legnagyobb szeretettel meghagyta férjének, hogy minden lehető módon mozdítsa elő és eszközölje ki annak az igen szerencsétlen lelkipásztornak a szabadon bocsátását… E dolog ismeretében az özvegy Ferencet innen is, onnan is mindenki erősebben ösztökélte, és a maga segítségét ki-ki egy lélekkel felajánlotta neki, míg istenileg adott alkalommal találkozott és nagy nehezen megállapodott a béggel, hogy Szegedi egyedül Mezőnek kezessége mellett 1200 forintért szabaddá nyilváníttatik, oly feltétel alatt azonban, hogy a barbár a teljes pénzösszegért Németországból e célból előre megállapított időre szépművű sisakokat, páncélokat és mellvérteket fog kapni Ferenctől." – olvasható Skarica Máté Szegedi Kis Istvánról írt életrajzában.[27]

Az állatkereskedéssel foglalkozó Mezeit mellesleg baráti viszony fűzte Mahmud béghez, s ez kortársai előtt sem volt titok. Pontosan emiatt történhetett meg, hogy a Szolnokon rendsze-

27 *Kathona*, 1974. 131–132. p.; *Péter*, 1987. 516. p. Őze Sándor kitűnő munkájában következetesen Mező Ferencnek nevezi a Szegedit fogságából kiváltó gyulai, illetve ráckevei kereskedőt, jóllehet Skarica teljesen egyértelműen a *Campestris vel Agrarius*, azaz a „Mezei" nevet használta (*Őze*, 2011. 274–275. p.).

resen megforduló kevei kalmár, Daróczi Márton ismerősei körében elhíresztelte, hogy Szegedi csakis Baranyi Ilona férjének közbenjárására nyerhette vissza szabadságát. Mindez persze semmit sem von le Mezei érdemeiből, akinek hálából a Szolnok környéki falvak és mezővárosok lakói utólag 800 forintot visszatérítettek a váltságdíj összegéből.[28]

Kiszabadulása után Szegedi azonnal Kálmáncsehibe sietett, hogy részt vegyen mostohalánya, Katalin esküvőjén. A szertartás befejeztével 1563 tavaszán családjával együtt végleg Rákevére költözött, ahonnan 1572-ben bekövetkezett haláláig előbb espereskénti, később szuperintendensként több mint száz egyházközséget igazgatott. Az alsó-dunamelléki egyházkerületet a Csepel-sziget kulturális központjáról akkoriban kevei szuperintendenciának is nevezték.[29]

1564-ben Panthanus Seraphinus pesti szerzetes hitvitára hívta ki Szegedit, aki röviddel azelőtt három papot – Ambrus Lukácsot, Clipeatoris Jánost, Dombrinus Pétert – szentelt fel kézrátétellel. A szentmiséről, tisztítótűzről, keresztény ünnepekről és más dogmatikai kérdésekről folyó „szellemi párbajnak” a református imaház adott otthont. A héber, görög és latin nyelvben járatos pesti ferences barátot a helybéliek közül az „olaszok” (katolikus raguzai-latinok) és a „rácok” (ortodox szerbek) támogatták, akik a vita vége felé *„szégyenkezve és észrevétlenül távozván a templomból, a barátot azután egymagára hagyták a szent könyveknek nevetséges módon a saját hátán való elcipelésére.”*

28 *Veress*, 1938. 346. p. Nr. 474.; *Belitzky*, 1966. 133. és 138. p.

29 *Tormássy*, 1867. 9. p.; *Földváry L.*, 1898. 66. p.

Ebből az alkalomból írta Skarica Máté kétsoros, gúnyos hangvételű epigrammáját:

„Itala gens perstat: Stephano Panthane repugnas:
Caeca cadis Papae, vincit at ille Deo."
(*„Vár az olasz Panthán s Szegedinkkel szállsz ki vitára*:
Pápáddal te bukol, győz Istennel amaz.")[30]

1565-ben Perviz vajda ellátogatott Ráckevére, és Keszi Gergelynél szállt meg. Szegedi sisakbokrétával és gránátalmával kedveskedett egykori őrzőjének, aki megbánta korábban elkövetett tetteit: *„Bocsáss meg nekem mindazokért, amelyek leginkább csak mi egyedül tudunk… Néhány éjjel e dolog miatt iszonyú látomások gyötörtek, mintha csupa asszonyok akarnának engemet széttépni, hogy ekkora gonoszságot követtem el, verésekkel illettem egy úgy koránál, mint kegyességénél fogva nálam sokkal előbbre való embert."*[31]

Szegedi neheztelése időközben elmúlt, és teljes szívből megbocsátott a bégnek. A következő évben Decsre ment elsimítani Eszéki István és Veresmarti Illés viszályát. 1570. augusztus 6-án eltemette második feleségét, Erzsébetet, aki kilenc gyermekkel ajándékozta meg. Harmadik feleségével, Orsolyával, a ráckevei Botach Jakab özvegyével rövid ideig élt együtt, mivel 1572. május 2-án elragadta a halál. Tragikus magánéletére jellemző, hogy két felesége és hét gyermeke pestisben hunyt el.

Az egyházszervezői feladatok mellett Szegedinek arra is jutott ideje, hogy gondolatait írásba foglalja. A katolicizmust és az antitrinitarizmust (Szentháromság-tagadó irányzatot) bírá-

30 *Földváry A.*, 1940. 189–190. p.; *Kathona*, 1974. 105. és 132–133. p.
31 *Kathona*, 1974. 133–134. p.

ló művei itthon és külföldön egyaránt nagy elismerést váltottak ki. Heinrich Bullinger, Philipp Melanchton, Théodore de Bèze, Jean Cauvin/Caulvin (Kálvin János), Wolfgang Musculus és Pietro Vermigli tanait a hazai viszonyokhoz igazítva egységes rendszerbe ötvözte, és úgy tárta olvasói elé.[32]

Az *Assertatio vera de trinitate* (A Szentháromság igaz bizonyítása) című írását Théodore de Bèze 1573-ban nyomtatta ki Genfben. A *Speculum Romanorum Pontificum* (A római pápák tükre) 1584-ben jelent meg a *Tractatus brevis de traditionibus quibusdam pontificum Romanorum*mal (Rövid értekezés a római pápák bizonyos hagyományairól) együtt, s 1602-ig négy kiadást ért meg. A könyvet az ifjú Szegedi Kis István Kádas Péternek, Paksi Imre ráckevei bíró vejének ajánlotta. Ugyanebben az évben került nyomdába a *Quaestiones de verbis coenae Domini* (Kérdések az úrvacsora igéiről) című tanulmánya is. Fő művét, a *Theologiae sincerae loci communes de Deo et hominé*t (A hamisítatlan teológia közhelyei az Istenről és az emberről) 1585-ben adták ki Bázelben. Ennek előszavában kapott helyet Skarica Máté munkája, a *Stephani Szegedini Vita* (Szegedi István élete), míg függelékében a *Doctrinae papisticae summa ex variis doctoribus scholasticis excepta* (Pápai tanítások összegzése különböző skolasztikus tudósoktól válogatva) és a *Confessio verae fidei de uno vero Deo* (Igaz hitvallás az egyetlen igaz Istenről). Az 1592-ben Schaffhausenben közzétett *Tabulae analyticae*ben (Elemző táblázatok) táblázatokba foglalta a legfontosabb protestáns er-

32 *Bitskey*, 1978. 64–66. p.

kölcsi-dogmatikai tételeket.[33] A kiváló szerzőt Szenci Molnár Albert (1574–1634) és Bod Péter (1712–1769) egyaránt példaképének tekintette.[34]

3. Skarica Máté

Szegedi kiterjedt baráti körének legismertebb tagja Skarica Máté (1544–1591) volt. Az apai ágon horvát, anyai ágon magyar származású prédikátor neve a horvát „skare" 'kis olló', 'ollócska' szóval hozható összefüggésbe. Egyik őse, Skarica Mátyás Hunyadi Mátyás király (1458–1490) hadiflottáján szolgált. Talán ő szerezte a családnak a nemesi címet.[35] Nagyapját Skarica Péternek, apját Skarica Benedeknek hívták. Édesanyjáról egyetlen szót sem szól a költő, feltehetően gyermekkorában veszítette el. Atyai nagybátyja, Skarica György 1512 és 1520 között gyulai várnagyként szolgált Brandenburgi György mellett; 1525-ben a királyi lovassereg egyik parancsnokaként, udvari huszárként (*aulicus huzaro*) említik a források, az 1560-as években pedig Erdődy Péter egykori horvát bán krapinai birtokát kormányozta jószágigazgatóként.[36]

33 *Veszprémi Fejes*, 1927. 50. p.; *Bucsay*, 1973. 124–125. p.; *Zoványi*, 1977/a. 30. és 56. p.; *Zoványi*, 1977/b. 583–584. p.; *Zoványi*, 1986. 439–441. p.; *Unghváry*, 1994. 133–147. p.; *Özse*, 2011. 184–187. p. Skarica Mátének Szegedi Kis Istvánról készített portréja is a *Theologiae sincerae loci communes de Deo et homine* című műben jelent meg először. A képmás mai lelőhelye: Ráday Gyűjtemény, Budapest. Kat. 2.2.3.

34 *Kovács J. L.*, 1989. 14–17. p.

35 Nagy Iván a nemességet 1564-ből származtatja (*Nagy I.*, 1863. 241. p.). Érdekes módon Skarica nevét mind a mai napig „cz"-vel szokás írni (RMKT, 1999. 455. p.; *Özse*, 2011. 132–136. p.), jóllehet ezt semmilyen egykorú forrás nem támasztja alá. Sőt, a protestáns szerző históriás énekének sorkezdő betűi a Scáriceus nevet adják ki, ezért véleményünk szerint a „c" betűvel történő írásmód a helyes változat.

36 *Barla*, 1902. 6–7. p.; *Mészáros*, 1972. 308. p.; *Szakály*, 1981/b. 166–167. p.; *Horváth L.*, 1986. 56–57. p.; *Szakály*, 1995/a. 144. p.

1. ábra: A Skarica család leszármazása

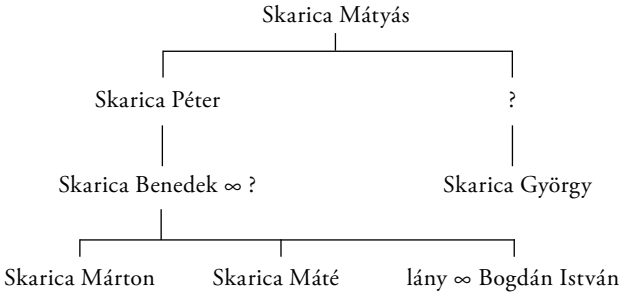

Az apa, Skarica Benedek Egerből települt át Ráckevére, és itt halt meg 1571-ben. Neve nem szerepel egyetlen török kori összeírásban sem. Könnyen meglehet, hogy valamilyen okból felmentették az adófizetés terhe alól. Idősebbik fia, Skarica Márton Egerben élt. Máté 1567-ben, külföldi tanulmányútja előtt felkereste a még életben lévő férfi rokonait: *„Így mikor hosszú út után Pozsonyban a Mihály-napi országgyűlésen rátaláltam Skarica Györgyre, …ennek a mostanáig életerős aggastyánnak elmondtam, hogy az én atyám, Skarica Benedek, az ő nagybátyjának, Skarica Péternek a fia Keviben még él… Ezen Györgytől tisztességesen megajándékoztatva Egerbe is elmentem, ahol ezen hely polgárának, Archius Györgynek, atyám egykori szolgájának révén megismerkedtem az én elsőszülött testvéremnek, Mártonnak életben levő gyermekeivel. Őt még gyermekkoromban láttam egykor, mikor a mi meglátogatásunkra Kevibe jött.”*[37] Archius – Árky – Györgyöt, a Skarica család hajdani

37 *Kathona*, 1974. 136. p.

szolgáját 1560-ban Eger bírájává választották. Máté leánytestvéréről csupán annyit tudunk, hogy a jómódú ráckevei kereskedő, Bogdán István felesége lett.[38]

A fiatal Skarica Ráckevén végezte el iskoláit, ahová a 16. században bécsi polgárok is elküldték gyermekeiket *„a magyar nyelv megtanulása végett"*. A híres tanintézetben külföldi egyetemeken végzett tanárok oktatták a két klasszikus nyelvet, az ógörögöt és a latint (*grammatikát*), az ékesszólás (*retorika*), valamint a bölcselet tudományát (*dialektika*). Az elemi ismereteket – írást, olvasást, számolást – a helyi iskolamesterektől lehetett elsajátítani.[39]

Az iskola rektora 1563-ban Barbatulus (Szakáll?) István volt. Szegedi megérkezése után a humán tudományokban otthonosan mozgó, zeneértő Szebeni János került a helyére: *„A kevei iskolát abban az időben nagy dicsérettel és népes látogatottsággal a dialektikában és a görög tudományban jártas Szebeni János igazgatta."*[40] Ő, továbbá Szováti Gáspár budai lelkész, Bakonyi Albert ceglédi prédikátor és Veresmarti Illés baranyai szuperintendens alkalmasint összejöttek Szegedi szállásán, hogy együtt énekeljenek, beszélgessenek, és megvitassák a legfontosabb hittudományi kérdéseket.

Az egy évig tartó rektori szolgálat letelte után a húszéves Skarica otthagyta Pestet, és 1564-ben visszatért Ráckevére. Két évvel később, 1566 táján elkészítette Szegedi portréjának vázlatát, amelyet 1568-ban Jászberényben fejezett be. Literátus Pállal az oldalán 1564-ben tétlenül szemlélte, amikor a mestere szekerét

38 *Mészáros*, 1972. 308. p.; *Szakály*, 1981/b. 167. p.; *Horváth L.*, 1986. 57. p.; *Szakály*, 1995/a. 145. p.

39 *Szalay*, 1859. 220. p.

40 *Kathona*, 1974. 132–133. p.

húzó lovak Háros és Csepel között megbokrosodtak, és a Dunába rohantak. A megrémült püspök kocsisa lélekjelenlétének köszönhette, hogy baleset nélkül megúszta az esetet.

Skarica emellett részt vett a Panthanus Seraphinusszal folytatott hitvitában, járt Decsen, s az 1566. évi tűzvészkor Szegedi bútorait ő vitte át Keszi Gergely bolthajtásos házába. A nyár folyamán ismét óriási szolgálatot tett az egyházközségnek, amikor megmentette a kicsit testes szuperintendens életét a vízbefulladástól. *„Meglátogatták őt akkor a polgárok számosan, de leginkább Szabó Kelemen és Literatus Pál, kik közül aztán emez tréfásan azt jegyezte meg, hogy engem már Szegedi atyjának fognak tartani az ő kimentése miatt…”* – jegyezte fel az utókornak elégedetten a fiatal tanítvány.[41]

Az ifjú Skarica 1566-ban elindult Erdélybe, de a tatár csapatok fosztogatása miatt félbeszakította útját: *„Várad és Túr közt még garázdálkodó tatárok maradványai miatt csaknem három hétig a Tisza menti Inoka faluban vontam meg magamat, honnan azután Túron és Váradon keresztül novemberben érkeztem meg Kolozsvárra, hol egy évet az igen megbízható és nagy tudományú Károlyi Péter tanítósága alatt töltöttem. Majd Szegedi és szülővárosom levele által hazahívattam. De nem tértem haza addig, míg Erdélynek és a Székelyföldnek minden nevezetes városát le egészen Moldváig be nem jártam és Kaplyáni Tamást Váradról magammal nem vittem szülővárosom iskolájának igazgatására. Ő akkor Sásvári Gergely alatt főleg a görög nyelvben és a költészetben képezte magát.”*[42] Ismét egy klasszikus műveltségű ember került a triviumi képzést biztosító humanista algimnázium élére.

41 Uo. 132–135. p.

42 Uo. 135. p.

Alighogy hazatért, 1567-ben meglátogatta Pozsonyban és Egerben élő rokonait. Ezután Béllyei Tamás ösztönzésére Jászberényben tanított fél évig. Legfőbb vágya az volt, hogy világot lásson, és Velencében kitanulja a könyvnyomtatás mesterségét. Időközben Kaplyáninak lejárt az egy éves megbízatása, s testvére, Literatus Péter, a királyi bányák gondnoka hazahívta. Szegedi a megüresedett kevei iskola vezetését – minden bizonnyal a magisztrátus tudtával – Skaricára bízta.

Skarica 1568 őszétől 1569 tavaszáig Ráckevén tanított. Szinte éjjel-nappal mestere körül forgott, s várta azt a pillanatot, amikor vándorbotot ragadhat. 1569-ben végre megkapta Kaplyáni levelét, amelyben az állt, hogy tüstént menjen Bécsbe, ahonnan együtt utaznak tovább Itáliába. A 25. életévét taposó prédikátor-költő áprilisban hagyta el otthonát. Külföldi *peregrinációj*ára a ráckeveiektől 50 forintot, Szegeditől 35 forintot kapott. Hogy a hosszú út fáradságától megkímélje, barátja, Dezső Bálint kocsijával elkísérte Győrig.

Bécsben a megbeszélt időpontban Kaplyáni és Kendi Farkas fogadta. Közös útjuk Karinthián, Stájerországon és Lombardián át Páduáig vezetett.[43] Az egyetemen a *„sienai Piccolomini Ferenc józaneszű filozófusnak, valamint többek közt a calabriai Martialis barátnak, a legékesebben szóló s az időhöz képest többnyire az arisztotelészi bölcsészetnek hódoló metafizikusnak hallgatói közé léptünk. Itt kaptam Szegedi levelével együtt Literatus Pálnak és az én nagyon szeretetreméltó sógoromnak, boldog emlékezetű Bogdányi Istvánnak levelét, akik felette igen intettek, hogy hosszabb időt ne töltsek Itáliában, hanem inkább, az elődök követésével siessek a szent tudomá-*

43 *Veress*, 1915. 75. p.

nyok tanulása végett Franciaországba vagy Németországba. Leginkább szegedi tiltotta, hogy valami módon az olasz hitet és szellemet, mint mondja: »magamba ne szívjam«.”[44]

Itáliai tartózkodása során Skarica mégsem a tudományokban mélyült el, noha eredetileg Arisztotelész és Platón filozófiáját akarta behatóan tanulmányozni, hanem bejárta az antik római civilizáció és a reneszánsz művészet hazáját: *„Én viszont azt gondoltam vagy inkább arra kaptam ösztönzést, hogy ne távozzam addig Itáliából, míg Arisztotelész Platónnal és bizonyos matematikusokkal egészen a saját erőmből tudósabb magyarázatok segítségével át nem tekintem és azután egész Latiumot és Campaniát, amennyire lehet, részint szórakozás, részint okulás céljából be nem járom. Ennélfogva amott 15 hónapot, emitt pedig három hónapot töltvén és visszatérve a Tyrrheni tengertől, ahova az Adriai tengeren át egyenesen Velencéből, Chioggiából, Veronából, Mantuából, Ferrarából, Bolognából, Firenzéből érkeztem, majd ismételten is Román, Viterbón, visszafelé Monte Fiasconén, Sienán, Pisán, Luccán, Itáliának ezen egykor igen hatalmas városain keresztül a tengerparton fekvő Livornóba mentem. Innen a Ligur-tengeren át Genuában, Liguria fővárosában és a Földközi-tenger második Velencéjében kötöttem ki. Mindezeket elhagyva gyalogszerrel Boscón, egy kis városkán, a mostani római pápának, V. Piusnak szülőföldjén keresztül, ahol ennek nevében klastrom is épült, majd Alessandrián, Tortonán, Pavián, Milánón, a Lago Maggiorén, Aronán, magas hegyeken keresztül a Simplom szoroson, Briegen, Vispen, St. Pieren, St. Martignyn, St. Moritzon és más kisebb városokon át a vágyva várt Genfet elértem.”*[45]

44 *Kathona*, 1974. 137–138. p.

45 Uo. 138. p.

Tapasztalatszerzése közben – mint írta – *„kemény viszontagságok"* érték. Elfogyott a pénze, ráadásul néhány jegyzetétől is meg kellett válnia, nehogy a kutakodó inkvizítorok pápaellenes röpcédulákra bukkanjanak.

Genfben, ahol 1570-ben olaszul köszöntötte a hitük miatt elüldözött római, velencei, firenzei és genovai ifjakat, közel hat napot töltött Theodor de Bèze házában. Ez idő alatt *„Béza a többek között Krisztus kiváló szolgájáról, Melius Péterről, az ő Hellopaeusáról, Paksi Mihályról, Thuri Jakabról és a mi Szegedi Istvánunkról gyakran megemlékezett, mígnem én utoljára egy, az ariánusok ellen írt könyvecskét* [ti. Szegedi Kis István Assertatio vera de trinitate című művét] *adtam át neki elolvasás végett, melyet e nagy elfoglaltságú férfiú… a maga hajlandóságából és lelkének csodálatos jóindulatából az én onnan való eltávozásom után kinyomtatta."*[46]

Miután megtekintette Kálvin sírját, Skarica elhagyta Genfet, és Bernbe távozott. Itt *„Aretius Benedek, Musculus Ábrahám, Vetminger János, Haller és több nagy nevű férfiú társalgásával bőségesen éltem, sőt ajánlólevelet is kaptam Aretiustól Cholerus Jánoshoz és Wolf Gáspárhoz Zürichbe."* Zürichből Heinrich Bullinger javaslatára a ráckevei fiatalember ellátogatott Bázelbe.[47]

1571 márciusában Bázelből Strassburgon, Heidelbergen, Eisenachon, Erfurton, Freiburgon, Hallén és Kempergen keresztül Paksi Mihály és Turi Mátyás társaságában Wittenbergbe érkezett. 1571. április 29-én beiratkozott az ottani egyetemre, s huszonkét társával együtt megalapította a magyar ifjak társaságát, a „*bursá*"-t. A jegyzőkönyvet aláírók között találhatók többek

46 Uo. 139. p.

47 *Zsindely*, 1973/b. 966. p.; *Kathona*, 1974. 140. p.

között olyan ismert személyek, mint Anthemius János, Kaplyáni János, Varsányi Mihály, Mohi Tamás, Jászi Imre, Crysophaeus István és – a 19. helyen – Skarica Máté Ráckevéről.[48]

Négy hónappal később, 1571 augusztusában Tasnádi András meghozta Szegedi levelét, amelyben az alsó-dunamelléki egyházkerület vezetője beszámolt Skarica Benedek haláláról, s egyben sürgette tanítványát, hogy mihamarabb térjen vissza szülővárosába. Skarica azonban Dézsi Tamással és Udvardi Andrással előbb keresztül-kasul bebarangolta a Német-római Császárság területét, majd a Gent–Amiens–Clermont útvonalon felkereste Párizst, *„melynek a gazdagságban és pompás épületekben nincs mása az ég alatt, ezen felül a tanulóknak ama megszámlálhatatlan tömege, mely teljes egészében egyszerű ránézésre is harminckétezerre tehető.”*[49]

Franciaországot elhagyva a három jó barát áthajózott a szigetországba. Londonban megcsodálták Erzsébet királynő palotáját, Cambridge-ben Rudolfus Cevallerius, Johannes Foxius és Eduard Dering idegenvezetésével megtekintették a város nevezetességeit. Angliai útjuk befejeztével visszatértek a Német Birodalomba.

Skarica három évig tartó (1569–1572) peregrinációja 1572 áprilisában ért véget. Tolnán még néhány napra felkereste Tasnádi Andrást, viszonozva neki wittenbergi látogatását, de április 20-ától már a betegeskedő Szegedi ápolásának szentelte idejét. Kihívta hozzá a Literatus Pálnál elszállásolt György kirurgust, ezt a *„nem rosszindulatú, de máskülönben a beteg öszvérek gyógyítására alkalmas ember”*-t. Az orvos Szegedi betegségét álmatlanságának tulajdonította, s olyan orvosságot készített, amely

48 *Földváry L.*, 1898. 50–51. p.; *Mészáros*, 1972. 310. p.

49 *Kathona*, 1974. 141. p.

a főpásztor halálát okozta. Skarica 1572. május 2-án Paksi Imre bíró, Abstemius (Bornemisza) András, Dezső Bálint, Literatus Pál és néhány ráckevei polgár társaságában kísérte utolsó útjára Szegedi Kis Istvánt, az alsó-dunamelléki református egyházkerület első szuperintendensét. Ráckeve lakosságának döntő többsége ekkor már a helvét irányzat követőjévé vált.[50]

A hatvanhét éves lelkipásztor halála után az elöljáróság Skarica Mátét fogadta fel a mezőváros prédikátorának. Skarica életének hátralévő szakaszában – leszámítva az 1570–1580-as évek fordulóján tett második külföldi útját[51] – túlnyomórészt az egyházközség irányításával foglalkozott: csecsemőket keresztelt, fiatal párokat esketett, temetési és egyéb egyházi szertartásokat végzett, prédikált a templomban, tanított az iskolában, tiltakozott az oszmhatóságok önkényes intézkedései ellen és így tovább. Szegedi nyomdokain haladva alkalmasint zsoltárokat is fordított. Földváry László neki tulajdonítja Luther csodálatos himnuszának, az *„Erős vár a mi Istenünk"*-nek magyar nyelvre való átültetését, továbbá II. (Szapolyai) János Zsigmond kedvelt énekének, a *„Jó Úr Isten tekints hozzánk"*-nak összeállítását.[52] A kutatók jelenleg három egyházi éneket származtatnak tőle, míg négy esetében valószínűségi alapon következtetnek az ő szerzőségére.[53]

A protestáns egyházak szervezeti felépítése az 1560-as években kezdett körvonalazódni. Az egyházigazgatás legalsó szintjét a gyülekezet alkotta, amelynek a vezetőjét, lelkészt az adott település önkormányzata helyezte a parókia élére. A gyülekezetek

50 Uo. 143–144. p.

51 *Szakály*, 1995/a. 162–164. p. Skarica második külföldi útját Szakály Ferenc már 1981-ben felvetette (*Szakály*, 1981/b. 173. p.).

52 *Földváry L.*, 1898. 51. p.

53 *Horváth János*, 1953. 442–443. p.; *Kathona*, 1974. 83. p.

egyházmegyébe vagy esperességbe (*senioratus; traktus*), az esperességek egyházkerületbe (*districtus; superintendentia*) tagolódtak. Az előbbiek élén az esperes (*senior*), az utóbbiakén a *szuperintendens* – későbbi elnevezéssel: püspök – állt. A lelkészek munkáját segítő presbitérium a 17. században honosodott meg Magyarországon.[54]

A protestáns egyházak vezetői bizonyos időközönként zsinatokat hívtak össze, hogy megtárgyalják közös ügyeiket. Veresmarti Illés baranyai szuperintendens székhelyén, Hercegszőllősön 1576. augusztus 16–17-én tartották soros összejövetelüket a helvét irányzat magyarországi követői. A nevezetes egyházi eseményen jelen volt Alsó- és Felső-Baranya összes lelkésze, beleértve Skaricát is. A korabeli feljegyzések a 10. helyen említik a nevét: *„Mathaeus Scaricaeus, Past. R.–Keviensis in insula Danubii infra Budam, vir longe celeberrimus et doctissimus, successor Szegedini Doct.”*[55]

A tanácskozáson a házigazda Veresmarti Illés elnökölt. A zsinat 47 kánonja Szegedi Kis István „baranyai kánonjainak” és az 1567. évi debreceni zsinat törvénykönyvének útmutatása alapján született meg. A véglegesen elfogadott törvényeket Skarica lemásolta, és elküldte Pápára Huszár Dávidnak, a kor egyik leghíresebb nyomdászának, aki 1577-ben – a latin szöveget neki ajánlva – kinyomtatta: *„A tudós és kegyes fiúra, a kevi Skarica Mátéra, Jézus Krisztus evangéliumának hűséges hirdetőjére a pannóniai Huszár Dávid a Szentlélek áldását és kegyelmét kéri.*

Kedves Skarica! Egyházaitok minap küldött kánonait örömmel vettem, amelyeket midőn átolvastam [mivel láttam, hogy igen fontos dolgokról szólnak és írattak azok, éppen az utóbbi veszedelmes

54 *Bucsay*, 1985. 91–93. p.

55 *Kiss Á.*, 1881. 674–675. p.; *Földváry L.*, 1898. 64. p.; *Mokos*, 1901. 56. p. Az idézett szöveg magyar fordítása: *„Skarica Máté, a Buda alatti Duna-sziget ráckevei lelkipásztora, messze híres és igen művelt férfiú, a tudós Szegedi utóda.”*

időben, midőn a sátán halált hozó zsarnoksága nyomorultul üldöz és gonosz mérgével majdnem megfertőztet] mindjárt helyeseltem és nyomdánk részére elfogadhatónak véltem azokat. Mivel pedig tőled, egy igaz és kedves testvértől és baráttól vettem, úgy gondoltam, hogy hozzád intézem, kiadásunkban a te jeles neved alatt adom a nyilvánosság elé e kánonokat. Midőn ekképp jártam el, irántad való érzelmemet kívánom bizonyítani, hiszen te már előbb ismeretlen létemre engemet barátságra hívtál fel, szeretném, ha e különben csekély dologban éreznéd az örökös és állandó barátságot részemről is. Óhajtanám, hogy midőn azon fáradozunk, hogy a Krisztus gyülekezeteinek munkásait megtarthassuk a vallásos hitben, kitűnne nyilván, hogy mi magunk sem vagyunk restek és gondatlanok kötelességeink gyakorlásában. Isten veled, minket mint tiéidet: szeress!"[56]

A hercegszőllősi kánonok a magyarországi református egyház jogalkotásának alappillérévé váltak. Fenyvesi László elképzelhetőnek tartja, hogy az egyházi anyakönyvezés bevezetését elrendelő 23. kánont Skarica szövegezte meg.[57] A forrásadottságokat figyelembe véve ezt az állítást pillanatnyilag sem megerősíteni, sem megcáfolni nem lehetséges.

Skarica 1581-ben írta meg szülővárosa történetét *Kevi városáról való széphistória* címmel. A 85 versszakból álló, 340 soros költeményt annak a (Veresmarti) Mátyás deáknak ajánlhatta, akit az uralkodó 1608-ban nevezett ki a ráckevei és a szentendrei szigetek prefektusának. Az akrosztikonos költemény versszakainak kezdőbetűi sorrendbe téve a KEVJIEK VARASAROL SCÁRICEUS MATHE IRA ES ENEKLE MATHIAS DEAKNAK MINT IAMBOR BISOT VRANAK KEDVEJÉRT mondatot adják.[58]

56 Idézi: *Mészáros*, 1972. 312. p. A hercegszőllősi kánonok magyar szövegét Siklósi Mihálynak, a fordítónak ajánlotta Huszár Dávid (*Kiss Á.*, 1881. 676. p.).

57 *Mészáros*, 1972. 312–313. p.

58 *Horváth L.*, 1986. 60. p.

Másik híres művét, a *Vita Stephani Szegedini*t (Szegedi István élete) 1581–1582-ben fejezte be Skarica. Gyakorlatilag ez az első magyar református főpapéletrajz. Emellett fordításokat készített Szent Ágoston műveiből, verset írt a ráckevei bírákhoz *Adhortatio optima ad judices* (Legjobb biztatás a bírákhoz) címmel, és – mint azt Batthyány Boldizsárhoz intézett levele (1582/1583) elárulja – egy nagyszabású teológiai összegzés megírásán fáradozott, amely a katolikus „tévtanokat” bírálta.[59]

Skaricának az 1580-as években egyre keményebb küzdelmet kellett vívnia az ún. Szentháromság-tagadókkal. Tolnai Ambrus Lukács polgárdi lelkészt, akivel élénk levelezést folytatott, még időben sikerült visszatérítenie a református hitre.[60] Ifjú tanítványa, az 1570-es években Ráckevén tanult Budai Parmenius István (1555?–1583) szintén rokonszenvezett az antitrinitárius eszmékkel. A tehetséges fiatalember a kevei iskola befejeztével Kolozsváron keresztül Krakkóba, majd Boroszlóba utazott, ahol Dudith András révén jó nevű angol családokkal került kapcsolatba. 1579-ben aztán beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ám két évvel később, 1581-ben már Oxford és London szellemi elitjének társaságában forgolódott. 1583-ban Sir Humphrey Gilbert vezetésével Észak-Amerikába hajózott, ahonnan sohasem tért haza. Augusztus 29-én érte utol a halál Újfundlandon. A *Paean* című zsoltárparafrázisa és a *De navigatione* (A hajózásról) című verse Londonban jelent meg 1582-ben.[61]

A fordulatokban gazdag 1588. esztendőt a Válaszúti György pécsi szuperintendenssel folytatott hitvita tette emlékezetessé. Skarica augusztus 28–29-én Pécsett, a festői környezetben lévő

59 *Horváth János*, 1953. 438. p.; *Szakály*, 1995/a. 161. p.

60 *Kathona*, 1974. 83. p.; *Zoványi*, 1977/a. 130. p.; *Szakály*, 1995/a. 145–146. p.

61 *Klaniczay*, 1976. 225–241. p.; *Kovács J. L.*, 1989. 17–19. p.

Tettye dombon fejtette ki nézeteit a Szentháromságról és Jézus Krisztus isteni természetéről. Óvatosságból nem bocsátkozott érdemi vitába, csupán a feltett kérdésekre válaszolt. Válaszúti ellenvéleményét írásban kérte. Az unitárius egyházfő 1588 novemberében vetette papírra gondolatait. Művét a szakkutatás *Pécsi disputa* néven tartja számon.[62]

A polémia előzményei 1588 júniusáig nyúlnak vissza, amikor nyolc pécsi kereskedő a dunaföldvári országos vásárra tartva Tolnán megpihent, de a helybéliek nem adtak nekik szállást, mivel „eretneknek" nyilvánították őket. Erre a sértettek felkeresték Decsi Gáspár lelkészt, s javasolták neki, hogy nyilvános szópárbajban mérettesse meg magát Válaszúti Györggyel. A bizonytalankodó Decsi a dunaföldvári Péter-Pál napi sokadalomig kért haladékot. Közben a tolnaiak úgy döntöttek, hogy a mezőváros elöljáróival is megtárgyalják a teendőket. Mivel a pécsiek sokáig nem kaptak választ, levelet küldtek a tolnai magisztrátushoz, melyben a döntés mielőbbi meghozatalát kérték. Eötvös Imre bíró június 27-én elutasította a kérelmet.[63]

A megbántott Mecsek-aljai kalmárok augusztusban a budai pasa rezidenciáján egyeztettek a ráckeveiekkel, hogy *„ha bantasa nem lenne Petsen az ü pra[e]dikatorokn[a]k, tudni illik Scaricza Mathenak, ük ra birnak, hogy el menne Petse, seot az polgarokbanis 4 vagi eoteon el mennenek velle."*[64] Így került Baranya megye „székhelyére" – a helybéliek, és nem a törökök engedélyével – Skarica, ahol négy napig győzködte a város antitrinitárius lakosságát a helvét irány helyességéről. Prédikációja azonban kéz-

62 *Kathona*, 1974. 83. p.; Válaszúti György, 1981. 15–19. p.

63 *Holub*, 1911. 25–26. p.; *Horváth János*, 1953. 410. p.; *Mészáros*, 1972. 313–314. p.

64 Válaszúti György, 1981. 71. p.

zelfogható eredmény nélkül zárult. A pécsiek a vita végén elkísérték a ráckeveieket a kocsijukhoz, ellátták őket élelemmel, és baráti kézfogás közepette elbúcsúztak tőlük.

A köztiszteletben álló ráckevei prédikátor 1584. február 24-én fogadta az Isztambulba igyekvő német követet, Reinhold Lubenaut, és megmutatta neki a református imaházat: *„A zwingliánus pap elvezetett bennünket az ő templomába is; ez csak egy nyitott ház volt, középen állt egy asztal, takaróval lefedve, körülötte néhány szék szőnyegekkel letakarva. Különben üresek voltak a falak, és semmit sem lehetett benne látni."*[65]

Skarica Mátét 1591. március 21-én ölték meg vélhetően kóbor magyar – és nem oszmán, mint ahogy az a köztudatban él – katonák. Abban a mezővárosban, amely a 16. században a hódoltsági reformáció fellegvárává nőtte ki magát.[66]

65 *Sahm*, 1912. 87. p.

66 *Mészáros*, 1972. 314. p.; *Szakály*, 1981/b. 174. p.; *Szakály*, 1995/a. 164–171. p.

ORTODOX NÉPESSÉG RÁCKEVÉN (15–18. SZÁZAD)

1. Népcsoportok és nyelvek

Mint a település neve mutatja, Ráckeve történetének korai szakaszában kiemelkedő szerephez jutottak a szerbek, vagy ahogy akkoriban nevezték őket, a rácok. A rendelkezésünkre álló források alapján úgy tűnik, hogy az al-dunai Keve város, valamint Bálványos és Szkorenovc falvak lakói közül 1440-ben főleg a délszláv népesség lelt új otthonra a Csepel-sziget délkeleti szegletében.

A *rác* szó Szerbia központi magvának, Raškának a latin nevéből, a Rasciából származik. Mint népnévre vonatkozó kifejezés, a 15–16. században gyűjtőfogalomként terjedt el, s jelölték vele mindazokat az ortodox (szerbiai, macedóniai, montenegrói, boszniai) és római katolikus (horvátországi, dalmáciai, szlovéniai, raguzai) telepeseket, akik a Balkán-félszigetről, Szerbiából, Boszniából és Hercegovinából szivárogtak be a Kárpát-medencébe. Tekintettel arra, hogy mozgó életformájuk miatt lakóhelyüket sűrűn változtatták, létszámukról és etnikai összetételükről egy adott időpontban meglehetősen nehéz tájékozódni. Annyit azonban tudunk róluk, hogy előszeretettel szállták meg a folyók menti településeket, ahol kereskedelemmel, kézműiparral és borterme-

léssel foglalkoztak. Az Oszmán Birodalom belsejéből posztóféléket és keleti luxuscikkeket, Erdélyből sót, az Alföldről szarvasmarhákat, juhokat, lovakat és állatbőröket, a Dunántúlról bort, Nyugat-Európából vas- és fémeszközöket, textíliákat, süvegeket és fűszereket szállítottak Magyarországra.[1]

A másik népcsoport, amelynek beazonosítása napjainkban is komoly fejtörést okoz a kutatóknak, a *görög*. A jelenségnek az a magyarázata, hogy a korabeli iratok a szót etnikai, nyelvi, vallási és gazdasági értelemben egyaránt használták. Az elnevezés a ruténének kivételével az ortodox egyház híveit, a görög földről Magyarországra áttelepülteket és azokat a balkáni kereskedőket jelölte, akik egymás közötti érintkezésük során a görög nyelvet beszélték. A törzsnépességen kívül akadtak közöttük szép számmal szerbek, bolgárok, albánok és makedovlachok.

Az ún. „igazi" görögök a 15–19. században az egykori Bizánci Birodalom belsejéből (Konstantinápoly és Szaloniki környékéről), valamint a mai Észak-Görögországból, Dél-Szerbiából és Délkelet-Albániából érkeztek a Magyar Királyság területére. A görög nyelvű források szerint a magyarországi görögök – bizánci hagyományoknak megfelelően – „Rómaioi"-nak vagy „Graikoi"-nak nevezték magukat; a „Hellénesz" szó csak a 19. században kezdett népszerűvé válni. A nem görög nyelvű iratokban a „Rum", „Urum", „Graeci", „Griechen" nevek fordulnak elő igen gyakran a hazai görögség megnevezésére.[2]

1 *Urosevics*, 1969. 28–49. p.; *Sarosácz*, 1973. 369–390. p.; *Ács Z.*, 1984. 111–112. p.; *Fenyvesi*, 1986. 125–128. p.; *Sasvári*, 1994. 120. p.; *Rácz*, 1995. 122–124. p.

2 *Füves*, I. 1972. 10–13. p.; *Ács Z.*, 1984. 139–140. p.; *Fenyvesi*, 1986. 125–128. p.; *Sasvári*, 1994. 120–121. p.; *Nagy M.*, 2000. 25–26. és 51–52. p.

A Makedóniában, Épeiroszban és a mai Dél-Albániában élő *makedovlachok* valószínűleg Makedónia és Thesszália ellatinosodott bennszülött lakosságának és az ottani görögségnek a leszármazottai, akik anyanyelvükön kívül görögül is jól tudtak. Kereskedőik Magyarországon a szerbekkel és a görögökkel éltek együtt, és a balkáni áruforgalom hivatalos nyelvét, a görögöt használták. Egymás között és a családi érintkezések során viszont az anyanyelvüket részesítették előnyben.

A makedovlachok saját magukat románoknak nevezték, míg a kívülállók a vlach, a cincár, az arnót és a makedovlach jelzőket ragasztották rájuk. A török eredetű arnót név onnan ered, hogy egy részük az albániai Moszkopolisz városából és környékéről származott. A görög források az arvanitovlach szóval illették őket, megkülönböztetésül a Pindosz környéki graecovlachoktól és a macedóniai makedovlachoktól.

Az arnót népnév is összetett jelentésű fogalom: az *albán*okon kívül leginkább a görögök és az albániai makedovlachok megjelölésére alkalmazták. A *bolgár* és a *„román”* – helyesebben: havasalföldi és moldvai – kereskedők, akik a Középső-Duna vidékén kisebbséget alkottak az össznépességen belül, viszonylag rövid időn belül feloldódtak a görög-makedovlach többségben, ezért népi jellegük nem különült el élesen a környező lakosságtól. Az összeírásokban „Bulgari”-ként emlegetett mező(városi) polgárok rendszerint görögnek mondták magukat, jóllehet soraikban szép számmal kimutathatók makedóniai szlávok is.[3]

A „keleti egyház” híveit (szerbeket, görögöket, ruszinokat, románokat, bolgárokat, makedovlachokat stb.) a továbbiakban *ortodox*oknak, *pravoszláv*oknak, illetve *igazhitű*eknek nevezzük. Kegyeleti és szakmai okokból kifolyólag nem alkalmazzuk

3 *Füves*, I. 1972. 13–16. p.; *Fenyvesi*, 1986. 125–128. p.; *Sasvári*, 1994. 121. p.

rájuk a görögkeleti, szakadár, skizmatikus, görög rítusú, görög nem egyesült szertartású, óhitű stb. fogalmakat, mivel azok nem fejezik ki az ortodox egyház egyetemes jellegét.[4]

2. A ráckevei ortodox felekezet

Az 1440–1541 közötti időszakban készült iratokban gyakran történik említés olyan személyekről, akiknek nemzetiségi hovatartozása a délszláv etnikumhoz köthető. Az érintetteket mégis nehéz beazonosítani, mert a királyi kancellária személyzete a keresztneveket következetesen latinosított formában jegyezte fel.[5]

A középkori Ráckevén a gazdasági és politikai hatalom azoknak a távolsági kereskedőknek a kezében összpontosult, akik részben saját termékeiket, részben mások portékáit értékesítették, sokszor az ország határain kívül. Mivel a társadalom elitjéhez tartoztak, kijárt nekik a „körültekintő/tekintetes" (*circumspectus*) és az „okos" (*prudens*) címzés.

A jómódú középpolgárságot az iparosmesterek és a kevésbé gazdag kalmárok alkották. Őket az „előrelátó" (*providus*) megszólítással illették. A két réteg között nem húzódott éles határvonal, amit jól mutat az is, hogy felváltva adták a település bíráit és esküdt elöljáróit. Arra azért gondosan ügyeltek, hogy a vezető tisztségeket ne engedjék ki a kezükből, és amennyire lehet, befolyásukat is örökletessé tegyék.[6]

A török megszállás előtti időszakban az alábbi bírák álltak Ráckeve élén: Péter (1440), Márton (1458, 1464, 1474), Márk (1464), Rác Miklós (1481), Karácsony János (1514), Bíró Má-

4 *Timkó*, 1971. 21. és 33–35. p.; *Berki*, 1975. 13. p.
5 *Mályusz*, 1981. 279. p.
6 *Draskóczy*, 2000. 83. p.

tyás (1517 előtt), Szabó Dinkó (1525), Karácsony János főbíró (1536) és Bogdány György kisbíró (1536). A főbírói és a kisbírói (pénzbírói) tisztség feltehetően a budai jog hatására vált el egymástól. Az esküdt elöljárók névsora a következő: Oláh Barnabás (1458, 1464), Márton (1458), Zorynth Gergely (1464), Bavair Miklós (1465), Szelesfy Márton (1465), Szűcs Péter (1514), Kőműves Péter (1536), Sóvágó Lukács (1536) és Ötvös Péter (1536).[7]

A felsorolt személyek többsége, jóllehet magyaros hangzású nevet viselt, a Balkán-félszigetről származott. Ugyanezt el lehet mondani a kifejezetten vagyonos kalmárként emlegetett Rác Mátyásról, Rác Jovánról, Keresztes Rácról, Miklós fia Györgyről, Miklós deákról, Mihály fia Jánosról és Szabó János szerzetesről, aki 1516-ban kereskedelmi útja során Stájerországban is megfordult.[8]

Az 1536-ban főbíróvá választott Karácsony Jánosnak a neve szerbül Jovan Božićnak (Jován Bozsity) hangzott. Könnyen meglehet, hogy rokoni szálak fűzték ahhoz a Radić Božićhoz, aki mint naszádos kapitány 1525. március 14-től június 21-ig Ráckevén toborzott legénységet a királyi flotta állományába, majd részt vett az 1526. augusztus 29-én tragikusan végződött mohácsi ütközetben.[9]

7 MNL OL DL. 26 643.; MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1514. március 22.; MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1517. augusztus 5.; MNL OL DF. 280 104; MNL PML IV. 71. No. 33.; ÁM Dok. gyűjt. 68. 9. – 68. 34.; *Magdics*, 1888. 23–71. p. Nr. XI–XXXVIII.; *Miskei*, 2015/a. 31–102. p. Nr. 9–34.

8 MNL OL DL. 16 034.; MNL OL DL. 36 398.; MNL OL DL. 82 649–82 651.; MNL OL DL. 88 549.; EKK Kaprinai-gyűjtemény, fol. LI. t. Nr. 8–11. és 15–21.

9 ÁM Dok. gyűjt. 68.33.; *Fraknói*, 1877. 105., 111., 115., 125., 182–183., 194. és 221. p.; *Szentkláray*, 1885. 88. p.; *Magdics*, 1888. 67–69. p. Nr. XXXVII.; *Miskei*, 2015/a. 98–102. p. Nr. 34.; *Fenyvesi*, 1986. 140. p.

Ötvös István, Ötvös Péter, Ötvös Miklós, Kőműves Péter, Szűcs Péter, Képíró Demeter, Halász Péter, Halász Pál és István Péter származása bizonytalan, de esetükben sem zárható ki a délszláv eredet.[10]

A mezőváros bírói tisztségét 1525-ben elnyerő Dinko Sartor, azaz Szabó Dinkó nevét a ráckevei Istenanya Elszenderedése-templomban található reneszánsz stílusú vörösmárvány sírlap őrizte meg az utókornak. A latin nyelvű feliratot tartalmazó sírkövet egy Itáliából érkezett mester faraghatta.[11]

A görög eredetű Sóvágó (Svagović) család tagjai közül Sóvágó Miklós hivatali karrierje emelkedett a legmagasabbra. Mint mezővárosi bíró 1525-ben halt meg, reneszánsz mintákkal díszített sírköve szintén bekerült az ortodox templom padlózatába. Rokona, a malomtulajdonos Sóvágó Lukács 1536-ban esküdt elöljáró lett. Sóvágó György, a híres kém 1532-ben Nádasdy Tamás (1498–1562) kapitány fogságába esett. Amikor erről az uralkodó, Szapolyai János (1526–1540) értesült, Brodarics István (1470 körül – 1539) kancellár révén azonnal lépéseket tett a fogoly kiszabadítása érdekében. A kevei kalmár 1536-ban mégis átállt I. (Habsburg) Ferdinánd király (1526–1564) oldalára, s innentől fogva társával, Dimitre Veličtyel együtt a bécsi kormányszerveket tájékoztatta az oszmánok hadmozdulatairól.[12]

---

10 MNL OL DL. 36 399.; MNL OL DL. 26 643.; MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1514. március 22.; MNL OL DL. 106 083. Protocollum Budense, 1516. július 26.; ÁM Dok. gyűjt. 68.33 – 68.34.; *Kovachich*, 1799. 224–225. p.; *Magdics*, 1888. 67–71. p. Nr. XXXVII–XXXVIII.; *Kubinyi*, 1985. 54. p.; *Kubinyi*, 2000. 152. p.; *Miskei*, 2015/a. 93–102. p. Nr. 33–34.

11 *Entz*, 1958. 25. p.; *Balogh J.*, 1970. 208. és 211. p.; *Fenyvesi*, 1986. 141. p. 82. jegyzet.; *Sasvári*, 1994. 117. p.

12 MNL OL E 185. 1. csomó. Filmtár: 6876. doboz.; *Kujáni*, 1908. 275. p.; *Ivić*, 1910. 145–146. p.; *Margalits*, 1918. 15. p.; *Ivić*, 1929. 139. és 390–394. p.; *Erdélyi Gy.*, 1936. 35. p.; *Bessenyei*, 1994. 134–135. p. Nr. 184. és 139. p. Nr. 194.

Általánosságban megfigyelhető, hogy a 16–17. századi elbeszélő kútfők és a Csepel-szigeten megfordult utazók olyan településnek mutatják be Ráckevét, amelynek arculatát főleg idegen népcsoportok határozták meg.

Oláh Miklós (1536): *„A másik szigetnek, amely valamivel Buda alatt kezdődik, Csepel a neve. A rajta emelt királyi palotával meg Csepel, Tököl, Szentmárton és a rácok által lakott Keve mezővárosokkal és néhány faluval együtt Magyarország királynéjának birtoka házasság miatti adomány jogán."*[13]

Hans Dernschwam (1553): *„Itt rácok, magyarok és sokan hontalanná vált emberek laknak."*[14]

Stephan Gerlach (1573): *„Ezen hosszadalmas nagy mezőváros hódol mind a töröknek, mind Salm-Eck grófnak. Lakosai magyarok, kik nagyobb részt kálvinisták, és ráczok."*[15]

Ungnád Dávid (1573): *„Ráckevén reggeliztünk, ezt rácok és magyarok lakják, sok török és rác kereskedő is él itt."*[16] Ezt az információt 1571-ben Karl Rim is megerősítette, hozzátéve, hogy a törökök és a szerbek mellett zsidók is sűrűn előfordulnak a mezővárosban.[17]

Ogier Ghiselin Busbecq (1581): *„Innen* [ti. Dunaföldvárról] *átkeltünk a Duna nagy szigetére, amelyet rácok laknak: Cophinnak* [Kovinnak] *hívják."*[18]

Wolf Andreas Steinach (1583): *„…augusztus 6-án elhagytuk Budát és Ráckevén éjjeleztünk, melyet szerbek és raguzaiak laknak. Nagy mezőváros, sok benne a kézműves."*[19]

13 Az idézett szöveg némi módosítással Szigethy Gábor fordítását követi (Oláh Miklós, 1985. 23. p.).

14 *Tardy*, 1984. 140. p.

15 *Szalay*, 1859. 220. és 225. p.

16 Ungnád Dávid, 1986. 116. p.

17 *Zirojević*, 1976. 157. p.

18 *Busbecq*, 1605. 83. p.

19 *Tardy*, 1979. 127. p.

A Frankó, Gyurkó, Isztefán, Jovan, Luka, Markó, Martin, Matkó, Nikola, Petkó, Vida keresztnevet viselő, de a római katolikus felekezethez tartozó raguzai-dalmátokat a korabeli források *„Latinus"* – többes számban *„Latini"* – néven tartották nyilván. Rendkívül jó hírben álló, gazdag kereskedőik szívesen telepedtek meg a Duna menti városokban, így Ráckevén is, ahol az 1510-es években épült Szent Kereszt-templomban gyakorol(hat)ták vallásukat. Stephan Gerlach „pápista rácok"-nak, Reinhold Lubenau „horvátok"-nak, Skarica Máté „itáliaiak"-nak nevezte őket.[20]

Reinhold Lubenau (1587): „[Budáról] *folytattuk utunkat, s késő este egy mezővárosba jutottunk, melyet Kevinek neveznek; egyesek Raczenmarcktnak hívják, a horvátok Raczobinak nevezik… itt mindenütt a rác nyelv gyökeresedik meg; mert itt mindenütt rácok laknak, s horvátul beszélnek."*[21]

Henrik Ottendorff (1663): *„A Dunában néhány kis sziget van, és itt kezdődik a nagy sziget is, amelyet Rácvárosnak neveznek. Sok fajd és szirti fogoly is akad itt…"*[22]

Káldy-Nagy Gyula becslései szerint 1546-ban 122, 1559-ben 88, 1562-ben 35, 1580-ban 6 szerb család lakott Ráckevén. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az 1546 és 1559 között betelepült 351 családfőből mindössze 25 személy (7%) vallotta magát szerbnek, akkor aligha kétséges: a Csepel-szigeti mezőváros a török időkben egyre kisebb vonzerőt tudott gyakorolni a hódoltsági rácokra.[23]

---

20 *Fekete*, 1961. 20–25. p.; *Mészáros*, 1976. 476. p.; *Vass*, 1976. 51., 56. és 58. p.; *Dinić–Knežević*, 1986. 226–231. p.

21 *Sahm*, 1912. 87. p.

22 *Hermann*, 1943. 38. és 40–41. p.

23 *Káldy-Nagy*, 1985. 6. p.; *Hegyi*, 1995. 194. p.

De bármennyire is makacs tények a számok, óvatosan kell velük bánni, mert nem mutatják meg a tényleges helyzetet, hanem – elfedve a végleteket – csupán egy bizonyos tendencia levonására alkalmasak. A török hatóságok az esetek többségében nem regisztrálták sem a távol lévő kereskedőket, sem az adófizetés alól felmentett iparűzőket, sem pedig az oszmán hadsereg kiegészítő alakulataiban szolgáló katonákat. A defterek túlnyomórészt magyaros hangzású személynevei legfeljebb arra utalnak, hogy a lakosság nagy része magyar néven íratta össze magát, illetve hogy a délszláv népesség lassú elmagyarosodása a 16. század második felében tovább folytatódott. Ám semmiképpen sem olyan mértékben, ahogy azt a statisztikai adatok sejtetni engedik.

A szerb népesség számának gyors ütemű csökkenése azért sem valószínű, mert nyelvük, kultúrájuk és szokásaik – röviden: népi jellegük – megőrzésében kiemelt szerep jutott az ortodox egyháznak. Különösen abban az időben, amikor a reformáció eszméinek hatására Ráckeve lakosságának legalább 80%-a protestánssá vált. *„A vallás és az egyház… keleten merőben más hatást gyakorolt az egyes népek fejlődésére, mint nyugaton. Az orthodoxia vallási oldala elválaszthatatlanul összenőtt a népélettel, egyházi szervezete pedig a nép hatalmi aspirációinak egyik letéteményese s nemzeti öntudatosodásának legfőbb tényező lett. A… keleti kereszténység kötelékébe tartozó… nemzeteknél… az eredettudat, a nyelv, a dinasztia, az állam, az érdekközösség tudata stb. szinte eltörpülnek jelentőségükben a vallás és az egyház jelentősége mellett."* – fejtette ki véleményét tömören Hadrovics László.[24] A ráckevei pravoszláv egyházközség 1557-től az ipeki (peći) patriarchátuson belül felújított budai püspökség joghatósága alá tartozott.[25]

24 *Hadrovics*, 1942. 329. p.

25 *Nagy L.*, 1959. 57. p.

A 16. századi török forrásokból nem könnyű egymástól különválasztani a magyar és a délszláv neveket. Bárán Albert fia egyszer Jovan Bárán, máskor Bárán János néven szerepel az iratokban. Jovan Zabrago és Zágrábi János, illetve Jovan Bozsity és Karácsony János is egy és ugyanazon személy. Nagy Miklós sem tekinthető magyarnak: testvérét Jovánként, fiait Szávaként és Dimitriként jegyezték fel.[26]

A Királyi Magyarország, a Hódoltság és az Erdélyi Fejedelemség árucseréjét összehangoló „rác" távolsági kereskedők rendszerint egy-két termék forgalmazására szakosodtak. Péter kalugyer kést, Dimitre Velić bárányprémet és porcelánt, Rác Benedek süvegeket és szatócsárut, Albert Bárán és Kuvini Martina bort, Jovan Bárán ökröket, Djordje Kačkić marhabőrt, Nikola Kačkić vegyes árut, Stefan Novaković papírt, Stefan kalugyer posztót szállított az 1540–1580-as években.[27]

1546-ban 22 darab, 1562-ben 19 darab, 1580–1590-ben 9-9 darab olyan egykerekes hajómalom kelepelt a Dunán, amelyek felett a tulajdonosi jogokat a helyi délszláv kalmárok gyakorolták. A gabonatermelésben is érdekelt tizenhat személy neve a következő: Farkas Petre, Péter Imre, Markó Burik, Nikola Turcit, Dimitri Zselik, Gyurka Milik, Bárán Albert, Gyurko Miladin, Nikola Çurtornik, Neva Kostadin, Ács Mihály, Balik János, Sóvágó Lukács, Nev Vukovik, Antal Radosevik, Marko Ranakovik.[28]

1543 és 1548 között Gyurko Bogdán, Jovan Bozsity, Dimitri Ranit, Vuk Radsev, Marko Rankovik, Lukács Borgó, Jano Vilarik, Koszta Vilarik, Jovan Rajnovik, Marko Jovit, Jovan Vikovik,

26 *Káldy-Nagy*, 1971. 87–88. p.

27 OSzKK Quart. Lat. 481. Proventus Tricesimae 1544 et 1545. 218–220., 246., 248. és 250. p.; *Takáts–Eckhart–Szekfű*, 1915. 295. és 299. p.; *Fekete–Káldy-Nagy*, 1962. 20–21. és 26. p.

28 *Káldy-Nagy*, 1971. 89. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 506. p.

Vuk Jovik, Nikola Fodrik, Gyurko Jehovik, Dimitri Bradovik, Jana Markovik, Dimitri Jalit, Jovan Jasik, Venden Jakanik, Dimitri és Albert bírók, Bagoszlav Nikola, Antal Radosevik, Gyura Cservenik, Koszta Balazovik, Jovan Rezanovik, Balázs Kordik, Tamás Kalmár és Ajkó Anosik vitték fel Budára az oszmánoknak járó állami adót.[29]

Albert bíró Beszter, Izsák és Kerekegyház falvak birtokosával, Bárán (Mocsár) Albert szpáhival azonosítható. Fiát Nikolaként, testvérét Jovan szpáhiként vették nyilvántartásba. Lehetséges, hogy ők ketten szereztek jövedelmet 1559-ig Kapufa puszta használatából is.[30]

Az egy darab egykerekű és két darab kétkerekű vízimalom tulajdonosa, Antal Radosevik az egyetlen ortodox vallású lakos Ráckevén, aki Antal keresztnevet viselt. 1546-ban, amikor elnyerte a bírói széket, megkapta Szentiván pusztát, s Burit fia Nikolával együtt kifizette az oszmánoknak a birtoklási illetéket a szomszédos Lóréven fekvő, de műveletlen „papok földje" után, ahol gabonát termesztett.[31]

A legismertebb ráckevei hírszerző, Dimitri bíró húsz-huszonöt éven keresztül szolgálta az oszmánokat, mire a budai beglerbég – szultáni parancsra – Adacs, Alsóapáti, Bábon, Bene, Besnyő, Dab, Felsőapáti, Gubacs, Kúcs, Orgován, Perkáta, Szentgyörgy és Szentiván falvakkal jutalmazta meg hűségét. Alapos okunk van feltételezni, hogy Velics Demeter 1537-ben álnéven Sóvágó György kíséretében Isztambulban tartózkodott, s Pavle Bakity, azaz Bakics Pál királyi kapitány utasításait követve Mehmed bég közelébe férkőzött.[32]

29 *Velics–Kammerer*, II. 1890. 10–11. és 57. p.

30 *Káldy-Nagy*, 1977. 104. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 127., 324. és 353. p.

31 *Káldy-Nagy*, 1971. 89. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 405. és 564. p.

32 *Erdélyi Gy.*, 1936. 35. p.; *Káldy-Nagy*, 1985. 60., 80., 91., 115., 123., 200., 245., 272., 391., 468., 481., 562. és 567. p.

Akkoriban a többszörös névhasználat egyáltalán nem ment ritkaságszámba. A hivatásos kémek akár három-négy személynevet is felvettek, hogy megtévesszék az ellenséget. A budai szandzsák 1559. évi adójegyzékében Perkáta falunál a *„Mira Kulaguz timár-birtoka"* bejegyzés olvasható. Perkáta falu tímárbirtokosát Dimitre Zseliknek hívták, aki hol Velics Demeter, hol Mira *kulavuz*, hol Nagy Demeter, hol – miként Verancsics Antal írta 1566-ban – Képíró Demeterként járt-kelt a Balkán-félszigeten és a Kárpát-medencében. Két fia közül az idősebbet Nikolának, a fiatalabbat Krisztiánnak keresztelték. A Velić név egyik lehetséges jelentése: Nagy.[33]

1. táblázat: A ráckevei rác szpáhik timárbirtokai (1546–1562)[34]

Év	**A szpáhi**	**Birtok**			**Jövedelem**	
	neve	falu	puszta	összes	akcse	forint
1546	Kuvini bírák	-	2	2	3000	60
	Dimitre Zselik	5	2	7	5960	119,2
	Bárán Albert	3	-	3	5999	120
	Nikola Jurin	2	1	3	3000	60
	Jovan Bozić	2	1	3	3000	60
1559	Kuvini bírák	-	2	2	3000	60
	Dimitre Zselik	5	2	7	6067	121,3
	Jovan Zabrago	2	3	5	2000	40
1562	Dimitre Zselik	2	-	2	6868	137,3
	Jovan Zabrago	2	2	4	3066	61,3

33 Verancsics Antal, 1870. 136. p.; *Káldy-Nagy*, 1971. 86., 89. és 92. p.; *Káldy-Nagy*, 1977. 51. p.; *Fekete*, 1993. 479. p.

34 *Káldy-Nagy*, 1985. 58., 60., 68., 80., 91., 105., 115., 123., 126–127., 143., 149., 200., 211., 234., 245., 272., 321., 324., 335., 353., 391., 468., 472., 481., 562., 564., 565., 567., 597. és 644. p.

Dimitre Veličhez hasonlóan „adománybirtokos szpáhi" (*sipahi ba berat*) megjelöléssel írták össze Bárán Albertet, Bárán Jovánt, Jovan Zabragót, Jovan Bozsityot, Jurin fia Nikolát, Jovan Isztanikot, Nagy Miklóst és Rác Szávát, akiknek ingatlanait – leszámítva a malmokat – adómentesnek tekintették. Szabadon mozoghattak a Hódoltságban, s néha megesett, hogy útjaikra török kísérőket fogadtak maguk mellé. Rác Száva személye társadalomtörténeti szempontból azért említésre méltó, mert egyszerre volt török földesúr és – a neve elé odaillesztett „vitézlő" szócskából ítélve – magyarországi nemes. S ha ez utóbbi címe mellé nem is kapott okvetlenül földbirtokot, mint a rendi társadalom újdonsült tagja számos jogi és gazdasági előnyhöz jutott. Többek között nemesi földet vásárolhatott, pusztát bérelhetett, és ami számára a legtöbbet érhetett, áruját vámmentesen vihette át a harmincadhelyeken.[35]

Az oszmánokkal fenntartott katonai-kereskedelmi kapcsolatuk nyilván közrejátszott abban, hogy a ráckeveiek olyan sűrűn szembekerültek a végvári katonákkal. 1550 tavaszán maga Nagy Szulejmán szultán tett panaszt I. Ferdinánd királynál, amiért az Erdélybe tartó kevei rácokra Dobó István (1502 körül – 1572) egri kapitány vitézei váratlanul lecsaptak, és irgalmatlan mészárlás közepette 35 embert megöltek, 7 személyt elfogtak, és 9918 forintnyi árujukat mind elkobozták. Ez az összeg – 10 000 aranyforintra kikerekítve – lényegében véve megegyezett azzal az adómennyiséggel, amelyet 1543 és 1551 között Izabella királyné, Fráter György és Petrovics Péter fizetett évente a töröknek a „keleti országrész" (Erdély, Tiszántúl, Temesköz) kormányzásáért.[36]

35 *Kovács I.*, 1892. 381–384. p.; *Rácz*, 1995. 205. p.

36 *Fekete*, 1926. 10. p.; *Petritsch*, 1991. 62–64. p. Nr. 130. és Nr. 134.

Az ország középső részének bekebelezése után a „fényességes padisah" a ráckevei bíráknak nemcsak adómentességet biztosított, hanem ezen túlmenően 3000 akcse értékű tímárbirtokkal is megjutalmazta őket, s adományát 1564. július 28-án újfent megerősítette. A rendelkezés értelmében Ráckevének mint „szpáhi testületnek" 200 gyalogost kellett az oszmánok rendelkezésére bocsátania. A fegyverforgató férfiak szolgálatait a megszálló erők a szárazföldi ütközetekben és a folyami harcok során vették igénybe.[37]

A Csepel-szigeti kalmárváros délszláv harcosait az 1561. évi dunántúli hadjáratra is mozgósították: *„Tolnaiakat és ráczkeveieket, a hol jó gyalogok és puskások voltanak, az terek mind fel vette és mind vele hozza…"* – jelentette Ormány Józsa 1561. július 5-én Sümegről.[38] Húsz nappal később azt írta Csányi Ákos tiszttartónak, hogy *„…jöve Fehérvárrul egy emberem meg, ki nagy bizonyal mongya, hogy számtalan terek gyül minden felől Fejérvárra és jőten jő Weszprimbe, mind lovag terek, mind gyalog terek. Ráczkeviből is mind fölvették a ráczokat, Budáról is sok janicsár jött Fejérvárra, azért bizonyal higye kegyelmed el jő az terek…"*[39]

A következő esztendőben a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon kellett volna támogatni az oszmán csapatokat, de a mezőváros bírája ezúttal nem teljesítette a rá háruló kötelezettséget. Az esetről Török Bálint fia, Enyingi Török Ferenc 1562. április 15-én számolt be Nádasdy Tamás nádornak: *„Ezt is mongya az én emberem [Debrecenből indult el], hogy az elmúlt Hétfőn költ volna át az Dunán által és az mely török Balassa Jánost megverte Érdnél let volna táborban, és Keviben, az több végházakban is valami török vagy szolgáló renden való vagy áros terek vagy mies*

37 *Velics–Kammerer*, I. 1886. 165. p.; TMOklt, 1914. 48. p.

38 *Komáromy*, 1907. 144. p.

39 Uo. 152. p.

terek let volna, mind oda Érdre ki küldették volna az Kadiánál és az Ennyngnél töb othon nem maradot volna. Kevitől a városiakról 200 puskást is kérnek volt oda közikbe, de a város mentette volna magát, hogy nem tudna adni, de azért titkon a kevi bíró meghatta volna, az mi oly fegyverfogható iffjú nép ott Kevibe volna, fele elállana az terek előt, ne készerettetnének ők oda népet adni."[40]

A kötelező katonai szolgálat nem szűnt meg a 17. században sem. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) kémjelentések alapján összeállított emlékirata azt bizonyítja, hogy Ráckeve 1629-ben is képes volt 300 gyalogost és 300 lovast kiállítani, ha a budai beglerbég úgy kívánta.[41]

Az élénk forgalmú városi kikötőben a hódítók 1549-ben szervezték meg a hadiflottát. A dereglyéket, sajkákat, ladikokat, kompokat és hajómalmokat a helyi ácsok és faragómolnárok készítették. Mevlana Mahmud ráckevei kádi 1549. február 28-án a kiselejtezett vízi járműveket 34 400 akcséért megvásárolta, s Ali Cselebi budai *defterdár* (a szandzsákok pénzügyeit intéző tisztviselő) engedélyével 5501 akcséért kijavíttatta. A felújított vízi járművekkel korszerűsített hajóhidat 1565-ben bocsátottak vízre. A Csepel-szigeti pénztári naplók bejegyzései szerint a hídvám összege márciusban 1018,5 akcsét, áprilisban 1425 akcsét tett ki. A hajók másik része az újonnan alakuló folyami flotta felállítására szolgált.[42]

Általános az a vélemény, hogy a rácok szívesebben vállaltak hadiszolgálatot a török végvárakban, mint a magyarok. De ha a forrásokat tüzetesebben megvizsgáljuk, találunk kivételeket is, mint például a ráckevei Petri Balázst, aki 1558-ban Székes-

40 Uo. 435–436. p.

41 TMÁOkmt, 1868. 476. p.

42 *Velics–Kammerer*, II. 1890. 57. és 330. p.

fehérvárra szegődött el. A zsoldosok, miután leszereltek, visszatértek szülővárosukba, ahol családot alapítottak, és a helyi vámosok mellé kerültek beosztásra. Ilyen renegát katona lehetett Zsoldos Dimitri, Nikola, Ratkó és Lukács *martalóc*ok (várvédő lovasok), illetve Vuk *odabasi*, az egykori martalóc altiszt.[43]

Az 1591-ben Csepelen elhunyt két szerb ács, Dimo és Andrea a jobb életkörülmények reményében tért át az iszlám hitre. Hogy számításuk bevált-e vagy sem, azt ma már nem könnyű megállapítani. Hagyatéki leltáruk mindenesetre ékszereket és kincseket nem tartalmaz, csupán a legszükségesebb szerszámokat és használati tárgyakat sorolja fel. Mivel a kézművesek rablótámadás áldozatai lettek, nem zárható ki, hogy az értékesebb holmikat a tettesek magukkal vitték.[44]

Kiváló iparosok és kalmárok hírében álltak az iratokban „*rum*", „*urum*" jelzővel illetett görögök is, akik az Oszmán Birodalom alattvalóiként élvezték a megszálló hatalom jóindulatú pártfogását. Nevüket onnan kapták, hogy hivatalos ügyeikben a balkáni áruforgalom nemzetközi nyelvét, a görögöt beszélték. A 18. században állítólag ők vezették be a váltó fogalmát a magyarországi kereskedelemben. Vallásukra nézve ortodoxoknak számítottak, de jelentőségük – legalábbis a Csepel-szigeten – alatta maradt a szerbekének. Füves Ödön találóan jegyezte meg róluk: *„…amíg a legtöbb magyar városban a görögök »tehetségesebb vetélytársaknak« bizonyultak és háttérbe szorították a szerbeket, addig Ráckevén mindvégig kisebbségben maradtak és valósággal feloldódtak a hasonló vallású és foglalkozású szerb többségben. Ezt bizonyítja, hogy a fennmaradt ráckevei okmányok sehol sem tesznek említést*

43 *Káldy-Nagy*, 1971. 85–95. p.; *Hegyi*, 1998. 252. p.

44 *Gerelyes*, 1985. 283. és 328. p.

kimondottan görögökkel kapcsolatos eseményről. Ahol ugyanis a görögök nagyobb számban telepedtek le, ott a szerbeken csakhamar féltékenység támadt a jövevényekkel szemben. Minthogy azonban Ráckevén nincs tudomásunk ilyen súrlódásról, nyilvánvaló, hogy a görögök nem számítottak komoly riválisnak. Csekély létszámuknak és a hitsorsosaikkal való egyetértésnek volt az eredménye az is, hogy a görögök nem rendelkeztek külön templommal s hogy – mint ahogy a legtöbb helyen lenni szokott – a szerbekkel együtt alkottak közös görögkeleti egyházközséget, amelynek mindvégig döntően szerb jellege volt. A ráckevei pópák általában szerb származásúak voltak, néha azonban akadt köztük görög eredetű is..."[45] Miként a szerbek, úgy a körülbelül 120–150 főnyi görög kolónia tagjai is az Istenanya Elszenderedése-templomot vették igénybe liturgikus célokra.[46]

A török írnokok által összeállított 16. századi adójegyzékekben az alábbi görög hangzású nevek fordulnak elő:

1546: Kosztadin Herancsovik, Jovan Herancsovik, György Herancsovik, Bata Drakovik, Lukács Drakovik, Jancsik Lavtar, György Lavtar, Nikola Lavtar, Szűcs Kozma, Jovan Demjan, Kosztadin Pilegovik, Demjan Izlamar, Kozma Acél, Nikola Kosztonik, Petri Popovik, Neva Kosztadin, Nikola Dimitriovik, Anka kalugyer és Pejó kalugyer.

1559: Kosztadin Herancsovik, Nikola Herancsovik, Neva Popovik, Milos Popovik, Nikola Popovik, Petri Popovik, Jancsik Lavtar, István Lavtar, Bata Kozsohár, Kozma Kozsohár, Jovan Demjan, Halász Demjan, Kosztadin Pilegovik, Demjan András, Demjan Izlamar, Kozma Acél, Kozma Miklós, Bata Drakovik, Nikola Kosztonik, Nikola Zaran, Szak Kosztadin, Anka kalugyer és Pejó kalugyer.

45 *Füves*, 1959. 117. p. A görög kereskedők 18. századi szerepére: *Bur*, 1985. 251–256. p.; *Nagy M.*, 2000. 25–26. és 51–52. p.

46 *Entz*, 1958. 18–28. p.; *Losonci*, 1968. 13–21. p.; *Miskei*, 1999/b. 24. p.

1562: Nikos István, Nikos János, Nikos Imre, Nikos Balázs, Nikos Petar, Niklasz Miklós, Kosztadin János, Kosztadin László, Kozma Petre, Kozma Miklós, Kozma János, Ötvös Demján, Szabó Koszta, Szűcs Demján, Nehéz Kozma, Duka Gyenös, Mihla Kosztan és Pap Petar.[47]

Az 1550–1560-as években több település bérletfelügyelői tisztét ellátó Djordje Mimár (Építész György) a 16. század második felében költözött le Budáról Ráckevére, ahol a Latomus vagy Latimad nevet vette fel. A görög vállalkozóról mindössze annyit tudunk, hogy 1572-ben súlyos betegségbe esett, majd hamarosan eltávozott az élők sorából.[48]

***

A török kiűzésekor szétfutott lakosság a 17. század végére lassan visszatért otthonába. Mi több, a szomszédos falvakba új népcsoportok is érkeztek. III. Arsenije Čarnojević (Csárnojevics Arzén) ipeki/peći pátriárka vezette szerbek 1690 nyarán I. Lipót király (1657–1705) engedélyével telepedtek le az országban. A Budai Kamarai Felügyelőség – 1691-től: Budai Kamarai Adminisztráció – 1690. november 2-án az Óbuda és Visegrád közötti területet, valamint a Csepel-szigetet jelölte ki nekik szálláshelyül. A rendelkezés végül mégsem az eredeti tartalommal ment át a gyakorlatba, mert a jövevények a Szerémségen és néhány Fejér megyei falun kívül Budát (Tabánt), Szentendrét, Pomázt, Csobánkát és Érdet szállták meg. A szigetre költözők száma ekkor még nem lehetett túlságosan magas.[49]

47 *Mészáros*, 1976. 479–480. p.; *Fenyvesi*, 1986. 151–152. p.

48 *Kathona*, 1974. 114. és 143. p.

49 *Margalits*, 1918. 21. p.; *Nagy L.,* 1959. 62. p.; *Hadrovics*, 1991. 88–89. p.; *Darkó*, 1998. 97–101. p.

A betelepedés folyamata azonban így is rendkívül tanulságos. Kiváltképpen azért, mert Csárnojevics Arzén (1633 körül – 1706) 1690 decembere óta szoros kapcsolatot tartott fenn azzal a Jovan Monaszterlyvel, akinek rokonai – több szerb famíliával együtt – III. Ferdinánd király uralkodása alatt (1637–1657) távoztak el Ráckevéről Komáromba, ahol nemesi birtokot vásároltak maguknak. A 17. században Győrbe és Komáromba elszármazott népesség egy csoportja az 1680-as évek vége felé visszatelepült szülőföldjére, és I. Lipót magyar királlyal 1688. szeptember 20-án megújíttatta III. Ferdinánd 1655. június 24-én kiadott kiváltságlevelét. A migráció nagyságára jellemző, hogy a szerbek a háború elhúzódása miatt 1688–1689-ben ismét elvándoroltak, de nem korábbi lakóhelyükre, hanem Pestre és Dunaföldvárra. A helyben maradottak közül az 1691. évi pestisjárvány 106 főt ragadott el. Nem véletlenül írta Bél Mátyás, hogy *„az oly sok bajtól sújtott és megfogyatkozott ráckeviek a régi virágzó városi létből jelentéktelen külsejű falusi állapotba süllyedtek."*[50]

Csárnojevics Arzén pátriárka két alkalommal kereste fel Ráckevét. Először 1692-ban, amikor egy határvitában intézkedett, majd 1694-ben, amikor az országos vásár idején látogatta meg itteni híveit.[51]

Tököl, Szigetcsép, Szigetújfalu, Szigetszentmárton, Szigetbecse, Lórév és Cserevics „rác" telepeseiről 1696-ban készült az első adatfelvétel. A földbevájt kunyhókban, hanyagul összetákolt kalyibákban meghúzódó telepesek roppant szegényes körülmények között éltek. A Lórévtől északra fekvő,

50 Bél Mátyás, 1977. 144. p. A szerbek migrációjára: *Vitković*, 1887. 108–110. p. Nr. LXV. és 117–125. p. Nr. LXVIII–LXXII.

51 *Szentkláray*, 1883. 370. p.; *Takáts*, 1904. 235. p.; *Margalits*, 1918. 662. p.; *Lakos*, 2002. 25. p.

de az 1730-as években már nem létező Cserevics községben kivétel nélkül egy nyolcad teleknél kisebb birtokkal rendelkező zselléreket találtak az adószedők.[52]

Az 1703-tól 1711-ig tartó Rákóczi-szabadságharcban a ráckevei bírák inkább az alkalmanként betörő felkelőkkel szimpatizáltak, semmint a Habsburgok zsoldjában harcoló, s a környéket rendszeresen felprédáló idegen katonákkal. Ennek tudható be, hogy Konstantin rendházfőnök oltalomlevelet kért a fejedelemtől, amelyet a pravoszláv egyház helyi vezetője 1704. október 25-én meg is kapott: *„Mivel Kovinszky nevő Rácz városban léveő clastrombéli Quardian Constantinusnak, több kalaugyerekkel, egy azon városban lakozó akar melly renden éveő Ráczoknak valakik tudnia illik kegyelmességünket amplectalni kíványak, a Magyar Nemzet ellen eddigh véghez vitt ellenséges minden tselekedeteket megengedtük, s kegyelmességünk szerint Amnestiáltuk és feledékenységben menni is kegyelmesen resolváltuk. Parantsollyuk azért fenn emlitett Lovas és Gyalog Hadi Tiszteinknek, alattok valo Hadainknak s egyéb Hiveinknek mind közönségesen mind személy szerint, ismervén fenn megh irt Constantinus Quardiant, kalaugyereket, és emlitett Rácz városban lakozó több Ráczokat kegyelmességünk, s Protectiónk alá vétetett. Hiveinknek lenni, sem személyekben háborgatni, sem Jószágaiban károssitani, felverni, felveretni, se magok Tiszteink meg ne probálylyák, sem alattok levö Hadainknak elkövetni meg ne engedgyék, külömben kik tselekesznek, Hadi Tiszteink, Hadaink, vagy lakossok közül, kemény büntetéssünket fogják magokon tapasztalni.”*[53]

52 MNL OL E 158. 31. kötet. Pest-Pilis-Solt vármegye (1696). Nr. 3.; *Makkai*, 1958. 124. p.

53 *Ludaics*, 1861. 2–3. p.

Az apát kérését a közbiztonság megromlása és a települést ért gyakori támadások indokolták. Állítólag 1704-ben az egyik kuruc katona betért az Istenanya Elszenderedése-templomba, s miután leverte a főoltár feletti keresztet, puskájával átlőtte a megfeszített Krisztus bal karját. A szóbeszéd szerint, midőn övéihez sietett visszsza, a Dunán való átkeléskor leesett a lováról, és a vízbe fulladt.[54]

A török időkben elkallódott iratok felkutatására Nikola Božić bíró, Nagy Szabó György tanácsnok és Lukácsi Gergely jegyző 1727-ben Komáromba utaztak, ahol a keresett privilégiumlevelek közül 24 darabot meg is találtak, s 180 forintért visszavásárolták az ottani egyházközségtől. Hazaérkezésük után a városatyák nyomban levelet intéztek a vármegye tisztikarához, amelyben kérték az oklevelek megerősítését. A megye vezetése 1727. december 9-én elutasította a kérelmet, mivel a középkori iratok tartalmát elavultnak ítélte. A határozat érzékenyen érintette a mezőváros elöljáróit, de Leopold Kliegl uradalmi prefektus 1729. augusztus 1-jén megnyugtatta őket, hogy a köztük és a sziget földesura, Savoyai Eugén között létrejött megállapodás ezután is érvényben marad. Bár a kedélyek pillanatnyilag lecsillapodtak, a vármegye érvelése mégis figyelmeztetően hatott, s előrevetítette annak a küzdelemnek az árnyékát, amely úrbéri per címén 1779-től 1797-ig zajlott le a ráckevei magisztrátus és a domínium között.[55]

Az ortodox kereskedők és iparosok az 1710–1720-as évektől kezdve egyre nagyobb számban érhetők tetten Ráckevén. A megyei összeírásokból kihámozható személynevek a követke-

54 Uo. 2. p.

55 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 166–167, 210. és 212. p.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 250. p.; *Ludaics*, 1861. 2. p.; *Vitković,* 1887. 296–299. p. Nr. CVII–CVIII.

zők: Szappanyos Dionisius és Dakrisz (1725); Popovics György (1731); Hacsy Mihály (1737); Csanádi Ilia, Demeter Miklós, Disko Dimó, Dobrovojevics Demeter, Doctor János, Farkas Sámuel, Goravorics Sándor, Görög Demeter, Görög Miklós, Görög Pál, Görög Péter, Görög Simon, Hacsy Mihály, Jovan Bižić, Knezovics István, Kozma György, Kozma Imre, Kozma János, Kuzmanovics Román, Mitróvszky Sándor, Orosz Ferenc, Orosz Péter, Palkovity Dávid, Popovics István, Popovics László, Rác Péter, Szabó Gábor, Szabados Gábor, Szappanos Ferenc, Szappanos Péter, Szobota Demeter és Zselky Simon (1766); Doctor János és Ruzsics Theodor taxalisták (1772–1773); Doctor György, Dragovics Mihály, Janosovits Simon, Kozma Demeter, Nagy Pál, Petrovics János, Popovics Demeter, Popovics Márton és Ruzsics (Ruztics) Theodor (1774–1775). A szláv -ics végződés nem feltétlenül jelent szerb eredetet, inkább a görög és a makedovlach lakosság elszerbesedésére utal.[56]

A Mária Terézia-féle Urbárium kibocsátásának évében, 1767-ben nyilvántartásba vették a szentendrei születésű Isaija Stefanović apátot (*archimandrita*) és a ráckevei kolostor szerzeteseit (*kalugyer*ek), úgymint a Bánátból származó Stanovits Józsefet, a Bács megyei Milnikovics Spiridont, a Fejér megyei Popovics Joazabot, a Dionisije Novaković budai püspök (*vladika*) által Szentendrén felszentelt Ilics Ignácot és a szlavóniai Oraviczából érkezett Isaija Novakovićot. A híres főapát, Isaija Stefanović 1771-ben hunyt el, sírköve az Istenanya Elszenderedése-templom Szent Kozma és Damján oldalkápolnájában található.[57]

56 MNL PML IV. 74. I. 35. (1766); MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 126. p.; *Magdics*, 1888. 118. p.; *Füves*, 1961. 208. p.; *Füves*, 1966. 94. p.; *Füves*, 1959. 118–119. p.; *Fenyvesi*, 1986. 133–134. p. 40. jegyzet.

57 MNL PML IV. 74. I. 37. (1767)

A 18. század első harmadában Rácz Miklóst, azaz Nikola Božićot (Karácsony Miklóst) tekintették a leggazdagabb ráckevei kalmárnak. A bécsi árusokkal is jó viszonyt fenntartó s a kecskeméti országos vásárokon többször megfordult kereskedőnek bevétele éves szinten elérte a 100–110 forintot.[58]

Rácz Miklós helyébe 1744-től Görög Simon lépett, megelőzve Görög Demetert, Görög Pétert, Monaszterly Demetert és Lukácsi Jánost. A század utolsó negyede újabb fordulatot hozott a legnagyobb jövedelemmel bírók között: 1771-től ugyanis Ivanovics Simon és Povlevka János került a rangsor élére.[59]

A többszörös tanácstag, adószedő és 1787-ben főbíró Popovics Demeter 1756-ban jött Magyarországra, s itt nősült meg 1771-ben. Igazi távolsági kereskedőnek számított, akit üzleti útja sűrűn elszólított a Balkán-félszigetre. Ráckevén lakott, de Dunavecsén is bérelt egy boltot. Tőkéjének egy részét visszaforgatta vállalkozásaiba, másik részét viszont inkább ingatlanvásárlásba fektette. Szunyog-pusztai bérelt földje Lévai Mihály parcellája mellett feküdt. Ráckevei háza 1775-ben 97 másik házzal egyetemben porig égett.[60]

Az 1748-ban született Popovics Márton 1764-ben hagyta el szülőfaluját, Mileniket. Nem tudni, milyen rokoni szál fűzte Popovics Jánoshoz, aki 1795. április 17-én 665 forintért adta el bátyja, Popovics Pál házát Jovanovics Jánosnak, továbbá Popovics Mihályhoz, akit a 19. század eleji iratok görög tanítóként – 1818-ban igazgatóként – említenek.[61]

58 MNL PML IV. 23-a. I. 1. (1715) és I. 3. (1720); *Acsády*, 1896. 242–243. p.; *Borosy–Kisfaludy*, 1993. 40–41. p. Nr. 1916. Bozsity Miklós 1743. február 9-én végrendelkezett, de hagyatéka ügyében bő egy évtized elteltével is folyt a per (ÁM Dok. gyűjt. 2010. 1. 1–10.).

59 MNL PML IV. 23-a. II. 145. (1731) és II. 165. (1736); *Borosy*, 1994. 180. p. Nr. 4009.

60 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 307–308. p.; *Magdics*, 1888. 128. p.; *Füves*, 1961. 211–212. p.

61 MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 197. p.; MNL PML V. 180/A-a. 3. kötet. 378. p.; *Füves*, 1959. 118. p.; *Füves*, 1961. 218. p.

Jovanovics János boltja a mezőváros szélén helyezkedett el, s két szobájával együtt 1786-ban 30 forintért adta bérbe egy, a forrásokban név szerint meg nem nevezett helybéli lakosnak. Rokona, a szintén ortodox hitű Jovanovics Mihály az 1820-as években fehér patyolatot, kék pamut keszkenőt, csipkét, selymet, szoknyának való anyagot, kartont és pántlikát árult. Életszínvonalára jellemző, hogy Gáspár István és Sztankovics György tanácsnokok 1845. július 20-án 17 170 forintra becsülték fel javait.[62]

Az anyai ágon török ősökkel büszkélkedő Ruzsics (Rusztics) Theodor 1756-ban Anatóliából érkezett Ráckevére, ahol hamarosan polgárjogot szerzett. Ugyanúgy, mint 1766-ban Doctor György és Dragonics Mihály.[63]

A Kozániból származó, magát 1770-ben is török alattvalónak hirdető Doctor János kordovánnal, szattyánnal, sóval és iparcikkekkel, barátja, a Ráckevén árendás boltot nyitó Dragovics Mihály borral, faedényekkel és „aprólékos portékával" kereskedett. Textíliákból az 1820-as években Popovics Demeter és Konstantinovics Pál, gyertyákból Szappanos Ignác üzlete nyújtott bőséges árukínálatot.[64]

Az 1774-ben 65. életévét betöltött görög kereskedő, Kozma Demeter Tassról került Ráckevére. Előtte a macedóniai Kozsgyan községben lakott. Fia, Kozma György a szabómesterséget tanulta ki, felesége, Knyezsevics Mária pedig abból a Knézovits vagy Datsó családból való, amelynek legkiemelkedőbb tagja, Datsó (Knézovits) István 1758-ban, 1768-ban, 1772-ben

62 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 100. p.; MNL PML V. 180/A-a. 4. kötet. Nr. 105.; MNL PML V. 180/A-a. 12. kötet. Nr. 172.

63 *Füves*, 1961. 213–214. p.

64 MNL PML V. 180/A-a. 4. kötet. Nr. 15. (1821. november 22.); MNL PML V. 180/A-a. 5. kötet. (1825. március 11. és 1826. január 16.); MNL PML V. 180/A-b. 2. kötet. (1776. december 20.)

és 1779-ben viselte a főbírói hivatalt. Az apa közéleti szereplése sem törpül el a fiáé mellett: Knézovits Szabó Dánielt 1750-ben választották meg a mezőváros első számú emberének.[65]

2. táblázat: Ráckeve népessége a vallási viszonyok tükrében (1774–1844)[66]

Év	Katolikusok száma (fő)	Protestánsok száma (fő)	Ortodoxok száma (fő)	Zsidók száma (fő)	Egyebek (fő)	Összes (fő)
1774	1207	1227	188	?	?	2622
1778	1332	1163	214	?	?	2709
1785	1367	1255	193	?	155	2970
1813	1989 (?)	977 (?)	251 (?)	?	?	3217
1827	2284	1497	?	?	11	3792
1842	2627	1834	?	11	?	4472
1843	2830	1500	133	5	2	4470
1844	2489	1598	154	7	?	4248

Knézovits János felesége, Polity Mária 1792. szeptember 3-án 500 forintért vette meg a kalocsai üzletember, Markovits György ráckevei házának a felét. Az épület másik fele Markovits vejének, Szappanyos Georgovits Mártonnak a tulajdonába került, szintén 500 forintért. Szappanyos Georgovits egyik leszármazottjának, Georgovits Maximiliánnak a lakóháza az Öreg utcában állt.

65 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 38–39., 42. és 49. p.; *Magdics*, 1888. 120., 123. és 130. p.; *Füves*, 1959. 118. p.; *Füves*, 1961. 220. p.

66 MNL PML IV. 74. III. Ö 402. Lélekösszeírások (1774–1783); SzPSzkL Visitatio Canonica, 1778. (Ráckeve); *Nagy L.*, 1828. 243. p.; *Fényes*, 1843. 354. p.; *Ferenczy*, 1844. 109. p.; *Vanyó*, 1933. 315. p.; *Danyi–Dávid*, 1960. 120–121. p.; *Szaszkóné*, 1988. 36., 202., 215., 221. és 228. p.

Az ingatlanért Javránszky Sámuel 1821. március 6-án 1300 forintot kínált. Markovits György 1802-ben halt meg, sírköve a pravoszláv templom melletti sírkertben tekinthető meg.[67]

A magyarországi görögök szellemi életének irányítója, Zavirász György (1744–1804), mielőtt áttelepült Kalocsára, 1760-tól néhány évig szintén Ráckevén lakott. Két legismertebb hozzátartozója: az 1805-ben elhunyt szabadszállási Zabira Konstantin és az Óváry családba benősülő nagykereskedő, Zabira István. A számos ingatlannal, szántófölddel, réttel és kerttel rendelkező Zabira ezzel a házassággal sógora lett a dúsgazdag pesti kalmárnak, Monaszterly Demeternek, aki – túl azon, hogy minimum két háza volt a mezővárosban – apai ágon is szorosan kötődött Ráckevéhez.[68]

A Monaszterlyek a 17. század derekán települtek át Komáromba, ahol – mint szó esett róla – nemesi címet és birtokot vásároltak maguknak. A család legbefolyásosabb tagja, Jovan Monaszterly 1690 decemberétől nem kisebb feladatot látott el, mint Csárnojevics Arzén ipeki pátriárka magyarországi útjának egyengetését. Az 1770-es években már Pesten élő Monaszeterly Éliás ugyancsak Ráckevéről választott magának feleséget, méghozzá a Jovanovics (Joanovits) családból. Zavirász György ismeretségi köréhez tartozott Alexandrosz Lazaridisz is. Az ő életéről, sajnos, egyelőre nem kerültek elő újabb adatok.[69]

67 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 464. p.; MNL PML V. 180/A-a. 4. kötet. Nr. 109.; *Füves*, 1959. 119. p.

68 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 3. és 32. p.; *Horváth E.*, 1937. 101. p.; *Füves*, 1959. 118–119. p.

69 *Vitković,* 1887. 120–125. p. Nr. LXXI–LXXII.; *Takáts*, 1904. 234. p.; *Margalits*, 1918. 662. p.; *Horváth E.*, 1937. 102. p.; *Füves*, 1959. 119. p.; *Füves*, II. 1972. 369. p.

Az Istenanya Elszenderedése-templom melletti temetőkertben hantolták el Chrisztosz Hadzi Dimu thesszaloniki üzletembert, akiről gyanítható, hogy vérségi szálak fűzték Dimo (Dimon) Diskóhoz, Dimo Miklóshoz, Davidovics Dimóhoz, Szappanyos Dimóhoz és Janotisz Dimóhoz (Thémiosz Gianotiszhoz), a pravoszláv egyházközség 1771. évi gondnokához.[70]

Johannides János mészáros éppen olyan kisiparos lehetett, mint a kozáni származású ácsmester, Platoni Liverius. Rajtuk kívül görögnek vallotta még magát Zsigmond György, Agrisz Mihály, Tamaskovics György, János Manuel Kallinó, Görög Pál, Csanádi Itria, a pesti érdekeltségű Demetriosz Hadzi Asznaki és a Riemer István házát 1797-ben megvásárló Szappanyos Timotheus. Sőt, ha Füves Ödön feltevése helytálló, akkor a Rósa, Sztankovics, Nikolics, Kozma, Argirus, Pente, Demeter, Kapitány és Kalina nevű lakosok esetében sem zárható ki a görög eredet.[71]

Hivatásuk gyakorlása mellett a legmódosabb polgároknak arra is jutott idejük, hogy kivegyék részüket a közügyek intézéséből. A bírói hivatalt viselt személyek közül Bozsity Miklós (Nikola Božić), Jovan Dobrovojevics, Jovanovics János, Jovanovics Mihály, Knézovits Szabó Dániel, Knézovits (Datsó) Gábor, Knézovits (Datsó) István, Knézovits (Datsó) János, Knézovits (Datsó) Mihály, Popovics Demeter, Rácz Szabó István, Rácz (Szabó) Miklós, Szabados Mózes és Szappanyos Péter minden bizonnyal délszláv származású volt.[72]

70 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 124. p.; *Füves*, 1959. 119. p.

71 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 1. p.; MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 71. és 298. p.; *Füves*, 1959. 119. p.

72 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 23–126. p.; *Magdics*, 1888. 105–184. p.

A korántsem teljes értékű felsorolás után átadjuk a szót a korszak szemtanújának, Bél Mátyásnak, aki a *Notitia Hungariae novae historico–geographica* (Bécs, 1735–1747) című ötkötetes történeti-földrajzi munkájában így jellemezte a magyarországi délszlávok anyagi és szellemi műveltségét: *„5. §. A dalmaták és a rácok. A dalmatáknak is van telepük. Amidőn először érkeztek ide a rácokkal és a bolgárokkal, hosszú időn keresztül a görögkeleti vallást követték, azután a római katolikusokkal egyesülve már ezt a vallást vallják, de a rácok szokásai szerint. A nyelvük is nagymértékben azokéhoz hasonló. A dalmaták: t. i. a horvátok, szerbek – akiket rácoknak is neveznek – a szlávok, csehek, lengyelek, oroszok és a tatárok egy része nem a nyelvben, hanem csak tájszólásban különböznek. Ezek a mieink kevés munkával, szétszórtan építik fel házaikat; a szobák csak akkorák, hogy elférjen benne a sütőkemence s a kettős pad. Napközben erre ülnek, éjszaka erre feküsznek. Akik ezt a népet tapasztalásból ismerik, a hanyagságát róják fel. Még ha a legjobb is a földjük, teljesen elhanyagolják. Olyan a szemléletük, mint az adófizetőké; csak annyit kell termelni, amennyi az élet fenntartására elegendő. Mindenesetre csak annyit dolgoznak, amennyi a tehernek érzett élet fenntartására kell. Ezért aztán a földesuraknál nem nagy a becsületük. Azok herének tartják őket, akik csak a kész termés elfogyasztására születtek.*

Velük egyenlő a trák nép is, akiket rácoknak hívnak. Ezek csak csekély mértékben különböznek a dalmatáktól. Az életüket részben a földművelésből, részben kereskedésből és iparból tartják fenn. Alacsony házakat építenek, s ezeknek a frontján alakítják ki a műhelyeket és boltjaikat.

Magyar ruhát viselnek, de faji megkülönböztetésből kissé hosszabbat. T. i. a köntösük hosszabb, a fejfedőjük piros, kecskebőrből, vékony szalaggal körülvéve. A lábukat botos és bocskor, a jobb

módúakét cipellő takarja. Hasonló a nők viselete is. Ők is magyar ruhában járnak, a fejüket főkötővel övezik, az arcukat nyakba érő fehér lepellel takarják be úgy, hogy a szemükön kívül és az arcuk kis részén kívül semmi sem látható. Ezt főleg a jegyeseknél lehet megfigyelni. Ezek ugyanis, amikor a vőlegényük először vezeti őket haza, az egész arcukat eltakarják. Nincs nép, amely ennyire sokat adna a szeméremre. Inkább a halált választanák, mint hogy becstelenségbe essenek. S hogy ettől megóvják magukat, munkával és böjtökkel gyötrik a testüket, a lelküket pedig szigorú vallásossággal.

Jó természetűek, de műveletlenek. Ha meg is tanulnak írni és olvasni, egyéb tudománytól tartózkodnak. Maguk a papjaik is a kötelező szentírás-olvasáson kívül semmit sem tanulnak. Ezt az egyszerűséget nagy erény számba veszik. A beszédük a dalmát és szláv nyelvhez igen közel áll, de nem kis mértékben különbözik is. Mindenesetre mind a kettőből kölcsönöztek valamit, illetve keverik. A külső magatartás kifejezésében sokat vettek át a törököktől, mert testük hasonló meghajtásával tisztelik meg az idősebbeket és ha valamivel egyetértenek, a kezüket a szakállukhoz, s ha nincs szakálluk, a mellükhöz tartván nyilvánítják hozzájárulásukat.

Az ételben nem tobzódnak, hanem könnyen elkészíthető hüvelyesekkel és hússal táplálkoznak. A húst darabokra vágva s megsózva fazékba dobják, adnak hozzá vereshagymát, köménymagot, vízben főzik, s ezt a fajta eledelt a legnagyobb élvezetnek tartják.

A böjt a legáltalánosabb dolog náluk. Az év alig egyharmad részében fogyasztanak húst, a többi időt a gazdagabb eledelektől való megtartóztatásban élik át. Kenyér, hüvelyesek, zöldség, amit többnyire bőséges olajban készítenek, ritkán hal, és ez is napon szárított és ecettel elkészítve, tojás egyéb hitvány étel. Ezeket elégnek tartják a valamiképpen átvészelendő élethez. S bár igen szigorú erkölcsűek, a kereskedésben mégis ravaszsággal és csellel élnek. Vannak,

akik egyenesen a zsidókkal teszik őket egy sorba. Azt mondhatom, hogy ez nem egészen így van. Mert jóllehet ismerik a saját előnyüket, és nagy gondossággal képviselik az ügyüket, mégis a zsidók gátlástalanságát a nyereségcsinálásban ők maguk is elítélik. Talán szakmai féltékenységből."[73]

A szigorú erkölcsökhöz hozzátartozott a keresztény hit következetes gyakorlása és az egyház anyagi támogatása is. Így hát a módosabb polgárok szinte lelkiismereti kötelességüknek tekintették, hogy ún. kegyes adományokkal (*milosztinja*) lássák el egyházuk elöljáróit és papjait.

A budai szerb püspökség területén fekvő ráckevei ortodox egyházközség a 18. században az ipeki (peći) patriarchátusnak alárendelt karlócai szerb metropolita joghatósága alá tartozott. Hívei az országos törvények értelmében felmentést kaptak a római katolikus egyház püspökeinek fizetendő tized alól, szabadon megválaszthatták egyházi vezetőiket, és mind ünnepeiken, mind a hétköznapok során használhatták a Julianus-naptárt.[74]

Mária Terézia királynő 1776. szeptember 7-én a ráckevei kolostor négy szerzetesét a Tolna megyei Grábócra költöztette. A hivatalos indoklás szerint azért, mert azoknak semmilyen létfenntartási alapjuk nem volt a mezővárosban.[75] Ezzel az uralkodói döntéssel a monostoregyház intézménye végleg megszűnt a településen, s a helyi pravoszláv hívek lelki vezetőjévé a plébános (*pópa*) lépett elő, aki évente 50 forintnyi juttatásban részesült a kalugyerek 6000 forintra becsült vagyonának a kamatából. A királynő rendelkezése mélységesen felháborította helybéli szerb, görög és makedovlach lakosokat, akik az egyházközség

73 Bél Mátyás, 1977. 37–38. p.

74 *Katus*, 2000. 325. p.

75 SzPSzkL Ltsz.: 1511. Nr. 84.

rangesése mellett leginkább az évszázados hagyományok semmibevételét, a társadalom szegényebb rétegeire nehezedő terhek növekedését és az egyházközség bevételeinek várható csökkenését sérelmezték.[76]

Tegyük hozzá: nem is alaptalanul. Az ortodox felekezet képviselői ugyanis már 1776. szeptember 7-e előtt felhívták az uradalom törvényszékének figyelmét az átalakítás súlyos következményeire. Nem győzték eléggé hangsúlyozni, hogy képtelenek elegendő nagyságú szántóföldet és rétet biztosítani a leendő pópának, akinek a kilétéről jóformán semmit sem tudtak. Másrészt aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy az intézkedés hatására a gyógyító Istenanya-ikont Budáról, Pestről, Szentendréről, Győrből, Székesfehérvárról, Esztergomból, Egerből, Gyöngyösről és Kecskemétről felkereső zarándokok száma is jelentősen megcsappan majd az elkövetkezendő években. A legutóbbi alkalommal egy jómódú kereskedő 70 forintot akart hagyni a templomra, de amikor megtudta, hogy a szerzeteseket házas pap váltja fel, meggondolta magát, és kijelentette: nem kíván hozzájárulni ahhoz, hogy a pópa a felajánlott összeget a felesége szépítésére fordítsa. Mindezek után a levél írói nyomatékosan kérték az úriszéket, hogy *„ezen Klastromunk, melly már négy Saeculumokontul minden köz panasz és teher nélkül fönt áll, mellyet a legközelebb múlt zavaros Saeculumban a Reformátusok elfoglalása által szoros munkával viszsza szerzettünk, továbbis hellybe hagyatassék."*[77]

Mivel a beadvány megfogalmazói nem tudták jobb belátásra bírni urukat, 1791-ben a budai szerb püspökhöz fordultak kérelmükkel. A panaszosok érvelése ezúttal sem talált meghallgatásra,

76 Uo. Nr. 32.

77 *Ludaics*, 1861. 2. p.; *Margalits*, 1918. 68–69. p.

így az érintetteknek nem maradt más választásuk, mint teljesíteni az uraság feltételeit. A kínálkozó lehetőséget kihasználva Lóri János uradalmi prefektus 1794. január 25-én arra utasította az ortodox egyházközség nevében eljáró Jovanovics Jánost, Bozsics Miklóst, Knezovics Pétert, Popovics Demetert, Jovanovics Mihályt, Kozmanovics Románt, Nikolics Lázárt, Zabira Istvánt, Georgeovics Lászlót, Eftimiovics Mártont és Todorovics Jánost, hogy a domínium által 1400 forintért megvásárolt paplakot, harangozóházat és szerzetesi lakot ugyanennyi összegért azonnal váltsák vissza a királyi családtól. A felsorolt személyek 1794. január 31-én tettek eleget a felszólításnak.[78]

78 SzPSzkL Ltsz.: 1511. Nr. 3., Nr. 21., Nr. 33., Nr. 82. és Nr. 83.

A RÁCKEVEI ISTENANYA ELSZENDEREDÉSE-TEMPLOM TÖRTÉNETE

Az al-dunai Keve városát és a környező falvakat (Bálványos, Szkorenovc) elhagyó telepesek 1440-ben I. Ulászló király (1440–1444) engedélyével a Csepel-sziget délkeleti részén szálltak meg. A főként kereskedelemmel, kézműiparral foglalkozó „rácok" kezdetben ideiglenes szállásnak tekintették új lakóhelyüket, az egykori Szentábrahámtelkét. Álláspontjuk azonban az 1460–1470-es években megváltozott. Az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése miatt ugyanis visszaköltözési szándékuk elvesztette értelmét, így a menekültek – papjaikkal, szerzeteseikkel együtt – a végleges itt-tartózkodás mellett döntöttek. Az elöljárók vélhetően ekkor határozták el, hogy az időközben mezővárosi rangra emelkedett Kiskevén (a mai Ráckevén) saját költségükön felépíttetik a település plébániatemplomát.[1]

1 *Miskei*, 2009. 11–21. p. Szentábrahámtelkéről és a településnek nevet adó monostorról legújabban: *Miskei*, 2015/b. 45–63. p.

1. A templom építése

A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom Magyarország egyetlen bizánci liturgiájú, késő gótikus stílusú, hálóboltozattal fedett egyházi épülete. Legkorábbi hiteles ábrázolása Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) 1726. évi térképén figyelhető meg.[2]

A kolostortemplomnak először a sokszögben záródó főhajója készült el. A munkálatok minden bizonnyal 1487-ben fejeződtek be.[3] Skarica Máté adata azért tűnik hihetőnek, mert a hálóboltozat szerkezete és a bordák profilozása nagy hasonlóságot mutat a Mátyás király (1458–1490) idejében tevékenykedő budai kőfaragó műhely egyéb munkáival, mint például a visegrádi királyi palota kerengőjének (1484), a Margit-szigeti domonkos apácakolostor étkezőjének és a pannonhalmi bencés apátság kerengőjének boltozatával (1486).

A második periódusban épült a közeli harangtorony alsó szintje és a templom déli oldalához csatlakozó két oldalkápolna, amelyek közül a keletinek Keresztelő Szent János, a nyugatinak Szent Kozma és Szent Damján a védőszentje. A pareklészionok boltozata és csúcsíves ablakkeretei gótikus stílusúak, míg a különálló torony alsó szintje és a Keresztelő Szent János-kápolna ajtóbejárata, amelynek faragása az 1510-es évekre tehető, kora reneszánsz stílusjegyeket visel magán. II. Ulászló király

2 *Entz*, 1958. 20. p.

3 Skarica Máté 1581-ben írt művének kritikai kiadása: RMKT, 1999. 246. p. További adatok: OSzKK Fol. Hung. 2904. 3. folio 1. és 4. folio 1–2.; *Magdics*, 1888. 90. p.

(1490–1516) uralkodása alatt itáliai mesterek jelentek meg Ráckevén, akik jelentős mértékben hozzájárultak a település késő középkori arculatának kialakításához.[4]

Skarica Máté protestáns prédikátor *Kevi városáról való szép-história* (1581) című munkájában azt is megörökítette, hogy a 16. század végén három, istentiszteletre alkalmas kultuszhely állt Ráckevén:

„Illen módon öszve alkuvának,
Hogy Ábrahám kisded egyházának
Rácok nagyobb boltot csinálának,
És egyemben ott imádkozának.

Nem sok idő ezután múlt vala,
Egyességben hogy lakoztak vala,
Más tanácsuk az rácoknak juta,
Hogy övéjek lenne az kápolna.

Meg azután mást is építének,
Kit ők Szent Keresztnek nevezének,
Hatvannégy esztendeje már ennek,
Hogy abban is véget érhetének.

Borbás nemzet jött vala utóbban,
Az kérkedék egy lakodalomban,
Hogy mit nyerne egy esztendő tájban,
Költeneje templomfundálásban.

4 *Henszlmann*, 1865. 291–293. p.; *Rómer*, 1870. 245–250. p.; *Károly*, 1897. 643. p.; *Bóna*, 1937. 23. p.; *Csányi–Lux*, 1939. 202. és 234. p.; *Somogyi*, 1960. 65. és 70. p.; *Genthon*, 1961. 239. p.; *Gerőné*, 1964. 3–4. p.; *Balogh J.*, 1970. 209. p.; *Somogyi*, 1971. 11–12. p.; *Entz*, 1974. 213. p.; *Bérci*, 1991. 2. p.; *Vujicsics*, 1997. 13. p. Nincs bizonyíték arra, hogy az Istenanya Elszenderedése-templom helyén egy 12. századi kápolna állt volna, miként azt Urosevics Daniló és Fenyvesi (Mészáros) László állította (*Urosevics*, 1969. 29. p.; *Mészáros*, 1974. 72. és 75. p.). Vélhetően az sem felel meg a valóságnak, hogy a mai szerb templom egy középkori eredetű ciszterci templom helyére épült (*Entz*, 1958. 18. p.; *Petković*, 1959. 46. p.). A szerb templomépítészetről általánosságban jó áttekintést nyújt Foerk Ernő tanulmánya (*Foerk*, 1927. 91–109. p.).

Tőnek azért illy kötést egymással,
Hogy csak magyar bírjon Ábrahámmal,
És az rácok az Boldogasszonnyal,
Ki–ki élvén ő zsolozsmájával.

Olly nagy gazdag vala árossága,
Hogy csak egyik járásának haszna
Elég lőn a Szent Kereszt rakásra,
Más úta lőn toronycsinálásra."[5]

…

Az Nagyboldogasszony kápolnáját
Rácok megépíték mint sajátját,
Tud kilencvennégy esztendő számát,
Hogy mind véghezvivék ő munkáját.

A református lelkészhez hasonlóan fogalmazott 1737-ben Bél Mátyás, a rendkívül széles látókörű és nagy műveltségű evangélikus tudós is: „*Templom állítólag három volt. Ábrahámnak egy, amely a magyaroké maradt, Sarlós Boldogasszonyé a másik, amelyet 1510-ben kezdtek építeni a magyarok és a rácok fejezték be, s a harmadik Szent Kereszt temploma, ezt 1536-ban Barrabas, egyik itteni lakos alapította abból a nyereségből, amelyet egy kereskedőútja alkalmából szerzett.*"[6]

A szakirodalomban számos magyarázat olvasható a templom építésének kezdeteire vonatkozóan. A kutatók rendszerint valamilyen országos eseménnyel hozzák összefüggésbe a jelenséget. Egyesek Mátyás király Aragóniai Beatrixszal kötött házasságára (1476. december 22.) gondolnak, mások az uralkodó művészetpártoló politikájában vélik felfedezni a magyarázatot. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy az 1440-ben megérkezett „rác", görög és vlach telepesek azért vártak harminc-negyven esztendőt, mert az oszmán hatalom balkáni terjeszkedése miatt az 1470-es

5 RMKT, 1999. 245–246. p.; OSzKK Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1. p.; *Magdics*, 1888. 90–91. p.

6 Bél Mátyás, 1977. 142. p.

évek elejétől értelmetlenné vált az al-dunai Kevére való visszatérés. A városatyák ebben a helyzetben döntöttek a végleges megtelepedés és az önálló kolostortemplom felépítése mellett.[7]

Az Istenanya Elszenderedése-templom belsejét először – a kolostor apátjának (*igumen*) tudtával és beleegyezésével – a 16. század elején festették ki, de sem a művész személye, sem a munkálatok kivitelezőjének a neve nem ismeretes. Ludaics Miksa szerint a magisztrátus tagjai 1737-ig ebben az egyházi intézményben őriztették a település középkori iratait.[8]

Reinhold Lubenau német gyógyszerész, amikor Bécsből Konstantinápolyba hajózott, 1587. február 24-én megpihent a Csepel-sziget „fővárosában", s naplójába a következőket írta: *„Amint megérkeztünk, a janicsárok közvetítésével bementünk két templomba, amelyeket az orosz és görög templomokhoz hasonlóan szentek, különösen Szent Miklós képeivel festettek tele. Három görög könyvet is találtunk bennük, amelyek többsége görög vallást terjesztett."*[9]

Egy másik német utazó, Stephan Gerlach 1573-ban ugyancsak fontos észrevételeket tett a ráckevei ortodox templommal kapcsolatban. Feljegyezte róla, hogy benne *„sok a gyertya és sok a kép,*

7 *Somogyi*, 1960. 65. és 73. p.; *Losonci*, 1968. 12–13. p.; *Mészáros*, 1974. 68–69. p.; *Balogh J.*, 1985. 186. p.

8 *Ludaics*, 1861. 2. p.; *Kereskényi*, 1874. 35–36. p.; *Margalits*, 1918. 68–69. p.; *Petković*, 1959. 46–48. p.; *Genthon*, 1961. 239. p.; *Somogyi*, 1971. 13. p.; *Fenyvesi*, 1986. 150. p.; *Davidov*, 1990. 51. p.;

9 *Sahm*, 1912. 87. p.

köztük az apostolok, és Mária a kis Jézussal a karján. Az oltáron kis feszületek fekszenek. Ezen ráczok görög hitvallásúak ugyan, de az isteni tiszteletet pápista módra végzik."[10]

A protestáns szerző itt nyilván a szertartásra figyelt fel, ami az ő szemében nagyon hasonlított a római katolikus liturgiához. Mindez persze csupán feltételezés, amit – kellő források hiányában – egyelőre roppant nehéz bebizonyítani. Mint ahogy komoly nehézségbe ütközik annak a kérdésnek az eldöntése is, hogy az 1450–1500 között készült, gazdagon hímzett miseruha[11] vagy az 1480–1490-es évekből származó, 75 cm magas, gótikus stílusú, fából faragott Madonna-szobor melyik felekezet tulajdonát képezte.[12]

2. A templom felújítása

A városházától délnyugatra fekvő ortodox templomot és közvetlen környezetét Mária Terézia uralkodása alatt, a 18. század második felében újították fel. Ekkor emelték a templomkertet övező téglakerítést az 1768-ban felállított, kőkeretes, záróköves, kosáríves bejárati kapuval egyetemben. A barokk stílusú harangtornyot 1758-ban, a nagykőrösi Fontos Péter által készített toronyórát 1776-ban, a torony tetején lévő latin keresztet pedig

10 *Szalay*, 1859. 220. és 225. p.

11 SzPSzkL Kuthy István plébániatörténeti kéziratai. 2. doboz (Ráckeve); Archaeologiai Értesítő, 1873. VII. kötet. 15. sz. 281. p. (szerző nélkül)

12 *Radocsay*, 1967. 207. p.

1795-ben húzták fel Jovanovics János egyházgondnok (*epitroposz*) kezdeményezésére.[13] Ez utóbbi alkalomból ünnepi vers is született a 18. század végén:

„Fel tettük a Krisztus Jézusnak Tzimerét
A kereszténységnek szentséges fegyverét,
dicsőség adassék az úrnak érette
hogy mesterségünket ere segitette.

Felséges második Ferencz királunknak
és fő hertzeg József nádor Ispányunknak,
hosszu életeért fris egésségeért
édes Magyar Hazánk Szent békeségeért.

Nemes Pest Vármegye tágas szigetében,
Herczeg Albert Károly szép Örökségében,
Rátzköve Városnak Földes Uradalmát,
áldja meg Tisztjeit s minden birodalmát.

Méltóságos Püspök Popovits Diénes,
ki által a Görög Eklésia fényes,
Tündöklik itten is az ő Megyéjében,
az Isten házának Ékesétésében.

Tisztelendő Úrnak, Mihálovits Pálnak,
kinek kezei az Úrnak szolgálnak,
és a' két szemei a Munkára néznek,
mindeneket szépen kösztünk el Intéznek.

Jovánovits János Szent égy ház Gazdája,
e ditső Munkának áldott Inditója:
Éljen Szerentsésen ennek a Végére,
a Felséges Isten nagy ditsőségére.

Görög Eklésia hivei szivessen,
kik adakoztatok ide különössen,
Éljetek Mindnyájan az Isten nevének,
Magasztalására ő szent felségének.

Városunkban egész Katholika népért,
Lelki Pásztoráért minden hiveiért,
éltesse az Isten velünk békeségben,
holtunk után Pedig Örök Üdvezségben.

Még a Reformata Anyaszent egy háznak
Papjának és a' kik azokra vigyáznak,
Ide gyülekezett kedves nézőjének,
az egéségére Minden hiveinek.

Városunk birája Jovánovits Mihály,
az egész Tanátsa mostanában itt áll,
kiknek az Ur Isten adjon egészséget,
hogy kormányozhassák a nagy közönséget.

Bukor Mátyás egész munkának mestere,
E szép alkotmánynak okos egy embere,
Szárnya alatt lévő Mester Legénynyei,
Éljenek mindnyájan mind szeme fényei.

Szomszéd helységeket az Isten éltesse,
Hogy minden szemlélő meg emlegethesse,
Mit tettünk a Torony magas tetejére,
Segitsen az Isten minket a Végére."[14]

13 *Ludaics*, 1861. 2. p.; *Henszlmann*, 1865. 292. p.; *Csányi–Lux*, 1939. 200. és 204. p.; *Entz*, 1958. 19–20. p.; *Gerőné*, 1964. 3–4. p.; *Bérci*, 1991. 2–3. p.
14 *Magdics*, 1888. 271–272. p.

A szemelvényből kitűnik, hogy a munkálatokat Bukor Mátyás (1749/1750–1818) helybéli ácsmester végezte, akit 1791 és 1818 között többször megválasztottak Ráckeve adószedőjének és esküdt elöljárójának, majd Sztankovics Mihály lemondása után 1818-ban főbírónak. A szakmájában közmegbecsülésnek örvendő iparos nevéhez olyan maradandó alkotások fűződnek, mint a városháza tetejének a kijavítása, a komp rendbehozatala, a mészárszék helyreállítása, a jegyzői ház felépítése, az ortodox templom toronykeresztjének felhúzása és a mezőváros ladikjának az elkészítése.[15]

A mélyen vallásos városatya 1805 és 1817 között négy darab, körülbelül 8 láb (2,5 méter) magas képet adományozott a római katolikus templomnak. Az olajfestmények Krisztus születését, a Megváltó kereszthalálát, Szűz Mária születését és a Jézus bemutatása a templomban című jelenetet ábrázolták.[16] Az orosz–török háborút is megjárt családapa még életében gondoskodott arról, hogy gyermekeit illő módon kiházasítsa. Elképzelései megvalósultak, hiszen mindkét lánya rangos férjet választott magának: Bukor Anna Leleszi Kovács Gáspár, Bukor Erzsébet Dominkovits Bertalan Pest megyei szolgabíró felesége lett.[17]

Az Istenanya Elszenderedése-templom falait 1765 és 1771 között festették át harmadszor. A mesterek zömében a híres makedóniai városból, Moszkopoliszból, valamint Sziatisztából és Kozániból érkeztek. Vezetőjüket Theodor Szimeonov Grun-

15 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 51. és 257–258. p.; MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 27., 42.és 253–254. p.; MNL PML V. 180/A-a. 3. kötet. 257. p.

16 SzPSzkL Visitatio Canonica, 1817. (Ráckeve); *Miskei*, 1999/b. 51. p.

17 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 179. p.; MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 532. p.

tovićnak hívták.[18] A magyarországi posztbizánci művészet elismert szakértője, Nagy Márta szerint ő végezhette a templomhajóban az alapozó munkát, mivel neve a „grunt" = 'alap' szóval hozható összefüggésbe.[19] Egészen más álláspontot képvisel Max Demeter Peyfuss. A neves kutató a Szimeonov (Szimeon fia) személynevet a makedovlach Szina családnévvel kapcsolja össze, a Gruntović szó etimológiáját pedig az albán nyelvből – „krunde" = 'korpa' vagy „grunjtë" = 'búza' – eredezteti, s úgy véli, hogy a festő teljes neve Theodor (Simeonov) Sina Krudinak hangzott. A vita nyugvópontra juttatása további kutatásokat igényel, és mindenképpen több tudományág eredményeinek hasznosítását követeli meg.[20]

3. A templom védőszentje

A keresztény kultúrkörben bevett szokás, hogy az egyházi intézményeket valamelyik szent égi oltalmába ajánlják. Nem kivétel ez alól a ráckevei szerb templom sem, amelynek búcsúja napjainkban augusztus 28-án kerül megrendezésre. Ezen a napon a pravoszláv hívek a 6. század vége óta a Szentséges Istenanya földi elszenderedését és lelkének mennybevitelét (*koimészisz*; *dormitio Mariae*) ünneplik.[21]

18 Theodor Szimeonov két szerződést is kötött a ráckevei ortodox egyházközség vezetőjével, Isaija Stefanović főapáttal: az egyiket 1765. április 29-én, a másikat 1770. május 24-én. Az iratok megtalálhatók: SZOEL Grábóc (1735–1799). MT 21/1765. és MT 22/1770.; *Petković*, 1959. 47–48. p.; *Medaković*, 1971. 218–219. p.; *Somogyi*, 1971. 19–24. p.; *Davidov*, 1973. 39. p.; *Davidov*, 1988. 95. p.; *Peyfuss*, 1989. 20. p.; *Davidov*, 1990. 61–63. és 183–188. p.; *Bérci*, 1991. 3. p.; *Nagy*, 1994/a. 20. p.; *Nagy*, 1998. 19. p.

19 *Nagy M.*, 1998. 21–25. p. Nagy Márta 1994-ben még két külön személynek tekintette Theodor Szimót és Theodor Gruntovićot (*Nagy M.*, 1994/a. 38. p.).

20 *Peyfuss*, 1991. 252–254. p. A kereskedő Szina Simon Moszkopoliszból érkezett Bécsbe (*Füves*, 1964. 307. p.).

21 *Angold*, 2001. 61. p.; *Haustein-Bartsch*, 2009. 26. p.

A középkori forrásokat tanulmányozva feltűnő, hogy az anyavárosban, vagyis az al-dunai Kevén valószínűleg nem augusztus 28-ára esett a templom búcsúja. Legalábbis ezt engedi sejtetni Zsigmond király (1387–1437) 1405. április 25-én kiadott oklevele, amely szerint a délvidéki település országos vásárai minden év július 2-án kezdődtek a Szűz Mária-templom körül.[22]

A keleti hagyomány úgy tartja, hogy az 5. század derekán két előkelő testvér, Galvin és Kandid Galileában megtalálta a Szentséges Istenszülő köpenyét/palástját, s azt titokban Konstantinápolyba vitte. A birodalom fővárosába érkezve a fivérek a szent ruhadarabot átadták I. León bizánci császárnak (457–474), aki a Blakhernai-templomhoz egy relikviakápolnát építtetett, s ott I. (Szent) Gennádiosz pátriárkával elhelyeztette a felbecsülhetetlen értékű ereklyét. Erről az eseményről – I. (Szent) Phótiosz konstantinápolyi pátriárka 860. évi rendelete értelmében – évszázadokon keresztül július 2-án emlékezett meg az ortodox egyház.[23]

22 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 47–48. p.; ÁM Dok. gyűjt. 69.1.; *Magdics*, 1888. 1–2. p. Nr. 1.; Az oklevél magyar fordítása: *Miskei*, 2015/a. 14. p. Skarica Máté azt írta, hogy az országos vásárok Sarlós Boldogasszony napján kezdődtek, ám a protestáns szerző úgy gondolta, hogy a sokadalmat a Csepel-szigeti (Kis-)Kevin – és nem az al-dunai Kevén – tartották (*Magdics*, 1888. 88. p.; RMKT, 1999. 244. p.).

23 *Angold*, 2001. 52. és 61. p.; Pravoszlavnij Kalendar' 1996. Kosztroma, 1996. július 2./15. és augusztus 15./28.; https://hodigitria.wordpress.com/2009/08/31/az-istenszulo-palastjanak-elhelyezese-julius-2-%E2%80%93-es-augusztus-31/ (letöltés ideje: 2015. július 15.); http://www.parochia.hu/Szentek_elete/jul2.htm (letöltés ideje: 2015. július 15.). Július 2-a a római katolikusoknál Sarlós Boldogasszony ünnepe, amely Máriának nagynénjétől, Erzsébettől való elköszönésének a napja (*Diós*, 2003/a. 655. p.). Július 2-a jelentőségét a régmúltban az adta, hogy a magyarság a kalendáriumi előírások ellenére nem Péter-Pálkor, hanem ezen Mária-ünnep másnapján, vagyis július 3-án fogott hozzá az aratáshoz (*Jankovics*, 1988. 173. p.; *Diós*, 2006. 895. p.). Az Istenanyát egyébként I. Iustinianus (Justinianos) kelet-római császár (527–565) tette meg a Bizánci Császárság védőszentjévé (*Lévay*, 1935. 154. p.).

Érdekes módon az al-dunai Kevéről elköltözött szerbek Csepel-szigeti lakóhelyükön nem az Istenanya palástjának elhelyezése, (július 2.), hanem a Szent Szűz elszenderedése ünnepét (augusztus 15., a Gergely-naptár bevezetése után: augusztus 28.) állították vallásos életük középpontjába. Írott forrásokkal ugyan nem támasztható alá, de erős a gyanú, hogy a változást az új település plébániatemplomának felszentelése idézte elő. A két ünnep és a hozzájuk kapcsolódó kultikus hagyomány azonban nem merült feledésbe, sőt a római rítusú népcsoportokkal való együttélés tovább színesítette a „kevei rácok" magukkal hozott szellemi örökségét.

***

A keresztény teológiában és vallási kultuszban Szűz Mária személyét nagy tisztelet övezi. Jézus anyjának szentséges (*panagia*) jelzője onnan ered, hogy ő tekinthető a legmagasabb rendű példájának az Isten és a szabad akaratú ember együttműködésének (*synergia*).

A Mária-kultusz biblikus alapját Lukács evangéliumának elbeszélése képezi. Józseffel való jegyessége idején az Úr Gábriel arkangyal révén tudatta Máriával, hogy a Szentlélek által fiút fogan, akit Jézusnak fog nevezni (Lk 1,26–38). A Szent Szűz Jézus Krisztusnak, az emberiség Megváltójának adott életet. Az ókeresztény egyházatyák a 431. évi epheszoszi zsinaton megfogalmazták Mária istenanyaságát (*Mater Dei*) és istenszülői (*Theotokosz*; *Dei Genetrix*) mivoltáról szóló tanítást, az 553. évi II. konstantinápolyi zsinaton pedig kimondták az Üdvözítő anyjának örökszüzességét (*Aeiparthenosz*). Mária a szülés előtt, a szülés közben és a szülés után is megőrizte tisztaságát. Világra jövetelével Krisztus nem elvette, hanem megszentelte anyja szűzi érintetlenségét.[24]

24 *Berki*, 1975. 243–246. p.; *Bartók*, 2005. 15–19. p.

A bizánci művészetben a 9. század dereka óta Máriát többféleképpen ábrázolták. A leggyakoribb képtípusok a következők:[25]

Hodégétria/Hodigitria („Útmutató"): a félalakos, egyenes testtartású Istenanya enyhén balra fordul, jobbjával a bal karján lévő Gyermekre mutat. Az egész alakos, szintén enyhén jobbra forduló kis Jézus jobb kezét áldásra emeli, baljában zárt irattekercset fog, amely az isteni Igét (*Logosz*) tartalmazza. Az 5. század óta ismert kompozíció a konstantinápolyi Hodégon-kolostorról kapta nevét, ahol a hagyomány szerint a Lukács evangélista által festett, eredeti Mária-képet őrizték. Az egyházi intézmény Bizánc 1453. évi ostromakor pusztult el.

Nikopoia („A győzelem szülője"): álló, egyenes testtartású, szembe néző Istenanya a középtengelyben szintén szembe néző, ülő, jobbjával áldást osztó, baljában könyvtekercset tartó Emmánuellel (kicsinyített felnőtt Krisztussal). Mária itt nem hordozza a Fiát, hanem csupán a lábát és a vállát érinti. A korai ikonokon – sinai Szent Katalin-kolostor (6. század), római Santa Maria in Trastevere (8. század eleje) – gyakran előforduló képtípus azért figyelemre méltó, mert nem az anya–gyermek kapcsolatot fejezi ki, hanem az Ige megtestesülésére utal. Az Ige maga Krisztus, anyja a világ győzelmes királynője. Amennyiben a Szent Szűz trónuson ül, akkor ő a trónoló Istenanya.

Platütera („Tágasabb"): álló, egyenes testtartású, nem egész alakos, szembe néző, széttárt karú Istenanya, előtte a Gyermek mellképe, rendszerint pajzsba foglalva. Az Izajás pró-

25 *Hallensleben*, 1971. 161–178. p.; *Skrobucha*, 1971. 178–181. p.; *Wellen*, 1971. 156–161. p.; *Sachs–Badstübner–Neumann*, 1973. 241–243. és 246–247. p.; *Onasch*, 1981. 141–145. p.; *Emminghaus*, 1986. 58–62. p.; *Seibert*, 1986. 215. p.; *Diós*, 2003/b. 636–637. p.; *Lechner*, 2005. 30–95. p. Az Istenanya sokszor szerepel úgy a posztbizánci festményeken, mint a földi egyház megszemélyesítője (*Nagy M.*, 1994/a. 17. p.; *Nagy*, 2000. 42. p.).

féta jövendölését (Iz 7,14) megjelenítő kompozíció egy bizánci Mária-himnusz szövegére vezethető vissza („Méhed tágasabb, mint az ég"), s azt érzékelteti, hogy a Szent Szűz még az égnél is hatalmasabbat, a Mennyei Atya Fiát fogadta méhébe. Ebben az összefüggésben válik érthetővé a pajzs világmindenséget jelképező szerepe.

Eleusza („Irgalmas", „Könyörgő"): a meghatódott Istenanya. A Gyermek anyjához bújik, s arcát szeretettel az arcához érinti. Jobb kezében könyvtekercs, baljával átöleli az Istenszülő nyakát.[26]

Pelagonitissza: Szűzanya a játszadozó Gyermekkel. A félalakos Mária karján tartja a Gyermeket, aki háttal van a kép nézőjének, de visszatekint rá, és arcát az Istenszülő állához érinti. A kis Jézus egyik kezével átöleli anyját, másik keze Mária arcához nyúl.

Zóodokhosz Pégé („Életadó forrás"): eredetileg félalakos, imádkozó Istenanya, előtte a kép középtengelyében a szintén félalakos, áldást osztó Emmánuel helyezkedik el. Mária az élő víz forrása, méhe az Ige megtestesülésének szent helye.

Galaktotrophusza („Tejjel tápláló"): a Gyermeket tejével tápláló Istenanya.

Blakherniotissza: álló, egész alakos, szembe néző, kezét könyörgésre széttáró Istenanya, aki az emberiségért imádkozik.

Paraklészisz: a félig elfordult Mária – olykor a Gyermek nélkül – egyik kezét a keblére teszi, másik kezében hosszan kibomlott könyvtekercsen Krisztussal folytatott párbeszéde olvasható.

26 Ha az Istenanya megcsókolja gyermekét, akkor a képtípus neve: *Glükophilusza* ("édes csók").

4. A templom külseje

A helyiek emberemlékezet óta szerb portának hívják azt a téglakerítéssel körülvett épületegyüttest, amely magában foglalja az ortodox templomot, a harangtornyot, a plébániát, a szerzetesi lakot, a harangozóházat, a 18. századi kútkávát, a Nagybudmérről ide szállított, barokk kőkeresztet és az 1768-ból származó, kettős kereszttel díszített, kőkeretes, kovácsoltvas kapubejáratot.[27]

Az Istenanya Elszenderedése-templom – jellegét tekintve – egyhajós, sokszögzáródású, késő gótikus stílusú, vegyes falazású, két oldalkápolnával bővített kolostortemplom, amelyhez egy különálló harangtorony is tartozik. Tájolása megfelel a kánoni előírásoknak, hiszen a liturgia során a hívek mindig keletre, Jeruzsálem felé tekintenek.[28]

Az épület nyugati homlokzata rendkívül egyszerű felépítésű. Oromzata egy kicsit meredek, ami a kétoldalt átlósan húzódó, tagolatlan, és a főpárkányig felnyúló ferde támpilléreknek köszönhető. A nyugati oldal egyetlen nyílása az a 18. századi kőkeretes bejárat, amelynek klasszicista stílusú ajtaja 1858 óta fogadja az Isten Házába térőket.

A templom déli részét teljesen elfedi az oldalkápolnák oromzatos fala. Mindkét kápolna megvilágítása dél felől két-két, sokrétűen tagolt, csúcsíves ablakon keresztül történik. Az ablakok díszítése a késő gótikára jellemző. A kőrácsok felett halhólyag és háromszög-pár, valamint két háromszög közötti kör helyezkedik el.

27 *Kovács J. L.*, 1987. 76. p.

28 A templom külsejének leírása: *Henszlmann*, 1865. 293–295. p.; *Csányi–Lux*, 1939. 202–204. és 232–234. p.; *Entz*, 1958. 20–23. p.; *Losonci*, 1968. 13–21. p.

A kápolnákat négy darab, háromnegyed magasságig érő, osztatlan támpillér erősíti, melyek közül a nyugati sarkot támasztók ferdék, a többiek merőlegesek. A keleti kápolna nyugati támpillérje a bizonyíték arra, hogy a Keresztelő Szent János-kápolnát előbb emelték, mint az Orvosszentek kápolnáját. A lábazati párkány, amely ferdesíkú, a támpillérek alján is átfut.

Szabad szemmel is jól kivehető, hogy a háromszögű oromzatok nem egyforma méretűek: a keleti valamivel magasabb, mint a nyugati. Ugyanakkor közös vonás bennük, hogy a csúcsukat gótikus keresztvirág koronázza; a nyugati szemből, a keleti oldalról látható. Az esővizet a tetővápa kő vízköpője vezeti le a nyeregtetőről.

A Keresztelő Szent János-kápolnához csatlakozó, félnyolcszöggel záródó kis szentélybe egy reneszánsz ajtón lehet belépni. A bejárat kőkeretén 17–18. századi szövegek olvashatók. A kis szentélyen nincs egyetlen támpillér sem, csak három ablak, amelyek közül a két szélső rézsűs, csúcsíves, míg a középső rézsűs, kör alakú. A délkeleti ablak alatti vörösmárvány sírlapon görög nyelvű felirat (1780) olvasható.

Ritka, de jellegzetes késő gótikus megoldás, hogy a templom szentélyfala nem válik el a hajóétól, hanem annak egyenes folytatása. Hasonló jelenség figyelhető meg a nyírbátori református templomon is.[29]

A keleti oldal támpillérei szintén osztatlanok és faragott szegélykövesek. A szentélyzáródás négy, csúcsíves ablakára a 18. században vas rácsozatot helyeztek, de ezek ma már nincsenek meg. A déli szentélyablak alatti sírkő 1767-ben készült.

29 *Entz*, 1958. 22. p.; *Gerőné*, 1964. 4. p.

Az északi homlokzat zárt kiképzésével megbonthatatlan egységet képez. Négy támpillérje közül három nem illeszkedik a templombelső boltszakaszainak vonalába, hanem azoktól kissé keletre helyezkedik el.

A templomot hatalmas, meredek nyeregtető borítja, amely a szentélynél sátortető formává alakul át. A szentély feletti tetőcsúcson 18. századi, barokk, kovácsoltvas kettős kereszt nyugszik.

A templom mellett álló, déli oldalbejáratú, körülbelül 40 méter magas harangtorony kővel vegyes téglaépítmény. Négyzetalaprajza valamelyest észak felé fordul, ezért falai nem párhuzamosak a templom falaival. Az épület földszintje reneszánsz (16. század), emeleti része copf stílusú (18. század). Az 1961. évi helyreállítás óta levendulakék színű, emeleti mezőt falpillérek – felül iónfejezetű pilaszterek, alul lizénák – tagolják, amelyek egy-egy félköríves záródású ablakot fognak közre. Az idő múlását jelző négy óralap a párkányon kapott helyet. A harangtorony tetejére a 18. században húzták fel a latin keresztet és azt a törtvonalú sisakot, amelynek sarkait késő barokk stílusú vázák teszik látványosabbá.[30]

5. A templom belseje

A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templomot építészetileg egységes térelrendezés jellemzi. Az épület egészét – beleértve az oldalkápolnákat is – késő gótikus hálóboltozat fedi, amely a szentélynél nyolcágú csillagidom felével zárul. A karcsú kiképzésű bordák nyolc pár félnyolcszögű falpillérre futnak le,

30 Az 1961. szeptemberi Építési Napló a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ – régen: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Tervtárában található. A feljegyzéseket Ferencz János csoportvezető készítette.

melyek fejezete erőteljes horonyból áll. A boltozat és a bordák kiképzése nem hagy kétséget afelől, hogy Mátyás király udvarának művészeti kisugárzásával van dolgunk.[31]

A téglalap alaprajzú teremtemplom belső tere az ősi bizánci hagyományoknak megfelelően három részre tagolódik: a szentélyre vagy oltárra, a hajóra (*naosz*) és az előcsarnokra *(pronaosz*). A főbejárat nyugatról, az oldalbejárat délről, a Keresztelő Szent János-kápolna felől nyílik. A hajó a férfiak, az előcsarnok az asszonyok számára fenntartott liturgikus hely. A két tér között 2,5 méter magas, középen nyitott válaszfal húzódik.[32]

A képfal előtt lévő, egy lépcsőfokkal magasabb terület az ún. *szólea*. Itt találhatók a könyvtartó állványok, a kántorszék, a püspöki trón és az énekespadok. A szóleának az a pontja, ahol a könyörgések végzése és az evangélium felolvasása történik, az „amvon" (*ambo*). Az amvon azt a hegyet juttatja eszünkbe, ahonnan Jézus Krisztus prédikált az őt hallgató tömegnek.

A templom legjellegzetesebb eleme a padlózattól majdnem a mennyezetig felérő díszes képfal (*ikonosztáz/ikonosztázion*), amely elválasztja egymástól a szentélyt és a hajót. Ez a fajta térelrendezés minden valószínűség szerint ószövetségi gyökerű, s a jeruzsálemi templom mintájára jött létre. Az ókeresztény templomokban a képfal helyén eredetileg váltakozó magasságú rács állt, amely idővel megnagyobbodott, s a késő bizánci korban nyerte el végleges formáját.[33]

---

31 A templombelső leírásához igénybe vettem a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtárában található restaurálási jegyzőkönyveket is. V. ö. erről még: *Csányi–Lux*, 1939. 234. p.; *Entz*, 1958. 23–28. p.; *Losonci*, 1968. 23–34. p.; *Császár*, 1987–1988. 138. p.

32 *Csányi–Lux*, 1939. 202. p.; *Petković*, 1959. 49. p.; *Somogyi*, 1960. 66–67. p.; *Gerőné*, 1964. 4. p.; *Bérci*, 1991. 3–4. p.

33 *Berki*, 1975. 267–268. p.; *Wellner*, 1990. 113. p.

A képfal szerb egyházi szláv feliratú ikonjai négy sávban helyezkednek el.[34]

Alsó szint. Négy darab beépített, ovális formájú ikon (30 × 70 cm), rajtuk Szent Miklós, az Istenszülő, Jézus Krisztus és Keresztelő Szent János életéből vett jelenetekkel. Közvetlenül felettük: négy darab, ukrán művész alkotta trónusikon (100 × 75 cm), amelyek Szent Miklóst, az Istenanyát, a trónoló Krisztust és Keresztelő Szent Jánost ábrázolják. Ezek az 1746-ból való táblaképek egy másik ikonosztázionról kerülhettek az állványra. Az alsó szinthez tartozik még a királykapu 14 darab ovális ikonja (30 × 40 cm) és az oldalkapuk felett lévő egy-egy darab festett táblakép (80 × 80 cm).

Középső szint. Közvetlenül a párkány felett tizenkét darab, felül íves lezárású tábla (kb. 0,5 m^2/darab) sorakozik, amelyek a tizenkét szent ünnepet mutatják be. Bal felső szinten: 1. Örömhírvétel/Angyali üdvözlet. 2. Az Istenanya születése. 3. Az Istenanya bevezetése a templomba. 4. Az Istenanya elszenderedése. 5. Krisztus színeváltozása. 6. A Szentlélek eljövetele. Jobb felső szinten: 7. Krisztus születése. 8. Krisztus megkeresztelése. 9. Krisztus bemutatása a templomban. 10. Krisztus bevonulása Jeruzsálembe. 11. Krisztus feltámadása. 12. Krisztus mennybemenetele.

Felső szint. Tizenkét darab ovális keretben, három sorban elrendezve a tizenkét apostol képe látható. Krisztus tizenkét tanítványának nevét Lukács evangélista sorolja fel tételesen (Lk 6,13–16). Az eredeti névsor (Péter, András, idősebb Jakab, János, Fülöp, Bertalan, Máté, Tamás, ifjabb Jakab, Zelóta Simon,

34 *Davidov*, 1973. 184–186., 193. és 208–218. p.; *Davidov*, 1983. 362–363. p.; *Davidov*, 1990. 377. p.; *Nagy M.*, 1994/b. 143. p.

Júdás Tádé, Iskarióti Júdás) idővel megváltozott, mivel a tanítványok az áruló Iskarióti Júdás helyére – Jézus mennybemenetele után – Mátyást hívták meg maguk közé (Lk 6,13–16).[35]

Az ikonosztázionon három ajtó található. A középső a királyi kapu, amelyen keresztül egyedül a püspök mehet át az istentiszteleten kívül és nem szertartási ruhába öltözötten. A pap és a diakónus csak a szentmisén, ünnepi ruházatban és meghatározott alkalmakkor veheti igénybe a főkaput.

A két oldalkaput a pap, a diakónus, a templomgondnok, a liturgiákon segédkezők és – püspöki engedéllyel – az idősebb apácák használhatják. Megkereszteletlen embereknek tilos belépniük a szentélybe.[36]

A királyi kapura az örömhírvétel/angyali üdvözlet két táblája mellé tizenkét próféta – Salamon, Dávid, Mózes, Izajás, Áron, Habakuk, Gedeon, Dániel, Zakariás, Mikeás, Ezekiel, Jessze – ikonja került.

A déli diakónusi ajtó közepét Gábriel arkangyal, felső részét Szent Demeter képe díszíti. Az ezüstszárnyú, mezítlábas Gábriel arany és ezüst brokátmintázatú, vörös ujjú, rózsaszín szegélyű zöld ruhát és rózsaszín köpenyt visel. Neve a fehér keretű arany dicsfény felett olvasható. Jobb kezében arany markolatú lángpallost, bal kezében aranyserpenyős, ezüstkarú mérleget tart. Alatta vörös ágyékkötős ember fekszik a földön.[37]

---

35 A festményeken és az ikonokon Mátyás apostol helyett általában Szent Pál alakja szerepel. Egészen rendhagyó a bizánci egyházművészetben kedvelt ún. görög apostollista, amely mindössze nyolc apostol (Péter, Pál, András, Tamás, Fülöp, id. Jakab, Simon, Bertalan) és négy evangélista (Máté, Márk, Lukács, János) nevet tartalmaz (*Gál*, 1993. 347–348. p.; *Végh*, 1993. 349–350. p.).

36 *Berki*, 1975. 268. p.; *Wellner*, 1990. 113–114. p.

37 Nagy Márta szerint a déli diakónusi ajtó ikonja Mihály arkangyalt ábrázolja, jóllehet a kép felirata egyértelműen Gábriel arkangyalra utal (*Nagy M.*, 1994/b. 143. p.). A királyi ajtó képeire lásd: *Davidov*, 1973. 216. p.

Gábriel arkangyaltól és Szent Demetertől jobbra Keresztelő Szent János, balra a trónoló Krisztus-kép helyezkedik el. Ez utóbbi ikonnak az alapformája a ravennai San Apollinare Nuovo- és a konstantinápolyi Hagia Sophia-templom bizánci típusú Pantokrátor-ábrázolását követi, míg a trónus felső részének homorú ívelése a barokk ízlés jelenlétéről árulkodik.[38]

Az északi diakónusi ajtó közepén az ezüst szárnyú, arany csizmát, kék színű harisnyát, aranyszegélyes zöld tunikát és páncélinget viselő Mihály arkangyal alakja nyújt lenyűgöző látványt. A szent fehér háromágú villát fog a kezében, amelynek felső vége keresztben végződik. Ezzel a fegyverrel szorítja vissza Lucifert, miközben bal lábával a Sátán szárnyát tapossa.

Mihály arkangyal felett Szent György, balra Szent Miklós myrai püspök, jobbra a gyermekét karján tartó Istenanya-ikon ékeskedik. Azzal, hogy az Istenszülő jobb kezével rámutat a kis Jézusra, voltaképpen az egyházat szimbolizálja. A keresztény egyháznak ugyanis az a hivatása ezen a földön, hogy életével és tanításával ráirányítsa a figyelmet Krisztusra, a Szent Üdvözítőre, aki az emberek bűneit kereszthalálával váltotta meg.[39]

A képfal középtengelyének hegedűtok vagy lant alakú keretét szinte teljesen kitölti az Istenanya megkoronázása-jelenet. A nyugat-európai művészetben a 12. század folyamán jelentek meg először a témát feldolgozó művészeti alkotások. A Boldogságos Istenszülőnek, aki Dávid király nemzetségéből származott, az angyali üdvözlet során Gábriel arkangyal véget nem

38 *Kádár*, 1994. 24. p. Az orosz–ukrán hatást kimutatta: *Davidov*, 1973. 46., 49–52. és 57. p.; *Davidov*, 1983. 357. p.; *Nagy M.*, 2007. 202. és 204. p.

39 Az ikonfalat M. Nagy Éva festő-restaurátor 1999-ben állította helyre. A restaurálásról készült jegyzőkönyvet a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtára őrzi.

érő királyi széket ígért (Lk 1,33). A Jelenések könyvének „Napbaöltözött asszonya" tizenkét csillagból álló koronával a fején szerepel János evangéliumában (Jel 12,1), s Máriát ilyen rendíthetetlen méltósággal ünnepelte a keresztény egyház ősidőktől fogva. A Ráckevén dolgozó mesterek úgy festették meg a szóban forgó képet, hogy rajta Krisztus nem egyedül, hanem a Teremtő Atyával felhőn ülve, a galamb formájában lebegő Szentlélek társaságában készül az Istenszülő fejére helyezni a mennyei dicsőség jelvényét.[40]

Az ikonosztázion legmagasabb pontján egy hatalmas feszület tündököl, amelyet két ikon övez: az Istenszülőé és az Úr kedvelt tanítványáé, Szent János evangélistáé.

Bármennyire is furcsának tűnik, mégis az az igazság, hogy az ikonok festőiről alig tudunk valamit. A trónusikonok mestere olyan személy lehetett, aki ukrán területről jött Magyarországra, és barokk stílusban dolgozott. Művészete kétségkívül nagy hatást gyakorolt arra a balkáni festőcsoportra, amelyik 1765-től 1771-ig működött Ráckevén.[41]

***

A templom berendezési tárgyait az Istenanya-trónus, a püspöki trón, a kántorszék, az énekes- és oldalpadok, a keresztelőkút, a gyertyatartók, a középkori sírkövek és az ikontartó állványok alkotják.[42]

A naosz bejáratával szemben, az északi falhoz rögzítve áll a baldachinos, kék színű Istenanya-trónus, amelynek szépségét a 17. században faragott csodatévő Istenszülő-ikon emeli ki.

40 *Os*, 1970. 671–676. p.; *Darkó*, 1980. 39–40. p.; *Seibert*, 1986. 220–221. p.; *Nagy M.*, 1994/a. 42. p.; *Nagy M.*, 1994/b. 36. p.; *Diós*, 2003/b. 661. p.;

41 *Somogyi*, 1965. 7. p.; *Nagy M.*, 1994/b. 143. p.

42 *Entz*, 1958. 24–25. p.

A képen lévő ezüst rátétek a 18. század második feléből származnak. A Hodégétria típusú kompozíción Jézus anyja három aranycsillaggal (egy a homlok felett, kettő a vállon) díszített bíbor színű palástot visel, fejét ezüst dicsfény övezi. Az oltáron egy-egy oszlop és két-két korinthoszi oszlopfőkkel ellátott pillér tartja a főpárkányt. A párkány feletti mezőben újból felbukkan az Istenanya megkoronázása-jelenet. A baldachint félkupola fedi, tetején festett, aranyozott kereszttel. Az oltár kétlépcsős dobogóját bábos kerítőrács veszi körül. A trónuson uralkodó kék szín Mária istenanyaságát, a bíbor az iránta megnyilvánuló tiszteletet, míg a három aranycsillag a mennyei fényt és az örök szüzességet (szülés előtt, szülés alatt, szülés után) jelképezi. Az ezüst rátétek az Üdvözítő anyjának mindenkor segítő és oltalmazó szerepkörét hangsúlyozzák.[43]

A szólea déli falához támaszkodó püspöki trón márványozott, aranyozott baldachinos bútorzat. A háttámlájába beépített Krisztus-ikonnal (40 × 50 cm) együtt szintén 18. századi remekmű.

Az általános gyakorlatnak megfelelően a ráckevei ortodox templomban sincs semmilyen hangszer (orgona, harmónium), hiszen a liturgiákon a kántor és a kórustagok énekelnek. Az énekesek abban az öt-, illetve háromüléses, márványfestésű, fenyő-, bükk- és hársfából faragott két énekesszékben foglalnak helyet, amelyek mellvédjét négy szent alakja ragyogja be: az északiét Damaszkuszi

43 Az Istenanya-trónus restaurálására 1996–1997-ben került sor. A Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtárában őrzött jegyzőkönyvet Nagy Sándorné Fodor Mária készítette. A szimbólumok jelentéséről jó áttekintést nyújt: *Biedermann*, 1996. 103., 194. és 392. p.; *Dávid*, 2002. 69. p.

Szent Jánosé és Majumi Szent Kozmáé, a déliét Dallamszerző Szent Román diakónusé és a hárfás Dávid királyé. A déli falnál felállított kántorpad közvetlen a püspöki trón mellé került.[44]

A templomhajó fala mentén jobbról és balról húzódó ülőhelyeket a hívek vehetik igénybe. Ezeken az 1771–1780 közötti időkből származó, részben márványozott, részben festetlen oldalpadokon (*sztaszidion*) a német barokk hatása érhető tetten.[45]

A templom főbejáratán belépve, a pronaoszban három darab, kőből faragott 18. századi liturgikus kellék található: két szőlőindás oszloptörzsű, bimbós fejezetű gyertyatartó és egy gerezdes csészéjű keresztelőkút. A keresztelőkút elhelyezése gyakorlati célt szolgál, ám egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a halandó ember csak a keresztség szentségének felvételével lehet tagja a keresztény hívek közösségének, az egyháznak.

Az előcsarnok legrégibb tárgyi emlékei azok a vörösmárvány sírlapok, amelyekre a 16. század első felében cirill és latin betűs szöveget vésték. Lehetséges, hogy az ötből legalább háromnak a készítésén megfigyelhető a firenzei születésű kőfaragó, Johannes Fiorentinus hatása, akiről a kutatás már régen kimutatta, hogy az esztergomi Bakócz-kápolna építésénél is tevékenykedett. A két darab, 1525-ben vésett, reneszánsz címerpajzszsal díszített sírkő feliratai aránylag jól kivehetőek; az egyiken

44 Az énekespadok, a püspöki trón és az oldalpadsor helyreállításáról szóló iratanyag a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtárában lelhető fel. Közülük a legfontosabbak: *Hidasiné Kohányi Orsolya*: A ráckevei szerb templom egyik barokk trónusának restaurálása. Szakdolgozat. Bp., 1997.; A ráckevei szerb ortodox templom. Énekespad, püspöki trón, oldalpadsor restaurálási dokumentáció 1998–1999. Készítette: *Nagy Sándorné Fodor Mária*.

45 A naoszban eredetileg 22 darab márványozott, a pronaoszban pedig 24 darab festetlen, fenyőfából készült oldalpad állt.

a NICOLAUS név, a másikon a PRUDENS AC CIRCUMSPECTUS…SARTOR ANNO I D 525 mondattöredék olvasható. A legrégebbi vörösmárvány sírlapot 1522-ben faragták.[46]

A templom 1768. évi leltárjegyzéke azért fontos dokumentum, mert tételesen felsorolja mindazokat a liturgikus eszközöket és ruhadarabokat, amelyek a szertartások végzéséhez elengedhetetlenül szükségesek. Íme a lista: 2 darab ezüstkehely, 1 darab ezüstcsésze, 5 darab ezüstkereszt, 1 darab ezüsttömjénező/füstölő, 13 darab ezüst mécstartó, 1 darab szentségtartó doboz, 3 különböző edény, 50 darab templomi öltözék és oltárterítő, 1 darab templomi zászló és 25 darab ikon. A leírás arról is tájékoztat, hogy a csodatévő Istenanya-ikonra 1773-ban egy budai ötvös aranyozott ezüst koronát helyezett.[47]

Most pedig tekintsük át röviden az inventáriumban szereplő liturgikus tárgyak főbb jellemzőit!

Kehely: aranyozott ezüst, vert, poncolt. Magassága: 32 cm. Markolatgombja vázaidomú, kosara áttört, csészéje sima és a szájánál kissé öblösödő. Leggyakoribb dísze a keretbe foglalt három szárnyas angyalfej. Talppereme szélén cirill betűs felirat, amely elmondja, hogy a kelyhet 1762-ben adományozták a ráckevei kolostornak.

Szentségtartó doboz: ezüst, vert. Magassága: 16 cm. Fedelén sugárkoszorús Istenanya a kis Jézussal kép, alján cirill betűs felirat. Készítési ideje: 1730.

Keresztek: Athosz-hegyi fafaragványok. Magasságuk: 19 cm, 20 cm, 29 cm. A legkisebb és a legnagyobb 18. századi, a középső 19. századi alkotás.

---

46 *Csányi–Lux*, 1939. 234. p.; *Entz*, 1958. 25. p.; *Genthon*, 1961. 239. p.; *Gerőné*, 1964. 4. p.; *Fenyvesi*, 1986. 149–150. p.

47 SZOEL Szrpszki Kovin (1749–1972). A ráckevei szerb ortodox templom leltára (1768); *Entz*, 1958. 25. p.

Evangéliumos könyv: 1716-ban nyomtatott, vörös bársonykötésű, fedőlapján aranyozott ezüst, domborított veretekkel, előlapjának közepén Jézus Krisztus, az Istenanya és Keresztelő Szent János, a négy sarkon a négy evangélista alakjával.

Evangéliumos könyv: 1730-ban nyomtatott, lila bársonykötésű, fedőlapján ezüst, vésett veretekkel. Képei: az előlap közepén Krisztus keresztre feszítése és a négy evangélista, a hátoldalon a Szentséges Istenszülő.

Evangéliumos könyv: 1753-ban nyomtatott, vörös bársonykötésű, fedőlapján aranyozott ezüst, domborított veretekkel. Ábrái: az előlapon Krisztus feltámadása, a hátoldalon Krisztus kínszenvedésének eszközei.

Ikonok: Krisztus (17. század vége), Istenanya a Gyermekkel, Istenszülő elszenderedése, Krisztus szenvedése, Szent György, Szent Kozma (18. század).[48]

A templom legszentebb része a keleti oldalon lévő szentély/oltár. Fontos tudni, hogy a római katolikus egyházban csak a főoltár és az oltárasztal minősül oltárnak, az ortodox egyházban viszont a templom keleti fele, a szentély is, amelyet az ikonosztázion választ el a hajótól.

A szentély közepén felállított oltáron került sor az újszövetségi áldozat bemutatására. A négyszögletes, oszlopokon nyugvó, antimenzionnal letakart márványasztal az utolsó vacsora asztalának, Jézus Krisztus sírjának és az áldozati Bárány trónjának az allegóriája. A püspök vagy a pátriárka által felszentelt antimenzion téglalap alakú, rendszerint selyemből készült kis terítő, amelyre Krisztus sírba tételének jelenetét szokás hímezni. Az oltárasztal legékesebb darabja a szentségtartó doboz (*darochranilnica*).

48 A liturgikus eszközök ismertetése Entz Géza munkája alapján készült (*Entz*, 1958. 28. p.).

Az apszis északi téregységben, az ún. proszkomídiában kapott helyet az előkészítő asztal (*protheszisz*), amelyen a szertartást vezető pap a szent liturgiához készíti elő a kenyeret és a bort.[49]

A felsorolt adatok arra utalnak, hogy a ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom a 18. században el volt látva a legszükségesebb felszerelésekkel. A gyógyító Istenanya-ikont számos gyógyulni vágyó zarándok kereste fel Budáról, Pestről, Szentendréről, Győrből, Székesfehérvárról, Esztergomból, Egerből, Gyöngyösről és Kecskemétről, akik felépülésük után hálából különféle ezüsttárgyakat (*offerák*) ajándékoztak az egyházközségnek. Mária Terézia királynő 1776-ban mégis úgy döntött, hogy a ráckevei szerzeteseket (*kalugyerek*) elköltözteti a Tolna megyei Grábócra. Az uralkodói intézkedés hatására a Csepel-sziget legrégebbi ortodox temploma elvesztette korábbi szerepkörét, s egyre inkább a helybéli pravoszláv hívek liturgikus céljait szolgálta.[50]

49 *Berki*, 1975. 270–272. p.; *Wellner*, 1990. 117–118. p.

50 SzPSzKL Ltsz.: 1511. Nr. 84.

A RÁCKEVEI SZERB ORTODOX TEMPLOM FALKÉPEINEK IKONOGRÁFIÁJA

1. A kutatók és a restaurátorok véleményei

Henszlmann Imre, a neves régész és művészettörténész a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 1865. évfolyamában közzétette azt a szöveget, amely szerint a ráckevei Istenanya Elszenderedése-templomot 1320-ban festették ki először.[1] A szerző állítása alaposan meglepte a szakembereket, hiszen négy évvel korábban a Sürgöny című folyóiratban Ludaics Miksa egykori vármegyei szolgabíró – akinek nevét napjainkban a szerb porta előtti tér viseli – egészen más következtetésekre jutott.

Ludaics, aki éveken keresztül hangyaszorgalommal gyűjtötte a környék régiségeit, már 1861-ben kiderítette, hogy a ráckevei ortodox kolostor 1776. évi megszüntetésekor Köröskényi Károly uradalmi prefektus azonnal kiszállt a helyszínre, és tüstént összeíratta a szerzetesek hátrahagyott vagyonát. Az uradalmi tisztviselő a feljegyzéseket a kalugyerek állítólagos jegyzőkönyvei és a Henszlmann által is emlegetett latin nyelvű szöveg alapján állította össze. Mivel a szerb hagyomány és az okleveles adatok között ellentmondást fedezett fel, Ludaics átvizsgálta a meglévő

1 *Henszlmann*, 1865. 291. p.

dokumentumokat, majd összegzésképpen kijelentette: a jegyzőkönyvek nincsenek meg, sőt az 1765-ben elhelyezett márványkő felirata sem lehet perdöntő bizonyíték a 14. századi festésre vonatkozólag, mivel azt egyetlen írott forrás sem támasztja alá.[2]

Hála a restaurátorok alapos munkájának, az elmúlt évtizedek során fény derült arra, hogy a templom falképeinek valójában három rétege különíthető el. Az első réteg az 1580-es évek előtti időkből származik. Az akkor készült képek freskók, szemben a második (17. század vége – 18. század eleje) és a harmadik periódus (1765–1771 között) falképeivel, amelyek szekkók.[3]

2. Az 1765–1771. évi munkálatok

A ráckevei ortodox templom mai is látható szekkóit Moszkopolisz környékéről, illetve Észak-Épeirosz más városaiból (Sziatiszta, Kozáni) érkezett vándorfestők készítették 1765 és 1771 között. Vezetőjük a makedovlach származású[4] Theodor Szimeo-

2 *Ludaics*, 1861. 49. sz. 2. p.

3 Ráckeve, szerb templom. Festmények és berendezési tárgyak restaurálási terve, 1991. című anyaghoz a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtárában lehet hozzáférni. A freskó olyan falfestési eljárás, amely a festékanyagnak a fal nedves, friss mészalapjára történő felrakásán alapul. Ebből a célból magát a festékanyag oldására szolgáló vizet kis mennyiségű mésszel keverik össze, amely a száradás során visszamarad, és a száradó alappal vegyileg egyesül. Ha a művész nem frissen vakolt, hanem száraz falfelületen dolgozik, akkor szekkó keletkezik. Ilyen esetben külön kötőanyagot kell használni, hogy a festék a mészrétegen megkössön. A szekkók kevésbé időtállóak, mint a freskók, s könnyen leválhatnak az alapról. A freskóról és a szekkóról jó áttekintést nyújtanak az alábbi munkák: *M. Kiss*, 1966. 106–107. p.; *Molnár*, 1979. 119–132. p. (freskó) és 132–136. p. (szekkó); *Gerő*, 1984. 67–68. p. (freskó) és 171. p. (secco)

4 *Peyfuss,* 1991. 252–254. p.

nov volt, aki két szerződést is kötött a ráckevei ortodox kolostor elöljárójával, Isaija Stefanović főapáttal. Az 1765. április 29-i egyezség értelmében a főhajó falképeinek kifestéséért 1000 forint járt a mestereknek fizetség gyanánt, míg az 1770. május 24-i megállapodás kizárólag az ikonosztáz táblaképeinek a megfestésére vonatkozott. Ez utóbbi egyezmény 650 forintnyi összeget írt elő a munka teljesítéséért. Emellett Theodor Szimeonov az egyházközség négy tagja – Knezovics István (Stefan Knezović), Gyorgyevics Eftim (Eftimije Djordjević), Dobrovojevics Demeter (Dimitriosz Dobrovojević) és Dobrovojevics István (Stefan Dobrovojević) – jelenlétében ígéretet tett arra, hogy a Szent Kozma és Damján-kápolna szekkóit ingyen elkészíti.[5] Úgy tűnik, ez csak részben valósult meg, mivel a ráckevei apát 1768-ban egy ismeretlen festőnek 250 forintot fizetett ki a szóban forgó kápolna falainak átfestéséért.[6]

A három-öt festő, egy fafaragó és néhány segéd alkotta „moszkopoliszi zógrafok" azonos stílust követtek, és a hagyományos posztbizánci ikonográfiát részesítették előnyben. Vándorló életmódjuknak köszönhetően munkáik számos hazai településen (Ráckevén, Szigetcsépen, Százhalombattán, Pesten, Szentendrén, Csobánkán, Rácalmáson, Medinán, Székesfehérvárott, Gyöngyösön, Egerben, Miskolcon, Hódmezővásárhelyen stb.) fellelhetők, de annak semmi nyoma, hogy a Kárpát-medencén kívül máshol is működtek volna.[7]

5 SZOEL Grábóc (1735–1799). MT 21/1765. és MT 22/1770.; *Petković*, 1959. 47–48. p.; *Medaković*, 1971. 218–219. p.; *Somogyi*, 1971. 19–24. p.; *Davidov*, 1973. 39. p.; *Davidov*, 1988. 95. p.; *Peyfuss*, 1989. 20. p.; *Davidov*, 1990. 61–63. és 183–188. p.; *Bérci*, 1991. 3. p.; *Nagy M.*, 1994/a. 20. p.; *Nagy M.*, 1998. 19. p.

6 *Entz*, 1958. 20. p.; *Bérci*, 1991. 3. p.

7 *Somogyi*, 1971. 64–66. p.; *Davidov*, 1983. 359–360. p.; *Davidov*, 1988. 96. p.; *Davidov*, 1990. 177–181. p.; *Nagy M.*, 1998. 19–21. és 76–122. p.; *Nagy M.*, 2000. 68–69. p.

Theodor Szimeonov és társai vélhetően a ráckevei makedovlach-görög kalmárok felkérésére jöttek a Csepel-szigetre. Ezt megerősíteni látszik, hogy az itteni egyházközség akkori gondnoka, a falképek festését anyagilag is támogató Thémiosz Gianotisz éppúgy cincár földről származott, mint a mezőváros dúsgazdag kereskedőinek tekintélyes hányada.[8]

A templom jelenlegi, 900–1000 m^2-nyi felületet befedő festményei 0,5–3 cm vastag, meszet és növényi rostokat tartalmazó alaprétegre kerültek rá, s az oldalfalakon három szintet képezve egységes rendszert alkotnak. A legalsó, ún. lábazati szintet – az Ohrid melletti Szent Naum-kolostortemplomához hasonlóan – vörös, zöld és sárga színekből kevert márványminta-utánzat szegélyezi. A középső szint alsó mezejében a földi egyház szentjeinek egész alakos képmásai tűnnek fel, többségükben vértanúk és szerzetesek, fejük körül dicsfénnyel. Ezt követi a középső szint középső mezeje, ahol boltszakaszonként négy darab, kör alakú keretbe ágyazott büszt foglal helyet. A középső szint felső mezejének képei közismert evangéliumi jelenetek, s ikonográfiai szempontból igen hangsúlyos részét képezik az épületnek. A legfelső szint félkörívében negyven ábra vehető ki, de több mint egynegyedük beazonosíthatatlan, mivel a nevek erősen megkopottak, vagy már nem is látszanak.[9]

8 *Davidov*, 1983. 359. p.; *Davidov*, 1990. 184. p.; *Nagy M.*, 1998. 21. p. A moszkopoliszi mesterek készítették a napjainkban Szentendrén található Úrkoporsót is (*Nagy*, 1994/a. 20. p.). Az ikon- és falfestészetben egyaránt otthonosan mozgó balkáni zógrafok kilétének meghatározása azonban korántsem egyszerű feladat. A Szent Kozma és Damján-kápolna falképeit szülei emlékének szentelő Theodor Szimeonovon kívül legalább két személy különíthető el a csoporton belül: az egyiknek a főtemplom mennyezetképei, a Hodégétria Istenanya-, a két arkangyal- és az Istenanya megkoronázása-ikon, míg a másiknak a Keresztelő Szent János-kápolna boltozatképei tulajdoníthatók (*Nagy M.*, 1998. 25–26. p.).

9 Az Ohrid melletti Szent Naum-templommal való párhuzamra Bérci László hívta fel a figyelmet (*Bérci*, 1991. 16. p.).

A templomhajó képi mondanivalója a déli falon az örömhírvétellel – Gábriel arkangyal köszönti az Istenanyát – kezdődik, majd Jézus Krisztus földi életének eseményeivel folytatódik, s végül az északi falon a Szentlélek eljövetele-kompozícióval zárul. Az újszövetségi elbeszélés fonalát a pronaosz három szekkója (Istenanya születése, elszenderedése, mennybevitele) és a nyugati falszakasz utolsó ítélet ábrázolása szakítja meg. A szentélyben – az ortodox egyház kimagasló személyiségei mellett – Krisztus csodáiból és a mennyei liturgiából, a boltozaton az égi birodalom „lakói"-ból (Teremtő Atya, Jézus Krisztus, Szentlélek, Istenanya, angyalok, próféták stb.) kapunk némi ízelítőt. A templombelső cirill betűs feliratai szerb egyházi szláv nyelven íródtak.

Ezek után nézzük végig röviden a falképeket, méghozzá a déli oldalon keletről nyugatra, az északi oldalon nyugatról kelet felé haladva! A nagybetűkkel jelölt szakaszok beosztása az alaprajzi ábra alapján történt.[10]

3. A déli fal festményei

A. SZAKASZ. Felső szint. Örömhírvétel/Angyali üdvözlet. Az Úr küldöttje, Gábriel arkangyal Názáretben felkeresi József jegyesét, Máriát, és hírül adja neki, hogy egy fiúgyermeket fog a világra hozni. Erre *„Mária megkérdezte az angyalt: »Hogyan*

10 A képek leírásához: *Petković,* 1959. 48–52. és 67–68. p.; *Davidov,* 1990. 375–377. p.; *Nagy M.*, 1994/a. 22–38. p.; *Bérci*, 1991. 5–16. p. A képek beazonosításához felhasznált művek: ÓL, I–IV. 1901–1902.; LChI, I–VIII. 1968–1976.; *Seibert*, 1986.; *Jankovics*, 1988.; SzÉ, 1990.; MKL, I–XV. 1993–2010.; *Puskely*, I–II. 1995–1996.; *Bálint*, I–III. 1998.; *Puskely*, 2004.; *Puskely*, 2006. Internetes oldalak: www.parochia.hu/Szentek élete; www.christusrex.org/wwwl/olym/sbf/escurs/wwc/t.htl – Who was a Christian in the Holy Land?; www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon; www.atanaz.hu/foisk/athanaz/atan14–15 (a letöltések időpontja: 2008. május 17.).

válik ez valóra, amikor férfit nem ismerek?« Az angyal ezt válaszolta: »A Szentlélek száll rád s a Magasságbeli ereje borít be árnyékával. Ezért a születendő Szentet is az Isten Fiának fogják hívni. Lásd, rokonod, Erzsébet is fogant öregségében, s már a hatodik hónapban van, noha meddőnek mondták, mert Istennél semmi sem lehetetlen.« Mária így válaszolt: »Az Úr szolgálója vagyok, teljesedjenek hát be rajtam szavaid.« Erre az angyal eltávozott." (Lk 1,26–38) A felső lunetta középső felébe illesztett gótikus stílusú ablaktól jobbra az Istenszülő, balra Gábriel arkangyal alakja áll.

Alsó szint. Az énekespadok és a püspöki trón által eltakart személyek: Szent Péter, Szent Pál, Hittudós (Evangélista) Szent János apostol, Szent Demeter, Szent Theodorosz Tiron.

B. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus születése és bemutatása a templomban. A csúcson legfelül a kis Jézus jászolban, körülötte állatok, az előtérben az Istenanya és Szent József. Baloldalon a gyermek fürdetése. Háttérben a napkeleti bölcsek, a hegy csúcsa felett éneklő angyalok (Mt 2,9–11; Lk 2,1–20).

A napkeleti bölcsek Tertullianus keresztény író (kb. 160–230) jóvoltából lettek királyok. Számuk eleinte kettő és tizenkettő között ingadozott, ám a 9. századtól már rögzült a három uralkodó neve Gáspár, Menyhért és Boldizsár formában. Beda Venerabilis angolszász történetíró (673–735 táján) az általuk hozott ajándékokat bibliai szimbólumokként értelmezte, s úgy érvelt, hogy az arany Krisztus királyságát, a füstölésre használt tömjén Krisztus isteni mivoltát, a balzsamozásra szolgáló mirha Krisztus halálát fejezi ki.[11]

Az alsó rész bal mezejében Simeon próféta mélyen meghajol az újszülött előtt. Simeon volt a zsidók közül az első, aki felismerte Krisztusban a Megváltót. A háttérben Fánuel leánya, az

11 *Jankovics*, 1988. 29. p.

Áser nemzetségből származó Anna prófétaasszony, aki hálát ad a Teremtőnek, hogy megláthatta a Messiást. A kép tengelyében a jeruzsálemi templom oltára áll, balra az ajtón Mária lép be, karján a kis Jézussal, mögötte Szent József, aki a feláldozásra szánt gerlicét fogja a kezében.

A jobb oldali képmezőben az Istenanya átadja a gyermeket körülmetélésre a főpapnak (Lk 2,21–40). A festmény alatt cirill betűs, szerb egyházi szláv nyelvű felirat mondja el, hogy a templom 1765-ben épült fel harmadszor, I. Ferenc német-római császár, Mária Terézia magyar királynő, Pavle Nenadović szerb metropolita, Dionisije Novaković budai püspök és Isaija Stefanović ráckevei archimandrita idejében.

A bejárat kapubélletében öt szent alakja húzódik meg: legfelül az Istenanyáé, mellette Szent Annáé és Szent Joachimé (Mária szüleié), oldalt Oszlopos Szent Simeoné (521–592), aki Antiochia mellett hat évtizedet töltött el egy negyvenkönyöknyi magas oszlop tetején, illetve Oszlopos Szent Alipioszé (515 körül – 613 táján), aki 53 éven át kitartott lelki őrhelyén, a paphlagóniai Hadrianapoliszban.

Az oszlopos szentek (*sztiliták*) azért választották ezt az életformát, mert úgy hitték, hogy a lelki tökéletesség eléréséhez a magukba fordulás és a teljes elcsendesedés, a bibliai értelemben vett igaz ember békéje, nyugalma (*hészükhia*) szükséges. Oszlopos Szent Simeon bal karjában lévő nyitott könyvtekercs szövege is ennek a sajátos aszkézisnek a lényegéről vall.[12]

12 *Puskely*, 2006. 704–705. p. A hészükhiára lásd: *Puskely*, 2006. 280–284. p. Az Oszlopos Szent Simeon-kép előzménye a sárospataki templomban látható (*Nagy M.*, 2000. 36–37. p.).

Alsó szint. A püspöki trón mögötti kép Szent Theodorosz Sztratilatész (†320 körül) bizánci hadvezért és nagyvértanút ábrázolja, aki a dobarskói templom festményén (1614) is Szent Theodorosz Tiron mellé került.[13]

C. SZAKASZ. Felső szint. Az Előhírnök/Keresztelő Szent János megkereszteli Krisztust a Jordán folyó vizében. Felül a Mindenható felhőkbe burkolva, amint alábocsátotta a Szentlelket az alábbi szavak kíséretében: *„Ez az én szeretett fiam, akiben kedvem telik."* (Mt 3,13–17; Mk 1,9–11; Lk 3,21–22) Az ablak jobb oldalán angyalok tartják Jézus levetett ruháit.

Alsó szint. A szerb uralkodó dinasztiák szerzetes szentjei: Szent Szimeon, Szent Száva, Szent Arzén, Szent Makszim, Szent Szimón.[14]

Szent Szimeon: I. Stefan Nemanja nagyzsupán (1168–1196), aki, miután lemondott a hatalomról, kolostorba vonult, s felvette a Szimeon nevet. Egy év múlva, 1197-ben elhagyta Szerbiát, s az Athosz-hegyre vonult vissza. Számos kolostort építtetett, s athoszi szerzetesként jelentős támogatást nyújtott a hilandari kolostor felépítéséhez. 1200 körül hunyt el. A szerb egyház csodatevő szentként tekint rá. Bal kézfején imafüzér (*brojanica*), jobbjában az igazhitűségre utaló tekercs (*akakia*) látható.

Szent Száva (1174/1175–1235): A „szerbek apostola", az önálló szerb egyház első érseke (1219–1233). I. Stefan Nemanja nagyzsupán Rastko néven született gyermeke, aki már ifjú korában félrevonult a világi élettől, s Sabbas (Száva) néven a vatopedi

13 *Puskely*, 2004. 148. p.

14 Fontosabb tanulmányok Szerbia középkori történetéhez: *Thim*, I–III. 1892.; *Jireček*, I–II. 1911–1918.; *Stanojević*, 1937.; *Ćorović*, 1989.; *Perényi*, 1993. 117–189. p.; *Szilágyi K.*, é. n. (1993?) 19–80. p.; *Rokay–Takács*, 1994. 638–639. p.; *Cox*, 2002.

kolostorban lett szerzetes. A chilandari kolostor felújítása után szabályzatot adott ki az ottani közösség számára. Hazatérése után tíz püspökséget állított fel Szerbiában, és az érsekség központjának Žičát jelölte ki. 1233-ban lemondott tisztségéről, s utódjává Arsenije (Arzén) nevű tanítványát tette meg. Az 1300-as évek elején szentté avatott szerb metropolita keleti útja során, 1235-ben halt meg Trnovóban. A mileševói monostorban őrzött ereklyéit a törökök 1594-ben kíméletlenül elpusztították.

Szent Arsenije/Arzén (†1266): Szent Száva tanítványa. Mestere útmutatásait követve elhagyta a szerzetesi életet, és világi papi pályára lépett. Elődje halála után a szerb érsekség székhelyét Žičából áthelyezte Ipekbe (Pećbe). Ide került később a IV. Stefan Uroš – közismertebb nevén: Dušan István – szerb uralkodó (1331–1355) által 1347-ben életre hívott szkopjei patriarchátus központja is.

Szent Makszim (†1516): minden bizonnyal Stefan Branković és Szent Angelina gyermeke, aki Makszim néven szerzetes, majd érsek lett. Ünnepe: január 18.

Szent Szimón: II. Stefan Nemanjić nagyzsupán (1196–1217), Szerbia első megkoronázott királya (1217–1227); innen ered a Prvovenčani (Elsőkoronázott) mellékneve. Halálos ágyán öccse, Szent Száva kezébe tette le a szerzetesi fogadalmat. Érdekes, hogy apjával egyetemben ő sem visel koronát a fején.[15]

D. SZAKASZ. Felső szint. Felül Lázár feltámasztása (Jn 11,1–54), alul Krisztus bevonulása Jeruzsálembe (Mt 21,1–11; Mk 11,1–10; Lk 19,28–40). A kép bal oldalán Jézus és a tizenkét apostol gyalog megy, középen a Megváltó egy szamárcsikó

15 Bérci László úgy véli, hogy a felsorolt szerb szentek előképei a III. Stefan Uroš cár által alapított dečani kolostor falfestményein fedezhetők fel (*Bérci*, 1991. 7. p.). Az ipeki (peći) érsekség patriarchátusi rangra emelésére lásd: *Timkó*, 1971. 266. p.

hátán ül. A szamáron való bevonulás azt fejezi ki, hogy a Messiás nem hadvezérként, hanem békét hozó fejedelemként jött el az emberiség számára. Jobbra a város kapujából kiözönlő tömeg siet az Emberfia elé. *„A nép közül sokan eléje terítették ruhájukat az útra, mások ágakat tördeltek a fákról és az útra szórták. Az előtte járó s az utána tóduló tömeg így kiáltozott: »Hozsanna Dávid fiának! Áldott, aki az Úr nevében jön! Hozsanna a magasságban!«"* (Mt 21,8–9)[16]

Alsó szint. Női szentek: Szent Tekla, Alexandriai Szent Theodóra, Szent Eufrozina, Trnovói Szent Paraszkeva, Egyiptomi Szent Mária.

E. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus színeváltozása (a Szent Kozma és Damján-kápolna bejárata feletti lunettában).[17] Jézus három kedvelt tanítványával, Péterrel, Jánossal és Jakabbal együtt felment egy magas hegyre – valószínűleg a Tábor-hegyre –, s ott az Ószövetség két nagy alakjával, Mózessel és Illéssel, a törvény és a próféták képviselőjével megjelent előttük. Miként a Jordán folyóban történt megkeresztelkedésekor, most is megnyilvánult az Üdvözítő isteni természete. A jelenet azt is kifejezi, hogy az ószövetségi kinyilatkoztatás az Újszövetségben folytatódott, s Krisztusban nyerte el teljességét. A Megváltóból kiáradó fény

16 Nagy Márta szerint ennek a boltszakasznak a fő képe: Krisztus bevonulása Jerikóba (*Nagy M.*, 1994/a. 24. és 26–27. p. [kép]).

17 Ezen a falmezőn – a felette lévő boltszakasszal együtt – tulajdonképpen két, de egymással szorosan összefonódó jelenetet ábrázolt a művész: a Tábor-hegyi (Krisztus színeváltozása) eseményt és a jeruzsálemi Olajfák hegyén történteket. Jézus mindkét alkalommal Pétert, Jakabot és Jánost vitte magával. Ennek a három apostolnak adatott meg, hogy láthatták a Messiást a legfényesebb dicsőségben és a legnagyobb szomorúságban. Azzal, hogy a tanítványok nem virrasztottak együtt Krisztussal, elmulasztották a kegyelmi idő átélését (Mt 26,30–46; Mk 14,26–42; Lk 22,39–46).

következtében a három apostol a földre borult. A Mester ezután parancsot adott nekik, hogy a feltámadásig senkinek se szóljanak a látomásról (Mt 17,1–13; Mk 9,2–13; Lk 9,28–36).

Az Úr színeváltozása ünnepét a pravoszláv hívek a 6. század óta a húsvét, a karácsony és a pünkösd után a negyedik legszentebb ünnepnek tartják. A latin rítusú kereszténység területén ezt a napot III. Calixtus pápa (1455–1458) 1457-ben rendelte el hivatalosan a nándorfehérvári diadal (1456. július 4–22.) hálaemlékezetéül, mivel a győzelem híre augusztus 6-án érkezett meg Rómába.[18]

18 *Haustein–Bartsch*, 2009. 64. p.; *Jankovics*, 1988. 203. p. III. Calixtus pápa 1456. június 29-én, Szent Péter és Pál apostolok ünnepén kiadott bullájában úgy rendelkezett, hogy az oszmán-törökök ellen viselt keresztes hadjárat idején a templomokban mindennap délután három óra és az esti ima között félóránként, háromszor harangozzanak, s a hívek és papjaik közösen imádkozzák el a Miatyánkot és az Üdvözlégy Máriát. Aszerint, hogy az érintettek a két imát – Úr imája és az Angyali üdvözlet – egyszer vagy háromszor mondják el, a pápai irat 40, illetve 100 napi bűnbocsánatot helyezett kilátásba számukra. A katolikus egyházfő ezenkívül azt is meghagyta, hogy a papok minden hónap első vasárnapján a „pogányok ellen" ünnepi szentmisével egybekötött körmenetet tartsanak, amíg a török veszély el nem múlik. Mivel a nándorfehérvári győzelem emléke idővel elhomályosult, és a szent háború iránti lelkesedés is alábbhagyott, VI. Sándor pápa 1500. június 1-jén meghagyta: a jubileumi szentévtől fogva ne csak a keresztes hadjárat ideje alatt, hanem mindennap harangozzanak a templomokban. A korábbi rendelkezéshez képest újításnak számított az is, hogy VI. Sándor pápa bullája már kifejezetten a déli harangozást tette kötelezővé, s egyben hangsúlyozni kívánta azt a tényt, hogy az oszmánok elleni védekezés mindig és mindenkor elsőrangú kötelezettsége a keresztény híveknek (*Érszegi*, 2000. 187–202. p.).

4. Az északi fal festményei

F. SZAKASZ. Felső szint. Alul jobb oldalon: az Istenanya születése. Az ágyon Szent Anna ül, mögötte Szent Joachim térdel, mellette három asszony tartózkodik. A csecsemő Mária pólyában fekszik az ágy lábánál. A jelenet meghitt hangulatot áraszt.

Alul baloldalon: az Istenanya elszenderedése.[19] A jeruzsálemi hagyományban gyökerező ünnepet, bár nincs evangéliumi alapja, a Bizánci Birodalomban Maurikios császár (582–602), Rómában I. (Szent) Sergius pápa (687–701) rendelte el hivatalosan. A ravatalon csukott szemmel az Istenszülő fekszik, mögötte középen Krisztus áll, körülötte az apostolok – előtérben a tömjénező Szent Péter és a „hidegágyat" megragadó Szent Pál –, valamint két, név szerint meg nem nevezett püspök. Könnyen lehetséges, hogy Dionüsziosz Areopagita (5–6. század) és Damaszkuszi Szent János (645–754) – esetleg Hierotheosz és Timotheosz mint apostoltanítványok – a kérdéses személyek. A Krisztus balján látható bepólyált, dicsfénnyel övezett csecsemő az elhunyt lelke. Angyalok nincsenek a képen. A művész a kép alján megörökítette azt az eseményt, amikor a zsidó pap, Jephoniasz (Afóniás) megpróbálta felborítani az Istenanya ravatalát, ám az Úr haragvó

19 Bérci László szerint a ráckevei szekkó Meliton szardeiszi püspök leírása alapján készült (*Bérci*, 1991. 10. p.). Eva Haustein-Bartsch viszont azt állítja, hogy az Istenanya elszenderedése ikonográfiájára elsősorban Thesszaloniki János érsek (7. század) prédikációjának szövege hatott (*Haustein-Bartsch,* 2009. 26. p.). Jómagunk inkább azt tartjuk valószínűnek, hogy az ikonográfiai hagyomány több személy – például Krétai Szent András, Dionüsziosz Areopagita, Damaszkuszi Szent János stb. – írásán és prédikációján alapul (*Mimouni*, 1995.; *Shoemaker*, 2006.).

angyala kardjával levágta mindkét kezét. Később Péter apostol imáinak hatására a csonkok összeforrtak, s a bűnös ismét egészségesen használhatta végtagjait.[20]

Felül: az Istenszülő az apostolok szeme láttára a mennybe emelkedik. Az apokrif iratok szerint Krisztus nem engedte át anyja testét az enyészetnek, hanem magához vette, ezért az apostolok később, amikor a hitetlenkedő Tamásnak meg akarták mutatni az elhunyt Máriát, üresen találták a sírt.[21] A (poszt)bizánci művészet elfogadta az egyházi tradíciót, ám a műalkotásokon a testi mennybevétel helyett inkább az Istenanya lélek szerinti mennybevitelét igyekezett megjeleníteni.

A 18. század második felében Ráckevén tevékenykedő balkáni mesterek eltértek a megszokott sémától, és fontosnak tartották, hogy az általuk készített szekkón bemutatásra kerüljön az Istenszülő mennybe emelkedésének eseménye is. Talán nem tévedünk nagyot, ha feltesszük, hogy döntésükre a barokk kor vallásos szemlélete is hatást gyakorolt.

Alsó szint. Női vértanúk: Szent Marina, Szent Paraszkeva, Irina mártír, Szent Borbála/Barbara, Alexandriai Szent Katalin.

G. SZAKASZ. Felső szint. Baloldalon: Júdás a Getszemáni kertben csókkal árulja el az Emberfiát (Mt 26,48–50; Mk 14,45–46; Lk 22,47–48). A bal alsó sarok epizódjelenete: Péter levágja a főpap szolgájának, Malkusnak a jobb fülét (Mt 26,51;

20 *Myslivee*, 1972. 333–338. p.; *Schiller*, 1980. 92–95. p.; *Faludy*, 1982. 36. és 40. képhez fűzött magyarázatok; *Seibert*, 1986. 218. p. A Keresztelő Szent János-kápolnában őrzött Istenanya elszenderedése ikonon Krisztus a bal kezében tartott kicsi Máriát – pontosabban az Istenanya lelkét – három angyalnak készül átadni. Ellentétben a pronaosz szekkójával, ezen az ikonon a kék szín a meghatározó.

21 *Berki*, 1975. 245. p.

Mk 14,47; Lk 22,50–51; Jn 19,10–11). Jobb oldalon: Krisztus Annás és Kajafás előtt (Mt 26,57–68; Mk 14,53–65; Lk 22,66–71; Jn 19,12–24) – Júdás visszaadja az árulásért kapott 30 ezüstpénzt a főpapoknak (Mt 27,3–5).

A falmező legfelső mezejében: két katona teljes erejéből ostorozza Jézust (Mt 27,26; Jn 19,1). A korbácsolás latin típusú beállítás, mivel Krisztus oszlophoz kötözötten háttal áll.[22]

Alsó szint. Remeteszentek: Szent Naum, Szent Theodosziosz, Felszentelt Szent Száva, Nagy Szent Euthümiosz/Efthymiosz, Remete (Nagy) Szent Antal.

Az ohridi Szent Mihály-kolostor és templom alapítója, Szent Naum (830 körül – 910) a magyarországi görögök és makedovlachok körében nagy népszerűségnek örvendett, s akárcsak Felszentelt Szent Száva († 886 táján), ő is Bulgária hét szent apostolának – Szent Konstantin/Cirill, Szent Metód, Szent Gorazd, Ohridi Szent Kliment, Csodatevő Szent Naum, Szent Száva, Szent Angelariosz – egyike. Tiszteletét makedón származásának, valamint a tolvajlás és a hazugság elleni határozott fellépésének köszönhette, ami elfogadottá tette őt a hazai görög és cincár kereskedők körében.

Szent Theodosziosz (424–529): A bazilita szabályzat alapján működő szerzetesi intézmény meghonosítója Palesztinában. Mint coenobiarcha, monasztikus szervezetbe foglalta a szentföldi szerzeteseket.

Nagy Szent Euthümiosz vagy Efthymiosz (377–473): Örmény szerzetes, a csecsemők védőszentje, aki barátjával, Szent Theoktisztosszal († 466/467) együtt a júdeai puszta közepén kolostort épített, amelyet aztán remetetelepnek rendezett be. Mindennapjait magányosan, szigorú aszkézisben és szüntelen imádságban töltötte.

22 *Bérci*, 1991. 10. p.

Nagy Szent Antal (250 körül – 356): Ókeresztény gondolkodó és egyiptomi remete, akinek neve alatt egy regula, húsz prédikáció és több levél maradt fenn kopt nyelven. Őt tekintjük az első remeteközösség vezetőjének. Életrajzát 365-ben Nagy Szent Athanasziosz/Atanáz egyházatya írta meg.[23]

H. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus keresztre feszítése (Mt 27,45–56; Mk 15,24–41; Lk 23,33–49; Jn 19,18–30). Hagyományos elrendezés: középen a kereszt, baloldalon az Istenanya és a síró asszonyok, jobb oldalon János apostol, mögötte Longinus római százados a lándzsával. A záróív alatt a Mennyei Atya és a Szentlélek galamb képében.

A keresztrefeszítés szörnyű büntetése Perzsiából eredt, s a rómaiak csak rabszolgákat, gyilkosokat és lázadókat büntettek ezzel a halálnemmel. A keresztnek több formája létezett. Magasságát a függőleges gerenda határozta meg, amely alkalomadtán elérte a 3 métert is. Erre került az a kb. 2,5 méter hosszú keresztgerenda, amelyet az áldozatnak kellett a vesztőhelyre cipelnie. A büntetés végrehajtása során először felállították a keresztet, majd az elítéltet felültették a gerenda ülésére, megkötözték, s utána 3–4 szöggel a fához szögezték. A kereszt tetejére rendszerint felkerült a kivégzés okáról beszámoló írás is. nagypénteken dél tájban Jézussal két latort is felfeszítettek. Az apokrif iratok szerint a jobb oldalit Dizmásznak, a bal oldalit Gesztásznak hívták. Krisztus feje felett lévő tábla négy betűje (INRI) a *„Iesus Nazarenus Rex Iudeorum"* (A názáreti Jézus, a zsidók királya) latin nyelvű mondat rövidítése.[24]

23 Szent Naum és Szent Euthümiosz (Efthymiosz) magyarországi tiszteletére és ikonográfiájára lásd: *Nagy M.*, 1998. 57., 75. és 98–99. p.; *Nagy M.*, 2000. 28–29. és 70. p. Szent Naumot előszeretettel ábrázolták együtt Ohrid másik népszerű szentjével, Szent Marinával (*Nagy M.*, 1998. 153. p.).

24 Krisztus nevéről és keresztre feszítéséről rövid összegzést ad: *Jankovics*, 1988. 26–27. és 99–101. p. A szekkóról hiányzik a nádszálon ecetes szivacsot nyújtó Stephaton alakja (*Tüskés*, 2002. 274. p.). A római katona ábrázolása különösen a középkori ír művészetben számított kedvelt témának (*Veelenturf*, 2001. 86. p.).

Alsó szint. Szerb vértanú uralkodók: Szent Lázár, Szent Uroš, Szent Jovan Vladimir, Szent Stefan Dečanski, Szent Milutin. Fejükön más típusú koronát viselnek, mint a C szakasz alsó szintjén látható szerb szentek.

Szent Lázár: Lazar Hrebeljanović fejedelem (1370 körül – 1389). A rigómezei ütközetben fogságba esett, s I. Murád szultán (1362–1389) fia, Bajezid lefejeztette. Holttestét a Ravanica-kolostorban helyezték örök nyugalomra. Földi maradványait és halotti leplét 1690–1698 között Szentendrén őrizték.

Szent Uroš: V. (Erőtlen) Stefan Uroš cár (1355–1371). IV. Stefan Uroš Dušan szerb cár fia. Békés természete ellenére fiatalon halt erőszakos halált. Ereklyéit Nándorfehérváron (ma: Belgrád) helyezték el.

Szent Jovan Vladimir: a dukljai szerb törzsek uralkodója. Rokona, Ivan Vladislav bolgár cár (1015–1018) 1016-ban tőrbe csalta, és kivégeztette. Csodatévő ereje a holttestéből kiáradó szent olaj (*müron*) gyógyító hatásával függött össze. Ugyanilyen típusú szentnek számított a középkori Magyar Királyság déli területének védőszentje, Szent Demeter is.[25]

Szent Stefan Dečanski: III. Stefan Uroš (1322–1331). II. Stefan Uroš Milutin fia, akit apja egy állítólagos összeesküvésben való részvétel miatt megvakíttatott. Szerb hagyomány szerint az ifjú hercegnek a konstantinápolyi Pantokrátor-monostorban Szent Miklós püspök adta vissza a látását. Hazatérése után a leendő uralkodó 1327 táján hálából templomot emeltetett Dečaniban.

Szent Milutin: II. Stefan Uroš Milutin király (1282–1321), Stefan Dečanski király apja. Összesen negyven kolostort és templomot alapított, amelyek közül a Gračanica-kolostor a legjelentősebb.[26]

25 *Tőth*, 2007. 19–20. p.

26 A szerb szentek szerepéről legújabban Kríza Ágnes tett értékes megfigyeléseket (*Kríza*, 2009. 152–169. p.).

I. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus feltámadása. Vasárnap reggel az asszonyok Krisztus sírjához siettek, hogy a pénteki temetés hiányait pótolják, mivel a közelgő szombat miatt azon a napon gyorsan kellett cselekedniük. Útközben nagy földrengést észleltek, de tovább folytatták útjukat. A sírnál – a reszkető őrök mellett – két angyallal találkoztak, akik megmutatták nekik az üres sírt, tudtukra adva, hogy Krisztus feltámadt a halálból (Mt 28,1–7; Mk 16,1–8; Lk 24,1–12; Jn 20,1–10). A képek alatti fal nagy részét az Istenanya-trónus takarja el.

J. SZAKASZ. Felső szint. Alul Krisztus a pokol tornácán. Nikodémosz apokrif evangéliuma (5. század körül) szerint Krisztus, kereszthalála és feltámadása között, leereszkedett a holtak országába, ahonnan kiszabadította a keresztség szentségében nem részesült lelkeket, kezdve az első emberpárral, Ádámmal és Évával. Felső mezőben: A mandorlában ülő Krisztus a mennybe emelkedik (Mk 16,19–20; Lk 24,50–53; ApCsel 1,4–14).[27]

Alsó szint. Szent Trifun, György mártír, Márk apostol, András apostol, Illés próféta.

5. Az elválasztó fal festményei

A férfi és a női oldalt elválasztó fal mindkét fele festett. A ***nyugati oldal***on, az átjáró felett a Szentháromság ószövetségi előzménye jelenik meg: Ábrahám pátriárka és felesége, Sára megvendégeli az asztalnál ülő három angyalt. Az átjárótól jobbra, déli irányban lévő ábrák: a tanító Krisztus (bal kezében nyitott könyvvel), Gábriel arkangyal, Szent György (déli nyílás felett),

27 Nikodémosz apokrif iratáról és a Pokolra szállásról lásd: *Jankovics*, 1988. 101–102. p.; *Bérci*, 1991. 10–11. p.

Szent Demeter és az angyalszárnyú Keresztelő Szent János. Az átjárótól balra, északi irányban: az Istenanya a Gyermekkel, Mihály arkangyal, Szent Haralamposz (északi nyílás felett) és – Krisztushoz hasonló testtartásban – Szent Miklós.[28]

A ***keleti oldal*** közepére, mint a fal legmagasabb pontjára, Krisztus Emmánuel fekvő alakja került. Tőle jobbra Szent Damján, Szent Kozma, Mihály arkangyal (déli nyílás felett), Szent Thalaleosz és Szent Mercurius, balra I. Constantinus császár és Szent Heléné a kereszttel, Gábriel arkangyal (északi nyílás felett), Perzsiai Szent Jakab és Szent Artemiosz/Artemius alakja helyezkedik el. Szent Artemioszt (†363) a görögök a nagyvértanúk között tartják számon.

I. Constantinus római császár (306–337) és Szent Heléné – mint „társapostolok" és „igaz szentek" – együtt fogják a szent keresztet. Az uralkodónak, amikor a Római Birodalom feletti egyeduralomért harcba szállt Maxentius társcsászárral, a csata előtt álmában megjelent az égen a kereszt képe ezzel a felirattal: *„In hoc signo vinces"* (E jelben győzni fogsz). Az ütközet sikere után döntő fordulat következett be az egyház életében. Nagy Konstantin a 313-ban kibocsátott milánói rendeletével szabad vallásgyakorlatot engedélyezett a birodalom keresztény alattvalói számára, nyolc évvel később, 321-ben pedig a vasárnapot a császárság egész területén munkaszüneti nappá nyilvánította.

28 Szent Haralamposz helyett Bérci László munkájában Szent Orbán szerepel (*Bérci*, 1991. 7. p.). Szent Miklós, Szent Haralamposz, Nagy Konstantin császár és Heléné császárnő magyarországi ikonográfiájára lásd: *Nagy M.*, 1998. 98., 100., 106. és 128. p.; *Nagy M.*, 2000. 58–59. p. Nagy Konstantin császár és Heléné császárnő Makedóniában nagy népszerűségnek örvendett, akárcsak Szent Naum és Szent Marina (*Nagy M.*, 2000. 54.). Szent Thalaleoszt Bérci László Szent Tabálejnek (*Bérci*, 1991. 7. p.), míg Kovács József László Szent Talaleusznak vélte (*Kovács J. L.*, 1983. 30. p.).

Nem feledkezve meg a Maxentius felett aratott győzelem előtti látomásáról, az uralkodó megkérte édesanyját, Helénét (Ilonát), hogy a Szentföldön keresse meg Krisztus keresztjét. A hagyomány szerint a különleges ereklyére szeptember 14-én a Kálvária-dombon bukkant rá a buzgó császárnő. Ez a magyarázata annak, hogy az ókeresztény egyházban a 7. századig ezen a napon ülték meg a Szentkereszt megtalálásának ünnepét.[29]

6. A mennyezet festményei

A templom késő gótikus hálóboltozata hat boltszakaszra oszlik, amelynek négyszögei a födém legmagasabb pontján csúcsukkal kelet–nyugati irányban kapcsolódnak egymáshoz. A felső boltszakasz és az oldalfalak között romboid formájú geometrikus alakzatok képeznek átmenetet. Ezeknek az épületelemeknek az a sajátosságuk, hogy nemcsak felső részüket, hanem alsó, háromszög alakú mezejüket is szentek képmásai töltik ki (például Szíriai Szent Efrém, Szent Kiriakosz, Szent Akakiosz, Szent Makariosz, Szent Pimen, Szent Memnon, Szent Onufriosz, Szent Izsák stb.). A boltozat tetején a mennyei Jeruzsálem „lakói" foglalják el a legelőkelőbb helyet.

29 A Szentkereszt megtalálásának ünnepéről röviden: *Jankovics*, 1988. 130–131. és 224–225. p. Szent Heléné a Megváltó szenvedésének többi eszközét – szögek, lándzsa, szivacs stb. – is megtalálta a Golgotán (*Diós*, 2000. 242. p.; *Harmat Árpád Péter*: A Jézust megsebző lándzsa története. [http://tortenelemklub.com/okor/egyeb-okor/117-a-jezust-megsebz-landzsa-toertenete] [letöltés ideje: 2014. március 20.]). Minden bizonnyal ennek tudható be, hogy a ráckevei szekkón a császárnő jobbjával a keresztet érinti, bal kezében pedig a szent lándzsát fogja.

A mennyezeten, az ***ikonosztázion feletti boltszakasz*** közepén a gyermekét ölében tartó, trónon ülő Istenanyát és az őt dicsőítő szenteket pillanthatjuk meg: Evangélista Szent Jánost, Majumi Szent Kozmát, Himnuszköltő Szent Józsefet és Damaszkuszi Szent Jánost.

Majumi Szent Kozma kántorköltő (†787 táján) gyermekkorában Damaszkuszi Szent János egyháztanítóval együtt nevelkedett, majd felnőttként mindketten beléptek a szentföldi Mar Szabbasz kolostor közösségébe. A „Majumi" melléknév onnan ered, hogy V. Ioannés konstantinápolyi pátriárka a tiszta erkölcsű szerzetest Majum püspökévé nevezte ki.

Damaszkuszi Szent János (645–749/754), a jeles egyháztanító számos himnuszt, dogmatikai, exegetikai, filológiai és hagiográfiai művet írt. Népszerűségéhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy Bizáncban a képrombolás idején teológiai érvekkel védelmezte az ikonok tiszteletét. Legendája szerint levágott kezét az Istenszülő gyógyította meg.

Szintén a képrombolók ellen lépett fel a szicíliai születésű szaloniki szerzetes, a körülbelül 300 liturgikus kánont szerző Himnuszköltő Szent József (816–886) is, akit Ignác pátriárka a „nagy egyház szent edényeinek őrzőjévé", Photiosz pátriárka pedig az egész konstantinápolyi papság gyóntatójává tett meg. E rangos címeket azért érdemelte ki a szentéletű „sekrestyés" (*szkevophylax*), mert az isteni kegyelem folytán meglátta mindazokat a bűnöket, amelyeket az emberek el akartak titkolni előle.

A ***szólea feletti boltmező*** középső mezejéről az uralkodó Krisztus, Mihály arkangyal, az Istenszülő, Gábriel arkangyal és Keresztelő Szent János tekint le a nézőkre. A templomnak ezen a részén is feltűnik a Deészisz-kompozíció: az Istenanya és Keresztelő Szent János közbenjáróként imádkozik az emberi bűnök bocsánatáért a Megváltóhoz.

A ***naosz feletti boltszakasz*** központi alakja a Teremtő Atya. Az Ősöreg-képet a művész Dániel próféta látomása alapján festette meg: *„Amint néztem, egyszer csak trónokat állítottak fel, és az Ősöreg leült. Ruhája fehér volt, mint a hó, fején a haj tiszta, mint a gyapjú. Trónja lobogó lángból volt, kerekei meg izzó parázsból. Tűzfolyó eredt belőle, és folyt tovább. Ezerszer ezren szolgáltak neki, és tízezerszer tízezren álltak előtte. Ítéletet tartottak és felnyitották a könyveket."* (Dán 7,9–10). A négyszög melletti romboidokban Izajás, Jeremiás, Zakariás és Dániel próféta alakjai láthatók.

Az ***elválasztó fal feletti boltszakasz***t négy félalakos szárnyas angyal díszíti, akiket szintén próféták vesznek körül: északról Ezekiel és Salamon, délről Habakuk és Dávid.[30]

A ***pronaosz feletti boltszakasz*** legfelső mezejében négy, egész alakos angyal támaszt meg egy kört (vagy gömböt), amelyben Krisztus Emmánuel foglal helyet. A boltmezőt körülölelő próféták: Gedeon, Mikeás, Jákob és Ámosz.

A ***nyugati bejárat feletti boltszakasz*** központi képe a félalakos szárnyas Krisztus, amint éppen az angyalok tanácsát vezeti. Mellette két próféta álló alakja zárja a sort: észak felől Aggeus, dél felől Jessze (Izáj).[31]

7. A szentély festményei

Az apszis falképeinek elhelyezkedése nagyfokú hasonlóságot mutat a templomhajó szekkóinak sorrendjével. Az ikonográfiai program a mennyei liturgia és Jézus Krisztus isteni természetét

30 Salamon próféta alakját Bérci László ismerte fel először (*Bérci*, 1991. 12. p.).

31 Aggeus próféta helyett Bérci László munkájában Ozeás próféta neve szerepel (*Bérci*, 1991. 12. p.). A próféta nevének helyes olvasata: *Petković*, 1959. 68. p.; *Davidov*, 1990. 375. p.

bizonyító jelenetek köré szerveződik, amelyet kiegészít Mózes, Áron, Melkizedek, Ábrahám, Noé, Izsák, Jákob és az ortodox egyház legjelentősebb személyeinek képmása.

1. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus meggyógyítja a béna embert. Jézus szavai (bal oldalon): *„Bízzál fiam, bocsánatot nyernek bűneid."*, illetve (jobb oldalon): *„Kelj föl, fogd ágyadat és menj haza!"* (Mt 9,1–9; Mk 2,1–12; Lk 5,17–26) ***Középső szint.*** Az Úr cibóriumos oltáránál az Atya és a Fiú megáldoztatja az angyalokat. A Szentlélek galamb formájában van jelen. ***Alsó szint.*** Myrai Szent Miklós és a három szent főpap: Nagy Szent Baszileiosz/Vazul, Aranyszájú Szent János és „Teológus" (Nazianzi) Szent Gergely.

Myrai Szent Miklós (270 körül – 350 táján): A keresztény világ talán legnépszerűbb szentje, a gyerekek Mikulása. Élete folyamán számtalan csodát vitt végbe, amelyek közül kiemelkedik az az eset, amikor egy szegény apának három zacskó pénzt adományozott, hogy leányait férjhez tudja adni. Myra (Müra) város egykori püspökének tisztelete a 6. században keleten bontakozott ki, s hamarosan nyugatra is átterjedt. Magyarországi kultusza az államalapító Szent István király (997–1001–1038) koráig nyúlik vissza.

Nagy Szent Baszileiosz/Vazul (330 körül – 379): A keleti szerzetesség kimagasló alakja, a négy nagy keleti egyházatya egyike, Caesarea metropolitája. Az evangéliumi tanítás alapján két nagy Regulát szerkesztett a pontusi és a kappadókiai szerzetesek számára Aszkétikón címmel.

Aranyszájú Szent János (340/350 körül – 407): A négy nagy keleti egyházatya egyike, konstantinápolyi pátriárka, aki prédikációi nyomán kapta az „aranyszájú" (*Khrüszosztomosz*) melléknevet. Az evangéliumi szegénység hirdetése miatt sok ellenséget szerzett magának, aminek eredményeként Arcadius császár (395–408) száműzte Bizáncból. Földi maradványait a 13. században a római Szent Péter-bazilikában helyezték el.

Nazianzi/Nazianszoszi Szent Gergely (329/330–389/390): Nagy Szent Baszileiosz/Vazul barátja, Konstantinápoly püspöke, a négy nagy keleti egyházatya egyike. Szemlélődő alkata nagymértékben közrejátszott abban, hogy a szerzetesi életformát természetes állapotnak tekintette. Az igaz hit meggyőző tanítása és az ariánusok elleni határozott fellépése miatt az utókor „teológus"-nak, illetve „istentudó"-nak nevezte el.

2. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus meggyógyítja Bartimeust, a jerikói vak koldust. Jézus szavai: *„Láss! Hited megmentett."* (Mt 20,29–34; Mk 10,46–52; Lk 18,35–43) ***Középső szint.*** Az ördögöt angyalok űzik ki kehellyel és tömjénezővel a szentélyből. ***Alsó szint.*** Nagy Szent Athanasziosz/Atanáz, Alexandriai Szent Kirill, „Kegyes (adományokat osztó)" Szent János, „Dialogizáló" Szent Gergely, Szent Szpiridon.

Nagy Szent Athanasziosz/Atanáz (295/296–373): Remete Szent Antal tanítványa, Alexandria püspöke, az „ortodoxia atyja", a négy nagy keleti egyházatya egyike. Kopt, görög és szír nyelvű levelei a keleti szerzetesség megismerésének alapvető forrásai. Hogy a korabeli remetéket megvédje a hitbeli tévelygésektől, megírta nekik lelki olvasmányul az ariánusok történetét.

Alexandriai Szent Kirill (†444): Egyháztanító, jeles teológus, aki írásaiban az ún. hüposztatikus egységet, azaz Krisztus oszthatatlan (isten-emberi) lényét hangsúlyozta. Hírnevét a keresztény hit védelmében kifejtett tevékenységével – Ioannés Nestorios és a novacianisták elleni fellépésével – alapozta meg.

„Kegyes (adományokat osztó)" Szent János (†595): Rendkívül művelt főpap, akit III. Ioannés konstantinápolyi pátriárka a Hagia Sophia-templom diakónusává szentelt, s felkérte az alamizsnaosztás szolgálatára. Aszketikus életvitele miatt kortársai a „böjtölő" jelzővel illették. Azzal, hogy „ökumenikus pátriár-

kának" címezte magát, komoly összetűzésbe került I. Pelagius római pápával (556–561). Mivel a vita alapvetően hatalmi-politikai kérdéseket érintett, a feszültség évszázadokig fennmaradt a keresztény világ keleti és nyugati fele között.

„Dialogizáló" Szent Gergely (540 körül – 604): Nagy Szent Gergely római pápa (590–604), aki Szent Ambrussal (334/339–397), Szent Jeromossal (347 körül – 419/420) és Szent Ágostonnal (354–430) a négy nagy nyugati egyházatya csoportját alkotja, s aki Dávid királlyal, Keresztelő Szent Jánossal és Szent Cecíliával együtt a római egyház zenei védőszentje. Kiábrándulva a hivatali pályából, minden világi tisztségéről lemondott, s vagyonát szétosztotta a szegények között. Ezután római palotáját monostorrá alakította, ahol a benedeki szabályzat (*Regula*) szellemében közösségi életet élt. Szerzetesi életének akkor szakadt vége, amikor II. Pelagius pápa (579–590) szentszéki követként Konstantinápolyba küldte. Állítólag nem tanult meg görögül, mégis kiváló kapcsolatot ápolt számos keleti egyházfővel. A középkor legolvasottabb szerzője, Dialogus című műve az itáliai szentek – köztük Nursiai Szent Benedek (480–547) – életét bemutató könyv. Gyűjtötte és formálta a később róla elnevezett gregorián énekeket, s az ő nevéhez fűződik a 14 állomás (*stáció*), azaz a keresztút bevezetése is.

Szent Szpiridon (4. század): A ciprusi Trimithusz püspöke. Rufinus presbiter feljegyezte róla, hogy püspöksége ideje alatt is előszeretettel legeltetett juhokat. A tudósítás nyilván jelképes értelmű, s szerzője arra célzott, hogy Szpiridon mint a nyájat óvó pásztor híveinek gondos elöljárójaként kormányozta városát.

3. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus meggyógyítja az ördögtől megszállottat. Mikor a bilincseit elszakító ördöngős *„messziről meglátta Jézust, odafutott hozzá, és a földre vetette magát*

előtte." (Mt 8,32–34; Mk 5,1–20; Lk 8,26–34) ***Középső szint.*** Az utolsó vacsora és a három babiloni ifjú (Sadrak, Mesak, Abednego) a tüzes kemencében (Dán 3,1–23).

4. SZAKASZ. Felső szint. Krisztus és a szamariai asszony beszélgetése. Felirat: *„Jézus elfáradt az úton, ezért leült a kútnál."* Az asszony szavai: *„Tudom, hogy eljön a Messiás, azaz a Fölkent."* (Jn 4,1–42) ***Középső szint.*** Az isteni liturgia. ***Alsó szint.*** István diakónus, Nisszai Szent Gergely, Akrigentoszi Szent Gergely, Örmény Szent Gergely, Jakab apostol (az Úr testvére).

István protomártír (1. század): Feltehetően görög származású szent, egyike a hét szolgálattevőnek, a legkorábbi keresztény vértanú. Amikor a zsidó főtanács kihallgatásra maga elé idézte, István vádlói szemére vetette, hogy Jézusban nem ismerték fel a Messiást, sőt meg is gyilkolták az Emberfiát. E szavak hallatára a tanácstagokat elöntötte a méreg; megragadták, Jeruzsálem városán kívülre vonszolták, és megkövezték az ifjú diakónust. Az esemény Kr. u. 34-ben történt.

Nisszai/Nüsszai Szent Gergely (335–394): Egyháztanító, Nagy Szent Baszileiosz/Vazul testvére, Nüssza püspöke, Szebaszte metropolitája, és Örményország vizitátora. Neki tulajdonítják az apostoli hitvallás Szentlélekről szóló tanításának kiegészítését.

Akrigentoszi Szent Gergely (6. század): Már tizenkét éves korában tagja lett az egyházi rendnek. Részt vett a II. konstantinápolyi egyetemes zsinaton (553), ahol az igazhitűséget védelmezte. Maurikiosz császár uralkodása alatt (582–602) a szicíliai Agrigentum püspökévé választották. Egy hamis vád alapján a pápa börtönbe vetette, de két év múlva visszatérhetett híveihez. Életét a 6. század végén fejezhette be.

Örmény Szent Gergely, más néven Megvilágosító Szent Gergely (260 körül – 328 körül): Örményország pártus származású apostola, aki a kereszténységüldözésben meggyengült örmény katolikus egyházat szervezte újjá. Jobb karját mint a törvényesség jelét a mindenkori örmény katholikosz felügyeli.

5. SZAKASZ. Felső szint. Az apostolok összejövetele az Istenszülő jeruzsálemi házának emeleti termében Krisztus mennybemenetele után. Felirat: *„Mindannyian egy szívvel, egy lélekkel állhatatosan imádkoztak az asszonyokkal, Máriával, Jézus anyjával és testvéreivel együtt."* (ApCsel 1,4–14) A lunetta formájú kép közepén az Istenanya ül, körülötte két oldalt hat-hat imádkozó apostol. A tizenkettedik személy az Iskarióti Júdás helyébe választott Mátyás lehet. Alatta jobbra: Krisztus feltámadás utáni első megjelenése Mária Magdolnának. Az asszony *„…hátrafordult, s látta Jézust, amint ott állt."* (Jn 20,14).

Lent baloldalt: Krisztus megjelenik az apostoloknak – Tamás hitetlenkedik. Az idézet: *„Aztán Tamáshoz fordult: »Nyújtsd ide az ujjadat és nézd kezemet! Nyújtsd ki a kezedet és tedd oldalamba! S ne légy hitetlen, hanem hívő!«"* (Jn 20,27) ***Középső szint.*** Az apostolok áldoztatása. Apokrif jelenet. ***Alsó szint.*** Balra: Alexandriai Szent Péter látomása. Jobbra a proszkomídia fülkéjében: a félalakos, mezítelen felsőtestű Krisztus – mint az örök kenyér jelképe – vérző sebbel és lehajtott fejjel áll a sírládában.

8. A nyugati fal festményei

Amíg az ortodox templomok nyugati falát rendszerint Krisztus keresztre feszítése, az Istenanya elszenderedése vagy az utolsó ítélet jelenet tölti ki, addig Ráckevén a nyugati homlokzat belső falán teljes egészében az utolsó ítélet ábrázolás uralkodik.

Tudnunk kell azonban, hogy a festmények nem a kanonizált evangéliumi leírás (Mt 25,31–46; Mk 13,1–37; Lk 21,5–38), hanem nagy valószínűséggel Péter apostol Apokalipszis-töredéke alapján készültek.

Az eredetileg etióp nyelven írt mű 4–6. fejezetében Jézus az alábbi szavakat intézte Péter apostolhoz: *„4. Nézd most, mi vár rájuk az utolsó napon, amikor eljön az Úr napja, és az ítélet napja, mely az Úr ítélete lesz kelettől nyugatig. Összegyűlik az összes ember örökké élő Atyám előtt, és parancsol a Gyehennának, hogy nyissa ki vasreteszeit, és adjon vissza mindent, ami benne van. Parancsot ad a vadállatoknak és a madaraknak is, hogy adjanak vissza minden testet, amit megettek, mert azt akarja, hogy megjelenjék az ember, mivel nincs semmi, ami elpusztul az Úr számára, és nincs semmi sem, ami lehetetlen, minden az övé. Az ítélet napján, a büntetés napján, mivel Isten szavára (történik), minden úgy lesz, ahogyan teremtette a világot és ami benne van: parancsolta és meglett minden, ugyanígy lesz az utolsó napon is, mert minden lehetséges Isten számára. Ugyanígy beszélt az Írásban is: Emberfia prófétálj a csontokról, és mondd a csontnak: csont a csontokhoz az ízületekbe, ínak, ideg, hús, bőr és szőr legyen rajtuk, lélek és szellem legyen bennük. És megadja ezt a nagy Uriél Isten parancsára, mert őt rendelte Isten a holtak feltámadása fölé az ítélet napján. Lássátok és értsétek meg a magvakat, melyeket elvetnek a földbe: mikor elvetik őket, szárazak, mint amiben nincs lélek. És életre kelnek, teremnek, és a föld visszaadja, mint valami letéteményt, amit rábíztak. Aki meghal, az a földbe vetett mag: él, és visszaadatik az életnek az ember. Mennyivel inkább feltámasztja az ítélet napján azokat, akik hisznek benne, és választottjait, akik miatt Isten alkotott (mindent). A föld mindent visszaad az ítélet napján, mert akkor ő is (a föld) megítéltetik azokkal együtt, és az ég is vele.*

5. Ez lesz az ítélet napján azok számára, akik elhagyták Isten hitét, és akik bűnöket követtek el: megnyílnak a tűzzuhatagok, homály és sötétség lesz, befedi és beborítja az egész világot, a vizek is átalakulnak és parázzsá lesznek, és égni fog minden, ami benne van. A tenger is tűzzé lesz, az ég alatt perzselő, olthatatlan tűz lesz, és elárasztja a haragvó ítéletet. A csillagok is megolvadnak a tűz lángjától, mintha nem is lettek volna teremtve, és az égboltozatok is a víz hiányában eltűnnek, és olyanok lesznek, mintha nem is lettek volna teremtve, és nem lesznek. Az ég villámai varázslatukkal megrémisztik a világot. A holtak lelke hozzájuk fog hasonlítani, és tűzzé lesz Isten parancsára, és aztán felolvad az egész teremtés. Az emberek menekülni fognak, akik keleten laknak, nyugatra, (akik nyugaton), keletre menekülnek, akik délen voltak, azok északra, akik (északon, azok) délre menekülnek, de mindenhol utoléri őket a szörnyű tűz haragja. És miközben az olthatatlan tűz űzi őket, odakergeti őket a haragvó ítélethez, az olthatatlan tüzű folyóhoz, mely lángoló tűzzel zúdul alá, és amikor forrásban lévő hullámai szétválnak, nagy fogcsikorgatás lesz az emberek számára.

6. Mindnyájan látni fogják, amint eljövök örökkévaló fényes felhőben, és Isten angyalai, akik velem vannak, elhelyezik dicsőségem trónját égi Atyám jobbján, és Ő fejemre helyezi a koszorút. Akkor a népek, azt látván, sírni fognak, mind népeik szerint, Ő pedig megparancsolja nekik, hogy keljenek át a tűzfolyón, és mindegyikük cselekedetei ott fognak állni előttük, kinek–kinek cselekedete szerint. Kiválasztottaim, akik jót cselekedtek, hozzám fognak jönni, miközben a halál, a pusztító tűz nem fogja őket látni, a gonoszok, bűnösök, képmutatók azonban az el nem múló sötétség mélységeinek közepén fognak állni, és tűz lesz az ítéletük. Az angyalok odaviszik bűneiket, és elkészítik számukra a helyet, ahol örökre bűnhődni fognak, mindenki vétkei szerint. Uriél, Isten angyala

odahozza azoknak a bűnösöknek a lelkét, akik elpusztultak a vízözönben, és azokét, akik minden bálványban voltak, minden öntött szoborban, szeretetben, képben, akik minden dombon, kőben és úton laktak, akiket az emberek isteneknek hívtak, és elégetik velük együtt az örök tűzben. És miután ezek és lakhelyeik mindnyájan elpusztultak, megbüntetik őket örökre."[32]

A kompozíció tengelyében Krisztus ülő alakja helyezkedik el mandorlában, aki a római hagyományoknak megfelelően baljával felfelé (kegyelmező kéztartás), jobbjával lefelé (elítélő mozdulat) mutat. A Megváltó mellett az Istenanya és Keresztelő Szent János könyörgő testtartásban kér bocsánatot az emberiség bűneire (*Deészisz*). Kétoldalt a tizenkét apostol képmása, háttérben az angyalok kara látható. A három fő alak alatt az Úr oltára és a megváltás eszközei – kereszt, töviskorona, lándzsa, spongya – jelennek meg két angyal társaságában. Az oltáron nyitott evangéliumos könyv, amelyen ismét felbukkan a Szentlélek fehér galamb formájában (*Hetoimaszia*). Az angyalok lábainál Ádám és Éva térdepel.[33]

Krisztustól balra bűnös egyházi és világi személyek vonulnak fel az ördög kíséretében a végítélet kimondására. Alattuk az utolsó ítélet harsonájára feltámadt lelkek gyülekeznek. Krisztus az irgalmasság testi cselekedetei alapján ítéli meg az embereket, mert a hit a szeretetben nyilvánul meg.

32 *Pesthy*, 2009. 12–16. p.

33 A „deészisz" görög eredetű szó, jelentése: „kérő imádság". A kompozíció gyökerei a 6. századba nyúlnak vissza. A bizánci templomok képprogramjában kitüntetett figyelmet kapó ábrázolásnak két típusa létezik. A kis deészisz, amely a 11. századtól fogva az utolsó ítélet festményeken is megjelent, a három fő alakot (Krisztus, Istenanya, Keresztelő Szent János) foglalja magában, míg a nagy deészisben feltűnnek az arkangyalok és az apostolok is (*Seibert*, 1986. 68. p.; *Diós*, 1993. 554–555. p.;). A „hetoimaszia" jelentése: Krisztus trónjának előkészítése az utolsó ítélethez.

A Megváltó zsámolyától átlós irányban egy tűzfolyam hömpölyög, amelyben bűnös lelkek merülnek alá a pokol fenekére. Ez a kínszenvedés helye, ahol az angyalok is sötét ruhát öltenek magukra. Az alsó részben ördögök kínozzák a kárhozatra ítélt asszonyokat és férfiakat.

Az üdvözültek Krisztus jobbján kapnak helyet: próféták, vértanúk, hitvallók, szentek, pátriárkák, királyok és diakónusok. Jobb oldalon lent a paradicsom képe tűnik fel, amelynek kapuját egy lángoló pallosú kerub őrzi. Az égi birodalom bejárata előtt Krisztus a mennyország kulcsát helyezi a zárba. A háta mögött sorakozók arra várnak, hogy bebocsátást nyerjenek a Teremtő Atya hajlékába. Bent tartózkodik az emberfejeket tálcán tartó Ábrahám pátriárka mint a holtak bírája, mellette két társa, Izsák és Jákob. Bal kezében hosszú kereszttel fejet hajt a bűnbánó jobb lator, Dizmász, aki elsőként üdvözült az emberek közül.[34]

9. Az oldalkápolnák festményei

A templom keleti kápolnájának védőszentje Keresztelő Szent János, Zakariás jeruzsálemi pap és Szent Erzsébet fia. Szűz Mária mellett az egyetlen szent, akinek mind vértanúságát, azaz égi születése napját (augusztus 29.), mind test szerinti, földi születésnapját (június 24.) megünnepli a keresztény egyház. Ennek oka, hogy Mária és Erzsébet találkozásakor a gyermek már anyja méhében megszenteltetett a Messiás közelsége miatt. Az evangéliumokban olvasható, hogy János születését és küldetésének célját Gábriel arkangyal adta hírül az idős Zakariásnak,

34 Az utolsó ítélet ábrázolásához lásd: *Bérci*, 1991. 8–9. p.; *Nagy M.*, 1994/a. 32–36. p.; *Richter–Ulrich*, 2000. 299. p.

aki nem hitt az angyal szavának, ezért megnémult. Beszélő képességét akkor nyerte vissza, amikor rokonai és szomszédjai szeme láttára egy táblát kért, és arra felírta, hogy fiának ne Zakariás, hanem János legyen a neve.

Felnőtt korában Keresztelő János Júdea pusztájában prédikált és keresztelt. Mint Istennek szentelt személy (*nazir*) nem ihatott bort, halottak érintésével nem szennyezhette be magát, és fejét nem érhette borotva. A Jerikótól délre eső, kies vidéken meglehetősen önsanyargató életformát folytatott: tevebőrből készült ruhát hordott, sáskával és vadmézzel táplálkozott. Valószínűleg az esszénusok qumráni közösségében nevelkedett, s innen hívta el az Úr szava Krisztus fellépésének az előkészítésére. Izajás próféta azt jövendölte róla, hogy a bűnbánat hirdetésével utat készít a mennyek országába. A Jordán folyó vizében János keresztelte meg az Üdvözítőt, aki rövidesen megkezdte nyilvános működését.[35]

Keresztelő Szent János keményen ostorozta Heródes Antipasz erkölcstelen viselkedését, mivel a tetrarcha, akit a nép királynak nevezett, nőül vette mostohatestvére feleségét, Heródiást, és házába fogadta annak leányával, Szalomével együtt. A feldühödött helytartó haragjában bilincsbe verette az Előhírnököt, és Szalome kérésére kivégeztette. Máté evangélista részletesen leírta az eseményeket: *„Heródes születése napján történt, hogy Heródiás lánya táncolt a vendégeknek. Annyira megtetszett Heródesnek, hogy esküvel ígérte, bármit kér is, megadja neki. Az – minthogy anyja előre kitanította – így szólt: »Add nekem egy tálon Keresztelő János fejét!« A király elszomorodott, de az esküre és a vendégekre való tekintettel megparancsolta, hogy adják neki oda. Lefe-*

35 A nazireátus intézményéről röviden: *Balanyi*, 1923. 5–7. p.; *Jankovics*, 1988. 165. p.

jeztette hát Jánost a börtönben. Fejét elhozták egy tálon, odaadták a lánynak, az meg elvitte az anyjának. Akkor eljöttek tanítványai, elvitték és eltemették a holttestet, aztán elmentek, és hírül adták Jézusnak." (Mt, 14,6–12)

A Keresztelő Szent János-kápolna bejárata feletti falmezőt két sávban Jézus Krisztus életéből vett jelenetek töltik ki. Felül a félköríves boltmezőben: Nagy Heródes hatalomféltésből Betlehemben legyilkoltatja a két éven aluli gyermekeket. A körülbelül 30-40 megölt fiúgyermeket aprószentekként tiszteli a keresztény egyház. A kép alatt: 1. A megszületett kis Jézusnak pásztorok hódolnak. 2. Krisztust születése után negyven nappal Szűz Mária és Szent József bemutatja a templomban. Simeon és Anna prófétaasszony hálaéneket zeng, hogy láthatta a Megváltót. 3. Krisztus feltámasztja Betániában a már négy napja halott Lázárt. 4. Krisztus szamárháton bevonul Jeruzsálembe. A kápolna bejáratánál a Traianus császár (98–117) által 110–115 táján vadállatok elé vetett vértanú, Antiochiai Szent Ignác „őrködik" két oroszlánnal. Szent Ignác nevéhez fűződik az egyházi liturgiában használatos antifónás himnuszok elterjesztése.

A bejárat mellett két darab, baldachinos ikontartó szekrény takarja el a szekkókat. Az egyik ikonja az Istenanya elszenderedését, a másiké Krisztus megkeresztelkedését ábrázolja. A bútorokban tárolt ikonokat a megfelelő ünnepnapon kell kihelyezni a templomhajó állványaira.[36]

A Keresztelő Szent János-kápolna nyugati falát egy nagyméretű szekkó, a Jessze-fa – Krisztus őseinek családfája – ábrázolása borítja be. Jézus nemcsak Isten fia, a második isteni sze-

36 A bejárattól jobbra lévő ikontartó szekrényt 2000-ben M. Nagy Éva restaurátor állította helyre. A bútorzat leírása a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtárában található.

mély, hanem Dávidnak, Izrael királyának is az utóda. A fekvő Jessze testéből szőlőindák futnak fölfelé, és összesen 26 tondót alkotnak. A feliratok kopottsága miatt az ábrázolt szentek közül Náhum, Elizeus, Keresztelő Szent János („Előhírnök"), Joel, Malakiás, Izajás, Szofoniás, Dávid, Salamon, Dániel, Sámuel és Áron neve vehető ki. A fa csúcsán az Istenanya-kép érintkezik a borda csúcsívével. A Jessze-fa alatti boltmezőben egész alakos szentek – Szent Prokopiosz, Szent György, Szent Demeter, Szent Pantaleon stb. – képmásai sorakoznak. Az Istenszülő bíbor palástján ismét felbukkan a három darab, nyolcágú ezüst csillag, akárcsak az Orvosszentek-kápolna egyik festményén. A nyolcas szám az élet újrakezdését, az ezüst (fehér) Mária tisztaságát szimbolizálja. Az ég és a föld között közvetítő Istenanya fátylán a nyolcágú csillag négyes osztása Krisztus keresztjére vonatkozik.[37] Az Üdvözítő a Szentlélektől fogant, Ő a „második Ádám", aki kereszthalálával új teremtést indított el. Pál apostol a rómaiakhoz írt levelében Ádám tettéhez a bűnt és a halált, míg Krisztuséhoz a megigazulást és az életet társítja (Róm 5, 12–21). Az első emberpárban valamennyi halandó vétkezett, s a bűn következménye a szenvedés, a halál lett. Krisztus azonban megváltó keresztáldozatával minden földi ember nevében lerótta az elégtételt, s elnyerte az örök élet dicsőségét. Az üdvtörténet lényegét a korinthusiakhoz intézett levél így összegzi: *„Amint ugyanis Ádámban mindenki meghal, úgy Krisztusban mindenki életre is kel."* (1Kor 15,22).

Szent Prokópiosz (465 körül – 528): Görög rhétor, bibliamagyarázó. Fennmaradt az Ószövetség történeti részeihez írt kommentárkivonata.

37 *Dávid*, 2002. 50., 69. és 210–211. p.; *Ruzsa*, 2014. 178. p.

Szent Pantaleon (†305 körül): Ingyen gyógyító orvosszent, nagyvértanú, akit Maximianus társcsászár (286–305) parancsára egy száraz olajfa alatt fejeztek le, amely a kivégzés pillanatában kizöldült. A makedóniai Ohrid legrégebbi egyházi épületét, a 9. században újjáépített plaošniki kolostort Szent Pantaleon tiszteletére szentelték, akárcsak a Kárpát-medencében fekvő dunapentelei monostort.

Az északi és a déli fal felső szintjét Keresztelő Szent János élettörténete keretezi. Északi falon: 1. Az Úr angyala Zakariás tudomására hozza fia születését (Lk 1,8–25). 2. Keresztelő Szent János születése és névadása (Lk 1,57–66). 3. Keresztelő Szent János prédikálása és tanúságtétele a Messiásról (Lk 3,16–17). Az átjáró felett görög nyelvű felirat tudósít arról, hogy a kápolnát 1771-ben Thémiosz Gianotisz templomgondnok támogatásával festették ki. A déli fal ablakai körül: 1. Szalome tánca (Mt 14,6). 2. Heródes lakomája (Mt 14,6–9). 3. Keresztelő Szent János a börtönben (Lk 3,20). 4. Keresztelő Szent János lefejezése (Mt 14,10; Lk 9,7–9). Az alsó sávban Jézus Krisztus és tíz apostol – keletről nyugat felé haladva: Péter, Pál, János, Máté, Márk, Lukács, András, Simon, Jakab, Bertalan – képmása néz szembe az északi oldal szentjeivel és az Úr angyalával.

A hálóboltozatos mennyezet ábrái: középen csukott könyvvel, jobbját áldásra emelve az ítélkező Krisztus (*Pantokrátor*), mellette négy arkangyal, Mihály, Gábriel, Ráfael és – minden bizonnyal – Uriel. A keleti félmezőben az imádkozó kéztartású Istenanya a Gyermekkel (*Platütera*), a nyugatiban a nyitott könyvet tartó Krisztus látható. Az Istenszülőt két idős próféta, Krisztust pedig két fiatal koronás fő fogja közre. Az Üdvözítő frontális, merev, ugyanakkor fiatalos arca az örökkévalóságot jelképezi, és a festmény rituális jellegét hangsúlyozza.

Az ortodox templomokban a Krisztus-ábrázolások az Üdvözítő háromféle méltóságát, arculatát, illetve szerepkörét fejezik ki. Jézus egyrészt az Isten fia, aki által a Teremtő megalkotta a világot, másrészt Ő a Megváltó, az új Ádám, aki kereszthalálával az emberiség számára megnyitotta az üdvözülés útját, harmadrészt Ő a világbíró Krisztus, a mindenség ura, aki az Atyától megkapta a végső ítélkezés jogát. Ezt a hármas teológiai jelentést a bizánci művészet úgy érzékelteti, hogy a Krisztus-képeken egyszerre jelenik meg a Fiú mindenhatósága, emberszeretete és igazságos bírói hatalma. A tanító Krisztus szelíd, jóságos arcvonásokkal rendelkezik, miközben kezében nyitott evangéliumos könyvet tart. A főpap Krisztus az oltáriszentséget szolgáltatja ki tanítványainak. Az ítélkező Krisztus, sokszor trónon ülve, csukott könyvet fog a kezében, s szigorú arckifejezéssel kéri számon a halandók bűneit. A Pantokrátor ekkor már nem tanít, és nem is osztja ki az eucharisztiát, viszont az ítélet sem hangzott még el a szájából.[38]

Krisztus kéztartása és ujjainak elhelyezkedése – a hüvelyk- és a gyűrűsujj érintkezése – is régi hagyományokra nyúlik vissza. A keresztény szemléletben a hüvelykujj az Atyát, a mutatóujj a Szentlelket, a középső ujj a Fiút szimbolizálja. A gyűrűs- és a kisujj Krisztus kettős (isteni és emberi) természetére vonatkozik.[39]

A kápolna keleti oldalából kis szentély nyílik. Bejárata felett Szent Gergely és Szent Péter alakja vehető ki, míg a kapubélletben Mihály és Gábriel arkangyaloké. A meghittséget sugalló belső tér keleti falán a keresztrefeszítés, a proszkomídia fülkéjében a fájdalmas Krisztus (*Imago Pietatis*) jelenet vonja magára a figyelmet.

38 *Wellner*, 1990. 117. p. Nagymihályi Géza szerint a Pantokrátor bal kezében lévő zárt könyv azt fejezi ki, hogy az ítélet még nem hangzott el, nyitott könyv esetében pedig rendszerint vigasztaló ítélet született (*Nagymihályi*, 2003. 53. p.; *Nagymihályi*, 2009. 79. p.).

39 *Komlóssy*, 1997. 477. p.

A templom nyugati kápolnájának védőszentje a két arab származású orvos testvér, Szent Kozma és Szent Damján. A vértanúságot szenvedett ikrek Szíriában tanulták ki az orvostudományt, s a kilikiai Égében letelepedve ingyen gyógyították a betegeket, és emellett rendszeresen hirdették az evangéliumot. A Diocletianus-féle keresztényüldözés idején Lysias prefektus elfogatta és megkínoztatta mindkettőjüket, ám csodálatos módon a büntetéseket túlélték, ezért lefejezték őket. Mivel I. Iustinianus/Justinianos kelet-római császár (527–565) nekik tulajdonította felgyógyulását, hálából Konstantinápolyban bazilikát emeltetett a tiszteletükre. Hasonlóképpen cselekedett 528 körül Rómában III. Félix pápa (526–530) is. Szent Kozmát és Szent Damjánt a borbélyok, cukrászok, gyógyszerészek, kötszerkészítők, fogorvosok, szülésznők, orvosok, viaszöntők, fűszerkészítők és zsibárusok tekintik védőszentjüknek. A két szent ünnepnapja a római katolikus egyházban szeptember 26-ára, az ortodox egyházban pedig július 1-jére, október 17-ére és november 25-ére esik.

Az Orvosszentek-kápolna északi falán, közvetlenül a bejárat mellett öt vallásos esemény képi illusztrációjával találkozunk. Úgymint: 1. Az Istenanya eljegyzése. 2. Az örömhírvétel. 3. A tizenkét éves Jézus a jeruzsálemi templomban. 4. Hódolat az Istenszülő előtt. 5. Az Istenanya megjelenése a két vándornak. A bejárat felett cirill betűs, szerb egyházi szláv nyelvű felirat, amely magyar fordításban így hangzik: *„Szorgalmával és munkájával: az esendő moszkopoliszi festő, Theodor Gruntović az ő és szülei örök emlékére. Az Úr 1771. évében."*[40]

40 A Sreten Petković által közölt szöveget (*Petković*, 1959. 58. p.) Vukovits Koszta fordította le magyarra. Segítségét ezúton is köszönöm.

A bolthajtásos proszkomídiában ismét felbukkan az Imago Pietatis-kompozíció és István diakónus alakja, amint könyvet és keresztet tart a kezében.

A déli fal felső szintjének mezőiben hét jelenet ismerhető fel: 1. Szent Anna eljegyzése. 2. Az angyali üdvözlet. 3. Krisztus születése. 4. A három napkeleti bölcs követi a betlehemi csillagot. 5. Istenanya és Szent József a főpap előtt. 6. A napkeleti bölcsek hódolata a kis Jézus előtt. 7. Krisztus a jó pásztor. Az alsó sáv szentjei között található Traianus római császár híres hadvezérének, Szent Eustachiusnak a képmása, aki a hagyomány szerint egy szarvast üldözve az állat agancsai között megpillantotta Krisztus keresztjét, és megtért.

A keleti falszakasz ábrái három szintet képeznek. Középen a két angyal hódolatát fogadó, trónon ülő Istenanya, felül az újszövetségi Szentháromság három alakja, amint megkoronázza a Szentséges Istenszülőt. Alul az oltárrészt Szent Eleutheriosz, Szent Miklós, Szent Baszileiosz/Vazul, Szent Gergely, Szent János, Szent Jakab és a II. konstantinápolyi zsinat (381) tragikusan elhunyt elnöke, Szent Meletiosz képmása népesíti be.

A nyugati fal boltív alatti felületére tíz jelenetet festett Theodor Szimeonov. Ezek felülről lefelé haladva a következők: 1. Az örömhírvétel/angyali üdvözlet. 2. Mária látogatása Erzsébetnél. 3. A három napkeleti bölcs hódolata. 4. A napkeleti bölcsek és a betlehemi csillag. 5. Menekülés Egyiptomba. 6. Krisztus bemutatása a templomban. 7. A hívek hódolata az Istenanya előtt. 8. A hívek hódolata a trónoló Krisztus előtt. 9. A Szentséges Istenszülő megjelenése. 10. Krisztus megkísértése. Az alsó sorban felsorakozó szentek közül jobbról a harmadik Szent Stefan Dečanski szerb király, akinek látását Szent Miklós püspök adta vissza.

A hálóboltozat közepét az ítélkező Krisztus, a négy evangélista és a négy próféta – Áron, Gedeon, Dávid, Jessze – alakja foglalja el.[41]

A kápolnában nyugszik az 1771-ben elhunyt apát, Isaija Stefanović archimandrita. A ráckevei kolostor vezetőjét 1686 után nevezhették archimandritának, amikor új kalugyerek érkeztek a mezővárosba. Az újjáépítés jeleként a templomot a 17. század végén – 18. század elején ismételten kifestették.[42]

10. Áttekintés

A templomhajó és a kápolnák élénk színvilágú falképein többféle stílusirányzat hagyta ott a nyomát. Ezek közül időben legkorábbi az ókeresztény művészet, amelynek hatása a jó Pásztor (Jézus, vállán egy báránnyal), a Krisztus Emmánuel (Krisztus szakálltalan ifjúként pihen) és a három ifjú a tüzes kemencében című jeleneten vehető ki.

A 18. századi posztbizánci ikonográfiát nem hagyta érintetlenül a korabeli barokk stílus motívumkészlete sem. Ennek alkalmazására szemléletes példa az Atyaisten ábrázolás, amelytől a bizánci művészet általában tartózkodott. A Teremtő részben egyedül, részben a Szentháromság egyik alakjaként jelenik meg a festmé-

41 A kápolnák képeinek bemutatásához felhasznált művek: *Petković*, 1959. 52–55 és 69. p.; *Davidov*, 1990. 377. p.; *Bérci*, 1991. 13–16. p.; *Nagy M.*, 1994/a. 36–38. p.

42 A ráckevei ortodox kolostor 1686-ban még üresen állt (PL AEV Sub primate Georgio Szécsén. 9. doboz. Nr. 274/2. Pest, 1686 ősze.). A kisebb kolostorok vezetőjét *igumen*nek, a nagyobbakét *archimandrita*nak nevezzük. Egy időben az archimandriták kiváltságai közé tartozott, hogy vörös szalagon arany keresztet viselhettek (*Juga*, 1913. 217. p.).

nyeken. Az Istenanya megkoronázása, a Krisztus-megkeresztelése vagy a keresztrefeszítés kompozíciókban szintén feltűnnek barokkos szimbólumok (szárnyas angyalok, gomolygó felhők stb.).

A Krisztus körülmetélése, az Istenszülő oltalma, illetve az Istenanya megkoronázása az Atya, a Fiú és a Szentlélek által jelenetek elkészítésekor a moszkopoliszi mesterek elsősorban az orosz-ukrán előzményeket vették figyelembe. Könnyen megeshet, hogy a szóban forgó ábrákhoz közvetlen mintául a templom ikonfalának táblaképei, valamint a korábban Kijev környékéről érkezett zógráfok alkotásai szolgáltak. Az Istenanya- és a trónoló Krisztus-ikonok, a királyi ajtó szerkezete és az ikonosztázion tarajos kagylódíszei az ukrán barokk jelenlétének egyértelmű bizonyítékai.

A templom szekkóinak művészi értékét a színek (vörös, bíbor, okker, zöld stb.) választékos használata és a különféle ikonográfiai rétegek stiláris egységbe fonódása emeli ki. Nagy Márta jól megragadta a lényeget, amikor az alábbi mondatokat vetette papírra: *„A ráckevei templom falfestményeit elkészítő moschopoliszi festőcsoport két egymástól távoli évszázad, a 15. századi építészet és a 18. századi falképfestészet, két kultúrkör, a nyugati keresztény gótika és a keleti keresztény posztbizánci falképfestészet olyan együttesét teremtette meg, mely egyedülálló az egyetemes művészettörténetben. Az együttes alkotóelemei egymásra nem hatottak, részben természetszerűleg nem is hathattak, de több évszázados békés együttélésük példázza a keleti keresztény világ peremére szorult magyarországi ortodox hitű kisebbségek sorsát."*[43]

43 *Nagy M.*, 1994/a. 44. p. Darkó Jenő a Szent Kozma és Damján-kápolna Imago Pietatis-ábrázolásán 13. századi bizánci hatást, a templomhajó Krisztus feltámadása és Krisztus leszállása a Pokolba kompozícióiban pedig közvetett orosz hatást vélt felfedezni (*Darkó*, 1980. 38–39. p.).

Befejezésül nem árt még egyszer hangsúlyozni, hogy a falképek ikonográfiai koncepciójának részletes elemzése további kutatást igényel. Ki kell deríteni, hogy Theodor Szimeonov és társai milyen festőkönyvekből, mintarajzokból dolgoztak, s munkájukat milyen mértékben befolyásolta a régi falfestmények képi mondanivalója. E tekintetben a dél-szerbiai, észak-görögországi, kelet-albániai és nyugat-bulgáriai templomképek összehasonlító vizsgálata hozhat újabb eredményeket.

A CSEPEL-SZIGETI URADALOM ÉS RÁCKEVE VISZONYA (1686–1736)[1]

1. A Csepel-sziget birtokosai (1695–1736)

A 17. század végén a Habsburg-kormányzat nagy lendülettel fogott hozzá a magyarországi birtokviszonyok újjárendezéséhez. I. Lipót német-római császár, magyar és cseh király 1688. december 9-én utasítást adott ki, hogy a régi tulajdonosok csak abban az esetben kapják vissza földjeiket, ha a hivatalos birtokjogigazolási irat bemutatásán kívül befizetik az adott birtok értékének 10%-át fegyverváltság (*ius armorum*) fejében. Az Udvari Kamara szervezetén belül felállított Újszerzeményi Bizottság (*Neoacquistica Commissio*) gondosan ügyelt arra, hogy az egykori hódoltsági övezet a dinasztiához hű főurak és hadvezérek, katonatisztek kezébe kerüljön.[2]

A Csepel-szigeti települések felett, amely 1622 óta megszakítás nélkül az Esterházy család grófi ágának adománybirtokát képezte, átmenetileg a Budai Kamarai Adminisztráció gyakorolta

1 A korabeli forrásokban a domínium rendszerint Ráckevei Királyi Uradalom néven fordul elő.

2 *Makkai*, 1958. 128–131. p. A Neoacquistica Commissio létrejöttéhez és működéséhez alapvető munkák: *H. Pálfy*, 1937. 474–487.; *Soós*, 2008. 17–51. p.; *Soós*, 2009. 801–851. p. (különösen: 801–808. p.)

a felügyeleti jogot. Esterházy István és testvérei, Ágnes és Katalin grófnők, miután megegyeztek egymással, a nem túl jól jövedelmező birtoktestet eladták gróf Donat Johann Heissler von Heitersheim (1648–1696) császári tábornoknak. Az 1695. június 13-án Bécsben megkötött adásvételi szerződés értelmében az új tulajdonos 24 565 forintért jutott hozzá a körülbelül 44 000 kataszter holdnyi területű uradalomhoz, amelyen akkoriban egy mezőváros (Ráckeve), négy falut (Szigetszentmiklós, Tököl, Szigetbecse, Makád) és nyolc pusztát (Csepel, Háros, Szőllős, Majosháza [!?] Szentmihály, Cséphalom, Szigetszentmárton, Lórév) foglalt magában.[3] Az adásvételi szerződést Pest-Pilis-Solt vármegye hatósága 1695. június 19-én hozta nyilvánosságra.[4]

Mivel Donat Heissler von Heitersheim gróf komoly érdemeket szerzett a törökellenes felszabadító háborúban, I. Lipót király 1695. október 4-én áldását adta a birtokátruházáshoz. A Pesten két házzal rendelkező tábornok első intézkedései közé tartozott, hogy Ráckevén még ugyanebben az esztendőben felépíttetett egy sörházat.[5]

A sziget fő helye továbbra is a török időkben hászvárosi rangra emelkedett Ráckeve maradt, amely a súlyos adók miatt már 1694-ben kénytelen volt megválni Sári és Mántelek pusztáktól,

3 MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 2. fol. 142–148.; *Schönherr*, 1877. 729. p.; *Ybl*, 1925. 51. p.; *Veszprémi Fejes*, 1927. 8. p.; *Milhoffer*, 1940. 6–7. p.; *Löchli*, 1968. 12. p.

4 *Borosy*, 1985. 156. p. Nr. 2749. *„Ráczkevi Nagy János, Taksonyi Szabó Istvánnal. Ezek idejében atta el Eszterházy István Urunk eő nagysága General Heisler Urunk eö nagyságának az egész Szigetséget fl. 25 000."* – olvasható a Bírói Krónikáskönyvben (MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 18. p.; *Magdics*, 1888. 101. p.).

5 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 18. p.; *Magdics*, 1888. 101. p.; *Pásztor*, 1936. 64. p.

valamint Áporka felétől és Pereg negyed részétől. Az így befolyt 950 forintnyi összegből a mezővárosi tanács egy vízimalmot vásárolt a szerbek pátriárkájától, III. Arsenije Čarnojevićtől (Csárnojevics Arzéntól), aki székhelyét Szendendrén rendezte be.[6]

A generális azonban nem sokáig élvezhette az anyagi javak nyújtotta előnyöket, mert 1696-ban a hetényi csatában szerzett sérülésébe belehalt. Özvegye, Maria Barbara grófnő ekkor úgy döntött, hogy megválik férje szerzeményétől, s az erdős, vadakban bővelkedő területet 1698. augusztus 4-én királyi engedéllyel 85 000 rajnai forintért eladta Francois-Eugène de Savoie-Carignannak, azaz Savoyai Eugénnek (1663–1736). A herceg a vételárból mindössze 15 000 forintot fizetett ki készpénzben, 20 000 forintot átengedett abból az összegből, amely az államtól járt neki, a maradék 50 000 forintot pedig egy éven belül kellett törlesztenie.[7]

A földesúrváltás tényét Ráckeve krónikása is megörökítette: *„1698. Soos Miklós, Nagy Pállal, ezek idejekben esett az Méltóságos Princz Savoyai Eugenius Herczegnek kezére az szigetség Generál Heiszler Urunk halála után, adott érette fl. 85 000.”*[8]

6 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 18. p.; *Magdics*, 1888. 101. p.

7 MNL OL E 57. Libri regii. 24. kötet. 462–466. p.; *Schönherr*, 1877. 729. p.; *Milhoffer*, 1940. 6. p.; *Löchli*, 1968. 12. p.; *Borosy*, 1986. 47. p. Nr. 3297.

8 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 19. p.; *Magdics*, 1888. 102. p.

1. táblázat: Ráckeve birtoklástörténete (1440–1736)[9]

Időpont	**A birtokos neve**	**A település jogállása**
1440–1541	a király (és a királyné)	király(né)i falu, illetve mezőváros
1541–1622	a király és a török szultán	királyi mezőváros, szultáni hászváros
1622–1695	a török szultán (1686-ig) és az Esterházyak	szultáni hászváros és magánföldesúri mezőváros
1695–1698	Donat Johann Heissler von Heitersheim és özvegye	magánföldesúri mezőváros
1698–1736	Francois-Eugène de Savoie-Carignan herceg	magánföldesúri mezőváros

A földesúrváltás tényét Ráckeve krónikása is megörökítette: *„1698. Soos Miklós, Nagy Pállal, ezek idejekben esett az Méltóságos Princz Savoyai Eugenius Herczegnek kezére az szigetség Generál Heiszler Urunk halála után, adott érette fl. 85 000.”*[10]

Az uralkodói kegy gyakorlása, illetve maga az adásvétel ténye több szempontból is figyelemre méltó. Egyfelől azért, mert a nagyszigeti koronauradalom elidegenítéséhez rendi hozzájárulás szükségeltetett, ami 1698-ban nem történt meg. Másfelől a sziget úgy jutott a herceg birtokába, hogy őt a magyar országgyűlés ak-

9 A Csepel-sziget és Ráckeve középkori birtokviszonyaira: *Makkai*, 1958. 67., 75–76. és 89. p.; *Kubinyi*, 1965. 8–10. p.; *Horváth L.*, 1995/a. 65–81. p.; *Horváth L.*, 1995/b.. 57. p. A 16–17. századi birtokviszonyokra: MNL OL P 1291. 67. csomó. III. H. 1. fol. 33–34., III. H. 2. fol. 53–58., 78–79. és 142–148.; MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 11. p.; *Magdics*, 1888. 94. p.; *Makkai*, 1958. 105. p.; *Darkó*, 1986. 364–365. és 369. p.; *Hegyi*, 2001. 270. és 299. p. A török kiűzése utáni birtokviszonyokra lásd a 2. jegyzetet, továbbá: MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 19. p.; *Magdics*, 1888. 102. p.

10 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 19. p.; *Magdics*, 1888. 102. p.

kor még nem honfiúsította; erre az eseményre majd csak 1715-ben került sor. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar politikai elit tagjai tudomásul vették a kész helyzetet, s jóllehet számos sérelem érte őket a török kiűzésének időszakában, a jogügylet érvényességét mégsem kérdőjelezték meg.[11]

A zentai győzelem elismeréseként I. Lipót király 1699. január 30-án – a korona visszaváltási jogának fenntartása mellett – hozzájárult ahhoz is, hogy Eugén herceg halála után közvetlen örököseit, úgymint esetleges házasságából születendő gyermekeit, ezek nemlétében testvérét, Louis-Thomas herceget (1657–1702) és leszármazottjait, valamint azok magszakadása esetén nagybátyját, Emmanuel Philibertet (1628–1709) illessék meg a domínium bevételei. Amennyiben apja testvérének családja is kihal, akkor a Savoyai-ház fejedelmi ága tarthatott igényt a birtokadományra.[12]

Otto Löchli szerint Savoyai Eugén 1713-ban, midőn unokaöccse, Emmanuel Thomas herceg (1687–1729) feleségül vette Maria Theresia Anna Felicitas Liechtenstein hercegnőt, felvett

11 Fontos hangsúlyozni, hogy a birtokadományozásnak vagy birtokszerzésnek nem volt előfeltétele az *idigenatus* megszerzése. Az 1698. évi donáció érdekességét az adja, hogy a Csepel-szigetet mint koronauradalmat az uralkodó a rendek megkérdezése nélkül juttatta Savoyai kezére, aki természetesen mentesült a fegyverváltság fizetése alól (*Soós*, 2008. 47. p.). Savoyai Eugén életéről készült jelentősebb összefoglaló munkák: *Braubach*, I–V. 1963–1965.; *Henderson*, 1978.; *Mraz*, 1985.; *Piltz*, 1991.; *Herre*, 1997.; *Egghardt*, 2010. A régebbi magyar nyelvű szakirodalom meglehetősen szerény: *Lázár*, 1884.; *Balogh K. Gy.*, 1891.; *Redlich*, 1925. 225–233. p.; *Halász*, 1936. 221–229. p.; *Horváth Jenő*, 1941. A tudományos ismeretterjesztő írások közül kiemelkednek: *Benda*, 1987. 59–61. p.; *Kalmár*, 1992. 21–24. p.; *Kalmár*, 2003. 76–79. p. Jól hasznosíthatóak még annak a kiállítási katalógusnak a tanulmányai is, amely kötet 2010-ben jelent meg Bécsben (*Husslein-Arco–Plessen*, 2010.).

12 MNL OL E 57. Libri regii. 24. kötet. 534–541. p.; *Schönherr*, 1877. 729. p.; *Milhoffer*, 1940. 7. p.; *Löchli*, 1968. 12. p.

100 000 forint kölcsönt a Csepel-sziget terhére. Nem egészen világos, milyen mértékben befolyásolta ez az esemény a későbbi fejleményeket, de az mindenesetre tény, hogy amikor a herceg 1736. április 21-én utódok nélkül elhunyt, akkor magyarországi birtokai azok összes tartozékaival együtt a kincstárra, azaz a Magyar Kamarára háramlottak.[13]

2. A földesúri fennhatóság alá került mezőváros

A középkorban nagyfokú belső önállósággal és számos kiváltsággal rendelkező Ráckeve 1686 után mintegy fél évszázadig nem tudott kikerülni a földesúri fennhatóság alól. A török háborúban és a Rákóczi-szabadságharc idején megfogyatkozott lakosság a szomszédos falvakból érkezett telepesekkel együtt a 18. század elején kezdte meg az újjáépítés fáradságos munkáját. Mivel az elöljárók eleinte nem sokat törődtek a királyi adománylevelek tartalmának érvényre juttatásával, a Csepel-sziget régi/új birtokosai könnyűszerrel megfosztották alattvalóikat egykori privilégiumaiktól, s különösebb erőfeszítés nélkül rákényszerítették akaratukat a magisztrátus tagjaira.

A francia származású, de az 1715:130. törvénycikkel honfiúvá fogadott Savoyai Eugén szintén úgy gondolkodott, mint közvetlen birtokos elődei. Birtokain adófizető embereket akart látni, ezért nemcsak Ráckeve földesúri jogait, hanem a településen elő nemesek kiváltságait is figyelmen kívül hagyta. A 17. században elszegényedett, eladósodott vagy földjüket vesztett birtokosok, ha időben nem álltak odébb, adófizető jobbágyokká váltak, s csupán papíron különböztek a többi alattvalótól.[14]

13 *Löchli*, 1968. 12. p.
14 CJH, 1900. 537–539. p. (1715)

Savoyai prefektusa, Franciscus Aloysius 1699. szeptember 27-én Ráckeve földesúri szolgáltatásait évi nyolc nap robotban, négy csirkében, húsz tojásban – ez utóbbi két természetbeni juttatás a konyha költségeit fedezte –, két hízóban és 1000 forint készpénzben határozta meg. Az adó első felét (500 forint) Szent Mihály napján, a másik felét (500 forintot) Szent György napján kellett leróni. Az összeg magában foglalta a három puszta (Bálványos, Hügye, Szunyog) és az ún. regale beneficiumok (kocsma-, malom-, mészárszék-, vásártartás és révjog) használati díját is.[15]

Noha a herceggel kötött szerződés (*contractus*) rögzítette a lakosság terheit, és abban Savoyai közvetett módon elismerte még a szabad költözködés jogát is, az végső soron mégis a mezővárosi kiváltságok megnyirbálását eredményezte. Különösen azáltal, hogy a szerződésben a kisebb királyi haszonvételeket „földesúri jog"-ként (*ius dominale*) tüntették fel. Mindezeken felül Savoyai bevezette az évi nyolc nap robotot, amelyet a ráckeveiek csak 1711-ben váltottak meg az átalányösszegnek 1400 forintra történt emelésével.[16]

Azzal, hogy Eugén herceg 1701. május 5-én I. Lipót királytól megkapta a pallosjogot a közbiztonságot fenyegető rablók ellen, a török időkben alkalmazott vérbíráskodási jog is kikerült a magisztrátus hatásköréből.[17]

Ráckeve 1702. december 15-én Hügye pusztáért 23 forint 17,5 dénár, Izráért 15 forint 45 dénár, Kapufáért 30 forint 90 dénár, összesen 69 forint 52,5 dénár fegyverváltságot kényszerült fizetni az Újszerzeményi Bizottságnak, aminek követ-

15 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 212–213. p.

16 MNL OL E 156. Fasc. 8. No. 10. (Ráckeve (1736).

17 MNL OL A 57. Libri regii. 26. kötet. 133. p.; MNL OL E 227. 16. kötet. 334. p. Az uralkodói adományt 1701. augusztus 30-án hirdették ki Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén (*Borosy*, 1986. 166. p. Nr. 3875.).

keztében a nevezett puszták – legalábbis elméletileg – a település tulajdonába kerültek.[18] Ugyanebben az esztendőben a domínium prefektusa elrendelte a polgárházak és az utcák rendbehozatalát, valamint a városháza alatti tömlöc megépítését: *„1702. Tóth György, Szakál Jánossal* [ti. mint a mezőváros bírái] *ezek idejekben fehéritetett ki az város két első háza az ucza felül. Ugyan az tömlöczöt eö kigyelmek ásatták az Városháza alatt, az mészárszéket renováltattván náddal megkötötték a város költségen, az malomba egy felső követ eö kegyelmek hozattak, az zsilipet derék takarodás idején verették az Somlyó és Becse sziget között. Ezen esztendöben parancsoltatott a keö házaknak megépitése és az Uczáknak válloggal való bekeritése, az házaknak Singellel és náddal való felveretése."*[19]

Mindemellett az uradalmi tisztviselők beavatkoztak a mezőváros belső életének irányításába is. 1697-ben megszerezték a jogot arra, hogy felülvizsgálják a tanács számadásait, majd 1710-től ők állították össze a megválasztandó főtisztviselők, elsősorban a bírók listáját. A főbírót ettől fogva csak a földesúr jóváhagyásával lehetett megválasztani. Mivel a közösség érdekeit is csak a földesúr akaratának figyelembevételével lehetett képviselni, ezért gyakran megesett, hogy a mezőváros első számú embere összetűzésbe került a többi tanácstaggal, sőt olykor-olykor mellőzte is őket hivatali munkája során, mert *„csak magát itélte méltónak Tanács nélkül az város dolgának igazgatására"*.[20]

Ráckeve 1711. február 26-án kötött másodszor szerződést Savoyai Eugénnal. A herceget képviselő Claudius Verlet megszüntette az 1699-ben bevezetett robotot, a kisebb dézsmák közül

18 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 213–214. p.

19 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 20. p.; *Magdics*, 1888. 102–103. p.

20 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 18–19. és 22–23. p.; *Magdics*, 1888. 101. és 104–105. p.; *Makkai*, 1958. 134. p.

a bárántyized kivételével eltörölte a kakas-, lúd- és juhtizedet, meghagyta az átkelési illetéket és az országos vásárok bevételeit, valamint hozzájárult ahhoz, hogy csak áprilistól szeptemberig mérjenek ki bort az uradalmi kocsmában. Szent Mihály-naptól (szeptember 29.) március végéig a ráckeveiek ott vásárolhattak bort, ahol akartak. A földesúri cenzus 1000 forintról 1400 forintra – a szigetszentmártoni puszta használatát is beleszámítva 1500 forintra – növekedett. Az 1730-as években Ferbert János prefektus a szigeten belüli halászatot is földesúri haszonvételnek tekintette, ezért a források néha 1420 forintról tesznek említést.[21]

A földesúri fennhatóság alá kerülés bizonyos szempontból előnyére is vált az egykor szebb napokat megélt településnek. Mint köztudott, Buda visszavétele után az egykori hódoltsági birtokosok leszármazottjai tömegesen tértek vissza a felszabadított országrészbe, ahol őseik címeres levelét bemutatva igyekeztek megszerezni jogos vagy annak vélt tulajdonukat. Csakhogy az 1526 és 1686 között eltelt 160 év alatt sok minden megváltozott. A nemesi udvarházak eltűntek, a határjelek megsemmisültek, a falvak egy részének nyoma veszett, legfeljebb egy-egy dűlőnév őrizte meg emléküket. Ennek ellenére végeláthatatlan perek sora indult meg, amelyek alól Ráckeve sem vonhatta ki magát.

Idősebb Vattay Pál már 1682-ben, a török kiűzésének előestéjén keresgélni kezdte Izra, Kapufa, Pereg és Hügye pusztákat mint családi birtokokat. Az 1682. január 9-én Füleken tartott közgyűlésen Guttay István 60 éves vármegyei esküdt (*iuratus assessor*) azt vallotta, hogy Halmay Gábor halála után nemzetes Fáy László birtokolta Hügyét/Húgyét, amelyet akkoriban prédiumként, azaz pusztaként tartottak nyilván. Hasonlóképpen

21 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 214–215., 322. és 400. p.

tanúskodott Heves és Szolnok megye alispánja, Tassi Mihály is, amikor kijelentette: *„Jól emlékszik rá, hogy Nemzetes Fáij László Uram eö Kegyelme, néhai Halmy Gábor Uram defectusáig Hűgyét és több porciókat impetrálván, jól lehet, hogy némely megkért jószágok részérül Tempore Statucionis contradicált Fátens Úr eö Kegyelme, melyek végett viszont aztán accendálták eö Kegyelmek. Hugyébe jure statuáltatta is magát eö Kegyelme, és békésen birta is alkalmas ideig, de azt is tudja, hogy néhai Balassy Imre úr eö Nagysága Fáji László Úr rabsága alkalmatosságával kezdett kapdosni azon Hűgyei jószágon."*[22]

Vattay Pál valószínűleg rokonságban állt Fáy Lászlóval, s mihelyt alábbhagyott a fegyverzaj a megye területén, 1695-ben tüstént pert indított a ráckeveiek ellen. Arra hivatkozott, hogy a mezőváros által használt Bálványos valójában nem is Bálványos, hanem Kapufa, Kapufalva, másképp Izra, Izrael, Rehó, illetve Vájár. A ráckeveieket megvádolta azzal is, hogy a határköveket kiásták és odébb helyezték, így növelve meg lakóhelyük külterületét.[23] Az ügyben 1695. január 21-én Sőtér Ferenc alispán, Sőtér Tamás, Lendvay György és Horváth András vármegyei esküdtek helyszíni szemlét tartottak, és tanúkihallgatást végeztek. A beidézett tanúknak tulajdonképpen két kérdésre kellett felelniük. Először arra, hogy Bálványos azonos-e Izrával és Kapufával. Másodszor: hol húzódott a határ régen Pereg és Ráckeve között? A kompnál, vagy egy kicsit délebbre, az ún. Kecskerévnél, miként azt a Vattayak bizonygatták? A tanúkihallgatások jegyzőkönyvében az alábbi vallomásokat jegyezték fel.

22 MNL PML V. 180/A-b. 7. kötet. 23–24. p.

23 *Tamássy*, 1950. 84. p.

1. tanú: Hajós János 53 éves dömsödi lakos: *„Úgy hallotta, hogy az Pereghi Határ egy fog mellet az útnál vólna az régi öreg Emberektől és az Sz. Miklósi Út felé menne, onnét az Nagy érig menne, s ott végződnek el az Peregiek tsak addig élték vólna, és hogy Bálványos és Kapufalva mind egy név vólna, az Dunán innét vólna, Peregiek szomszédságába."*

2. tanú: Nyerges Péter 55 éves dömsödi lakos: *„Hallotta az régi őreg Emberektől, hogy Pereg és Hügye között vólnának Izra és Kapufalva Puszták… Tudgya Hügye felé, hogy az régi árok az igaz Határja… azt is tudgya, hogy azon földet Ráczkeviek élték."*

3. tanú: Nagy György (75 éves): *„Tudgya, hogy Kapufalva és Izra a Dunán innét vagyon, más nevét pediglen nem hallotta… Peregh és Hügye között vólnának az Izra és Kapufalva Puszták, mellyeket a Ráczkeviek szabadossan éltek, birták, és hogy sok szállásokis vóltak a Sz. Miklóssi úton alól."*

8. tanú: Páchy János 70 éves kiskunlacházi tanú jól emlékszik rá, hogy *„midőn az Buday Török Embereket a Puszták Határi igazítására ki vitt vólna, Végh István előttők menvén, aki száz esztendőn felül való öreg ember vólt, az mutatta a Dömsödi Út mellett, az Berek mellett egy dombocskát, hogy ott vólna egész az Hügyei Határig török erővel birták, minthogy nagy urak vólt, az Ráczkeviek félvén a tolvajoktól, nem gondoltak véle, hogy élték, mert magok sem mertek által jönni."*

10. tanú: Bordás János 36 éves peregi lakos: *„megis verekedvén az Ráczkeviekkel, úgy Ráczkeviek fel menvén Budára panaszolkodni az Bassának, azután az Peregiek közül három embert vitetet fel az Bassa, meg pálczáztatván erőssen őket a Bassa; nyólczvan őt Tallért is vett rajtok a Bassa, az Pereghi Török Úr, úgy menvén alá a Császárhoz, mivel Budán nem tudott mit tenni, onnét hozott valami parancsolatott, azután őkis élték, és minden módon usuálták azon Pusztákat."*[24]

24 MNL PML V. 180/A-b. 7. kötet. 13–17. p.

Mivel a megszólaltatott tanúk egyöntetűen a ráckeveiek mellett foglaltak állást, a vármegye első fokon elutasította a Vattayak keresetét. A család azonban nem nyugodott bele az ítéletbe, ezért rövid időn belül fellebbezést nyújtott be.

A Csepel-szigeti uradalmat időközben Donat Heissler von Heitersheim özvegyétől a francia származású Savoyai Eugén vásárolta meg, akitől a ráckeveiek azonnal bérbe vették a településhez tartozó határrészeket. A herceggel kötött alku csupán annyiban ígérkezett előnyösnek, hogy az elöljáróság most már földesúri támogatással a háta mögött szállhatott harcba Bálványos/Kapufa, Hügye és a többi prédium védelmében. A valóságban persze az egész tanács borotvaélen táncolt, hiszen a „saját birtokokról" való lemondás egyet jelentett volna a mezővárosi önállóság feladásával.

Ennek a kényes helyzetnek adott hangot 1719-ben Szabó György főbíró Claudius Verlet uradalmi adminisztrátornak, amikor a Beleznay és a Bastai család is kutakodni kezdett Sári és Mánteleke után: *„Én Szabo György Ráczkeve várossanak 1719 el folyt esztendőbenn lévő érdemetlen birája illyen feleletemet adom a város régi privilégiumának ahoz tartozo két Praediumainak kezünkből valo ki bocsattatásárol: Nagyságos Administrator Úr, Isten után jó Atyám, mivel mindenkoronn Kegyelmességét mutatta Nagyságod hozzám, azért mondhatom Nagyságodat harag névvel ne vegye gyenge elmém által tött feleletemet. En Szabo György Annor(um) cir(citer) 40 jövevény lévénn Ráczkeve várossaban, semmiképpen ara nem lépek, hogy a Peregi Atyáktol szereztetett csak legkisebbik just is, a mely cernállya szegény városunkat, nem cedálhatok, s nem is cedálok senkinek, meg lássák, akik cselekszik, csak hogy a Sari, Mantelek Puszták el adásanak átka ne szállyon jövendőbenn reájok, sött inkább azonn könyörgök, Nagyságod által Kegyelmes Herczegűnknek méltoztassék azonn Praediumokat*

szegény Városink(na)k számára kegyelmesen meg marasztani, mivel hatalma vagyon reá, és ki volna a ki csak leg kissebbik parancsolattyának is contradicalna, hol voltak azok a Nemes Emberek, mikor Rácz-keve Várossa azokat a praediumokat szerzette, a kik háborgatni akarják Kegyelmes Herczegünk Jószágát, az Nemzecségesről is nem volt soha emlékezet, nem hogy birta volna Beleznai vagy Bastai Uramék ezen fellyül meg nevezett pusztáinkat, hanem ha Feleségeik részeről tizedik vagy huszadik agitul deducallyák genealogiájokat, az is igaz é vagy ebben az elmult revolutiobann akadhattak valamely levelek kezébenn, és abbol lővőldőz. Rácz-keve mindenkor helyt állott, és szükségét mind az Országhoz, mind Földes Urához, mind pedig Kegyelmes Királlyához és Császárához meg tartotta, nem tudom amazoknak az elejek, azért kérjük Nagyságod által Kegyelmes Herczegünket, hogy Keve Várossának légyen Kegyelmes Attya és pártfogoja, lám nem Péterre, sem Pálra, vagy Beleznaira vannak azonn Praediumok condonalva, hanem Keve várossára, azért hogy cédálhatnak én vagy más valaki Keve várossának Privilegiumát jövevények lévénn, vagy praediumját valakinek. Keve várossa Felséges Herczegünké Praediumaival edjütt, azért azonn könyörgünk eö Herczegségének, hogy tettzése szerént szegény Keve várossához eö Herczegsége az lakosok számára több Pusztákat szerezni penzünkért, és azonn Pusztákban bennünket confirmálni méltoztassék, és oltalmazza meg eö Herczegsége Keve várossát háborgatoi ellen, hogy az város lakosi eö Herczegsége szárnyai alatt csendessen nyughassanak, és ő Herczegségének hosszú életeért örömünkben alázatosan Istenűnknek könyörögheßsünk. Nagyságod alázatos szolgája Szabo György."[25]

25 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 215–217. p.

A váci káptalan nótáriusának, Juhász Pálnak a jóvoltából Savoyai Eugén hamarosan megtudta az igazat a mezőváros pusztáival kapcsolatban, mert 1721-ben felhívást intézett Körösi István és Kónya Mihály bírókhoz, hogy kutassák fel és mutassák be neki a megtalált donációs leveleket. A két bíró eleget tett a felszólításnak, és bevallotta: Bálványos csakugyan nem Bálványos, hanem Kapufa vagy Izra, miként azt a Vattayak 1682-ben állították. Egyúttal könyörögtek a hercegnek, senkinek ne árulja el a titkot, mert az nem tenne jót a település hírnevének.[26] Savoyai nem büntette meg a hazugságon rajtakapott vezetőket, de tisztában volt vele, hogy ha a „kegyes csalás" kitudódik, akkor a Vattay és a Beleznay család nemcsak Bálványost, Hügyét stb. kapná meg, hanem Adácsot, Peszért, Szunyogot, Dácsot és Ágasegyházát is, amelyek haszonélvezete akkoriban éppen őt mint a sziget földesurát illette meg.[27]

Hogy a kellemetlenségeknek elejét vegyék, Savoyai Eugént 1721. március 31-én a felsorolt pusztákba villámgyorsan beiktatták: *„Ennek* [ti. Mikó István] *biroságában installáltatta magát feljebb megnevezett városunk örökös praediumaiban Szabud. Savoyai herczeg F. Eugenius Kegyelmes Urunk, mely volt 31. Martii, a mely praediumok kezek közül való kibocsátásával [akárminemü praetextus alatt lett legyen, bizonyára falsus czim] ugy jár szegény városunk, mint szintén Aesopus komondora, mely a szájába lévő konczot az bizonytalan és semmi árnyékáért szájából kibocsátotta. Sim opto falsus propheta."* – jegyezte meg találóan a klasszi-

26 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 26–27. p.; *Magdics*, 1888. 108–109. p.; *Tamássy*, 1950. 89. p.

27 *Tamássy*, 1950. 89–90. p.

kus műveltségét fitogtató nótárius. Végül mégis hamis prófétának bizonyult, mert a herceg kevéssel halála előtt Bálványost és Hügyét visszaadta a ráckeveieknek.[28]

A mezőváros szűk határa és a lakosság számának a növekedése egyaránt közrejátszott abban, hogy a jószágkormányzó 1724-ben beleegyezett a városföldi és a hügyei szántóföldek, valamint a besnyői és a nagyerdei kaszálók felosztásába. Igaz, azt azért kikötötte, hogy a kiosztandó szántókat és réteket senki sem adhatja el, mert különben az uradalom birtokállománya tetemes kárt fog szenvedni. A Bírói Krónikáskönyvből kitűnik, hogy a lakosságon belül éles határvonal húzódott a tehetősebb, házzal és cselédekkel rendelkező nagygazdák, valamint a szerényebb vagyonú zsellérek között. Ez az elkülönülés a földosztás során is érződött, mivel a telkes gazdák *„örökös nyilas"*-okat kaptak, míg a zsellérek csupán *„esztendeig való"* földjuttatásban részesültek.[29]

A háborúban elkallódott iratok felkutatására Nikola Božić, azaz Bozsity Miklós főbíró, Nagy Szabó György tanácsnok és Lukácsi Gergely jegyző 1727-ben Komáromba mentek, ahol a keresett privilégiumlevelek közül 24 darabot meg is találtak, s 180 forintért visszavásárolták az ottani szerbektől.[30] Hazaérkezésük után a tanács nyomban levelet intézett a vármegyéhez, amelyben kérte az iratok megerősítését. A megye azonban 1727. december 9-én elutasította a kérelmet, mondván, hogy

28 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 28. p.; *Magdics*, 1888. 109–110. p.; *Tamássy*, 1950. 90. p.

29 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 32. p.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 246–248. p.; *Magdics*, 1888. 113–114. p.

30 *Vitković*, 1887. 296–299. p. Nr. CVII–CVIII.

az oklevelek elavultak, érvényüket vesztették.[31] A határozat érzékenyen érintette a ráckeveieket, de Leopold Kliegl uradalmi prefektus 1729. augusztus 1-jén megnyugtatta őket, hogy a köztük és Claudius Verlet között létrejött megállapodás, amelynek értelmében a ráckeveiek a Savoyai Eugénnak „átengedett" Kapufát, Izrát és Hügyét zavartalanul használhatják, ezután is érvényben marad.[32]

A 18. század elején Savoyai jelentős pénzforráshoz jutott a birtokán fekvő egyházi intézmények után is. A herceg ugyanis kegyúri jogára (*ius patronatus*) hivatkozva kinevezhette a plébánosokat, és saját céljaira fordíthatta a domínium területén lévő plébániák, templomok és kápolnák jövedelmét.[33]

Ráckevén a plébános kijelölésének joga 1622-ben elméletileg kicsúszott a mezővárosi tanács ellenőrzése alól, de mindez a kis létszámú katolikus egyházközség életét lényegesen nem befolyásolta. Sőt, Acsády Ádám veszprémi püspök (1725–1744) idejében, amikor az egyházmegye plébánosainak átlagos bevétele 50–100 forint körül mozgott, a ráckevei domonkos adminisztrátoroké – noha Eugén herceg még a jogszerűen járó tizenhatod kifizetését is megtagadta – elérte a 376 forintot.[34]

Az uradalom bevétele 1736-ban 12 217 forint 66,5 dénárt tett ki. Ennek az összegnek a 24%-a (2941 forint) a sziget legjelentősebb településéről, Ráckevéről származott. Tételesen: a földesúri cenzusból (beleértve a puszták árendáját és a robot-

31 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 166–167. és 210. p.; MNL PML V. 180/A-c. 2. kötet. Úriszéki jegyzőkönyv (1780); *Ludaics*, 1861. 2. p.

32 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 212. p.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 250. p.

33 A Csepel-szigeti települések plébániái felett 1777-ig a veszprémi püspök gyakorolta a fennhatóságot (*Jankovich*, 1959. 58. és 71–72. p.; *Koszta*, 2001. 198. p.).

34 *Petrák*, 1949. 39–40. p.

váltságot) 1400 forint, a kisebb tizedekből (kivéve a méh- és báránytizedet) 15 forint, a városházán tárolt uradalmi borok fél évig történő árusításából 150 forint, az uradalmi borkimérésből 780 forint, a mészárszék bérleti díjából 115 forint, a halászok saját hálóikkal kifogott halmennyiségének negyede után 370 forint, az állóvizekből való halászatért 30 forint, a dunai malmok után – négyesével számolva – 38 forint. A Somlyó-szigeten kertekkel bíró dömsödiek 40 forintot, az Angyali-szigeten kertekkel rendelkező kiskunlacháziak 3 forintot fizettek. A föld rossz minősége és a gyenge termés miatt a ráckeveieket ebben az időben még nem terhelte termény- és bortized.[35]

Savoyai Eugén halála után az egész Csepel-szigeti birtoktest visszaszállt a királyi családra. Előbb III. Károly király (1711–1740) hitvese, Erzsébet királyné, majd Mária Terézia királynő (1740–1780), végül pedig leánya, Mária Krisztina főhercegnő (1742–1798) és férje, Albert Kázmér tescheni herceg (1742–1822) szerezte meg a domíniumot. A ráckeveiek számára a Mohács előtti birtokviszonyok helyreállítása nem okozott könnyebbséget, s a földesúri terhek enyhítésére tett kísérleteik sem jártak sikerrel. Az 1740-es években megindult birtokperek anyagi és erkölcsi szempontból egyaránt aláásták a település tekintélyét.[36]

35 MNL OL E 156. Fasc. 8. No. 10. Ráckeve (1736).

36 MNL PML IV. 31-e. Nr. 1. Fasc. 8. fol. 18. és Nr. 9. Fasc. 4. fol. 20–21.

A KIRÁLYI FENNHATÓSÁG ALÁ VISSZAKERÜLT CSEPEL-SZIGETI URADALOM ÉS RÁCKEVE KAPCSOLATA AZ ÚRBÉRRENDEZÉS IDŐSZAKÁBAN

1. Birtoklás és uradalmi szervezet (1736–1918)

A középkori Magyar Királyság székvárosától, Budától délre fekvő Csepel-sziget 1736-ban, Savoyai Eugén herceg halálakor ismét a királyi család tulajdonába került. Ezt követően a Ráckevei Királyi Uradalom közvetlen felettes szerve a bécsi székhelyű Királyi Magán és Családi Alapítványi Birtokigazgatóság (*K. u. K. Privat und Familien Fondsgüter Direktion Wien*) volt. A Promontor (mai neve: Budafok), Csepel, Szigetszentmiklós, Tököl, Szigetcsép, Szigetújfalu, Szigetszentmárton, Ráckeve, Szigetbecse, Lórév, Makád, Dömsöd és Peszér alkotta kamarai birtoktestet három kerültre – Promontor, Tököl, Ráckeve – osztották. Vezetését 1839-ig a jószágkormányzó (*praefectus, Praefect*), 1840-től a tiszttartó (*provisor, Verwalter*) látta el. Neki alárendelve működött az Ügyészi (*Fiscalatus*), a Számtartói (*Rentamt*), a Várnagyi (*Burggrafenamt*), a Kasznársági (*Kastenamt*), továbbá a Pincemesteri (*Kelleramt*) és az Erdőhivatal (*Waldamt*).

Az uradalmi ügyész (*fiscalis, Fiscal*) a birtokot érintő peres ügyeket intézte, és 1848-ig részt vett az úriszék tárgyalásain is. A számtartó (*rationista, Rentmeister*) az uradalmi számadásokat

vezette, a kasznár (*frumentarius, Kastner*) a dézsma és a majorsági termények kezelését látta el. A jó minőségű bor előállításáért és eladásáért a pincemester (*Kellermeister*) felelt, míg a főerdész (*Waldbereitherr*) feladata az erdő- és a vadgazdálkodásra terjedt ki. A legfontosabb ügyekről a tiszti szék ülésén (*Ratschlag*) döntöttek. A többi alkalmazottak közül a források megemlítik még az írnokokat, az ispánokat, a huszárokat, a hajdúkat, a börtönőröket, a vadászokat és a csőszöket.

2. Birtokperek az 1740–1760-as években

Az 1740–1750-es években Ráckeve magisztrátusának életét ismét a birtokperek kereserítették meg. Pest-Pilis-Solt vármegye hatósága 1745. december 6-án vizsgálatot rendelt el a Kis-Duna folyó alföldi oldalának hovatartozása miatt. A meghallgatott tanúk szinte egyöntetűen a szomszédos község lakóinak, a peregieknek adtak igazat. Horváth Miklós 64 éves dömsödi tanácsnok kijelentette, hogy *„Körücz időben mind Peregiek, mind pedigh más helységbeliek felessen az zűr zavar idő alatt lakásokat Ráczkeviben transferálta, azért ezen földet mégh akkor időben a Ráczkeviek egy aránt birtak Peregieket, mégh az falun föllyül is."* Nagy András 59 éves dömsödi lakos szintén beismerte, hogy a szóban forgó terület a peregieké volt, *„de az Ráczkeviek ki tolták eököt belűle."*[1]

Miután az 1756. szeptember 6-án lefolytatott eljárás során beigazolódott, hogy a Pereggel határos Bálványos pusztát régebben Izránk és Kapufának hívták, s azt emberemlékezet óta a ráckeveiek művelték,[2] a Királyi Táblának 1760. november 18-án Pereg és Hügye ügyében kellett ítéletet hoznia. A leghitelesebb kútfőknek most is az állattartó nagygazdák bizonyultak.

1 MNL PML IV. 31-e. Nr. 1. Fasc. 4. fol. 18.
2 MNL PML V. 180/A-b. 7. kötet. 95–115. p.

A közel 50 évig Ráckevén szolgált Kardos Gergely szalkszentmártoni esküdt elmondta, hogy a peregi határ *„Ráczközi határral Napkeletrül azon hármas határnál kezdődik, melynél ütköznek össze három határok, ugymint Napnyugat felül Peregi, Napkelet felül Sz. Iványi és Délről Ráczközi vagy is Kapufa pusztának határja, és onnan mennyen Sz: Miklos Út nevő dombnak oldalán levő határra; mely két határ jelek a Tanú emlékezetire mindenkor igaz különböztető határoknak tartattak…Emlékszik reá, hogy ez előtt Sz: Miklos Út határától Peregiek [semmi bizonyos határok Ráczkeviekkel nem lévén] egész a Dunáig széjjel szabadon szántottak, kaszáltak, marhájokat jártatták egész a Hügyei puszta széleig, és a Duna partján lévő füzest és almást kecske réven felül Ráczkeviekkel együtt vágták, és horták minden villongás és háborgatás nélkül."*

Gubacsi Mihály dömsödi jobbágy szerint *„a Peregi határ mindenkor az hármas határnál Ráczkövivel kezdődvén Sz: Miklós Úti határig terjed."* A Tasson lakó Csizmadia János mindehhez még azt is hozzátette, hogy Kecskerév és Hügye között a peregiek nemcsak állatokat tartottak, hanem együtt is szántottak a ráckeveiekkel mindaddig, *„méglen Ráczköviek által nem háborgatattak, mely háborgatást és ellenzést leg inkább azon időtől tapasztalta, miólta az Dömsödi utnál az vendég fogadót épitették Ráczkeviek."*[3]

A Királyi Tábla ítélete – amelyet Pest-Pilis-Solt vármegye törvényhatósága is tudomásul vett – Ráckevének kedvezett. Bár a puszták körüli jogviták az 1770-1780-as években sem csendesedtek el, Bálványos és Hügye pusztákat gyakorlatilag továbbra is zavartalanul birtokolhatta a mezőváros.[4]

3 MNL PML IV. 31-e. Nr. 9. Fasc. 4. fol. 20–21. és 38–40.

4 MNL PML V. 180/A-b. 7. kötet. 39–69. és 116–118. p.; ÁM Dok. gyűjt. 2016. 1–4.

3. Az úrbérrendezés és hatása

Mária Terézia királynő 1767. január 23-án rendeletet hozott a hazai jobbágyság életkörülményeinek javítása érdekében. Az úrbérrendezést minden megyében az uralkodó által kinevezett királyi biztosok irányították. A főispán, mihelyt tudomást szerzett a biztosok kiküldéséről, összehívta a vármegyei közgyűlést, ahol kijelölték azokat a személyeket, akik az ún. kilenc kérdőpontra (*novem puncta*) adott válaszok alapján lajstromba vették és különféle osztályokba sorolták a településeket. E kilenc kérdőpont röviden összegezve így hangzik.

1. Van-e a helységnek urbáriuma, mióta és milyen?

2. Ha nincs urbáriuma, milyen szerződés (*contractus*) vagy szokás (*usus*) szerint teljesítik szolgáltatásaikat? A most érvényben lévő urbárium, szerződés vagy szokás előtt milyen urbáriumuk vagy szerződésük volt?

3. Ahol nincs urbárium vagy szerződés, miből áll a jobbágyok és a zsellérek adózása és kötelessége, s ezt mikor és hogyan vezették be?

4. Milyen kedvezményei, előnyei (*beneficium*) és milyen hátrányai (*maleficium*) vannak a helységnek?

5. Egy egésztelkes gazdának hány és milyen hold szántóföldje és rétje van? Hány pozsonyi mérőt vethet egy holdba, és a réteken tud-e sarjút kaszálni?

6. Egy gazda hány napi robotot végez és hány marhával? A robotra való kimenetelt és visszajövetelt beszámítják-e a robotidőbe?

7. Adnak-e a helység lakói kilencedet a földesúrnak, s ha igen, mióta és miből? Ezenkívül mit adnak még a földesúrnak?

8. Hány pusztatelek van és mióta? Miért pusztultak el, és kik használják?

9. A helység lakói örökös jobbágyok-e vagy szabadmenetelűek?[5]

Knézovics István főbíró, Sztankovics József, Farkas János és Szigeti Ferenc esküdtek, valamint Szakatics János jegyző a vármegye tisztviselői előtt kijelentették, hogy Ráckevének soha nem volt földesúri szolgáltatásokat vagy járandóságát szabályozó urbáriuma, csupán szerződése, amelyet a mezőváros 1711-ben kötött meg először Claudius Verlet uradalmi adminisztrátorral. A földesúri adó (*census*) összege a szigetszentmártoni puszta bérleti díjával együtt 1500 forintra rúgott. Ferbert János az 1730-as években a királyréti halászatért további 20 forintot követelt. Az összeírók kedvező körülményként értékelték a sok gyümölcsöskertet, a homokbuckákra telepített szőlőket, a vásárok bevételeit, a településen fél évig – szeptember 29-től április 24-ig –, illetve a bálványosi pusztán egész éven át tartott borkimérési jogot. Hátrányosnak vélték a rossz minőségű talajt, a gyenge gabonahozamot, a Duna közelségét, mert a gyakori árvizek elöntötték a mezőváros belterületét, és tönkretették a termést, továbbá az alföldi oldalon fekvő pusztákat, mivel a *„Dunán által kölletik menni, és sokszor hol szelektől, hol zajtól* [ti. jégzajlástól] *meg tartoztatván hátra maradást szenvednek."* A nyilatkozók meglepő módon kedvezőtlennek minősítették a komp meglétét és a révész felfogadását is.[6]

5 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 397–399. p.; MNL PML IV. 1-d. 1766: 33/4a. és MNL PML IV. 1-h-11.; *Felhő*, 1957. 209. p. A korona- és kamarauradalmak úrbéri szabályozásáról lásd: *Szabó D.*, 1933. 198–209. p.

6 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 92–94. p.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 321–326. p.; *Novák*, 2006. 394–396. p.

Az 1760–1770-es évek fordulóján 370 „polgár" (*hospes*), 127 kézműves (*opifex*), 5 kereskedő (*quaestor*) és 116 házatlan zsellér (*subinquilinus*) lakott Ráckevén. Ők valamennyien szabad költözködési joggal rendelkeztek, azaz bármikor elhagyhatták az uradalom területét. Nem kellett robotolniuk, kilencedet (*nona*) sem adtak soha, mindössze tizedet (*decima*), de azt is csupán borból, bárányokból és méhekből. A pusztákon termett gabona után sem fizettek dézsmát, mert azt beleszámították az átalányadóba.[7]

Az 1770. és az 1772. évi adatfelvételkor Ráckevén egyetlen család sem birtokolt úrbéres – jobbágyi használatban lévő – szántót és rétet, ami azt jelenti, hogy a lakosságot nem telkes jobbágyként, hanem zsellérként regisztrálták.[8]

***

Az úrbérrendezés nemcsak törvényes helyzetet teremtett Ráckeve és az uradalom között, hanem békés mederbe is terelte a két fél kapcsolatát. A királynő jószágkormányzója a rendelet végrehajtása ürügyén 1772. május 31-én húsz évre szóló szer-

7 A két Duna-ág által közrefogott határban az 1760-as évek derekán egy hatköteles, egy ötköteles, két négyköteles, hat háromköteles szántót birtokló nagygazdát találtak az összeírók. A kevésbé tehetős gazdák többnyire egy-két kötél nagyságú földet műveltek. Egy kötél 782 négyszögölnek, durván fél holdnak felelt meg, amibe két pozsonyi mérő (124,16 liter) búzát lehetett vetni. A kaszálók területét szintén kötélben adták meg; egy kötél rétről általában egy szekér szénát kaszáltak le. MNL PML IV. 1-d. 1766: 33/1a. Nr. 2.; MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 92–94. p.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 252–262. p.

8 Ráckevén ekkor 356 házas és 41 házatlan zsellért írtak össze. MNL PML IV. 1-h. Ráckeve, 1–46. p.; ÁM Ltsz.: 43/98.; *Spira*, 1965. 218. p.; *Novák*, 2005. 30. és 239–243. p. Fónagy Zoltán kiadványa szerint az úrbérrendezés során 362 házas zsellért és 40 házatlan zsellért írtak össze a mezővárosban (*Fónagy*, 2013. 443. p.).

ződést kötött a mezővárossal, amelyben 1935 forint földesúri cenzust követelt a lakosoktól. Az átalányösszeg magában foglalta a fejadót (364 forint), a robotváltságot (házas zselléreké: 1092 forint, házatlan zselléreké: 82 forint), a Somlyó- (80 forint), a Becsei- (25 forint), az Angyali- (10 forint), a Kerekzátony és a Senki-sziget bérletét (együtt 4 forint), a királyréti halászatot (20 forint), a vásártartás jogának megváltását (4 forint), a kisebb dézsmákat (30 forint), a pálinkafőzés (20 forint) és a mészárszék használatát (200 forint). A révállításért fizetendő 4 forintnyi összeg kimaradt az egyezményből, mert az uradalom ennek fejében a kompot ingyen használhatta.

A prefektus a földesúri terhek könnyítésével indokolta a szerződés megújítását: *„…ha Geometrica kimérésnek javával éltt volna az Uraság, kétség kívűl földekre és Rétekre nézve némely Colonicalis Sessiok volnának; mindazonáltal contrahens jobbágyok előmenetelét gyarapitással és Fölséges Asszonyunk* [ti. Mária Terézia királynő] *szolgálattyára kőzőnséges terheknek kőnnyebb valo el viselésére, ugy az Uraság adóinak hasznosabb meg tartására czélozo conservatióját tekintvén ezenn Contrahens Jobbágyokat… egyedül házi Zselléreknek classisát tétette."*[9]

Mindezek ellenére a megállapodás több ponton is komoly károkat okozott a mezővárosnak. Először is azért, mert az átalányadó összegét évi 515 forinttal megemelte, ami méltán váltott ki elégedetlenséget a lakosság körében. Másodszor: azzal is fokozta a feszültséget, hogy Ráckeve saját tulajdonú szigeteit (Somlyó-, Becsei-, Angyali-, Senki-sziget, Kerekzátony), valamint Bálványos, Hügye és Szunyog-pusztákat majorsági eredetűnek

9 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 69–70. p.; MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 267–273. p.

minősítette, s utánuk földesúri járadékokat követelt. Harmadszor: az uradalmi ügyintéző hatáskörébe utalta a városi haszonvételeket (rév-, malom-, mészárszék-, vásártartási- és szeszfőzési jogot), amikor nagy általánosságban előírta: *„Nem csak törvényes Jurisdictioját, de magát illető más beneficiumokat is, mellyek ezenn Contractusban nem foglaltatnak, hogy azokkal szabadon disponálhasson, fönt tartya magának többször nevezett Földes Uraság."*[10]

Ezeknek az ún. regále beneficiumoknak a bevételét (377 forint) – beleértve a révjogot (4 forint) is – az 1773. december 31-én tető alá hozott szerződés szintén az uradalomnak ítélte. Horváth János főbíró és az esküdtek ünnepélyesen megígérték: *„…a meg nevezett Beneficiumokat reménykedésünkre kedvűnk szerént meg nyerhettük, kötelezzük magunkat, hogy a contrahált három száz hetven hétt forintokat a meg irt mod szerint említett Cameralis Cassában kőszőnettel bé fogjuk fizetni."*[11]

A felsőbb utasítás megérkezése után Köröskényi Károly uradalmi prefektus – az 1773. december 31-i beneficiális szerződést mintául véve – 1774. április 11-én urbariális szerződést kötött a mezőváros vezetőivel. A megállapodásba új elemként került be, hogy *„az ártalmas vadaknak ki irtására tartozni fognak ezenn városbéli Jobbágyok Adozáson kivűl három napi vadászattal, mely vadászatra az Uraságtól nékiek puskapor, s(ö)rét és golyobis is adattatik."* A lakosok közül *„senki …annyira való szántó földeket nem bir, hogy csak nyolczados Gazda is lehetne"*, ezért *„mint Házzal biró Zsellérek tekéntetnek, akik is őszveséggel vagynak 364."* A szóban forgó telkes gazdák 1092 forinttal, míg a házatlan zsellérek – szám szerint 41-en – 82 forinttal válthatták meg robotszolgáltatásaikat.[12]

10 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 272. p.

11 Uo. 276. p.

12 Uo. 278–280. p.

A jószágkormányzó a háztáji vetemények kivételével tizedet rendelt el minden terményből és állatból, tekintet nélkül arra, hogy mindezidáig csak méhekből, bárányokból és borból kellett dézsmát adni. Sőt, azt is elérte, hogy a domínium tisztviselői a jegyző és az egyik esküdt elöljáró jelenlétében minden évben összeírást végezhessenek a mezővárosban. Ezzel az intézkedéssel újabb jövedelemforrás csillant meg a királynő előtt, hiszen a népesség növekedésekor tovább lehetett emelni a földesúri adó összegét. Egyébként mind az 1773. évi, mind pedig az 1774. évi egyezség létrejöttét Mária Terézia rendelete tette szükségessé, mégpedig azért, hogy a kamarai településről várható jövedelemfajtákat külön lehessen választani egymástól.

A ráckevei tanácstagok Horváth János főbíróval együtt fejet hajtottak a prefektus akarata előtt. *„Ezen birónak ártalmas plenipotentionariussága alatt tétetett az is Contractusba… hogy minden esztendőben az Uraság conscribálhasson és ha a házak szaporodnak, annak szaporodjon; holott általjában lévén a Contractus, ezt ki kellett volna hagyni, hogy az árenda esztendőnként ne terhesülne"* – panaszkodott a krónikaíró.[13]

Csakhogy az egyezmény tartalmáról a mezőváros lakói hamarosan tudomást szereztek, s a képmutató magisztrátus ellen 1775-ben felkelést robbantottak ki. A pattanásig feszült helyzetben Baracsi Pál, Kemény József, Lukácsi Sámuel, Újhelyi Mátyás, Németh Ferenc, Maglai Mátyás, Bereményi Mihály és Takács István vezetésével a lázadók előzték hivatalából az árulónak bélyegzett elöljáróságot, s átvették a közügyek irányítását. 1776-ban a református Baracsit választották meg főbírónak, de nemsokára leváltották, és egy másik ellenzékit, Bereményi

13 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 46. p.; *Magdics*, 1888. 127. p.

Mihályt ültették a helyére. Másfél hónap múlva azonban őt is menesztették, majd deresre húzták, és 40 botütést mértek rá. Ekkor ismét Baracsit tették meg főbírónak, ám ezt a lépést már a vármegye sem nézte tétlenül, s karöltve az uradalom és a hatalomból átmenetileg kiszorult magisztrátus képviselőivel, ellentámadásba ment át. Kihasználva Baracsi népszerűtlenségét, szervezkedni kezdett ellene, s Mindenszentek napján (november 1.) lemondatta tisztségéről, felhánytorgatva neki a *„hibákkal teljes és összezavart számadás"*-t. Elrettentésül a két *„coripheus"*-t, Kemény Józsefet és Újhelyi Mátyást mint felbujtókat 30 pálcaütésre ítélték, Keményt ráadásul még Pest-Pilis-Solt megye területéről is kitiltották. A pozícióját visszaszerzett tanács 1777-ben, első intézkedései egyikeként megkezdte a hügyei erdő felosztását.[14]

***

Az eseményeket áttekintve érdemes elgondolkodni azon, vajon miért indítottak erőteljes támadást Ráckeve kiváltságai ellen az uradalom jószágkormányzói a 18. század derekán. Miért éppen ebben az időszakban? Vajon helyi sajátosságról van szó vagy országos jelenségről? A kérdések felvetése mindenképpen indokolt, hiszen az eddig elmondottak alapján úgy tűnhet, mintha Savoyai Eugén herceg emberségesebb földesúr lett volna, mint a királyi ház tagjai. Ha választ akarunk kapni a fent megfogalmazott kérdésekre, akkor érdemes megvizsgálni egy kicsit közelebbről a kor termelési viszonyait.

A 18. század elején Pest-Pilis-Solt vármegyében hatalmas, mezőgazdasági szempontból igen jól hasznosítható területek álltak parlagon, amelyeket a lakosság eleinte szabad foglalással vont

14 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 46–48. p.; *Magdics*, 1888. 128–129. p.; *Tamássy*, 1950. 93–94. p.

művelés alá. A földközösségnek ezt a viszonylag kötetlen formáját az 1720-as évek második felétől a kétnyomásos gazdálkodás és a föld újraosztásos rendszere váltotta fel. A jobbágyok elegendő szántóval, réttel és igaerővel rendelkeztek, rendszerint 3-4 igásállattal, termény- és pénzjárandóságuk a földesúri háztartások szükségleteinek fedezésére szolgált. Az igazán súlyos teher ekkor még nem a földesúr, hanem az állam részéről fenyegette őket a porció, a forspont és a katonák beszállásolása révén.[15]

A 18. század derekától a Csepel-szigeten és környékén – éppúgy, mint az egykori hódoltsági övezetben – gyökeres változás következett be. Magát a folyamatot az Örökös Tartományok növekvő gabona- és agrárnyersanyag-szükséglete indította el, amely ösztönzőleg hatott a nagybirtok termelésére, és maga után vonta a földesúr önkezelésű gazdaságai, a majorságok (*allódium*) kiépítését. A megnövekedett piaci lehetőségekre a nagybirtok hagyományos módon, az allodiális gazdálkodás bevezetésével reagált.

Az uradalmi gazdálkodás térhódítása gyors ütemben haladt előre, és az ország nagy részén a robot széles körű elterjedését eredményezte. A folyamat igazi kárvallottja a parasztság lett, ráadásul a települési keretek megszilárdulásával csökkent annak a lehetősége is, hogy a jobbágyok egy másik faluba költözve üresen álló, gazdátlan telkeket találjanak.

Mondani sem kell, hogy mindez döntő mértékben befolyásolta a földközösség életét. A falu határának évenkénti újraosztása helyett egyre gyakoribbá vált, hogy a jobbágyok – az intenzívebb gazdálkodásra való áttérés érdekében – állandó földet kaptak

15 MNL PML IV. 23-a. I. 3. (1720), I. 4. (1728) és II. 114/b. (1728); *Borosy*, 1997. 335. p. A Csepel-szigeti települések – beleértve Ráckevét is – mezőgazdaságáról legújabban Kocsis Gyula értekezett (*Kocsis*, 2008. 429–443. p.). A korszak agrártermeléséről még mindig Wellman Imre munkája az egyik legjobb összegzés (*Wellmann*, 1979.).

használatra. A probléma ott jelentkezett, hogy a telki állomány az utódok kezén egyenlő arányban öröklődött, vagyis annak felaprózódása gyorsította a paraszti társadalom rétegződését.[16]

A földesurak megtehették volna, hogy majorságaikat jobbágytelkekké alakítják, de inkább alattvalóik munkaerejét vették igénybe, illetve ha allódiumaikat egy település régóta pénzért bérelte, akkor megemelték az árenda összegét. A ráckevei gazdák például Bankházáért 1719-ben 65 forintot, 1721-ben 125 forintot fizettek a Beleznay családnak; 1757-ben viszont, amikor a majorsági gazdálkodás fellendült, ez az összeg már 1050 forintra növekedett.[17]

Ráckeve kiváltságait Savoyai Eugén herceg nyirbálta meg először, de az igazi csapás az 1770-es évek elején következett be. Különösen az 1773. december 31-i beneficiális szerződéssel, amely az ún. kisebb királyi haszonvételeket szabályozta, valamint az 1774. április 11-i urbariális szerződéssel, amely a mezőváros földjeit majorsági eredetűnek minősítette. Ilyen előzmények után nem sok jóval kecsegtetett a 18. század utolsó negyede.

4. Szaplonczay János hivatali visszaélései

Midőn 1777. november 1-jén a görög származású Szaplonczay János évi 36 000 forintért kibérelte a Csepel-szigeti uradalmat a királyi kincstártól, minden addiginál jobban kiéleződött a feszültség Ráckeve és a domínium között. Szaplonczay ugyanis

16 *Makkai*, 1958. 131–133. és 141–144. p.; *Gyimesi*, 1989. 125–126. p.
17 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 25–26. és 38. p.; *Magdics*, 1888. 107–108. és 120. p.

jóval több pénzt szándékozott kicsikarni a település lakóitól, mint amennyi törvényesen járt neki, ezért 1778-ban az érvényben lévő szerződésekkel ellentétes intézkedéseket vezetett be.[18]

Eleinte még persze semmi sem utalt a leselkedő veszélyre. Az elöljárók 1777. december 30-án szívélyes hangulatú levélben kaptak engedélyt arra, hogy adóhátralékukat a boreladásból befolyó összegből egyenlítsék ki.[19]

A viszály a következő évben, 1778-ban kezdődött, s kirobbanásában valószínűleg az is közrejátszott, hogy Szmolenszky János főbíró, Horváth János esküdt elöljáró és Hubay Gerárd domonkos adminisztrátor – a jegyző tudtával és egyetértésével – félretájékoztatta Sélyei Nagy Ignác székesfehérvári megyéspüspököt, amikor azt írták neki, hogy *„a Ráczság… nagyon megszaporodnék”* a mezővárosban. Mivel az esetért a település magyar lakossága elsősorban az ortodox vallású Szaplonczayt tartotta felelősnek, a bérlő úgy feldühödött, hogy mérgében majdnem deresre húzatta a főbírót és a nótáriust. Végül Hubay Gerárd kérésére megenyhült, de Szmolenszkyt hivatali idejének lejárta után örökre kizáratta a tanácsból.

A végig sértett árendátor a vásártartás korlátozásával kezdte el a törvénytelenségek sorozatát. Ráckevére küldte vejét, Putnyik Demetert, hogy a mézeskalácsárust (*„Mézes-Bábost”*) tiltsa el a piaci árusítástól. Ezután tizedet szedetett a kukoricából, akadályozta az erdőkben a tűzi- és épületfa vágását, majd lepecsételtette a gazdák boroshordóit, hogy a lakosok

18 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 48. p.; ÁM Dok. gyűjt. 69.39.; *Magdics*, 1888. 129. p.; *Makkai*, 1958. 145. p.

19 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 420–422. p.

csakis az uradalom kocsmájában, a „Fekete Sas"-ban juthassanak a szőlő terméséhez. Végül a nagyerdei legelőkről tiltotta ki a település szarvasmarháit.[20]

A bérlő erőszakoskodására a tanácstagok 1779. január 7-én a következőképpen reagáltak: *„Tekéntetes Nagy Jó Kegyelmes Urunk, nékünk kegyes Atyánk s Patronusunk! Valamint, hogy az előtt minden bajunk s űgye fogyatkozásunkban nem másuvá, hanem az T(ekin)t(ete)s Urhoz, mint rajtunk könyörülő kegyes Atyánkhoz folyamodtunk, ugy szintén mostanság folyamodunk ujjolag a Te(kinte)tes Urnak tapasztalt jó Atyai kegyességéhez, egész alázatossággal, bátorkodván ezen alább irt Czikkelyekben foglalt szegény Városunkat terhelő panaszainkat, kegyes Uri szine eleibe terjeszteni, ugy mint*

1-o Az Erdőnek legkissebb kára nélkül Ember emlékezetétől fogva, mind ekkoráiglan birtokunk alatt lévő nagy Erdő Kaszállóinktol való, Te(kinte)tes Urnak el tilalmazása oka lészen annak, hogy melyből eddig szegény lakossaink vonyo és minden szólgálatokra való marhákat [az határnak csekély, és haszontalan volta miatt] noha nagy szüleim tartották, azután attol megfosztatván eö Felsége, s N(eme)s Vármegye számára téendő, és megkivántató szolgálatoknak végbe vitelére elégtelenekké lészűnk.

2-o Urbárium második punctumának első articulussa Értelme szerint, fél esztendőbeli Bor árultatása minket illetne, de az Te(kinte)tes Úr, egész esztendő alatt két és három korcsmák(na)k mindenkor főnt tartásával, s bor árultatásával minékünk az esztendőnek majd csak 6-dik részit engedi, a melyből sulyos Kárunkat ta(pa)sztaljuk,

20 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 50. p.; *Magdics*, 1888. 130–131. p. A Fekete Sas nevű kocsma, amelyet 1847-ben alakítottak át vendégfogadóvá, a mai Ács Károly Művelődési Ház helyén állt.

mivel a szegény város lakossainktol számosan kéntelenittetünk a Borokat bé szedni, mivel külömben sem portióját, sem Arendáját, meg nem fizetheti, és így a Borok nyakunkban maradván, mind portiora, mind pedig arendának meg fizetésére elégtelenek lészünk. Ehez járul az, hogy ha rövid idő alatt ki nem mérhettyűk, a Ráczkevei Borok romlandók, taval(y) is nagy károkat szenvedtünk, ugy nem különben.

3-o Urbariumnak 4-dik Articulussa 7-dik punctumábann mindenféle kereskedés a lakosoknak meg vagyon engedve, minékünk mindazonáltal Bor és Pálinkával való kereskedés, ugy nem külömben magunk szükségire is azok(na)k városunkban való hozattatása bizonyos fizetés nélkül tilalmaztatik; ugy hasonlóképpen a sóval való lakossaink(na)k kereskedése, kik(ne)k sem darabonként sem mázsaszámra eddig szokáson kívül árulni nem szabad.

4-o Fölséges Camara Földes Uraságunkal kötött és 20 esztendőknek elforgásáig tartandó Contractusunkban, a kisebb Déz(s)máért fizetünk 30 f(orinto)kat; azt hallyuk, hogy Te(kinte)tes Urunk a meg irt annualis Arendának és fizetésünkön fölül Kukoricza földeinket in Natura déz(s)málni kívánnya é mellett.

5-o Alázatosan jelentyük, hogy szüretnek alkalmatosságával czédula pénznek szedése nálunk soha ususba nem volt, az idén szokásunkon kívül kénteleníttettünk adni, holott a Pásztorokat magunk fogattuk, tartottuk s fizettük.

6- Tótoknak és Z(s)idóknak holmi aprólékos joszágocskáikkal városunkban való bé jövetelek ugy szintén szokásba volt, és városunknak privilegiuma mellett ki osztani szokott rőföknek ki adása ez előtt soha meg tiltva nem volt, értyük, hogy Te(kinte)tes Urunk mostanság mind ezeket tilalmazza, mely szerént az több innét eredendő káraink között a rőföknek ki adásáért szegény városunknak eddig járni szokott kevés hasznocskája cassaltatik.

7-o A saját pénzünkön vett és magunk szorgalmatosságával, kölcségével és fáradságával föl nevelt és plántált Szigetünkben való Favágás [a melyektől tudni illik azon fölül a Földes Uraságunknak Contractusunk szerént, esztendőnként bizonyos árendákat fizetünk] csak maga szükségire a lakosoknak engedtetik, holott Te(kinte)tes Urunk ki ki tapasztalya, hogy szegény városunk minden haszon vételek nélkül vagyon, ha csak a szegény Ember az illyetén fáradságával és pénzecskével szerzett hasznocskákból magát nem táplálja, Portióját s Arendáját abbol nem fizeti, nincsen más fundussa, a mihez ragaszkodjék." [21]

A nagyerdei kaszálóval kapcsolatos túlkapások miatt Knézovics (Datsó) István főbíró, Kudar János esküdt és Sztankovics György jegyző 1779. június 21-én panaszt tett Tóth István vármegyei esküdtnél: *„Esett értésünkre valamelly részben, hogy Nagy Erdei Kaszálló nyilasoktúl Tekéntetes Urunktúl el tiltattnánk, az honnan ezen szűk időhöz képest az majdan reánk jövendő téli időktűl méltán félhetünk, akik(ne)k jószágotskáink éhel el vesztésre juthatnának, hanem ha Tekéntetes Urunktúl, mint vélünk egyedül jól tehető Atyánktúl fell segítetűnk. Minthogy pediglen a Besnyőben Kaszálót Bírókkal egy arányos Árendát fizetők vagyunk, folyamodunk mély alázatossággal Te(kinte)tes Úrnak Kegyessége eleibe, méltóztassék oly módot találni, hogy mi is meg szomorottak meg vigasztaltassunk, képtelenség is volna az, hogy némelyek sokat kaszálván Besnyőben, mi tellyességgel mindenünnen ki kergettettnénk, akik egy arányos Contribuens lakosok lévén, egy eránt mindenekben terheltetünk. Mellyet is a midőn bizodalommal instálnánk magunkat tapasztalandó Kegyes Atyai Dexteritássában ajálván, vagyunk és maradunk Te(kinte)tes Nagy Urunk(na)k alázatos szegény szolgái. Ráczkevei Nagy Erdőben Kaszáló, Nyilasokat bíró Gazdák."*[22]

21 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 287–293. p.

22 Uo. 453. p.

A Magyar Királyi Kamara még 1778-ban a helyszínre küldte Lakits Jánost, a királyi selyemkészítők gondnokát, aki szétnézett a kérdéses erdőkben, s az 1779. december 21-én készített jelentésében megállapította: *„a Ráczkeviek a fának vesztegetésitűl meg nem szűntek volna… némellynek ött, némellynek kilencz, némellynek tíz, húsz, harmincz, és egynek negyvenkét öll fáját levágva találták … az Uraság Hire nélkül."*[23]

A mezőváros tanácsa 1780 januárjában újból kérte a cédulapénz visszavonását, a kukoricadézsma és a boltok bérleti díjának megszüntetését, a bortilalom feloldását, a szabad borkimérésnek, a kaszálóknak, a legelőknek, a faizási jognak és a halászatnak az engedélyezését, a határnak házhelyekre történő felosztásának beszüntetését, a mészárszékhez tartozó épületeknek rendeltetésszerű használatát, valamint a bírói hivatal zavartalan működését: *„Ígérjük mi is, hogy mindenekben tartozó engedelmességűnket, tartozásainkat, egész készséggel szükséges mendőséggel mindenkor tellyesittyük, és bé adott panaszainkrúl is le mondunk, minden akar honnánd reánk nézhető, ámbár akaratunkbúl nem származott vétekrűl alázatossan meg követtyűk."*[24]

De Szaplonczayt ezekkel a szavakkal nem lehetett jobb belátásra bírni. Sőt, 1780. szeptember 18-án, Mária Krisztina főhercegnő beiktatásakor már igazi sikerként könyvelte el, hogy a „(mező)város örökös prédiumai"-t (Bálványost, Hügyét) és a zálogban bírt Szunyog-pusztát majorsági földdé nyilváníttatta. Parancsot adott továbbá arra, hogy ott senki ne vessen, ne szántson, amíg ki nem váltotta nála az erre engedélyt adó cédulát. Népszerűtlen intézkedéseit a bálványosi kocsma lefoglalásával

23 Uo. 433. p.

24 Uo. 662–665. p.

és a hajdinatized kivetésével tetézte.[25] *„A(nn)o 1780. die 18-a 7bris volt azon fatális napja Ráczkeve Várassának, mellyben F(elséges) Krisztina Hertzegné, és F(elséges) Albert Hertzeg mint Földes Uraink nem tsak a Rátzkevi Várasban, s Szigetségben, hanem még az Városnak örökös Praediumjaiban ugymint: Bálványos, és Skronovetzben, másként Izra, és Kapufában, nem külömben Szunyog, Peszér, s Hugyei Pusztákban statuáltattak."* A tanács tiltakozni akart, de végül *„sok okos tanult Uraknak, főképpen Veketius Prokátor Uramnak tanátsábul"* elállt eredeti szándékától.[26]

Céljai megvalósítása érdekében Szaplonczay megvesztegette a szegényebb rétegeket, sőt talán megígérte nekik azt is, hogy a mezőváros földjeit szét fogja osztani közöttük. A nincstelenek kaptak a kínálkozó alkalmon, s az egyszer már leszerepelt Baracsi mögött felsorakozva megakadályozták a hatalmon lévő magisztrátus szembefordulását az uradalommal. A félrevezetett sokaságra támaszkodó árandátor ilyen módon szerezte meg Ráckeve birtokait 1780-ban. A tehetősebb gazdák azonban nem nyugodtak bele Szaplonczay cselszövésébe. Már csak azért sem, mert a Hétszemélyes Tábla 1778-ban nekik ítélte a fent nevezett pusztákat. Továbbra is kimentek szántani, vetni és aratni, vállalva az ezzel járó kellemetlenségeket.[27]

A vármegye alispánja által kiküldött tisztviselőknek Rósa Mihály elmesélte, hogy amikor szunyogi földjét boronálta, a bérlő emberei rátámadtak és elkergették. Hasonlóképpen ecsetelte a helyzetet a Hügyén gazdálkodó Szente Mihály is, aki vallomásá-

25 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 123. p.; MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 50–51. p.; *Magdics*, 1888. 131. p.

26 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 8–9. p.

27 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 51. p.; *Magdics*, 1888. 132. p.

ban kijelentette: sokan fel sem szántják földjeiket, nehogy a cédulákat ki kelljen váltani a földesúrtól. Az engedély nélkül szántó ráckeveieket pálcázással térítették jobb belátásra az uradalom hajdúi.[28]

Szaplonczay „kétes tündöklése" – a ráckeveiek nagy megkönnyebbülésére – nem tartott sokáig. A tanács Ürményi József megyei adminisztrátor hathatós közbenjárására ellenszegült Mária Krisztina főhercegnő és férje, Albert herceg törvénytelen birtokba iktatásának, s Friebeisz Antal fő- és Tóth István alszolgabíró jelenlétében 1781. június 1-jén visszaszerezte a pusztákat. Kép Ferenc nótárius, aki Miklosovics Márton főbíróval június 10-én a nagyszombati káptalan előtt is megjelent, hogy hangot adjon tiltakozásának, Pozsonyban személyesen terjesztette fel beadványát a Magyar Királyi Kamarához a település 1080 forintnyi adósságának elengedése érdekében. A Bírói Krónikáskönyv bejegyzése szerint a kezdeményezés sikerrel járt, olyannyira, hogy a mezőváros 1781-ben 250 forintért új kompot vásárolt magának.[29]

Az uradalom bérlője azonban tovább folytatta áskálódásait. A sorozatos törvénytelenségeket megelégelve, Kudar János főbíró és Kép Ferenc 1784-ben az uralkodónál Bécsben bepanaszolta a rendkívül erőszakos Szaplonczayt, aki annyira zokon vette a „feljelentést", hogy nyomban bosszúhadjáratot indított a jegyző ellen. Ügyvédjével, Mihályffy Ferenccel addig zaklatta a nótáriust, míg a szerencsétlen el nem hagyta szülőföldjét. A hivatalban Kép Ferenc utóda az uradalom bizalmát élvező íródeák, Vavrinkovics István lett.[30]

28 MNL PML V. 180/A-b. 8. kötet. 680–681. p.

29 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 16–17. p.; MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 52–54. p.; *Magdics*, 1888. 132–134. p.

30 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 56. p.; *Magdics*, 1888. 135–136. p.

A település elöljáróinak komoly fejtörést okozott az 1784. szeptember 9-én kelt helytartótanácsi intimatum, amely a korábbi úriszéki (1780. szeptember 5., 1781. június 6., 1782. április 30.) és vármegyei (1782. november 23.) ítéletekhez hasonlóan hatályon kívül helyezte a középkori oklevelek tartalmát.[31] Ezenkívül a ráckevei magisztrátusnak végérvényesen le kellett mondania Szunyog-pusztáról mint zálogbirtokról, amelyet a Csete család több mint 60 év után 3000 forintért visszaváltott, s 25 évre 8750 forintért bérbe adott a településnek: *„És igy jutott Szaplonczay úr háborgatása miatt Szunyogi Puszta árenda alá, a városnak ugyan elfelejthetlen kárával; mert ha ő nem bosszantotta volna a várost és az abba megesett Statutióra Herczegséget nem ösztönözte volna, soha Ráczkevét azon pusztáért, minthogy valóságos birtokos urai nagyon elallyasodtak s fogytak, senki nem háborgatta volna."* [32]

A Szunyog-puszta ügye ezzel átmenetileg nyugvópontra jutott, ám a földesúri terhek kérdése továbbra is nyitva maradt. A közéletben sokáig mellőzött Újhelyi Mátyás 1784. november 22-én néhány társával behatolt a városháza épületébe, és a jómódú gazdák alkotta tanácsot lemondásra szólította fel. A szálakat a háttérben most is Szaplonczay mozgatta.[33]

---

31 Az úriszéki végzések jó része, valamint Ráckeve magisztrátusának 1781. május 19-én írt fellebbezésének szövege megtalálható: MNL OL C 59. Fasc. 12. Nr. 6. A levéltár Departamentum publico-politicum és Departamentum urbariale állagára Kulcsár Krisztina és Soós István hívta fel a figyelmemet. Segítségüket ezúton is köszönöm.

32 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 57. p.; *Magdics*, 1888. 136–137. p.

33 A Bírói Krónikáskönyv bejegyzése szerint Újhelyi ezt kiáltotta: *„tisztuljon kendtek a Tanáts házból, mert mi Uj Tanátsot akarunk választani, ezt a Te(kin)tetes Árendátor szavaival mondom."* (MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 58. p.; *Magdics*, 1888. 137. p.)

A lázadás kiváltó oka Tamássy Andor szerint az volt, hogy az 1776-ban kiosztott godányi legelőt a magisztrátus erőszakkal visszavette a nincstelenektől. A föld nélkül maradt „rebellisek" – vagy ahogy a krónikaíró nevezte őket: *„konkoly szórók"* – elkeseredésükben Szaplonczayhoz fordultak, aki felkarolta követeléseiket, hogy az addig semmilyen hasznot nem hozó terület után tizedet szedhessen.[34] A Bírói Krónikáskönyv összeállítója viszont úgy tudta, hogy Czirják János uradalmi ispán 1784. november 21-én elhangzott kijelentése indította el a lavinát, miszerint *„ha akarja* [ti. Czirják]*, a Tanátsot is restaurálhatja."*[35]

Bárhogy is történt a valóságban, tény, hogy a feldúlt városatyák panaszaikat eljuttatták a vármegyéhez is. A sérelmekből világosan kiderül, hogy a *„Tanátsot az Árendátor úr olyan rosz nyelvek által tsak azért kévánja veksáltatni, hogy az az Urbariális már folyó processus, annyival inkább inye szerint folyhasson, mely processusra és nyelveskedő emberekre csak eddig is igen sokat költött el már."* A kínos helyzetbe került Szaplonczay, hogy a gyanút eloszlassa magáról, keményen megbüntette Újhelyi Mátyást és a többi lázadót: *„…azon nyelveskedő emberek, kik a Tanáts ellen, sőt a város boldogsága ellen törekedtek, különös tsapásokkal látogattattak meg az Úr Isten által, mert sokakat azok közül azon Árendátor úr, kinek tet(s)zését halászták eddig, az ő vétkes tselekedetekért megpálczáztatott, sokak a város Tanáts által kevés idő jártával, külömb-külömbféle excessusokért in publico megcsapattak, egy pedig különössen megostoroztatott az igaz látó Isten által, úgy mint Cziger József; mert az elmében is megháborodott."*[36]

34 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 58. p.; *Magdics*, 1888. 137. p.; *Tamássy*, 1950. 101–102. p.

35 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 57. p.; *Magdics*, 1888. 137. p.

36 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 58–59. p.; *Magdics*, 1888. 138. p.

A magasztrátus levele valóban a hivatali visszaélés tényleges okára világít rá. A tanácstagok kukoricatized elrendelése miatt 1785. október 2-án újból felemelték szavukat,[37] mire a mezőváros lakóit Szaplonczay a Helytartótanácsnál úgy tüntette fel, mint akik a kegyes úrbéri rendelkezést kifogásolják.[38]

A Beleznay család 1786-ban 3000 forintról 4000 forintra emelte a bankházi puszta éves bérleti díját. Ugyanebben az évben Friebeisz Antal elnökletével kiküldött bizottság megkezdte a ráckevei földek felmérését. Szaplonczay – feltehetően ez utóbbi esemény hatására – Godány, Öreghegy és Újhegy után Szunyogot, Besnyőt és Hügyét is felosztatta a lakosok között: *„Ezen esztendőben a Besnyő, Szunyog és Hugyé is, a tanáts akaratja ellen, a Rebellis emberek, mint Szaplonczay úr porkolábjai által, fel osztattak ugy, hogy a Besnyői osztályban azon emberek, sőt maga is a Biró, az Uraság Ispánját választották osztó Birónak; sőt a mi még több, Szunyogra és Hugyéra is mind a Communitás, mind a Biró maga is által akarta ereszteni azon Ispányt osztani az város örökös pusztájára, annak örökös nagy praejudiciumára s kárára; de itt a Tanáts ellene állván, csakugyan az ispányt oda által nem eresztette."*[39]

A kétfrontos küzdelemben felőrlődött elöljáróság méltatlankodva ugyan, de tudomásul vette a földek kiosztását, jóllehet kérvényét az uradalom régense, Teschenberg Kluger János is felkarolta. Annyit azonban mégiscsak elértek, hogy a birtokstruktúrában nem következett be lényeges változás, ami gyakorlatilag

37 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 86. p.

38 MNL OL C 59. Fasc. 24. Nr. 3. A Helytartótanács végzései: MNL OL C 59. Fasc. 24. Nr. 4–5.

39 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 151. p.; MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 61. p.; *Magdics*, 1888. 140. p.

egyet jelentett azzal, hogy a rászorulók ismételten kimaradtak a földosztásból. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy az időközben prefektussá előléptetett Szaplonczay előbb a vásárállást és a mezőváros szélén lévő telkeket osztotta ki a szegények között, majd a kereskedők és az iparosmesterek boltjai után kezdett bérleti díjat szedni: *„Ugyan ekkor a Boltokat, mellyek kinek-kinek háza végébe vagynak, Árenda alá akarta Szaplonczay Úr vetni és erővel is kezdette pecsételni; de ez is mind szokatlan és a város előtt esmeretlen dolog, a Tanáts szorgalmatossága által eltávoztatott."*[40] S végül, de nem utolsó sorban 1788. június 14-én a nagyerdei kaszáló közös használata is megszűnt.[41]

Szaplonczay lépését természetesen most is a haszonszerzés reménye vezérelte. A házas zselléreket ugyanis rákényszerítette a földesúri adó és a terményjáradék megfizetésére, a házatlan zsellérektől pedig gyalogrobotot követelt. Ennek szellemében bocsátotta ki 1788. július 9-én a gabonabetakarítással kapcsolatos rendelkezését a Csepel-sziget valamennyi bírájának és esküdtjének: *„Parantsoltatik az egész Szigetségbéli Gazdák(na)k, és Lakosoknak, hogy mind féle Gabonájokat, ha Kaszálják is, Kévékbe kössék, akit tsak lehet öszve kötni, a mit pedig tellyességel nem lehetne öszve Kötni, vagy Tiz, vagy pedig legalább ött vontató, vagy Petrenczébe rakják, és ezt a helységek birái úgy Ki publicalják, s az Kösségnek tudtára adni el ne mulassák, hogy ez iránt*

40 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 64. p.; *Magdics*, 1888. 142. p.

41 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 179. p.; MNL PML V. 180/A-b. 3. kötet. (1788. május)

a Déz(s)mállás ellen, leg kisebb fogyatkozás se legyen, Külömben vagy a Birák a jó Ki nem hirdetését, vagy pedig a Lakosok a Szófogadattlanságért büntetést, és Kissebséget fognak szenvedni."[42]

Az immár tíz éve folyó per 1788 őszén kedvező fordulatot vett. Pest-Pilis-Solt vármegye – teljesítve a felsőbb utasítást – szeptember 19-én rendeletben mondta ki, hogy az uradalomnak új szerződést kell kötnie Ráckevével *„az Urbarialis állapotokról, melly a Regaléktól egészen meg külömböztetett légyen."* A regale beneficiumokat illetően úgy intézkedett, hogy azokat a mezőváros mindenféle megkötés nélkül bérbe adhatja annak, akinek akarja, továbbá a kalmárok és a szatócsok sem kötelesek a boltok után árendát fizetni az uraságnak.[43]

A költséges perekbe és az üzleti élet kudarcaiba belefáradt árendátor 1789-ben hunyt el. *„Ez lett vége Szaplonczay urnak, városunk megromlására igyekezőnek, hogy a midőn ezen Dominiumot Exárendálta volna, Gyermekeinek szájja vallásábul tudgyuk, hogy hozott Arad megyébül valami 100 Ezer forintokat,*

42 MNL PML V. 180/A-b. 3. kötet. (1788. július 9.). Az idézett rendelet arról árulkodik, hogy a 18. század vége előtt a sarlós és a (kötetlen) kaszás aratás egyaránt ismert volt a Csepel-szigeten. A kaszás aratáskor – szemben a sarlóval végzettnél – a gabonát nem kötötték kévébe, s nem rakták keresztbe, hanem villával vagy gereblyével kisebb csomókba (petrence), illetve nagyobb egységekbe (vontató, boglya) gyűjtötték össze, majd ezt követően szállították nyomtatni. 1788-ban viszont arra utasította az uradalom a gazdákat, hogy a kaszával levágott gabonát kössék kévébe, amit pedig nem tudtak kévébe rakni, azt tegyék vontatóba vagy petrencébe. Az aratás korabeli formáiról lásd: *Wellmann*, 1989. 582–584. p.

43 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 207–208. p.; MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 180. p. A Helytartótanács 1787–1788-ban hozott végzései – beleértve Bálványos és Hügye hovatartozásának kérdését is – megtalálhatók: MNL OL C 59. Fasc. 41. Nr. 2–7. A témakört a későbbiekben kívánjuk részletesen feldolgozni.

holta után pedig minden jószága kótyavetyére bocsáttatván, valami 21 Ezer forintya maradott a nagy Processuskodásbul. A város számára jutott azon kotya-vetyébül, maga tulajdon kedves iróasztalkája, pénztöltő bádog tölcsére és két vas abroncsos uj hordója borával edgyütt. Temetésére ugyancsak Pestre deputáltatván a Tanáts részéről: főbiró, egy Esküdt és a Főnótárius."[44]

5. Küzdelem az örökbérleti szerződés bevezetéséért

Szaplonczay halála után az uradalom ügyeinek intézését Lóry János prefektus vette át. Ekkor Ráckeve elöljárói elérkezettnek látták az időt arra, hogy kibéküljenek a domínium vezetésével, és lezárják az 1779 óta folyamatban lévő úrbéri pert. Ennek érdekében 1790. április 16-án a szigeten belüli földekért (Királyrét, Besnyő, Tókert) és a különféle haszonvételekért évi 3500–4000 forintot ajánlottak meg a birtoktest tulajdonosának, Mária Krisztinának.[45] A főhercegnő azonban nem fogadta el az ajánlatot, mire a városatyák 1790-ben a 15–17. századi okleveleket is lemásoltatták, csakhogy kérésüknek nagyobb nyomatékot adjanak. *„Mi is város Elöljárói, a mely Privilegiumainkban az Uraságok által megsértettünk, a Te(kin)t(e)tes statusoknak Nemes Pest Vármegye eleibe egy alázatos Instantiával folyamodunk, hogy ezen sérelmünk a többi Országunk Gravamenjei közé tétetődgyenek, e mellett minden Privilegiumaink vidimált párját is elkészitvén, bé adattak. Ezen Privilegiumainknak Confirmatióját pedig legin-*

44 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 71–72. p.; *Magdics*, 1888. 148. p.

45 MNL PML V. 180/A-a. 1. kötet. 292–293. p.; MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 74. p.; *Magdics*, 1888. 150–151. p.

kább azért szükséges sürgetni, mivel III-ik Ferdinandus Császártul fogva elmaradtanak. Annak okáért arra szükségképpen vigyázni, és minden elmaradott hibákat a mennyire lehet kötelességünk szerint véghez vinni tartozunk, sőt magunkat szivesen és örömmel ajánljuk is." – hangzott el az indoklás a település jegyzője részéről.[46]

A vármegye által Ráckevére delegált küldöttség arra az álláspontra helyezkedett, hogy a *„Diaetara küldendő ablegatus Uraknak recomendalni szükséges volna ezen tárgyat, mivel a privilegiumok nem a törvény által ki szabott úton, hanem vita politica vagynak némelly részbe cassalva."*[47]

A megyei bizottság véleményén felbuzdulva a tanács 1791-ben megvizsgáltatta a mezőváros kiváltságait. Hogy petíciója széles körben ismertté váljon, a magisztrátus beleegyezett abba is, hogy annak szövegét saját költségéből kinyomtatja és népszerűsíti. Igyekezete nem bizonyult hiábavalónak, mert a vármegye 1791. március 19-én a ráckeveiek kérvényét felvette a rendi sérelmek közé.[48]

II. Lipót király halála után egy héttel, 1792. május 1-jén az elöljáróság Deszpot Józsefet, az épülő katolikus templom gondnokát és Zalai Vargha István nótáriust Bécsbe küldte, hogy a donációs leveleket I. Ferenc királlyal megerősíttesse. Ezzel egy időben Deszpot Józsefet még a megtisztelő „szenátor"-i címmel is felruházták, hogy a lehető leghatékonyabban képviselhesse a közösség érdekeit. Ám hiába kilincselt a két városatya az osztrák fővárosban, senki sem hallgatta meg őket, mert akkoriban a királyi udvart a június 6-i koronázás előkészületei foglalkoztatták. Az uralkodó a kérvény érdemi tárgyalását az ünnepségsorozat lebonyolítása utánra halasztotta.[49]

46 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 76. p.; *Magdics*, 1888. 152. p.
47 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 178. p.
48 Uo. 178. p.
49 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 77–78. p.; *Magdics*, 1888. 153. p.

A koronázás után alig három héttel, 1792. június 15-én a Helytartótanács felszólította Pest megye tisztikarát, hogy jelöljön ki egy bizottságot, amely megvizsgálja a ráckeveiek panaszát, majd az elkészített jelentést mihamarabb juttassa el Budára (12 930/1792. számú rendelkezés).[50]

A megyei delegáció 1792-ben ellátogatott Ráckevére, ahol a kérelmet áttanulmányozta, s egyúttal megállapította, hogy a kiváltságokat szabálytalanul, „politikai úton" érvénytelenítették: *„És ezen dolog Törvény utját kívánván, egyenesen a Királyi Táblára volna a Város utasítandó; addig pedig a várost mostani állapotjában kellene hagyni, míg ez iránt Őfelségének rendelése eljönne."*[51] A vármegye 1793. április 18-án elfogadta a küldöttek jelentését, és alkalmasnak találta arra, hogy továbbítsa Budára. Közben az uradalmi prefektus is összeállított egy jegyzéket a domínium és a mezőváros között lezajlott úrbéri perről, amelyet 1793. március 28-án terjesztett fel a Helytartótanácshoz.[52]

A mezőváros vezetése nem várta meg a konzílium döntését, hanem Miklosovics János főbíró és Zalai Vargha István jegyzővel az élen egy deputációt menesztett Bécsbe, ahol a követek 41 jómódú ráckevei gazda nevében a privilégiumok megerősítését és a szabad királyi városi cím elnyerését szorgalmazták. Mi több, I. Ferenc császárnak felajánlottak 10 000 forintnyi összegű hadisegélyt *(„harczi segitség")*, hogy Mária Krisztina főhercegnőt véleményében megváltoztassa. Az elöljárók úgy gondolták, hogy Ráckevének régi kiváltságai jogán mindenképpen be kell jutnia az ország legtekintélyesebb települései közé, mert különben sohasem szabadul meg a földesúri gyámkodás alól.[53]

50 MNL OL C 59. Fasc. Nr. 2.

51 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 179. p.

52 Pest-Pilis-Solt vármegye tisztikara pedig 1793. április 22-én írt Albert szász-tescheni hercegnek (MNL OL C 59. Fasc. 12. Nr. 5.).

53 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 180. p.; MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 44. p.; *Kovács J. L.*, 1968. 68. p.

Az év közben benyújtott kérvénnyel kapcsolatban a Helytartótanács 1793. július 30-án kijelentette: a privilégiumoknak a mezővárosi tanács törvényes úton szerezzen érvényt, a sokszor sérelmezett két adománybirtok, Bálványos és Hügye *„birásába a Város oltalmaztasson, és ha ellene valamit a D(omí)nium akarna mozditani, az is utasíttasson a Törvény utjára."* A konzílium azt is elrendelte, hogy az országgyűlés ne tűzze napirendre a ráckeveiek panaszát, mivel az nem tartozik a törvényhozás hatáskörébe. Emellett felszólította a magisztrátust, hogy az immár húsz éve lejárt szerződést újíttassa meg az uradalommal. Ha a felek között nem születik megállapodás, akkor a vármegyének kell kidolgoznia azt a szabályzatot, amely az uralkodó jóváhagyása után fog átmenni a gyakorlatba. Amíg ez nem valósul meg, addig Ráckevét nem érheti jogsérelem. A regale beneficiumokkal kapcsolatban a 17 898/1793. számú határozat úgy szólt, hogy *„szabad légyen a dominiumnak, ha a várossal meg nem egyezhetne, azokat vagy magának meg tartani, vagy másoknak árendába kiadni."*[54]

Az uradalom a felsőbb utasítás hatására látszólag megnyugodott, és lényegesen visszafogottabban viselkedett, mint korábban. Ezt ékesen bizonyítja Taigner Mihály számtartó és Gindl Mihály uradalmi kasznár 1793. szeptember 22-én – Zalai Vargha István bécsi útjával egy időben – tett azon kijelentése, miszerint ők ketten megfizetik a bankházi, szunyogi, bálványosi és hügyei pusztákra hajtott juhaik legeltetési illetékét, ha a főbíró és a tanácstagok úgy kívánják.[55]

Az 1793. július 30-án kelt 17 898/1793. számú „kegyes rendelés" és az augusztus 24-i 19 786/1793. számú helytartótanácsi rendelkezés[56] mégsem felelt meg Ráckeve érdekeinek, mert

54 MNL OL C 59. Fasc. 12. Nr. 9.; MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 179–180. p.

55 MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 67–68. p.

56 MNL OL C 53. Fasc. 290. Nr. 2.

mindkettő függőben hagyta a szabad királyi város elnyerésére irányuló folyamodvány végrehajtását. Ekkor a képviselők elhatározták, hogy a prefektust megkerülve személyesen keresik fel drezdai rezidenciáján Mária Krisztina főhercegnőt és férjét, Albert herceget. 1794. január 1-jén *„indíttatott el Bécsbe Varga István Notárius F(e)l(sé)ges Mária Christina Herczegasszonyhoz s Férjéhez Albert Ő kir. Fenségéhez, mint a Dominium urához készíttetett egy Instantiával, s ő Herczegségek Drezdában lévén, csupán Faulhaber nevü Tanácsos [kinek áldásba maradjon mint jószivü urnak tsak emlékezete is] mentette meg Notáriust, magára vállalván tudniillik a dolog promotióját, hogy Drezdába nem kellett neki menni."*[57]

A követek mindenképpen el akarták érni, hogy Mária Krisztina és férje személyesen járjanak közben értük az uralkodónál a szabad királyi városi rang elnyerése érdekében, továbbá azt is, hogy a földesúri adót fix összegben állapítsák meg, amelyet a szerződés lejártakor a prefektus nem változtathat meg kénye-kedve szerint. Ha a hercegi pár ehhez valamilyen oknál fogva mégsem járul hozzá, akkor utasítsa az uradalmi tiszteket, hogy azok az 1711. évi szerződéshez hasonló megállapodást kössenek a mezővárossal, s tartózkodjanak mindenfajta káros újítás bevezetésétől.[58]

Albert herceg 1794. március 3-án elutasította a ráckeveiek indítványát, mert *„meg volna győződve a Város privilegiumainak obsoletumokká lett tétettetéséről, különben pedig a Város contractusai ideje már kitelvén, kérését a Városnak nem tellyesitheti."* A Bécsben tartózkodó herceg válasza óriási csalódottságot keltett, amely után a mezőváros vezetői egyre kevesebb reményt fűztek sorsuk jobbra fordulásához.[59]

57 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 78–79. p.; *Magdics*, 1888. 153–154. p.
58 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 181. p.
59 Uo. 182. p.

A sorozatos kudarcok ellenére a település elöljárósága Zalai Vargha István nótárius és Bukor Mátyás esküdt vezetésével 1794. július 16-án, illetve augusztus 9-én újabb küldöttséget bocsátott útnak a császárvárosba. A delegációnak az volt a célja, hogy rávegye a királyt: *„ha Királyi Várossá nem teszi is a Várost, leg alább ollyan privilegiatum oppidummá tenné, melly urasági hatalomnak alatta mint más illyen városok is vagynak, ne légyen."* Hogy szándéka megértő fülekre találjon, a tanács az eredeti összeget még megtoldotta, s így több mint 10 000 forintot ajánlott fel az uralkodónak. Hovatovább elkészíttetett egy olyan térképet is, amelyen a régi Szent Ábrahám-monostor romjai láthatók, bizonyítva azt, hogy ez a terület nem Szigetszentmártonhoz, hanem Ráckevéhez tartozik.[60]

Zalai Vargha István szerint a követség tagjai azért nem tudtak komolyabb sikert elkönyvelni, mert az uradalmi prefektus a szemükre vetette: *„fekvése, Situsa nem olyan Rácz-Kevinek, hogy belőle valah nagy Város, következésképpen Commercionális hely lehetne, a honnan az Eliberatiót is nem érdemelné meg."* A delegáltak 1794. augusztus 5-én még a laxenburgi rezidenciáján időző Sándor Lipót főherceg nádort is felkérték, hogy ügyüket az uralkodó előtt képviselje.[61]

Azzal, hogy Albert herceg a négy országos vásár és a révforgalom után 60 forint bérleti díjat követelt a szokásos 4-4 forint helyett, újból önkényesen járt el. A magisztrátus 1794. szeptember 18-án kérvényt juttatott el a Helytartótanácshoz, melyben *„azt igyekezvén meg mutatni, hogy a Város birtoka alatt levő benefici-*

60 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 182. p.; MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 86. és 101–102. p.

61 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 183. p.; *Tamássy*, 1950. 55. p.

umok, mint Rév, vásár, mészárszék etc. Nem értethetnek mindnyájan a K(irályi) Resolutio alá, s limitatiora azokat, mint amellyekhez a Dominiumnak valóságos jussa nintsen, nem bocsájtathatnak."[62]

A külső nyomás nem érte el a célját, sőt annak fokozódása tovább növelte a tanácstagok ellenállását. Ennek jeleként az elöljárók már 1794. szeptember 2-án közös akarattal kinyilvánították, hogy *„azon Regalék, mellyeket Városunk privilegiuma szerént bir, úgymint Rév, vásár, Király Réttye, s fél mészárszék, nem külömben a Szigetek, és kukoricza déz(s)ma javai, továbbra is a Városnak dispositiója alatt meg maradjanak, azoktól árenda ne igértessen, sem a kukoricza déz(s)ma, melly ez előtt szokásba nem vólt, hanem nem régi becsúszván per alatt vagyon, meg ne ajánltasson; ha pedig erővel is bele akarna az Urasági Tisztség kötni, contradicálni, protestálni szükséges leszen; hogyha a Törvény útjára menénd is kérelmünk, az ellenkezésünk kitessen."*[63]

A Helytartótanács 1794. szeptember 23-án engedélyezte az örökbérleti szerződés (*contractus perpetuus*) megkötését (20 996/1794. számú rendelkezés): *„a Város számára mind az által egy állandó Tractamentum szereztessen, melly a kívánt felszabadulásnál hasznosabb légyen, és hamarább végre hajtathatik."*[64]

Most viszont az uradalom értetlenkedett, és november 13-án a vármegyén keresztül levélben kért magyarázatot a konzíliumtól. A Helytartótanács december 5-én – a király pátensére hivatkozva – azt válaszolta (26 764/1794. számú intimatum), hogy *„ideig*

62 MNL OL C 59. Fasc. 201. Nr. 9.; MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 183–184. p.; MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 91. és 98–99. p.; Pest-Pilis-Solt vármegye törvényhatósága egy nappal korábban, 1794. szeptember 19-én írt Albert hercegnek (MNL OL C 59. Fasc. 201. Nr. 7.).

63 MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 96–97. p.

64 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 182. p. Pest-Pilis-Solt vármegye tisztikara 1794. november 13-án írt levelében tudomásul vette a Helytartótanács döntését (MNL OL C 53. Fasc. 143. Nr. 8.).

óráig a felszabadulás kérdése függőbe hagyattatván mostan egy állandó szerződés eszközöltessen a Városnak számára, mellyet igen is hogy más kép el nem lehetne érni, hanem ha a D(omí)n(i)um és Város közt határozatlan időre terjedő szerződés állíttatik fel." Úgy látszik, Sándor Lipót főherceg valóban közbenjárt Ráckeve érdekében, mert *„ezután jött… a Város részére legkedvezőbb resolutio."*[65]

Mielőtt a kérdés túlságos elméleti síkra terelődött volna, Kiss vicedirektor 1794. október 6-án „kötött" urbariális szerződésre kényszerítette a mezővárost. Az esküdtek azon nyomban tiltakoztak, s a település ügyvédje révén pert indítottak az úriszéken, azt hangoztatva, hogy a vásár, a rév, a kocsma, a faizás és a mészárszéktartás nem földesúri jog, hanem mezővárosi regálé, s különben is, amíg instanciájukra a Helytartótanácstól nem érkezik válasz, addig nem fogják elismerni az uradalom intézkedéseit. Az úriszékre benyújtott levelükben ismét hangsúlyozták, hogy akaratuk ellenére kényszerítették őket a megállapodás elfogadására, de nem hagyják annyiban a dolgot: mindenképpen sajátjuknak tekintik a mezővárosi beneficiumokat, és elsőrangú feladatnak tartják az állandó szerződés létrehozását. Nem sokkal ezután kapta kézhez a tanács a fent említett 1794. szeptember 23-án kelt helytartótanácsi rendeletet.[66]

Az 1794-ben függőben hagyott pernek tehát egyelőre nem volt igazi győztese. Az uradalom nem tudta jobbágyfalu szintjére süllyeszteni Ráckevét, a mezőváros pedig gyengének bizonyult ahhoz, hogy kivívja magának a szabad királyi városi jogállást, és szert tegyen az örökbérleti szerződés nyújtotta előnyökre.

65 MNL OL C 53. Fasc. 143. Nr. 8.; MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 182–183. p.

66 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 184. p.

A Helytartótanács 1794. december 9-én küldte el leiratát a megye tisztikarához, sürgetve az állandó szerződés megkötését (27 118/1794. számú intimatum). Pest-Pilis-Solt vármegye 1795. január 13-án tudatta az érdekeltekkel a legfelsőbb döntést. Erre reagálva a prefektus március 23-ára úriszéket hívott össze. Végül az egész ügy, úgy ahogy volt, megfeneklett, mert az uradalmi tisztviselők mindent megtettek a végrehajtás elodázására: *„A Tiszt Urak le is jöttek, de a contractus dolgába bele sem ereszkedvén eloszlani kénteleníttettek."*[67]

A csalódott városatyák 1795. március 24-én elpanaszolták a főszolgabírónak, hogy az uradalom rendszeresen visszaél hatalmával, s nem akar a mezővárossal állandó szerződést kötni. Azt szeretnék, ha a megye erőteljes nyomást gyakorolna a jószágkormányzóra, s *„a már kötött Contractus mint a Királyi resolutióval meg nem egyező s az állandóságot is akadályoztató reservatakkal tellyes Contractus tétetne félre, és a Városnak csendességére az határjai állíttatnának meg a szomszéd helyekkel, és minden D(omí)niumot illető javaknak árendába lejendö bocsájtását eszközlené, melly ha meg esik, arra az esetre declarálja a Város, hogy noha tudja a vásár és révhez való erös jussait, mégis kész lesz a csendességet ohajtván megnyugodni."*[68] Újfent azt is kijelentették, hogy amennyiben a prefektus elfogadja az állandó szerződés tervezetét, akkor megfizetik a vásár és a rév után a domíniumot megillető 4-4 forintot, ám a mezővárosi beneficiumok tulajdonjogát továbbra is fenntartják maguknak.[69]

Mivel az állandó szerződés aláírására tavasszal sem került sor, Jovanovics Mihály főbíró, Bukor Mátyás esküdt elöljáró, Zalai Vargha István nótárius és Tuba Sándor ügyvéd 1795. július 6-án Bécsbe indult, hogy meggyőzzék Mária Krisztinát és

67 Uo. 185. p.
68 Uo. 185. p.
69 Uo. 185–186. p.

férjét, Albert herceget, *„kérvén, tétetne új contractus, és Tiszteinél méltóztatna rendelést tenni az eránt, hogy becsületesen bánjanak a Várossal, erőltetés, fenyegetés és kényszerítés az alkuhoz ne járuljon."*[70] A főhercegnő azonban most sem volt hajlandó kompromisszumot kötni, s 1795 augusztusában elutasította a ráckeveiek kérelmét. Az újabb bizonyítékok után kutató városatyák október 21-én a komáromi „rácokkal" vették fel a kapcsolatot. Írtak Hadzsi Schmolenitz (Szmolenszky?) János kereskedőnek, hogy a pravoszláv egyházközség levéltárának Ráckevére vonatkozó iratait mihamarabb juttassa el hozzájuk, mert égető szükség van rájuk.[71]

A prefektus nem hozta mindjárt a főbíró tudomására a főhercegnő döntését, hanem várt fél évet, s csak 1796. február 15-én nyújtotta át Mária Krisztina levelét. Ebben az állt, hogy *„nem lehet a Városnak semmi panasza, mert sok böo határt, rétet etc. bír, mégis csak ugy fizet a kötött Contractus szerént mint Zsellér."* Mária Terézia lánya azt is kifejtette, hogy a kisebb királyi haszonvételeket – kivéve az italmérés (kocsmáltatás) jogát – a közeljövőben elveszi a mezővárostól, és bérbe adja annak, aki a legtöbbet ígéri értük. A dunai szigeteket csak a *„mostani idöhöz alkalmaztatott Árendába hagyja"* a település kezén, hosszabb távon semmi esetre sem. A mezőváros tanácsa óriási felháborodással fogadta a hírt, hiszen tisztán ki lehetett venni belőle a földesúri adó, pontosabban: a bérleti díj megemelésének szándékát.[72]

70 Uo. 188. p.

71 MNL PML V. 180/A-a. 2. kötet. 165–166. p. A Helytartótanács 1795-ben hozott végzései: MNL OL C 59. Fasc. 106. Nr. 1–9.

72 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 188–189. p.

Az 1796. január 26-i 2093/1796. számú helytartótanácsi végzést[73] követően a vármegye február 14-re úriszéket hivatott össze Ráckevére, ahol az elöljárók rámutattak arra, hogy a *„contractus erőltetés és fortéllyal ment végbe"*, ezért a probléma megnyugtató tisztázása végett elengedhetetlenül szükséges az állandó szerződés megkötése az 1794. szeptember 23-i intimátum alapján.[74]

Az uradalom az 1796. február 22-i megyei közgyűlésen elutasította a „fortély" vádját, tiltakozott a kiváltságos mezővárosi (*oppidum privilegiatum*) cím használata ellen, és a tényeket elferdítve azt találta ki, hogy a ráckeveiek által kért vizsgálatot régen elvégezték.[75]

A reménytelen helyzetbe került magisztrátust az 1796. március 2-án megérkezett 4620/1796. számú helytartótanácsi rendelkezés húzta ki a bajból, amely *„állandó Tractamentum meg készíttetését parancsolta."*[76] A konzílium utasításának eleget téve 1796. augusztus 29-én összeült a vármegyei törvényszék, ahol a szolgabírák és az esküdtek kinyilvánították: a szembenálló felek átmeneti időre kössenek egy általános irányelveket tartalmazó ideiglenes szerződést (*regulamentum instrumentum*), amely az 1794. évi megállapodásra épül, de hagyják ki belőle a 9. és a 10. pontot, nehogy újabb viszály törjön ki. *„Hogy egyszersmind a Városbeli Község is, melly az ő Jussainak s állapotjának bizonytalan volta miatt közel már 22 eszt(end)öt fogva hánykodik valamelly törvényhez alkalmaztatott állapotba helyeztethessen. Az egész dolog eligazítása ugy találtatik, hogy az Urbarialis*

73 MNL OL C 59. Fasc. 41. Nr. 1.

74 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 189. p.

75 Uo. 189. p.

76 MNL OL Fasc. 41. Nr. 3.; MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 190. p. A helytartónacsi végzés 1796. február 19-én kelt (MNL OL C 59. Fasc. 41. Nr. 2.).

kötelességekre nézve, az 1794-ben kötött contractussal R(ác)Kevi Városa Községe, kihagyattatván a 9-ik és 10-ik pontjai, mellyek haszontalan és csak perlekedésre ezután is alkalmatosságot adható reservatai vagynak az Uraságnak, megkötve maradjon." A regálék tárgyában az 1773. december 31-i beneficiális szerződés maradt a mérvadó, jóllehet annak érvényessége 1793-ban lejárt: *A Beneficiumokra nézve pedig, mellyekhez való tulajdonságot a privilegiumok ereje által a Kösség magának ítéltetni kívánja a Törvény útján folytatandó pernek kimeneteléig, mellynek folytatására mind a két rész valamint már utasítva vagyon; úgy továbbra is utasíttatnak a mostani állapotba, vagy az 1773-ban 20 esztendökre kötött contractusra mellett ugy mind az által, hogy sem egyik, sem másik félnek ez által praejudicium ne okoztasson, és így hogy mind a két félnek előbbeni jussai meg sértetlenül maradjanak, vagy csak azon törvény és természeti illendőség s igazságból folyó okból is a Község meghagyattasson, mivel a privilegiumoknak erejétől, s hathatóságokról való kérés ezen fent elől hozott contractus ideje alatt támadván, illő dolog, hogy a controversias per elhatározásáig a Felek ép és megsértés nélkül való állapotba meg tartassanak."*[77]

A „salamoni ítélet" nemcsak a kedélyeket csillapította le, hanem végre-valahára lezárta az 1779 óta folyamatban lévő úrbéri pert is. Mivel egyik oldal sem emelt ellene kifogást, I. Ferenc király 1797. január 17-én az 1048/1797. számú „kegyes rendeletével" jóváhagyta az egyezményt, és egyúttal felhatalmazta a vármegyét, hogy tegye meg a szükséges lépéseket.[78]

A vármegyei tisztikar az 1797. március 2-i kisgyűlést követően, előbb december 19-én, majd annak sikertelensége miatt 1798. április 16-án Friebeisz Antal elnöklete alatt úriszéket tar-

77 MNL PML IV. 165-a. 52. doboz. Ráckeve (1772–1865). 191. p.

78 Uo. 192. p.; MNL OL C 59. Fasc. 20. Nr. 2.

tott Ráckevén. Ez utóbbi alkalommal született meg az a kompromisszum, amely *„olyan most, hogy annak megfejtése sokat meg izzaszthat még jövendőben, s bár ugy ne lenne, de! – illy formán lett hát a Városnak urbariális contractusa; melly valamivel a 6-a 8-ber 794. kötött contractusnál tisztességesebb, mivel sok reservatai az Uraságnak ebből ki maradtak."*[79]

Mária Krisztina, aki végrendeletében a ráckeveiek összes tartozását elengedte, 1798. június 24-én távozott el az élők sorából. Az utókor szemében népszerű főhercegnőt férje, Albert Kázmér szász-tescheni herceg követte a domínium birtokosaként: *„Ekkor Albert ő K. Herczegsége, boldogult Herczegasszonya után urává lévén a Dominiumnak, ebbe statuáltatott. A pompa ment véghez a Ráczkevi kastélyban. Regius homo volt Gróf Eszterházy Kázmér, ő Herczegsége képét viselte Boros Lajos kir(ályi) Tanátsos is mint plenipotentiáriussa, a város ki volt világítva, a kastélyban három napi mulatság, táncz és vendégség tartatott, a hova, noha a Birák közül is némellyek hivatalosak voltak, mindazonáltal a Tanáts Hazája eránt való kötelességéről is el nem felejtkezett; mert eö k(egyelmes) Herczegségének a Nova Donatiója in Genere levén feltéve, és azon javakra, melyek 1780-ban a boldogult Herczegasszonynak valának conferálva, lévén most is kiterjesztve, akkor pedig a város Bálványosi örökös pusztája, valamint Hugyei birtoka is oda lévén keverve; miképpen 1780-ban a káptalan előtt, ugy most is Facie loci a kastélyba, nehogy valaha káros következése lenne a hallgatásnak, arra az esetre, ha a Donatio a város Privilegialis birtokaira és Jussaira ki terjesztettnek lenni értetődne, egész illendőséggel contradicált, melyet az Archivumba*

79 Uo. 192–193. p.

meg lehet látni bővebben."[80] Az 1799. május 27-i ünnepség kiadásaihoz Ráckeve 600 tojás és számos aprójószág – libák, csirkék, galambok stb. – beszolgáltatásával járult hozzá.[81]

Albert herceg beiktatásának évében jelent meg Vályi András *Magyar Országnak leírása* című háromkötetes munkája, amelyben a szerző a Kis-Duna partján fekvő települést a következőképpen mutatja be: *„Ráczkevi. Magyar Mezőváros, kevés Németekkel, és Rátzokkal elegyítve, Pest Vármegyében, lakosai katolikusok, ó hitüek, és reformátusok, fekszik a kis Dunának partyán, Csepely Szigetében, Pereggel által ellenben, Becséhez mintegy 200 lépésnyire; a Szigetben kevés vetö fölgye van, hanem a Bálványosi pusztán termesztik vagyonaikat; hallal, gyümöltsel bövelkednek; sok magyar kenyeret árúlnak sütö aszszonyai esztendönként a Pesti piaczon; szigettye három van, úgymint: az Angyali, Becsei, és Somlói. Hügye és Bálványos pusztákat pedig árendában bírják, második osztálybeli."*[82]

A Vályi András könyvéből vett idézet nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Hügye és Bálványos puszták majorsági birtokok, amelyeket a ráckeveiek bérlet útján hasznosítanak. Ide jutott a mezőváros közel húszévi pereskedés után? Ezért kellett több mint 10 000 forintot kiadni a privilégiumlevelek megerősítéséért? Hogyan értékelhető mindezek fényében a 18. század utolsó harmadának eseménysorozata?

***

Az 1779-től 1797-ig tartó úrbéri perben Ráckeve igyekezett megszabadulni az egyre nyomasztóbbá váló földesúri fennhatóság alól, és egyben célul tűzte ki azt is, hogy visszaszerzi egykori

80 MNL PML V. 180/A-a. 13/a. kötet. 83–84. p.; *Magdics*, 1888. 156–157. p.
81 MNL PML V. 180/A-b. 1. kötet. (1799. április 21.)
82 *Vályi*, III. 1799. 162–163. p.

kiváltságait. A sikerhez erős gazdasági háttérre, fejlett iparra és kiterjedt kereskedelemre lett volna szükség, ám ezekkel az adottságokkal a település a szóban forgó időszakban nem rendelkezett.

Az elöljárók számára hamar világossá vált, hogy a mezőváros jövőjét az örökbérleti szerződés kicsikarása, illetve a szabad királyi városi rang elnyerése biztosíthatja. Csakhogy ezek a követelések az uradalom érdekeit sértették, hiszen esetleges megvalósulásuk komoly veszteséget okozott volna a földesúri bevételekben.

Igazságtalanság lenne, ha a kudarc okát kizárólag a mezővárosi tanács tehetetlenségével vagy szakmai hozzá nem értésével magyaráznánk. Ennél lényegesen összetettebb a probléma. Arról van ugyanis szó, hogy a majorsági gazdálkodás a 18. században az ország szinte minden részén háttérbe szorította a paraszti árutermelést, és megakadályozta a mezővárosok szabad polgárvárossá válását. Mindemellett Ráckeve gazdasági és pénzügyi helyzete sem igazán kedvezett az eredményes fellépéshez. A kereskedelmi forgalom a török időkhöz képest jelentősen visszaesett, a kézműipari termelés pedig továbbra is céhes keretek között folyt. A lakosság vállalkozó kedvű rétegeinek kezén nem halmozódott fel olyan mennyiségű pénztőke, amely utat nyitott volna a modern, tőkés gazdálkodás kibontakozásának.

A 18–19. század fordulóján a Csepel-sziget „fővárosa" 1935 forint cenzust fizetett az uradalomnak. Emellett az 1780-as évek derekától évente 350 rajnai forintot adott a Csete családnak Szunyog-puszta használatáért, és 4000 forintot a Beleznayaknak Bankháza árendálásáért. Ráadásul ez utóbbi összeg 1803-tól 1818-ig évi 5000, 1818-tól 1828-ig évi 8000 rajnai forintra emelkedett.[83]

83 MNL PML V. 180/A-a. 3. kötet. 289–290., 294. és 323. p.; MNL PML V. 180/A-b. 1. kötet. 64–69. p.

Fájdalmasan érintette a mezővárost, hogy Albert herceg 1804. augusztus 15-én ismét elutasította az örökbérleti szerződés megkötését, noha a magisztrátus tagjai 4500 forintot is felajánlottak erre a célra.[84] Öt és fél évvel később, 1809. december 27-én az uradalom a Csete családtól 48 000 forintért megvásárolta a 3700 hold területű Szunyog-pusztát, s 1811. május 24-én egy évre 1000 rajnai forintért bérbe adta Ráckevének. Összefüggésben az európai gyapjúkonjunktúrával és a bécsi udvar gazdaságpolitikájával, a földesúri majorság terjeszkedése feltartóztathatatlanul haladt előre.[85]

84 MNL PML V. 180/A-a. 3. kötet. 260–260., 337–338. és 342. p.

85 Uo. 88. és 97. p.; ÁM Dok. gyűjt.: 70.97.; *Magdics*, 1888. 159–160. és 164. p.

ÖSSZEFOGLALÁS

A középkori iratokban Nagyszigetként (*Insula magna*) emlegetett Csepel-sziget Anonymus szerint a fejedelmi ménes őrzőjéről, egy Sepel nevű „kun" lovászmesterről kapta nevét. III. Béla király Névtelen jegyzője olyan történetet hagyományozott az utókorra, amelynek két eleme is anakronizmus a honfoglalás korára vetítve. Az egyik a lovászmesteri tisztség említése, mivel ez a méltóság csak a 12. századtól adatolható. A másik a „kun" (*Cumanus*) jelző használata. Tekintettel arra, hogy a török nyelvet beszélő kunok csak 1070 táján tűntek fel Európa keleti végein, ezért a sziget névadó hőseként feltüntetett Sepel kilétének tisztázása további kutatást igényel.

A Budától és Pesttől délre eső, s mintegy 247 km^2 területű birtoktest a 11. század második harmadától királyi magánuradalomnak számított. Nem tartozott egyik vármegyéhez sem, hanem önálló közigazgatási egységként (*comitatus*) nyert besorolást a Magyar Királyság hatalmi rendszerébe.

Ez a különleges helyzet az egész középkoron át megmaradt. Az 1514. évi rendi országgyűlés a térséget koronabirtokká nyilvánította, s bevételeit a budai udvarbíró (*provisor curiae castri regii Budensis*) hatáskörébe utalta. Innentől fogva a nagyszigeti települések jövedelmeinek kezelése nem az ország pénzügyi főhatóságának, a kincstartónak, hanem az uralkodói magánbirtokok vezetőjének felügyelete alá került, aki a királyi konyha ellátásáért is felelt.

Rendkívül kedvező természeti és földrajzi adottságainak köszönhetően a sziget gyakran nyújtott kikapcsolódást a király és közvetlen környezete, családtagjai számára. Az erdőkben, ligetekben, berkekben, vadaskertekben, szőlőlugasokban, szántóföldekben, legelőkben és tavakban bővelkedő síkvidéki tájon a vadászat, a solymászat és az agarászat számított a legkedveltebb időtöltésnek.

A Csepel-szigeti uradalmat az uralkodó által kinevezett ispán (*comes*) igazgatta, akinek joghatósága az ott élő népekre terjedt ki. A királyi udvarház minden bizonnyal Csepelen állt, bár maradványait még nem sikerült feltárniuk a régészeknek.

A nagyszigeti ispánságot a hozzárendelt külső tartozékokkal együtt 1424-től a királynék szerződéses hitbérként (*pro dote*) kapták meg férjüktől. A királyi adomány azonban nem változtatta meg a fennálló tulajdonviszonyokat, mivel a koronás hitveseket csupán a haszonélvezeti jog illette meg a domínium felett.

Miután I. (Nagy) Szulejmán szultán 1541-ben elfoglalta Budát, a középkori Magyar Királyság középső, ék alakban elnyúló sávja a terjeszkedő Oszmán Birodalom részévé vált. A hódítók a Nagyszigetet a rajta fekvő pusztákkal, falvakkal és mezővárosokkal egyetemben szultáni hászbirtokká nyilvánították.

II. Ferdinánd király 1622-ben Ráckevét, Szigetszentmiklóst, Makádot, Szigetbecsét, Tökölt, Hárost, Csepelt, Szentmihályt, Szigetcsépet, Gyálát, Lórévet, Majosházát, Szigetszentmártont és Szőlőst 3000 magyar aranyforintért báró Esterházy Pál aranysarkantyús lovagnak adományozta. III. Ferdinánd király 1638-ben a család többi tagja számára is lehetővé tette a földesúri jogok gyakorlását a térségben. A kettős birtoklás (*condominium*) a török kiűzésekor megszűnt, de a sziget nem szállt vissza azonnal a kincstárra, mivel azt 1695-ben I. Lipót király jóvoltából gróf Johann Donat Heissler von Heitersheim császári tábor-

nok szerezte meg. A generális halála után két évvel, 1698-ban az özvegy Maria Barbara grófnőtől Savoyai Eugén herceg vásárolta meg uralkodói engedéllyel a domíniumot. A zentai győzelemmel európai hírnévre szert tett császári hadvezér 1736-ban távozott el az élők sorából. A Csepel-sziget ekkor került vissza a királyi család tulajdonába. Előbb III. Károly hitvese, Erzsébet királyné, majd Mária Terézia, végül leánya, Mária Krisztina főhercegnő és férje, Albert Kázmér herceg szerzett jövedelmet az uradalomból. Albert herceg halálát követően közvetlenül a Magyar Királyi Kamara intézte a sziget ügyeit, egészen az 1945. évi földreformig.

Ráckeve jogállása a Csepel-sziget birtoklástörténetéhez igazodott. A település, leszámítva az 1440–1470 közötti időszakot, amikor még „Szentábrahámtelke másként Kiskevi falu" néven emlegették az oklevelek, a középkorban királyi mezőváros, a török időkben szultáni hászváros, 1622-től 1736-ig földesúri szabadalmas mezővárosi, utána kamarai mezővárosi rangot élvezett.

Ráckeve történetének gyökerei a 15. század derekára nyúlnak vissza. Az al-dunai Keve magyar és délszláv népességének egy része az Oszmán Birodalom terjeszkedése miatt 1440-ben elhagyta otthonát, s a Csepel-sziget délkeleti részén – az Árpád-kori Szent Ábrahám-monostor környékén – telepedett le. Az alapítás szó használata azért nem indokolt, mert a jövevények új szállásterületüket eleinte ideiglenes tartózkodási helynek tekintették. Eredeti elképzeléseiket azonban az oszmánok katonai sikerei hamarosan keresztülhúzták, ezért a „kevei rácok" az 1460–1470-es évek fordulójától lemondtak hazatérési szándékukról, s Szentábrahámtelkét végleg birtokukba vették; kőházakat építtettek, templomot emeltettek maguknak, s újfent megerősíttették privilégiumaikat.

A közép- és a kora újkorban Ráckeve gazdasági életének húzóágazatát a kereskedelem és a kézműipar képezte. A mezőgazdasági termelés alacsony szinten mozgott. Az élőállat-kivitel viszont nagy tételekben folyt. Szemben az alföldi mezővárosokkal, amelyek az 1570-es évektől legelők szerzésével hatalmas bérelt pusztákra tettek szert, Ráckeve vámhelye és országos vására révén vált a térség húselosztó és marhatartó központjává. Közigazgatási és gazdasági szerepköre miatt a „rácok" irányította település – amely a török időkre is átmentette középkori privilégiumainak egy részét – méltán nevezhető a Csepel-sziget központjának, „fővárosának".

A ráckevei kalmárok üzleti kapcsolatrendszere a 15–17. században kiterjedt a szélrózsa minden irányába. A ránk maradt források szerint megfordultak az ország számos pontján, valamint külföldön: a Balkán-félszigeten, Észak-Itáliában és a Német Birodalom területén. Felhalmozott tőkéjüket egyrészt visszaforgatták kereskedelmi vállalkozásaikba, másrészt szőlőkbe, ingatlanokba (házak, templomok építésébe), illetve – háborúk idején – nagy értéket képviselő, könnyen menekíthető vagyontárgyakba fektették. A gazdasági élet virágzásának jeleként a szűcsök, mészárosok, molnárok, szabók, építőmesterek és ötvösök nagy népszerűségnek örvendtek a mezővárosban.

A Csepel-sziget központjában számos népcsoport jelenléte mutatható ki. A késő középkorban szerbek, raguzaiak, görögök, vlachok, németek, magyarok, a török hódoltság idején szerbek, horvátok, raguzai-dalmátok, görögök, törökök, zsidók, németek, magyarok, cigányok, a 18. században szerbek, görögök, makedovlachok (cincárok), törökök, magyarok, németek, zsidók, cigányok stb. éltek a településen. Az etnikai tarkaság felekezeti sokszínűséggel párosult.

Az ortodoxia a 15. század dereka óta fontos szerepet játszott – és játszik napjainkban is – Ráckeve mindennapi életében. A késő gótikus stílusjegyeket magán viselő Istenanya Elszenderedése-templom főhajója 1487 körül készült el. Két oldalkápolnája és a hozzá tartozó harangtorony alsó szintje az 1510-es években épült, az utóbbi reneszánsz stílusban. A templombelső harmadik átfestésére 1765 és 1771 között került sor. A zömében Makedóniából (Moszkopolisz, Sziatiszta, Kozáni) érkezett balkáni vándorfestők vezetőjét Theodor Szimeonov Gruntovićnak hívták.

A protestantizmus az 1540-es évek végén – 1550-es évek elején jelent meg a hászvárosban. A környező és a távolabbi megyék magyar ajkú lakosságának beszivárgása ösztönzőleg hatott a reformáció wittenbergi és helvét irányzatának az elterjedésére. Ennek a folyamatnak ékes bizonyítéka Szegedi Kis István és Skarica Máté prédikátori tevékenysége. Ráckevén a protestáns hívek az 1770-es évek második feléig megőrizték számbeli fölényüket a „pápistákkal" szemben.

A római katolikus felekezet középkori történetét sűrű homály fedi. Annyi tűnik biztosnak, hogy a Szent Kereszt-templom 1517 táján épült fel a Borbás család egyetlen kereskedelmi útjának a nyereségéből. A török kiűzése után az épületet lényegében három népcsoport, a magyar, a német és a cigány használta istentiszteleti célokra.

Az uradalmi prefektus javaslatára a mezővárosi tanács 1725-ben úgy rendelkezett, hogy két évig református, egy évig római katolikus, majd ezt követően szintén egy évig ortodox felekezetű polgár legyen a település bírája. Ez a rendszer 1790-ig maradt érvényben. Ekkor új határozat született, amely két évig a római katolikusoknak, egy-egy évig pedig a reformátusoknak és a pravoszlávoknak tette lehetővé a bírói tisztség viselését. A változások hátterében a római katolicizmus megerősödése húzódott meg.

A mezőváros önkormányzata a 18. században is alapvetően érdekvédelmi és közösségirányító szervezetként működött, amelyet a polgárság saját igényeinek megfelelően alakított ki. Hatáskörébe 1848 előtt igazgatási, bíráskodási, gazdasági, katonai, rendfenntartói, egészségügyi, iratkezelői és egyéb adminisztratív feladatok tartoztak.

Miután pusztáinak egy részét elveszítette, Ráckeve elöljárósága az úrbérrendezés alkalmával próbált a település jogi helyzetén javítani. Az 1770. és az 1772. évi adatfelvételekből kiderül, hogy a mezővárosban egyetlen család sem rendelkezett úrbéres szántóval és réttel, vagyis a lakosságot nem telkes jobbágyként, hanem zsellérként regisztrálták.

Az úrbérrendezés jelentőségét az adta, hogy törvényes helyzetet teremtett Ráckeve és az uradalom között, s átmeneti időre békés mederbe terelte a két fél kapcsolatát. Mária Terézia jószágkormányzója a rendelet végrehajtása ürügyén 1772-ben húsz évre szóló szerződést kötött a mezőváros elöljáróságával. A királynő átalányösszegként 1935 forint földesúri cenzust követelt alattvalóitól, s a regále beneficiumok bevételére is rátette a kezét.

Az 1773. évi beneficiális és az 1774. évi urbariális szerződés tartalma számos sérelemre adott ugyan okot, de a viszály kirobbanását mégsem az így keletkezett panaszok, hanem a görög származású árendátor, Szaplonczay János hivatali visszaélései idézték elő. Az 1779-től 1797-ig tartó úrbéri perben a „városatyák" igyekeztek megszabadulni az egyre nyomasztóbbá váló földesúri fennhatóság alól, s egyben célul tűzték ki azt is, hogy visszaszerzik Ráckeve korábbi kiváltságait. A sikerhez erős gazdasági háttérre, fejlett iparra és kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokra lett volna szükség, ám ezekkel az adottságokkal a település a szóban forgó időszakban már nem rendelkezett.

A magisztrátus tagjai számára nem volt kétséges, hogy Ráckeve jövőjét az örökbérleti szerződés kicsikarása, illetve a szabad királyi városi rang elnyerése biztosíthatja. Csakhogy ezek a követelések a domínium érdekeivel szöges ellentétben álltak, mivel esetleges megvalósulásuk komoly veszteséget okozott volna a földesúri bevételekben. Így aztán nem csoda, hogy az elöljárók egyik igényüket sem tudták érvényre juttatni. A Csepel-sziget központjának történetében a polgári átalakulás kora hozott érdemi változást a 19. század második felében.

SUMMARY

The 47 km long, 3–10 km wide and 247 km2 large Csepel Island was considered as private royal estate from the second third of the 11th century. The area was declared as crown property by the annual Feudal Diet in 1514, its revenues became part of the competences of the court judge in Buda. From that point the incomes of the island villages were managed and controlled by the court judge of Buda.

The estate was managed by the „ispán" (count) appointed by the ruler, whose jurisdiction was extended to the people living in he area as well. The royal court house probably stood in Csepel, although its remains have not been revealed by archaeologists yet.

From 1424, the Nagysziget Country together with the assigned external dependencies was given to the queens by their husbands in a contract, usually as a morning-gift.

The royal gift did not change the existing property relations, since royal wives were entitled only to the right of usufruct over the dominion.

After the occupation of Buda (1541), the island together with its „puszta", villages and market towns was declared the Sultan's Khas estate by Suleiman I the head of the Ottoman Empire. In spite of this, Ferdinand II. bestowed the whole estate to Pál Esterházy, the Knight of the Order of the Golden Fleece.

In 1638, his successor, King Ferdinand III made it possible to exercise the landbord's rights to the rest of the Esterházy family. With the expulsion of the Turks the dual ownership ceased, however, the island did not return to the treasury immediately, because with the consent of King Leopold I in 1695 it was bought by Count Heissler de Heitersheim imperial general, then by Francois-Eugene de Savoie-Carignan in 1698. After the death of Eugene of Savoy in 1736 the estate was returned to the royal family and was owned by the Habsburg until 1945.

The legal status of Ráckeve was adjusted to the ownership history of Csepel Island.

During the decades preceding Mohács the settlement was a royal market town, during the Turkish period it was the Sultan's khas town and from 1622 to 1736 it enjoyed the status of the landlord's licenced market town. In 1736 it was again classified as a royal market town, although it had lost most of its major privileges by the endorf the 17th century.

The history of Ráckeve dates back to the middle of the 15th century. A group of Southern Slavic citizens from the Lower Danube Keve left their homes in 1440 due to the Ottoman.

Turkish expansion and settled down int the south-eastern part of the Csepel Island with the permission of the ruler. The newcomers soon validated their old privileges so that they can continue their usual lifestyle.

The key sectors of Ráckeve's economy were trade and handicrafts. Though agricultural production was on a low level, livestock exports were carried out in bulk. There were traders from Ráckeve all over the world. They appeared in Transylvania, Transdanubia, the Southern Land, Upper Hungary, the Balkan Peninsula, Northern Italy and in the territory of the

German Empire. They reinvested their accumulated capital on one hand in their commercial enterprises and on the other hand in vineyards, real estates (building hauses and churches), respectively – during wartime – in highly valuable assets that were easy to carry. Flourishing economic activity increased the number of furriers, butchers, millers, tailors, bricklayers and goldsmiths int he town.

There were several ethnic groups in Ráckeve during the 15–18th centuries. During the late Middle Ages there were Serbs, Raguzians, Greeks, Vlachs, Germans, Hungarians, during the Turkish reign there were Serbs, Croats, Raguzian-Dalmatians, Greeks, Turks, Jews, Germans, Hungarians, Gipsies, and in the 18th century there were Serbs, Greeks, Macedonianvlachs, Turks, Hungarians, Germans, Jews, Gypsies, etc in the market town. Ethnic multiplicity was accompanied by religious diversity (Orthodoxy, Protestantism, Roman Catholicism).

During the second half of the 18th century Ráckeve signed several contracts with the estate. These agreements endangered the legal status of the market town, therefore, the leaders of Ráckeve made an attempt to conclude a building lease agreement, respectively to receive a free royal town status. However, their efforts failed due to the resistance of the royal family. The new turn in the history of „capital" of Csepel Island was brought by the age of bourgeois transformation.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

1. A források lelőhelye

ÁM = Árpád Múzeum (Ráckeve)
Dokumentációs gyűjtemény
69.1–69.34., 70.79–70.82., 2010. 1. 1–10.
Ráckeve Urbáriuma. Ltsz.: 43/98.

BTM = Budapesti Történeti Múzeum (Budapest)
Középkori gyűjtemény. Mályusz Elemér oklevélregesztái
Budapest történetéhez (1453. évi dosszié)

EKK = Egyetemi Könyvtár Kézirattára (Budapest)
Kaprinai gyűjtemény

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
C szekció. Helytartótanácsi levéltár
C 53. Departamentum publico–politicum
C 59. Departamentum urbariale
E szekció. Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Levéltára
E 21. Benignae resolutiones
E 57. Magyar Kancelláriai Levéltár
E 156. Urbaria et Conscriptiones
E 158. Conscriptiones portarum (1427–1707)
E 185. Archivum Familiae Nádasdi
E 210. Miscellanea
E 213. Városi és községi pecséttel ellátott iratok
E 227. Libri donationum

P szekció. Családi levéltárak
P 345. Kapuváry család levéltára
P 483. Magyary–Kossa család (nagysarlói) levéltára
P 604. Sipos család levéltára
P 707. Zichy család (zsélyi) levéltára
P 1291. Esterházy család zólyomi ágának levéltára
Q szekció. Mohács előtti gyűjtemény
DF. Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL. Diplomatikai Levéltár
X szekció. Filmtár
C 509. doboz. Oláh Miklós esztergomi érsek, kancellár formuláréja (16. század eleje)

MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (Budapest)
IV. 1. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai
IV. 1-d. Közigazgatási iratok
IV. 1-h. Úrbéri iratok
IV. 23. Pest-Pilis-Solt vármegye adószedőjének iratai
IV. 23-a. Adószedői összeírások (Conscriptiones perceptorales)
IV. 31. Pest-Pilis-Solt Vármegye Központi Törvényszékének iratai
IV. 31-e. Bevégzett polgári perek
IV. 71. Oklevelek levéltári gyűjteménye (–Ante Mohacsiana)
IV. 74. Közgyűlési összeírások levéltári gyűjteménye (–Conscriptiones congregationales)
IV. 165. Pest-Pilis Vármegye Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék és a Pest-Solt Vármegye Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék egyesített iratai
IV. 165-a. Pest-Pilis megyei úrbéri perek
V. 180. Ráckeve mezőváros iratai
180/A-a. Önkormányzati iratok
180/A-b. Elöljárósági iratok
180/A-c. Községi bíráskodás iratai

OSzKK = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)
Fol. Hung. 2904. Skarica Máté históriás verse Ráckevéről
Fol. Lat. 4503. Váradi György ráckevei és losonci jegyző naplója
Quart. Lat. 481. Proventus Tricesimae 1544 et 1545.

PL = Prímási Levéltár (Esztergom)
Archivum Ecclesiasticum Vetus. Sub primate Georgio Szécsén. 9. doboz. Nr. 274/2.

RL = Ráday Levéltár (Budapest)
C 64. Ráday család levéltára

RKP = Római Katolikus Plébánia (Ráckeve)
Historia Domus, Ráckeve

SzPSzkL = Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (Székesfehérvár)
Kuthy István plébániatörténeti kéziratai, 2. doboz (Ráckeve)
Magdics István irodalmi hagyatéka (benne oklevélmásolatok Ráckeve történetéhez, 1777–1888). Ltsz.: 1511.
Visitatio Canonica (1778., 1796., 1805., 1817.)

SZOEL = Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár (Szentendre)
Grábóc (1735–1739). MT 21/1765. és MT 22/1770.
Szrpszki Kovin (1749–1972). A ráckevei szerb ortodox templom leltára (1768)

VÉFL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém)
Veszprémi püspökség levéltára. Decimae episcopales

2. Forráskiadványok

Antonio Bonfini, 1995.
Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei.
Fordította: *Kulcsár Péter*. Bp., 1995.

Bakács, 1982.
Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437.
Bp., 1982. (Pest megye múltjából 5.)

H. Balázs, 1951.
H. Balázs Éva: Jobbágylevelek.
Bp., 1951.

Balázs–Kiss–Schramek, 2007.
Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták.
Szerk.: *Balázs Gábor – Kiss Anita – Schramek László Péter.*
Bp., 2007. (Pest megye múltjából 12.)

Bártfai Szabó, 1938.
Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig.
Bp., 1938.

Bessenyei, 1994.
Enyingi Török Bálint.
A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi: *Bessenyei József.*
Bp., 1994.

Bél, 1735.
Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella…
Praefationibus et notis illustravit *Matthias Bel.*
Posonii, 1735.

Bél, 1737.
Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae geographico historica partis primae. Cis-Danubianae. Tomus tertius.
Vienna, 1737.

Bél Mátyás, 1977.
Bél Mátyás Pest megyéről.
Ford.: *Szabó Béla.* Szentendre, 1977. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek X.)

Biblia, 1979.
Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás.
Fordították és magyarázták: *Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Koszolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor, Tarjányi Béla.*
A könyvekhez a bevezetést írták: *Gál Ferenc* és *Kosztolányi István.*
Bp., 1979.

Borosy, 1983.
Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. I. kötet. 1638–1644., 1656–1665.
Bp., 1983. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 6.)

Borosy, 1984.
Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. II. kötet. 1666–1680.
Bp., 1984. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 7.)

Borosy, 1985.
Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. III. kötet. 1681–1697.
Bp., 1985. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 10.)

Borosy, 1986.
Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. IV. kötet. 1698–1702.
Bp., 1986. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 11.)

Borosy, 1994.
Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. Új sorozat. V. kötet. 1731–1734.
Bp., 1994. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 23.)

Borosy, 1997.
Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicolaris összeírása I.
Feldogozta és az előszót írta: *Borosy András*.
Bp., 1997. (Pest megye múltjából 8/1.)

Borosy, 1998.
Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. Igazságszolgáltatási iratok. I. kötet. 1589–1660.
Bp., 1998. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 27.)

Borosy, 2001.
Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. Közigazgatási és politikai iratok. I. kötet. 1618–1670.
Bp., 2001. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 33.)

Borosy–Kisfaludy, 1993.
Borosy András – Kisfaludy Katalin: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. Új sorozat. IV. kötet. 1726–1730.
Bp., 1993. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 22.)

Borosy–Kisfaludy–Szabó, 1999.
Borosy András – Kisfaludy Katalin – Szabó Attila: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái.
Igazságszolgáltatási iratok. II. kötet. 1661–1720.
Bp., 1999. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 30.)

Busbecq, 1605.
Busbequius, Augerius Gislenius: Legationis Turcicae epistolae quatuor.
Hanoviae, 1605.

CJH, 1899/a.
Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek.
Fordították és jegyzetekkel ellátták: *Nagy Gyula, Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*. A törvényeket magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: *Márkus Dezső*. Bp., 1899.

CJH, 1899/b.
Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár.
1526–1608. évi törvényczikkek.
Fordították és utalásokkal ellátták: *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*.
Magyarázó jegyzetekkel kíséri: *Márkus Dezső*.
Bp., 1899.

CJH, 1900.
Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár.
1657–1740. évi törvényczikkek.
Fordította és bevezetéssel ellátta: *Tóth Lőrinc*. A nyelvezet és műkifejezések egysége tekintetéből egyeztették: *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*.
Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: *Márkus Dezső*. Bp., 1900.

Csánki, I–V. 1890–1941.
Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.
I–V. kötet. Bp., 1890–1941.
A IV. kötet Fekete Nagy Antal munkája.

Danyi–Dávid, 1960.
Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).
Szerk.: *Danyi Dezső – Dávid Zoltán*.
Bp., 1960. (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára.
Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya)

Darkó, 2001.
Darkó Jenő: Ráckevei új okmánytár. In: Kutatások Pest megyében.
Tudományos konferencia III. 2000.
Szerk.: *Korkes Zsuzsa*. Szentendre, 2001. 217–229. p.
(Pest Megyei Múzeumi Füzetek. Új sorozat 6.)

DRH, 1976.
Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt *Georgius Bónis, Vera Bácskai*.
Bp., 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.)

Dvmj, 1981.
Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei. 2.
Szerk.: *Szendrey István*. Debrecen, 1981. (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványai. Szerk.: *Gazdag István*.)

EEMHK, 1912.
Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából.
V. kötet. 1548–1551.
Szerk.: *Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József.* Bp., 1912.
(A Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya)

Evlia Cselebi, 1904.
Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. I. kötet.
Fordította és jegyzetekkel kísérte: *Karácson Imre*.
Bp., 1904. (Török-magyarkori Történelmi Emlékek. II. Osztály: írók.)

Evlia Cselebi, 1985.
Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664.
Fordította: *Karácson Imre*. Az előszót a szómagyarázatokat írta, a jegyzeteket átdolgozta: *Fodor Pál*. Bp., 1985.

Érszegi–Kenéz–Solymosi, 1972.
Érszegi Géza – Kenéz Győző – Solymosi László: Az 1514-es magyarországi parasztháborúra vonatkozó források a Zichy-család levéltárából.
In: Századok, 1972. 106. évf. 4–5. sz. 1013–1042. p.

Fejérpataky, 1880.
II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke.
Közli: *Fejérpataky László*.
In: Történelmi Tár, 1880. 167–170. p.

Fekete–Káldy-Nagy, 1962.
Fekete Lajos – Káldy-Nagy Gyula: Budai török számadáskönyvek 1550–1580.
Bp., 1962.

Fónagy, 2013.
Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában.
Adattár I–II.
Bp., 2013. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak)

Fraknói, 1877.
II. Lajos király számadási könyve 1525. január 12. – július 16.
Közli: *Fraknói Vilmos*. In: Magyar Történelmi Tár, 1877. XXII. kötet.
45–236. p.

Gárdonyi, 1909.
A péchujfalusi Péchy-család levéltári lajstroma.
A család megbízásából szerkesztette: *Gárdonyi Albert*.
Bp., 1909.

Gerelyes, 1985.
Ibolya Gerelyes: Inventories of turkish estates in Hungary in the second half of the 16th century.
In: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.
Tomus XXXIV. Fasc. 2–3. Bp., 1985. 275–338. p.

Haraszti–Pethő, 1963.
Haraszti Sándor – Pethő Tibor: Útikalandok a régi Magyarországon.
Az előszót és a jegyzeteket *Makkai László* készítette.
Bp., 1963. (Útikalandok 41.).

Hegedűs–Papp, 1991.
Középkori levelek (1541-ig).
Szerk.: *Hegedűs Attila – Papp Lajos*. Bp., 1991. (Régi Magyar Levéltár 1.)

Hermann, 1943.
Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorff Henrik képes útleírása. Szövegét kiadta, magyarra fordította és bevezetéssel ellátta: *Hermann Egyed*. Tolna vármegye, 1943. (Tolna vármegye múltjából 7.)

Inventár, 1956.
Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. I. Vypracovali: *D. Lehotská, D. Handzová, V. Horváth, Z. Hrabuššay, N. Herglová*.
Praha, 1956. (Archív Mesta Bratislavy)

Istvánffy Miklós, 1962.
Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből.
Fordította: *Juhász László*. A szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: *Székely György*. Bp., 1962.

Iványi, 1928.
Iványi Béla: A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története.
II. kötet. 1458–1526.
Bp., 1928.

Iványi, 1937.
Iványi Béla: Trencsén vármegye levéltárai a vármegye múltjára vonatkozó főleg középkori oklevelek szempontjából
(Második közlemény).
In: Levéltári Közlemények, 1937. XV. évf. 223–239. p.

Iványosi, 1996.
A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. kötet (1591–1711). Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: *Iványosi-Szabó Tibor*. Kecskemét, 1996.

Ivić, 1910.
Ivić, Aleksa: Spomenici Srba u Ugorskoj Hrvatskoj i Slavoniji tokom XVI i XVII stoleča. 1. deo. 1527–1600.
Novi Sad, 1910. (Zbornik istorijskih dokumenata 3.)

Ivić, 1929.
Ivić, Aleksa: Istorija Srba u Vojvodini od najstarijih vremena do osnivanja potiskopomoriške granice (1703). Novi Sad, 1929. (Matica srpska. Knjige 50.)

Jakó, I–II. 1990.
A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. kötet. Közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta: *Jakó Zsigmond*. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok)

Káldy-Nagy, 1971.
Káldy-Nagy Gyula: Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546–1562). Ankara, 1971. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayinlari: 177)

Káldy-Nagy, 1977.
Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp., 1977. (Pest megye múltjából 3.)

Káldy-Nagy, 1985.
Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Bp., 1985. (Pest megye múltjából 6.)

Kenéz–Solymosi–Érszegi, 1979.
Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Ediderunt: *Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi*. Bp., 1979. (Publicationes archivi nationalis Hungarici II. Fontes 12.)

Komáromy, 1907.
Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. In: Történelmi Tár, 1907. 121–160., 388–436. és 522–567. p.

Kovachich, 1799.
Kovachich Martinus Georgius: Formulae solennes styli. Pesthini, 1799.

Kovács I., 1892.
Adatok az Osztopáni Perneszy-család nemzedék-rendjéhez.
Közzéteszi: *Kovács István*. In: Történelmi Tár, 1892. 381–384. p.

Kujáni, 1908.
Kujáni Gábor: Brodarics István levelezése 1508–1538.
In: Történelmi Tár, 1908. 258–293. és 321–346. p.

Magdics, 1888.
Magdics István: Diplomatarium Ráczkeviense. Ráczkevei Okmánytár.
Székesfehérvár, 1888.

Miskei, 2015/a.
Ráckevei okmánytár. Oklevelek és iratok (15–17. század).
Az iratokat fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: *Miskei Antal*. Ráckeve, 2015. (Ráckevei Múzeumi Füzetek 7. sz.)

MoTHtára, 1988.
Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye
és a Kiskunság (1773–1808).
Szerk.: *Szaszkóné Sin Aranka*. Bp., 1988.

MREV, I–IV. 1896–1907.
Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Ed. a collegio
Historicorum Hungarorum Romano. Tomus primus–quartus.
A veszprémi püspökség római oklevéltára.
Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. I–IV. kötet.
Bevezetéssel ellátta: *Fraknói Vilmos*. Bp., 1896–1907.

MTOkm., 1858.
Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból
és a burgundi könyvtárból.
Összeszedte és lemásolta: *Hatvani (Horváth) Mihály*.
II. kötet. 1538–1553. Pest, 1858. (Monumenta Hungariae Historica.
Diplomataria II.)

MTSzgy, 2000.
Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526.
Szerk.: *Bertényi Iván*. Bp., 2000.

MVH, 1887.
Monumenta Vaticana Hungariae. Magyarországi vatikáni okirattár I. Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375. Bp., 1887.

MZsOkl., 1959.
Magyar-zsidó Oklevéltár. V. kötet. 1. rész. 1096–1700. Szerk.: *Grünwald Fülöp* és *Scheiber Sándor*. Bp., 1959.

OkmHtMo, 1863.
Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. Összegyűjtötték: *Szilády Áron* és *Szilágyi Sándor*. II. kötet. Pest, 1863. (Török–magyar-kori történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytár. II.)

Oláh Miklós, 1763.
Nicolai Olahi metropolitae Strigoniensis Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo. Adidit: *Adamus Franciscus Kollarius*. Vindobonae, 1763.

Oláh Miklós, 1938.
Nicolaus Olahus: Hungaria – Athila.
Ediderunt: *Colomannus Eperjessy* et *Ladislaus Juhász*.
Bp., 1938. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XVI.)

Oláh Miklós, 1985.
Oláh Miklós: Hungaria.
Fordította: *Németh Béla*. Előszó, jegyzetek: *Szigethy Gábor*.
Bp., 1985. (Gondolkodó magyarok)

Oláh Miklós, 2000.
Oláh Miklós: Hungária – Athila.
A kötetet szerkesztette, az Athilát fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: *Kulcsár Péter*. A Hungáriát fordította és a jegyzeteket írta: *Németh Béla*. Bp., 2000.
(Millenniumi Magyar Történelem. Források)

Pesthy, 2009.
Péter-apokalipszis. Ge'ez (klasszikus etióp)
Eredetiből fordította, kommentálta és a tanulmányt írta:
Pesthy Monika. Bp., 2009. (Fontes orientales. Keleti források)

Petritsch, 1991.
Ernst Dieter Petritsch: Regesten der osmanischen Dokumente
in Österreichischen Staatsarchiv I. 1480–1574.
Wien, 1991. (Mitteilungen des Österreichischen
Staatsarchivs. Ergänzungsband 10/1.)

Radvánszky–Závodszky, 1909.
A Héderváry-család oklevéltára.
Közli: *Radvánszky Béla – Závodszky Levente*.
I. kötet. Bp., 1909.

Révész, 1859.
A Magyar- és Erdélyországiak a Wittenbergi Főiskolában 1522-től 1560.,
Melanchton haláláig.
Közzéteszi: *Révész Imre*. In: Magyar Történelmi Tár, 1859. VI. kötet.
207–230. p.

RMKT, 1999.
Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei.
11. kötet. 1579–1588.
Sajtó alá rendezte: *Ács Pál*. Bp., 1999.

RMNy, 1840.
Régi Magyar Nyelvemlékek. II. kötet.
Szerk.: *Döbrentei Gábor*. Buda, 1840.

Sahm, 1912.
Wilhelm Sahm: Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. I. Teil.
Königsberg, 1912. (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek
zu Königsperg i. Pr. IV.)

Schönherr, 1877.
Schönherr Gyula: A bécsi udvari kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei (I–II. közlemény).
In: Történelmi Tár, 1877. 559–575. és 720–733. p.

Szabó D., 1933.
A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában.
Az irományokat kiadta és a bevezető tanulmányt írta: Szabó Dezső.
Bp., 1933. (Magyarország újabbkori történetének forrásai)

Szakály, 1995/b.
Pest-Pilis-Solt megye XVI–XVII. századi
dica- és dézsmajegyzékei.
Közreadja: Szakály Ferenc.
Bp., 1995. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 1.)

Szalay, 1859.
Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században.
Pest, 1859.

Szamota, 1892.
Régi magyar utazók Európában 1552–1770.
Eredeti kútfőkből összeállította és magyarázatokkal ellátta:
Szamota István. Az előszót írta: Vámbéry Ármin.
Nagy-Becskerek, 1892.

Szántay, 1996.
Szántai Lajos: Atlas Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850. I–II. kötet.
Bp., 1996.

Szerémi György, 1979.
Szerémi György: Magyarország romlásáról.
Erdélyi László fordítását átdolgozta *Juhász László*. A bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta: *Székely György*. Bp., 1979.
(Olcsó Könyvtár)

Szily, 1884.
Farkas Pál és Farkas Ádám följegyzései 1638-tól 1694-ig.
Közzéteszi: *Szily Kálmán*. In: Történelmi Tár, 1884. 86–101. p.

Takáts–Eckhart–Szekfű, 1915.
Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula: A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. kötet. 1553–1589.
Bp., 1915.

Tardy, 1979.
Tardy Lajos: Régi hírünk a világban.
Bp., 1979.

Tardy, 1984.
Hans Dernschwam: Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló.
Közreadja: *Tardy Lajos*. Bp., 1984.

Thallóczy–Áldásy, 1907.
Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum.
Magyarország és melléktartományainak oklevéltára 2.
A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526.
Szerk.: *Thallóczy Lajos – Áldásy Antal.*
Bp., 1907. (Monumenta Hungariae Historica I. 33.)

TMÁOkmt., 1868.
Török–magyar-kori állam-okmánytár. I. kötet.
Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták: *Szilády Áron* és *Szilágyi Sándor*. Pest, 1868.

TMOklt., 1914.
Török-magyar oklevéltár 1533–1789.
Fordította: *Karácson Imre*. Szerk.: *Thallóczy Lajos – Krcsmárik János – Szekfű Gyula*. Bp., 1914.

Ungnád Dávid, 1986.
Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai.
Fordította, a bevezető tanulmányt írta: *Kovács József László*.
A jegyzeteket írta: *Fenyvesi László és Kovács József László*.
Bp., 1986. (Magyar Ritkaságok)

Válaszúti György, 1981.
Válaszúti György: Pécsi disputa.
A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Dán Róbert.
Sajtó alá rendezte: Németh S. Katalin.
Bp., 1981. (Régi Magyar Prózai Emlékek. 5. kötet)

Velics–Kammerer, I–II. 1886–1890.
Velics Antal – Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek.
I–II. kötet.
Bp., 1886–1890.

Verancsics Antal, 1870.
Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. IX. kötet.
Közli: *Szalay László*. Pest, 1870. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XX.)

Veress, 1915.
Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium.
Volumen primum. Padova: 1264–1864.
Collegit et edidit: *dr. Andreas Veress*. Bp., 1915.

Veress, 1938.
Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800).
Bp., 1938.

Vitković, 1887.
Gavril Vitković: Prošlost, ustanova i spomenici ugarskih kraljevih Šajkaša od 1000 do 1872.
Beograd, 1887.

Wenzel, 1863.
Wenzel Gusztáv: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet királynék birtokáról.
In: Magyar Történelmi Tár, 1863. XII. kötet. 268–287. p.

Werbőczy István, 1897.
Werbőczy István Hármaskönyve.
Az eredetinek az 1517-iki első kiadása után fordították,
bevezetéssel és utalásokkal ellátták: *Kolosvári Sándor*
és *Óvári Kelemen*. Bp., 1897. (Magyar Törvénytár)

Werbőczy István, 1990.
Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar
Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás.
Bp., 1990. (Tudománytár)

Zirojević, 1976.
Olga Zirojević: Carigradski drum od Beograda do Budima u XVI i XVII veku.
Novi Sad, 1976. (Institut za izučavanje istorije Vojvodine. Monografije.
Knjige 14.)

3. Felhasznált irodalom

Acsády, 1896.
Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. Bp., 1896. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. XII. kötet.)

Angold, 2001.
Michael Angold: Bizánc. Híd az ókor és a középkor között. Bp., 2001.

Ács P., 1996.
Ács Pál: Volt-e ikonfestő-iskola a XVI. századi Ráckevén? Egy félreolvasás utóélete. In: Csonka Ferenc 80. születésnapjára. Bp., 1996. 5. p.

Ács P., 2009.
Ács Pál: Honfoglalók Ráckevén. Protestáns patriotizmus Skaricza Máté várostörténeti költeményében. In: Kálvin hagyománya. Református kulturális örökség a Duna mentén. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, 2009. október 30.–2010. február 15. A katalógust szerkesztette: *Farbaky Péter – Kiss Réka*. Bp., 2009. 37–41. p.

Ács Z., 1984.
Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp., 1984.

Ágoston, 1992.
Ágoston Gábor: A hódolt Magyarország. Bp., 1992. (Magyarország krónikája 6.)

Ágoston–Oborni, 2000.
Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. Bp., 2000. (Magyar Századok)

Bakács, 1957.
Bakács István: A dicalis összeírások.
In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: *Kovacsics József*.
Bp., 1957. 51–81. p.

Balanyi, 1923.
Balanyi György: A szerzetesség története.
Bp., 1923.

Balics, I–II/1–2. 1886–1890.
Balics Lajos: A katholikus egyház története Magyarországban. I–II/1–2. kötet.
Bp., 1886–1890.

Balogh J., 1955.
Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna.
Bp., 1955.

Balogh J., 1970.
Balogh Jolán: A reneszánsz kor művészete.
In: A magyarországi művészet története.
Főszerk.: *Fülep Lajos*. Szerk.: *Dercsényi Dezső* és *Zádor Anna*.
Bp., 1970. 191–256. p.

Balogh J., 1985.
Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet.
Bp., 1985.

Balogh K. Gy., 1891.
Balogh Károly György: Történet-politikai tanulmányok Eugen Savoya herczege életrajzához.
Zenta, 1891.

Barla, 1902.
Barla Jenő: Skaricza Máté élete és zsoltárköltészete.
Különlenyomat.
Bp., 1902.

Barta G., 1973.
Barta Gábor – Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben.
Bp., 1973.

Barta – Szakály, 1972.
Barta Gábor – Szakály Ferenc: Dózsa népe
és a magyar társadalom.
In: Társadalmi Szemle, 1972. XXVII. évf. 6. sz. 75–85. p.

Barta J., 2000.
Barta János, ifj.: A tizennyolcadik század története.
Bp., 2000. (Magyar Századok)

Bartók, 2005.
Bartók István: Mennyek Királynője.
Bp., 2005. (Paletta)

Bácskai, 1965.
Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században.
Bp., 1965. (Értekezések a történeti tudományok köréből.
Új sorozat 37.)

Bácskai, 2002.
Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt.
Bp., 2002.

Bálint, I–III. 1998.
Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. I–III. kötet. Reprint. Szeged, 1998.

Bárányné, 1991.
Bárányné Oberschall Magda: Nemes és polgár a török időkben.
In: Magyar Művelődéstörténet III. A kereszténység
védőbástyája. Szerk.: *Domanovszky Sándor*.
Bp., 1991. (Reprint) 293–332. p.

Belitzky, 1966.
Belitzky János: Adatok a hídépítő Mahmud bég életéhez.
In: Jászkunság, 1966. XII. évf. 132–138. p.

Benda, 1976.
Benda Kálmán: A reformáció Magyarországon.
In: Valóság, 1976. XIX. évf. 12. sz. 19–30. p.

Benda, 1986.
Benda Kálmán: A mezővárosi önkormányzat és az egyházak.
In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: *Novák László* és *Selmeczi László*. Nagykőrös, 1986. 301–305. p. (Az Arany János Múzeum Közleményei IV.)

Benda, 1987.
Benda Kálmán: Savoyai Jenő és a magyarok.
In: História, 1987. 9. évf. 5–6. sz. 59–61. p.

Berki, 1975.
Az orthodox kereszténység.
Szerk.: *Berki Feriz.* Bp., 1975.

Berzeviczy, 1908.
Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1457–1508).
Történelmi élet- és korrajz.
Bp., 1908. (Magyar Történeti Életrajzok)

Berzeviczy, 1931.
Berzeviczy, Alberto: Beatrice d' Aragona.
A cura di Rodolfo Mosca.
Milano, 1931.

Bessenyei, 2007.
Bessenyei József: Menekültek… A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemissza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében.
Miskolc–Bp., 2007.

Béli, 2000.
Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.
Bp.–Pécs, 2000[2]. (Dialóg Campus Tankönyvek)

Bérci, 1991.
Bérci László: Ráckeve. Szerb templom.
Bp., 1991. (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 402.)

Biedermann, 1996.
Hans Biedermann: Szimbólumlexikon.
Budapest, 1996.

Bitskey, 1978.
Bitskey István: Hitviták tüzében.
Bp., 1978. (Magyar História)

Björkman, 1920.
Walter Björkman: Ofen zur Türkenzeit.
Hamburg, 1920.

Blazovich, 2002.
Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században.
Szeged, 2002. (Dél–alföldi Évszázadok 17.)

Blazovich, 2014.
Blazovich László: 500 éve történt.
In: Bácsország, 2014/4. (71. szám) 2–7. p.

Bogdán, 1973.
Bogdán István: Régi magyar mesterségek.
Bp., 1973.

Bogdán, 1984.
Bogdán István: Mestere volt egykor…
Bp., 1984.

Bognár, 1843.
Bognár József: Csepel.
In: Tudománytár. 14. kötet. Buda, 1843. 50–62., 110–130., 164–189. és 216–242. p.

Borkayné, 1974.
Borkayné Kállay Ilona: Régi házak Ráckeve kialakuló képében.
In: Műemlékvédelem, 1974. XVIII. évf. 3. sz. 165–169. p.

Bóna, 1937.
Bóna Imre: Csepelsziget.
In: Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung.
Francisco–Josephinae. Tom. IV. Fasc. 1. Szeged, 1937.

Braubach, I–V. 1963–1965.
Braubach, Max: Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie. I–V. Bände.
Wien, 1963–1965.

Bucsay, 1973.
Bucsay Mihály: Szegedi Kis István Speculuma.
Az egyháztörténeti anyag felhasználása a reformátori polémiában.
In: Studia et Acta Ecclesiastica 3. Tanulmányok és szövegek
a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből.
Szerk.: *Bartha Tibor*. Bp., 1973. 107–174. p.

Bucsay, 1985.
Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945.
Bp., 1985.

Bur, 1985.
Bur Márta: A balkáni kereskedők és árukészleteik a XVIII. századi
Magyarországon (1737–1753).
In: Ethnographia, 1985. XCVI. évf. 2–3. sz. 251–274. p.

Búza, 1996.
Buza János: A török kori Magyarország gazdaságtörténete.
In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század
közepéig. Szerk.: *Honvári János*. Bp., 1996. 81–172. p.

Ćorović, 1989.
Vladimir Ćorović: Istorija Srba.
Beograd, 1989. (Istorijško memoarska dela)

Cox, 2002.
John K. Cox: History of Serbia.
Westport, 2002. (The Greenwood Histories of the Modern Nations)

Csányi–Lux, 1939.
Csányi Károly – Lux Géza: Ráckeve. Görög kel. szerb templom.
In: Technika, 1939. XX. évf. 5. sz. 199–204. és 232–235. p.

Császár, 1987–1988.
Császár László: Késő gótikus boltozattípusok Közép–Európában (I–II. közlemény).
In: Építés- Építészettudomány, 1987–1988. XIX. kötet. 1–2. sz. 93–168. p. és 3–4. sz. 407–447. p.

Csepelsziget községei.
Szerk.: *Ladányi Miksa*. Bp., 1934. (Magyar Városok Monográfiája)

Csukovits, 1992.
Csukovits Enikő: Órahasználat a középkori Magyarországon.
In: Történelmi Szemle, 1992. XXXIV. évf. 3–4. sz. 153–172. p.

Darkó, 1980.
Darkó Jenő: Újszerűség és hagyomány a magyarországi metabizánci művészetben.
In: Művészet, 1980. XXI. évf. 1. sz. 38–41. p.

Darkó, 1986.
Darkó Jenő: A mezővárosi fejlődés egy példája: Ráckeve XV–XVII. század (Sajátosságok Ráckeve mezővárosi fejlődésében).
In.: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: *Novák László* és *Selmeczi László*. Nagykőrös, 1986. 343–372. p. (Az Arany János Múzeum Közleményei IV.)

Darkó, 1998.
Darkó Jenő: A görög szertartásúak története Magyarországon (1000–1792). Kandidátusi értekezés.
Bp., 1998.

Darkó, 1999.
Darkó Jenő: Adalékok a XVII. századi Pest megye népességi viszonyainak értékeléséhez, különös tekintettel a görögkeletiekre.
In: Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia II. 1998. Főszerk.: *Soós Sándor*. Szerk.: *Korkes Zsuzsa*. Szentendre, 1999. 198–206. p. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek 5.)

Davidov, 1973.
Dinko Davidov: Ikone Srpskih crkava u Madjarskoj.
Novi Sad, 1973.

Davidov, 1983.
Dinko Davidov: Ikonen der Zographen aus Moshopolje in Srpski Kovin (Ráczkeve) in Ungarn.
In: Balkan Studies, 24. Thessaloniki, 1983. 355–364. p.

Davidov, 1988.
Dinko Davidov: A magyarországi szerb festészet.
In: Ars Hungarica, 1988. XVI. évf. 1. sz. 89–117. p.

Davidov, 1990.
Dinko Davidov: Spomenici Budimske Eparhije.
Beograd, 1990.

Dávid, 2002.
Dávid Katalin: A teremtett világ misztériuma.
Bibliai jelképek kézikönyve.
Bp., 2002.

Degré, 1980.
Degré Alajos: Bodmér.
In: Fejér megyei történeti Évkönyv 14. Szerk.: *Farkas Gábor*.
Székesfehérvár, 1980. 335–359. p.

Demkó, 1917.
Demkó Kálmán: Magyarország hadiereje a XVI. században (3. közlemény).
In: Hadtörténelmi Közlemények, 1917. XVIII. évf. 35–70. p.

Dercsényi, 1972.
Dercsényi Dezső: Műemlékvédelem és művészettörténet.
In: Műemlékvédelem, 1972. XVI. évf. 2. sz. 62–65. p.

Dercsényi – Zádor, 1980.
Dercsényi Dezső – Zádor Anna: Kis magyar
művészettörténet. (A honfoglalás korától a XIX. század végéig.)
Bp., 1980. (Képzőművészeti Zsebkönyvtár)

Dinić-Knežević, 1986.
Dušanka Dinić-Knežević: Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku.
Novi Sad, 1986.

Diós, 1993.
Diós István: deészisz.
In: Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet. Bor–Éhe. Főszerk.: *Diós István*.
Szerk.: *Viczián János*. Bp., 1993. 554–555. p.

Diós, 2000.
Diós István: Ilona.
In: Magyar Katolikus Lexikon. V. kötet. Homo – J. Főszerk.: *Diós István*.
Szerk.: *Viczián János*.
Bp., 2000. 241–242. p.

Diós, 2003/a.
Diós István: Mária látogatása Erzsébetnél.
In: Magyar Katolikus Lexikon. VIII. kötet. Lone–Meszl.
Főszerk.: *Diós István*. Szerk.: *Viczián János*. Bp., 2003. 655. p.

Diós, 2003/b.
Diós István: Mária megkoronázása.
In: Magyar Katolikus Lexikon. VIII. kötet. Lone–Meszl.
Főszerk.: *Diós István*. Szerk.: *Viczián János*.
Bp., 2003. 661–662. p.

Diós, 2003/c.
Diós István: Mária ábrázolása.
In: Magyar Katolikus Lexikon. VIII. kötet. Lone–Meszl.
Főszerk.: *Diós István*. Szerk.: *Viczián János*.
Bp., 2003. 634–641. p.

Diós, 2006.
Diós István: Sarlós Boldogasszony.
In: Magyar Katolikus Lexikon. XI. kötet. Pob–Sep. Főszerk.: *Diós István*.
Szerk.: *Viczián János*.
Bp., 2006. 895–896. p.

Domanovszky, 1979.
Domanovszky Sándor: Mázsaszekér.
In: *Domanovszky Sándor*: Gazdaság és társadalom a középkorban.
Tanulmányok. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt
írta: *Glatz Ferenc*.
Bp., 1979. 101–135. p. (Történetírók Tára)

Draskóczy, 2000.
Draskóczy István: A tizenötödik század története.
Bp., 2000. (Magyar Századok)

Egghardt, 2010.
Egghardt, Hanne: Prinz Eugen. Feldherr, Staatsmann, Mänzen.
Innsbruck–Wien, 2010.

Ember, 1946.
Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól
a török kiűzéséig.
Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.
Hatóság- és hivataltörténet 1.)

Ember, 1982.
Ember Győző: A Magyar Királyi Kamara pénzbeli bevételei és kiadásai.
In: Századok, 1982. 116. évf. 3. sz. 507–538. p.

Ember, 1988.
Ember Győző: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén.
Bp. 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai)

Emminghaus, 1986.
Johannes H. Emminghaus: Marienbild.
In: Lexikon für Theologie und Kirche. Band 7.
Hrsg.: *Josef Höfer* und *Karl Rahner*. Freiburg, 1986. 58–62. p.

Engel, 2001.
Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.
Bp., 2001. (História Könyvtár. Monográfiák 17.)

Engel – Kristó – Kubinyi, 1998.
Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország
története 1301–1526.
Bp., 1998. (Osiris Tankönyvek)

Entz, 1958.
Entz Géza: Ráckeve.
In: Pest megye műemlékei. II. kötet. Szerk.: *Dercsényi Dezső*.
Bp., 1958. 7–40. p. (Magyarország műemléki topográfiája V.)

Entz, 1974.
Entz Géza: Gótikus építészet Magyarországon.
Bp., 1974.

Entz, 1979.
Entz Géza: Gótikus építészetünk településalakító szerepe.
In: Építés- Építészettudomány, 1979. XI. évf. 1–2. sz. 17–21. p.

Eperjessy, 1971.
Eperjessy Kálmán: Városaink múltja és jelene.
Bp., 1971.

Erdélyi Gy., 1936.
Erdélyi Gyula: A magyar hírszerző-szolgálat a török hódoltság idején, különös tekintettel a budai pasalik területére.
In: Törökhódoltság-korabeli okmányok a Magyar Királyi Hadilevéltárban. Bp., 1936. 33–58. p.

Erdélyi L., 1932.
Erdélyi László: A magyar lovagkor társadalma és művelődése 1205–1526.
Bp., 1932.

Erdős, 1913.
Erdős Károly: Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése.
Debrecen, 1913.

Eszterházy, 1901.
Eszterházy János: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása.
Bp., 1901.

Érszegi, 2000.
Érszegi Géza: Az év minden napján délben mindörökre harangozni kell…
In: Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Szerk.: *Visy Zsolt*. Bp., 2000. 187–202. p.

Faludy, 1982.
Faludy Anikó: Bizánc festészete és mozaikművészete.
Bp., 1982. (A festészet nagy korszakai)

Fegyó, 1973.
Fegyó János: Későközépkori lakóház leletmentése Ráckevén.
In: Studia Comitatensia 2. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk.: *Ikvai Nándor*.
Szentendre, 1973. 93–105. p.

Fekete, 1926.
Fekete Lajos: Bevezetés a török hódoltság diplomatikájába.
Bp., 1926.

Fekete, 1961.
Fekete Lajos: Latinok a XVI. századi Budán.
In: Magyar Nyelv, 1961. LVII. évf. 1. sz. 20–25. p.

Fekete, 1993.
Fekete Lajos: A hódoltság török levéltári forrásainak nyomában.
Bp., 1993. (Budapest Oriental Reprints. Series A. 6.)

Fekete–Nagy, 1986.
Fekete Lajos – Nagy Lajos: Budapest története a török korban.
Bp., 1986.

Felhő, 1957.
Felhő Ibolya: A Mária Terézia úrbérrendezése során
készült adatfelvételek.
In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: *Kovacsics József*. Bp., 1957.
200–223. p. (A Központi Statisztikai Hivatal
és az Országos Levéltár kiadványa)

Fenyvesi, 1986.
Fenyvesi László: A budai szandzsák görögkeleti
központjainak görög diaszpórája a 16. században.
In: Századok, 1986. 120. évf. 1. sz. 123–162. p.

Fenyvesi, 1987.
Fenyvesi László: A Duna-mellék és a Kiskunság pusztulása Buda ostromai idején (1683–1687).
In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején.
Szerk.: *Praznovszky Mihály* és *Bagyinszky Istvánné*.
Salgótarján, 1987. 103–124. p. (Discussiones Neogradienses 4.)

Fenyvesi, 1989/a.
Fenyvesi László: A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalma (15–17. század).
In: VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1988. Szerk.:
Nagybákay Péter és *Németh Gábor*.
Veszprém, 1989. 141–149. p.

Fenyvesi, 1989/b.
Fenyvesi László: Buda ostromai és a Duna-mellék pusztulása egy 1687-es siralomvers tükrében (Eseménytörténeti áttekintés, forráskritikai elemzés és szövegközlés.).
In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). Szerk.: *Bodó Sándor* és *Szabó Jolán*.
Eger, 1989. 237–267. p.

Fenyvesi, 1994.
Fenyvesi László: „Keríteni kezdenék a várost árokkal...” Ráckeve megerősítése árokkal, sánccal, sorompókkal és strázsákkal 1687 tavaszán.
In: Honismeret, 1994. XXII. évf. 2. sz. 63–69 p.

Ferenczy, 1844.
Ferenczy József: Tekintetes nemes Pest Pilís és Sólt törvényesen egyesűltt vármegyékben valamint a Kis Kúnságban található szabad-királyi, szabados (privilegiált) és más mező városoknak, s minden helységeknek vagy faluknak, és tovább minden pusztáknak... név-tára (repertoriuma), vagy átaljában politicai föld leirata...
Buda, 1844.

Feuerné, 1977.
Feuerné Tóth Rózsa: Reneszánsz építészet Magyarországon.
Bp., 1977.

Fényes, 1843.
Fényes Elek: Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai
tekintetben. II. kötet.
Pest, 1843.

Fodor I., 1990.
Fodor István: Oláh Miklós Hungariája. Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai.
Bp., 1990. (Humanizmus és reformáció 17.)

Fodor I., 1993.
Fodor István: Mennyire megbízhatók Oláh Miklós Hungariájának magyar adatai?
In: Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából. Szerk.: *Mózes Huba*. Bp., 1993. 22–25. p.

Fodor P., 1991.
Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás.
Bp., 1991.

Foerk, 1927.
Foerk Ernő: A szerb–ortodox templomtípus fejlődése.
In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének havi füzetei, 1927. IV. évf. 9–10. sz. 91–109. p.

Földváry A., 1940.
Földváry Antal: A magyar református egyház és a török uralom.
Bp., 1940.

Földváry L., 1898.
Földváry László: Adalékok a Dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez 1518–1780. I–II. kötet.
Bp., 1898.

Fraknói, 1873.
Fraknói (Frankl) Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.
Bp., 1873.

Frey, 1928.
Dagobert Frey: Csepel-sziget térképe 1728-ból.
In: Archaeológiai Értesítő, 1928. XLII. évf. 159–165. p.

Fügedi, 1972.
Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században.
In: Történelmi Szemle, 1972. XV. évf. 3–4. sz. 321–342. p.

Fügedi, 1981.
Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilégiumok.
In: *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek.
Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 238–310. p.

Füves, 1959.
Düves Ödön: A ráckevei görögök nyomában.
In: Antik Tanulmányok, 1959. VI. évf. 1–3. sz. 117–122. p.

Füves, 1961.
Füves Ödön: Apographesz tón hellénón paraikón tou nomou tész Pesztész
(Pest megyei görögök összeírásai).
Különlenyomat a Makedonika évkönyből.
Tesszaloniké, 1961. 193–240. p.

Füves, 1964.
Füves Ödön: Die bekanntesten geadelten Griechen in Ungarn.
In: Balkan Studies, 1964. vol. 5. 303–308. p.

Füves, 1966.
Füves Ödön: Görögök a Duna–Tisza közén.
In: Antik Tanulmányok, 1966. XIII. évf. 1. sz. 92–98. p.

Füves, 1972.
Füves Ödön: Görögök Pesten (1686–1931). I–III. kötet.
Kandidátusi értekezés a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában.
Bp., 1972.

Galgóczy, 1877.
Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye
monographiája. I–III. kötet.
Bp., 1876–1877.

Gál, 1993.
Gál Ferenc: apostol.
In: Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet. A–Bor. Főszerk.: *Diós István*.
Szerk.: *Viczián János*. Bp., 1993. 347–348. p.

Gecsényi, 1993.
Gecsényi Lajos: Az Edlasperg-ügy. A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai a 16. század első felében.
In: Történelmi Szemle, 1993. XXXV. évf. 3–4. sz. 279–295. p.

Gecsényi, 1998.
Gecsényi Lajos: „Török áruk" és „görög kereskedők" a 16–17. századi királyi Magyarországon.
In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: *Tusor Péter*. Szerkesztőtársak: *Rihmer Zoltán* és *Thoroczkay Gábor*. Bp., 1998. 185–203. p.

Generál, 1987.
Generál Tibor: Allah serege. Az oszmán–török haderő kialakulása és fénykora.
Bp., 1987.

Genthon, 1961.
Genthon István: Magyarország művészeti emlékei 2. Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Felső vidék.
Bp., 1961.

Genthon, 1974.
Genthon István: Magyarország művészeti emlékei.
Bp., 1974.

Gergelyffy, 1967.
Gergelyffy András: Rövid hírek.
In: Műemlékvédelem, 1967. IX. évf. 4. sz. 249–250. p.

Gergelyffy, 1973.
Gergelyffy András: Középkori lakóházak Ráckevén.
In: Építés- Építészettudomány, 1973. V. évf. 405–410. p.

Gerő, 1984.
Gerő László: Magyar műemléki ABC.
Bp., 1984.

Gerőné, 1964.
Gerőnér Krámer Márta: A ráckevei görögkeleti templom.
Bp., 1964.

Granasztói, 1980.
Granasztói György: A középkori magyar város.
Bp., 1980. (Magyar História)

Gyimesi, 1989.
Gyimesi Sándor: Magyar gazdaságtörténet 1848-ig.
Szerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Bp., 1989.

Györffy, 1998.
Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. kötet.
(Liptó, Máramaros, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye)
Bp., 1998.

Hadrovics, 1938.
Hadrovics László: A magyarországi szerb települések újabb irodalma.
In: Századok, 1938. LXXII. évf. 7–8. sz. 335–340. p.

Hadrovics, 1942.
Hadrovics László: A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei.
In: A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942.
Szerk.: *Deér József*. Bp., 1942. 327–366. p.

Hadrovics, 1944.
Hadrovics László: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok.
Bp., 1944. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára)

Hadrovics, 1991.
Hadrovics László: Vallás, egyház, nemzettudat
(A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt).
Bp., 1991.

Hajdú, 1982.
Hajdú Mihály: A Csepel-sziget helynevei.
Bp., 1982.

Hajdú–Molnár, 1978.
Hajdú Mihály – Molnár József: Az első magyar térkép helynevei.
Bp., 1978. (Magyar Névtani Dolgozatok 7.)

Halász, 1936.
Halász Gábor: A humanista hadvezér.
In: Apollo, 1936. 2. évf. 221–229. p.

Hallensleben, 1971.
Horst Hallensleben: Das Mb. der byz.–ostkirchl. Kunst nach dem Bilderstreit.
In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 3.
Hrsg.: *Engelbert Kirschbaum*. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1971. 161–178. p.

Hankó, 1935.
Hankó Béla: A magyar szarvasmarha egykori gazdasági jelentősége.
In: Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Állattani Intézetéből. Debrecen, 1935. 24. sz. 1–15. p.

Haustein-Bartsch, 2009.
Eva Haustein-Bartsch: Ikon.
Bp., 2009. (Taschen)

Hegyi, 1982.
Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén.
Bp., 1982. (Magyar História)

Hegyi, 1985.
Hegyi Klára: Török iparosok a hódoltságban.
In: V. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1984.
Szerk.: *Nagybákay Péter* és *Németh Gábor*. Veszprém, 1985. 32–44. p.

Hegyi, 1995.
Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon.
Bp., 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.)

Hegyi, 1998.
Hegyi Klára: Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása.
A török várkatonaság származása.
In: Történelmi Szemle, 1998. XL. évf. 3–4. sz. 229–256. p.

Hegyi, 2001.
Hegyi Klára: Az oszmán hatalom berendezkedése és működése.
In: Pest megye monográfiája. I/2. kötet. A honfoglalástól 1686-ig.
Torma István közreműködésével szerkesztette *Zsoldos Attila*.
Bp., 2001. 255–328. p.

Hegyi–Zimányi, 1986.
Hegyi Klára – Zimányi Vera: Az oszmán birodalom Európában.
Bp., 1986.

Henderson, 1978.
Henderson, Nicholas: Prinz Eugen. Der edle Ritter.
München, 1978.

Henszlmann, 1865.
Henszlmann Imre: A görög nem-egyesültek temploma Ráczkevén.
In: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 1865.
III. kötet. 289–296. p.

Henszlmann, 1870.
Henszlmann Imre: A görög-keletiek temploma Ráczkevén.
In: Archaeologiai Értesítő, 1870. III. évf. 12. sz. 245–250. p.

Herre, 1997.
Herre, Franz: Prinz Eugen. Europas heimlicher Herrscher.
Stuttgart, 1997.

Hodinka, 1943.
Hodinka Antal: Az ipeki szerb pátriárka Magyarországon való állandó letelepedésre adománylevelet kér I. Lipót királytól.
Pécs, 1943. (Pannónia Könyvtár 67.)

Holub, 1911.
Holub József: A tolnai reformáció történetének vázlata.
Szekszárd, 1911.

Holub, 1960.
Holub József: Ete város története (Adalékok a Tolna megyei Sárköz település- és gazdaságtörténetéhez). Különlenyomat a Történeti Statisztikai Közlemények 1958. évi 3–4. számából.
Bp., 1960.

Hornyik, 1861.
Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral.
II. kötet.
Kecskemét, 1861.

Horváth E., 1937.
Horváth Endre: Zavírasz György élete és munkái.
Bp., 1937. (Magyar–görög tanulmányok 3.)

Horváth János, 1953.
Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete.
Bp., 1953.

Horváth Jenő, 1941.
Horváth Jenő: Szavójai Jenő herczeg. A dunai monarchia kialakulása.
Bp., 1941. (Nagy idők – nagy emberek)

Horváth L., 1986.
Horváth Lajos: Ráckeve és Skaricza Máté históriás verse.
In: Tanulmányok Ráckeve múltjából. Ráckeve–Szentendre, 1986. 6–70. p.

Horváth L., 1995/a.
Horváth Lajos: Az aldunai Kevétől a Csepel-szigeti Ráckevéig.
In: Vera (nemcsak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Debrecen, 1995. 65–81. p. (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum. Szerk.: *Á. Varga László*.)

Horváth L., 1995/b.
Horváth Lajos: Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása és működése 1659-ig.
Bp., 1995. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 24.)

Hóman – Szekfű, I–II. 1935–1936.
Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. I–II. kötet.
Bp., 1935–1936.

Husslein-Arco – Plessen, 2010.
Prinz Eugen – Feldherr Philosoph und Kunstfreund – Katalogbuch zur Ausstellung in Wien, 11. 02. 2010 – 06. 06. 2010.
Hrsg: *Husslein-Arco, Agnes – Plessen, Marie-Louise von*.
Belvedere, 2010.

Illésy, 1898.
Illésy János: Községi kiváltságlevelek jegyzéke I–IV..
In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, V. évf. 1898. 219–230., 275–283., 348–359. és 409–416. p.

Imrényi, 2001.
Imrényi Tibor: A templom, a liturgia és az ikon.
In: Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő. Szerk.:
Imrényi Tibor. Bp., 2001. 154–163. p.

Iványosi-Szabó, 1994.
Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850.
Kecskemét, 1994.

Jankovich, 1959.
Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye.
In: Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve XIX. Szerk.: *Gerevich László*. Bp., 1959. 57–98. p.

Jankovich, 1967.
Jankovich Miklós: Adatok a magyar szarvasmarha eredetének és hasznosításának kérdéséhez.
In: Agrártörténeti Szemle, 1967. IX. évf. 3–4. sz. 420–431. p.

Jankovics, 1988.
Jankovics Marcell: Jelkép-kalendárium.
Bp., 1988.

Jedlicska, 1897.
Jedlicska Pál: Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600.
Eger, 1897.

Jenei, 1972.
Jenei Károly: Iratok Fejér megye török hódoltságkori történetéhez.
In: Fejér megyei történeti Évkönyv 6. Szerk.: *Farkas Gábor*. Székesfehérvár, 1972. 171–210. p.

Jireček, I–II. 1911–1918.
Konstantin Jireček: Geschichte der Serben. Band I–II.
Beograd, 1911–1918.

Juga, 1913.
Juga Velimir: A magyar Szent Korona országaiban élő szerbek.
Bp., 1913. (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár)

Kalmár, 1992.
Kalmár János: Egy könyvbarát hadvezér.
In: Rubicon, 1992. 3. évf. 8–9. sz. 21–24. p.

Kalmár, 2003.
Kalmár János: Herceg Savoyai Eugén.
In: Szürke eminenciások a magyar történelemben.
Szerk.: *Szentpétery József*.
Bp., 2003. 76–79. p.

Karácsonyi, I–II. 1922–1924.
Karácsonyi János: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. kötet.
Bp., 1922–1924.

Kathona, 1974.
Kathona Géza: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből.
Bp., 1974. (Humanizmus és reformáció 4.)

Katus, 2000.
Katus László: Vallások, egyházak (1699–1790).
In: Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában.
Magyarország művelődéstörténete 1526–1790. Főszerk.: *Szentpéteri József*.
Szerk.: *Stemler Gyula*. Bp., 2000. 315–334. p.

Kádár, 1994.
Kádár Zoltán: Megjegyzések Krisztus trónjának ábrázolásáról
a XVIII. századi magyarországi szerb ikonfestészetben.
In: Posztbizánci Közlemények I. Szerk.: *Nagy Márta*.
Debrecen, 1994. 23–30. p.

Káldy-Nagy, 1962.
Káldy-Nagy Gyula: Tolna mezőváros mezőgazdasági termelése
a XVI. század derekán a török adójegyzékekben.
In: Agrártörténeti Szemle, 1962. IV. évf. 3–4. sz. 579–601. p.

Káldy-Nagy, 1970/a.
Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások.
Bp., 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből.
Új sorozat 52.)

Káldy-Nagy, 1970/b.
Káldy-Nagy Gyula: Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi
Magyarországon.
Bp., 1970. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 9.)

Káldy-Nagy, 1972.
Káldy-Nagy Gyula: A török hódoltság elbeszélő és okleveles kútfőiről.
In: Századok, 1972. 106. évf. 3. sz. 647–652. p

Károly, 1897.
Károly János: Ráczkeve.
In: Vasárnapi Újság, 1897. 39. sz. 642–643. p.

Kenyeres, 2004.
Kenyeres István: A királyi és királynéi „magánbirtokok" a 16. században.
In: Századok, 2004. 138. évf. 5. sz. 1103–1148. p.

Kenyeres, 2008.
Kenyeres István: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008. (Habsburg Történeti Monográfiák 2.)

Kereskényi, 1874.
Kereskényi Gyula: Érd (Hamzsabég) és Batta (Százhalom) községek történeti vázlata.
Székesfejérvár, 1874.

Kerner, 1985.
Kerner Gábor: Ráckeve. Műemlékek.
Bp., 1985. (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 194.)

Kiss Á., 1881.
A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Összeszedte, a latin szövegűeket magyarra fordította és tájékoztató jegyzetekkel kísérte: *Kiss Áron*.
Bp., 1881. (A Magyarországi Protestansegylet kiadványai XIX. Protestans theologiai könyvtár. XV. kötet.)

Kiss L., 1978.
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára.
Bp., 1978.

M. Kiss, 1966.
M. Kiss Pál: Művészetről mindenkinek.
Bp., 1966.

N. Kiss, 1958.
N. Kiss István: A bihari borvidék a XVI. század végén.
In: Századok, 1958. 92. évf. 5–6. sz. 616–624. p.

N. Kiss, 1962.
N. Kiss István: A jobbágytelken kívüli paraszti szántóterület a XVI. században.
In: Agrártörténeti Szemle, 1962. IV. évf. 3–4. sz. 602–610. p.

N. Kiss, 1973.
N. Kiss István: Szőlő-monokultúra a Hegyalján, XVI–XVIII. század (Termelés, export, áru, minőség).
In: Agrártörténeti Szemle, 1973. XV. évf. 3–4. sz. 383–390. p.

Klaniczay, 1976.
Klaniczay Tibor: Hagyományok ébresztése.
Bp., 1976.

KMTL, 1994.
Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század).
Főszerk.: *Kristó Gyula*. Szerk.: *Engel Pál* és *Makk Ferenc*.
Bp., 1994.

Kocsis, 2008.
Kocsis Gyula: Pest vármegye parasztsága és gazdálkodása az 1770. (–1771.) évi megyei urbáriumok tükrében.
In: Tanulmányok Pest megye monográfiájához II. Szerkesztette és a mutatót készítette: *Soós István*.
Bp., 2008. 361–569. p. (Előmunkálatok Pest megye monográfiűjűhoz 5.)

Komlóssy, 1997.
Komlóssy Judit: ujjak. In: Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.
Szerk.: *Pál József* és *Újvári Edit*. Bp., 1997. 477. p.

Kosáry, 1965.
Kosáry Domokos: Pest megye a kuruckorban.
In: Pest megye múltjából. Tanulmányok.
Szerk.: *Keleti Ferenc*, *Lakatos Ernő*, *Makkai László*. Bp., 1965. 9–94. p.

Koszta, 2001.
Koszta László: Az egyház és intézményei a középkori Pest és Pilis megyében.
In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. *Torma István* közreműködésével szerkesztette *Zsoldos Attila*. Bp., 2001. 195–222. p.

E. Kovács, 2015.
E. Kovács Péter: Dózsa György 1514–2014.
Beszélgetés C. Tóth Norberttel és Pálosfalvi Tamással.
In: Magyar Tudomány, 2015. 176. évf. 1. sz. 63–74. p.

Kovács J. L., 1968.
Kovács József László: A Savoyai-kastély.
In: *Kovács József László – Losonci Miklós*: Ráckevei műemlékek.
Ráckeve, 1968. 45–78. p. (Ráckevei Járási Füzetek 3.)

Kovács J. L., 1972.
Kovács József László: Adatok a ráckevei járás vázlatos történetéhez
a honfoglalástól a XVIII. századig.
In: Tanulmányok a ráckevei járás múltjából. Ráckeve, 1972. 9–31. p.

Kovács J. L., 1983.
Kovács József László: A ráckevei görögkeleti templom.
In: Dunakanyar. A Közép-Dunamelléki Intéző Bizottság Tájékoztatója,
1983. 3. sz. 30–33. p.

Kovács J. L., 1987.
Kovács József László: Ráckeve története. Séták Ráckevén.
In: *Horváth László – Kovács József László – Veresegyházi Béla*: Ráckeve
és környéke. Bp., 1987. 20–44. és 63–89. p.

Kovács J. L., 1989.
Kovács József László: Mezővárosi irodalom és művelődés a hódoltság
peremén (Ráckeve XVI–XVII. százada)
In: Studia Comitatensia 19. Szerk.: *Farkas Péter* és *Novák László*.
Szentendre, 1989. 9–39. p.

Kovács J. L., 1991.
Kovács József László: „Duna vizén lefelé úsz a ladik."
Ráckeve, 1991. (Ráckevei Füzetek 14.)

Kovácsné, 1972.
Kovács Józsefné: A Csepel-szigeti céhes ipar múltjából.
In: Tanulmányok a ráckevei járás múltjából.
Ráckeve, 1972. 53–75. p.

Kovácsné, 1973.
Kovács Józsefné: Ráckeve vázlatos története.
Ráckeve, 1973. Kézirat a Magyar Nemzeti Levéltár Pest
Megyei Levéltárában. Leltári szám: Kr. 146/4.

Kríza, 2009.
Kríza Ágnes: Nacional'nye svâtye na rospisâh Uspenskoj cerkvi v Serbskom Kovine (Rackeve, 1765).
In: Gosudarstvo i naciâ v Rossii i Central'no-vostočnoj Evrope. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii budapeštskogo Centra rusistiki ot 19–20 maâ 2008 g. State and nation in Russia and Central–East–Europe. Materials of the International Historical Conference at the Centre for Russian Studies in Budapest, 19–20 May, 2008. Red.: *Gyula Szvák*. Pomošnik redaktora: *Zsuzsanna Gyimesi*. Bp., 2009. 152–169. p. (Ruszisztikai Könyvek XXII.)

Kubinyi, 1963.
Kubinyi András: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén.
In: Tanulmányok Budapest múltjából XV.
Bp., 1963. 189–226. p.

Kubinyi, 1964.
Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). (Kísérlet az országos és királyi magánjövedelmek szétválasztására)
In: Levéltári Közlemények, 1964. XXXV. évf. 1. sz. 67–99. p.

Kubinyi, 1965.
Kubinyi András: Csepel története a Vasgyár alapításáig.
In: Csepel története. Bp., 1965. 5–31. p.

Kubinyi, 1975.
Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig).
In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk.*: Gerevich László, Kosáry Domokos*. Bp., 1975. 7–240. p. (Budapest története II. Főszerk.: *Gerevich László*)

Kubinyi, 1983.
Kubinyi András: Gondolatok a középkor végi alföldi és Alföld-széli mezővárosaink alaprajzi és építészeti fejlődéséről.
In: Építés- Építészettudomány, 1983. XV. kötet. 1–4. sz. 283–291. p.

Kubinyi, 1985.
Kubinyi András: A középkori Magyarország középkeleti része városfejlődésének kérdéséhez.
In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Szerk.: *Csorba Csaba*. Miskolc, 1985. 7–82. p.

Kubinyi, 1990.
Kubinyi András: Mátyás különleges pénzreformja.
In: Élet és Tudomány, 1990. XLV. évf. 50. sz. 1571–1573. p.

Kubinyi, 1991.
Kubinyi András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon.
In: Aetas, 1991. 6. évf. 2. sz. 26–46. p.

Kubinyi, 1999.
Kubinyi András: Egyház és város a késő középkori Magyarországon.
In: *Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.
Bp., 1999. 287–300. p. (METEM Könyvek 22.)

Kubinyi, 2000.
Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén.
Szeged, 2000. (Dél-alföldi Évszázadok 14.)

Kubinyi, 2001.
Kubinyi András: Buda, Magyarország középkori fővárosa.
In: Tanulmányok Budapest múltjából XXIX.
Bp., 2001. 11–22. p.

Kubinyi, 2004.
Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében.
In: Történelmi Szemle, 2004. XLVI. évf. 1–2. sz. 1–30. p.

Kubinyi, 2006/a.
Kubinyi András: Városfejlődés a középkori Magyarországon.
In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet- és forrásgyűjtemény. Szerk.: *Ferenczi László – Laszlovszky József – Szabó Péter*. Bp., 2006. 153–174. p.

Kubinyi, 2006/b.
Kubinyi András: „Szabad királyi város" – „Királyi szabad város"?
In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv I.
Főszerk.: *Á. Varga László*. Bp., 2006. 51–61. p.

Kubinyi, 2007.
Kubinyi András: A török háborúk hatása Magyarország központi fekvésű városaira 1541-ig.
In: *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Bp., 2007. 79–92. p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

Kubinyi, 2008.
Kubinyi András: A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon.
In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk.: *Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter.* Bp., 2008. 229–251. p.

Kubinyi, 2009.
Kubinyi András: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez.
In: *Kubinyi András*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. II. kötet. Szerk.: *Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba*. Bp., 2009. 705–741. p. (Várostörténeti tanulmányok)

Kulcsár, 1981.
Kulcsár Péter: A Jagelló-kor.
Bp., 1981. (Magyar História)

Kulcsár, 1990.
Kulcsár Péter: A Corvinus-legenda.
In: Mátyás király 1458–1490. Szerk.: *Barta Gábor*. Bp., 1990. 17–40. p.

Lakos, 2002.
Lakos Ágnes: Lórév.
Bp., 2002. (Száz magyar falu könyvesháza)

Lázár, 1884.
Lázár Gyula: Eugen, Savoyai herczeg. Élet- és jellemrajz.
Bp., 1884.

Lechner, 2005.
Gregor Martin Lechner: Maria.
In: Reallexikon zur byzantinischen Kunst. Band VI. Hrsg.: *Klaus Wessel* und *Marcell Restle*. Stuttgart, 2005. 30–95. p.

Levárdy, 1982.
Levárdy Ferenc: Magyar templomok művészete.
Bp., 1982.

Lévay, 1935.
Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei legendái.
Szerk.: *Lévay Mihály*. Bp., 1935.

Losonci, 1968.
Losonci Miklós: A ráckevei szerb templom.
In: *Kovács József László – Losonci Miklós*: Ráckevei műemlékek. Ráckeve, 1968. 5–42. p. (Ráckevei Járási Füzetek 3.)

Löchli, 1968.
Otto Löchli: Die deutsche Mundart von Szigetújfalu.
Wien, 1968.

Ludaics, 1861.
Ludaics Miksa: A történeti emlékü ráczkevei görög vallásu szerb templom (I–III. közlemény).
In: Sürgöny, 1861. 49. sz. 2. p.; 50. sz. 2. p. és 51. sz. 2–3. p.

Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.
Szerk.: *Ladányi Sándor*. Bp., 1977.

Magyarság és ortodoxia.
Ezer esztendő. Szerk.: *Imrényi Tibor*.
Bp., 2001.

Makkai, 1954.
Makkai László: A felsőtiszavidéki parasztfelkelés 1631–1632.
Bp., 1954. (Magyar Történelmi Társulat)

Makkai, 1956.
Makkai László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630–1632-ben.)
Bp., 1956.

Makkai, 1958.
Makkai László: Pest megye története.
In: Pest megye műemlékei. I. kötet. Szerk.: *Dercsényi Dezső*.
Bp., 1958. 59–169. p.

Makkai, 1963.
Makkai László: A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlata.
Bp., 1963.

Makkai, 1971.
Makkai László: Der ungarische Viehhandel 1550–1650.
In: Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650.
Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa. Hrsgg. *Ingomar Bog*. Köln-Wien, 1971. 483–506. p.

Makkai, 1973.
Makkai László: Szarvasmarha-tenyésztésünk első virágkora.
In: Élet és Tudomány, 1973. XXVIII. évf. 802–806. p.

Margalits, 1918.
Margalits Ede: Szerb történelmi repertórium I.
Bp., 1918.

Matuz, 1990.
Matuz József: Az Oszmán Birodalom története.
Bp., 1990.

Mályusz, 1926.
Mályusz Elemér: Az 1514. évi jobbágyháború okai.
In: Társadalomtudomány, 1926. VI. évf. 5. sz. 373–380. p.

Mályusz, 1953.
Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés.
In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: *Székely György*. Bp., 1953. 128–191. és 320–331. p.

Mályusz, 1980.
Mályusz Elemér: A négy Tallóci fivér.
In: Történelmi Szemle, 1980. XXIII. évf. 4. sz. 531–576. p.

Mályusz, 1981.
Mályusz Elemér: Középkori bolgár település Buda közelében.
In: Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből. Szerk.: *Csavdar Dobrev, Juhász Péter, Petăr Mijatev*. Bp., 1981. 273–284. p.

Mályusz, 1984.
Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437.
Bp., 1984.

Márki, 1913.
Márki Sándor: Dósa György.
Bp., 1913. (Magyar Történeti Életrajzok)

Medaković, 1971.
Dejan Medaković: Putevi Srpskog Baroka.
Nolit-Beograd, 1971.

Medaković, 1973.
Dejan Medaković: Die Nationalgeschichte der Serben im Lichte der neuzeitlichen sakralen Kusnt.
In: Kunst und Geschichte in Südosteuropa. 9. Internationale Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft. Hrsg.: *Klaus Wassel.* Recklinghausen, 1973. 145–156. p.

Mentényi, 1987.
Mentényi Klára: Építéstörténet a történeti adatok és a falkutatás alapján.
Ráckeve, 1987. 1–19. p. Kézirat a ráckevei Árpád Múzeumban.
Adattár. Ltsz: 699/2002.

Mészáros, 1972.
Mészáros László: „Elég merni is a nagyot". Skarica Máté ráckevei prédikátor-költő élete.
In: Theológiai Szemle, 1972. XV. évf. 9–10. sz. 307–314. p.

Mészáros, 1974.
Mészáros László: A középkori ráckevei templomok története (XII–XV. század).
In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Diákköreinek Kiadványai 1974. Szerk.: *Kóbor Jenő, Nagy István, Sipos József*. Szeged, 1974. 67–76. p.

Mészáros, 1976.
Mészáros László: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez.
In: Századok, 1976. 110. évf. 3. sz. 474–489. p.

Mészáros, 1979.
Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén.
In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. kötet. A késői feudalizmus kora. Szerk.: *Iványosi-Szabó Tibor*. Kecskemét, 1979. 58–286. p.

Mikó, 2010.
Mikó Árpád: reneszánsz szobrászat.
In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. X. kötet.
Szerk.: *Kőszeghy Péter*. Bp., 2010. 65–71. p.

Milhoffer, 1940.
Milhoffer Sándor: Adalékok a királyi család ráckevei uradalmának történetéhez.
Bp., 1940.

Mimouni, 1995.
Simon Claude Mimouni: Dormition et Assomption de Marie. Histoire des traditions anciennes.
Paris, 1995. (Théologie historique 98.)

Miskei, 1996/a.
Miskei Antal: A budai szandzsák hászvárosainak társadalmi és népesedési viszonyai a XVI. század második felében.
In: Fons, 1996. 3. évf. 3. sz. 257–310. p.

Miskei, 1996/b.
Miskei Antal: Ráckeve középkori pecsétje és címere.
In: Fons, 1996. 3. évf. 1. sz. 31–49. p.

Miskei, 1996/c.
Miskei Antal: Ráckeve nagyállattartása és élőállat-kivitele a török hódoltság első évtizedeiben.
In: Agrártörténeti Szemle, 1996. XXXVIII. évf. 1–4. sz. 123–145. p.

Miskei, 1998.
Miskei Antal: Török kori magyar városok.
Debrecen, 1998.

Miskei, 1999/a.
Miskei Antal: Délszláv kereskedők és hírszerzők a Duna mentén (Adalékok a kevei rácok történetéhez a 16. század második felében)
In: Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára. Szerk.: *Kovács Ágnes*.
Debrecen, 1999. 123–132. p.

Miskei, 1999/b.
Miskei Antal: A ráckevei katolikus templomok.
Ráckeve, 1999.

Miskei, 2008.
Miskei Antal: A ráckevei szerb ortodox templom.
Ráckeve, 2008.

Miskei, 2009.
Miskei Antal: Egy királyi mezőváros születése a 15. század derekán (Adalékok Ráckeve középkori történetéhez).
In: Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Szerk.: *Bartók Béla – Gebei Sándor – Makai János*. Eger, 2009. 11–21. p.

Miskei, 2010.
Miskei Antal: Ráckeve középkori kiváltságai.
In: Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae.
Nova Series. Tom. XXXVII. Redigit: *Antal Miskei*. Eger, 2010. 3–12. p.

Miskei, 2013.
Miskei Antal: A Csepel-szigeti települések mezőgazdasági termelése a 16–17. században.
In: Tanulmányok a 70 éves Kaló Ferenc tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XL. Redigit: *László Kiss*.
Eger, 2013. 175–196. p.

Miskei, 2015/b.
Miskei Antal: A nagyszigeti Szent Ábrahám-monostor.
In: Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2014. augusztus 27–28-án rendezett konferencia előadásai. Szerk.: *Karlinszky Balázs*.
Veszprém, 2015. 45–63. p. (A veszprémi egyházmegye múltjából 26.)

MKL, I–XV. 1993–2010.
Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. kötet.
Főszerk.: *Diós István*. Szerk.: *Viczián János*. Bp., 1993–2010.

Mokos, 1901.
Mokos Gyula: A herczegszöllősi kánonok.
Bp., 1901.

Molnár, 1979.
Molnár C. Pál: Monumentális festészet.
In: A képzőművészet iskolája. I. kötet.
Sajtó alá rendezte: *Solymár István*. Bp., 1979. 114–147. p.

Mraz, 1985.
Mraz, Gottfried: Prinz Eugen. Ein Leben in Bildern und Dokumenten.
München, 1985.

Müller, 1972.
Müller Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága.
H[ely] n[élkül]. É[v] n[élkül]. (1972)

Myslivee, 1972.
Josef Myslivee: Tod Mariens.
In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 4. Hrsg.: *Engelbert Kirschbaum*. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1972. 333–338. p.

Nagy D., 1958.
Nagy Dezső: Pest megye földje és népe. Helyismereti bibliográfia. 1229–1958.
Bp., 1958.

Nagy I., 1863.
Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet.
Pest, 1863.

Nagy L., 1828.
Nagy Lajos: Notitiae politico–geographico statisticae inclyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum.
Budae, 1828.

Nagy L., 1959.
Nagy Lajos: Rácok Budán és Pesten (1686–1703).
In: Tanulmányok Budapest múltjából. XIII. kötet.
Bp., 1959. 57–101. p.

Nagy M., 1994/a.
Nagy Márta: Ortodox falképek Magyarországon.
Bp., 1994.

Nagy M., 1994/b.
Nagy Márta: Ortodox ikonosztázionok Magyarországon.
Debrecen, 1994.

Nagy M., 1998.
Nagy Márta: A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok.
Debrecen, 1998.

Nagy M., 2000.
Nagy Márta: Ikonfestészet Magyarországon.
Debrecen, 2000.

Nagy M., 2007.
Nagy Márta: A magyarországi ortodox diaszpóra ikonhasználata.
In: A szent művészet és az ikon. Tanulmányok. Szerk.: *Ágoston Magdolna*.
Szombathely, 2007. 198–207. p. (Szláv Történeti és Filológiai Társaság. Berzsenyi Dániel Főiskola. Ruszisztika 2.)

Nagymihályi, 2003.
Nagymihályi Géza: Krisztus-ikonok szóban és színben.
Bp., 2003.

Nagymihályi, 2006.
Nagymihályi Géza: A Pantokrátor magyar földön.
Bp., 2006.

Nagymihályi, 2009.
Nagymihályi Géza: Lépj be a szentélybe, lásd a titkokat. A szentély ikonográfiája.
Bp., 2009.

Nemeskürty, 1993.
Nemeskürty István: Mi magyarok. A magyar történelem az igaz krónika rendje szerint.
Bp., 1993.

Novák, 2005.
Novák László Ferenc: Mária Terézia úrbéri összeírása Pest-Pilis-Solt vármegyében.
Nagykőrös, 2005. (Archivum de János Arany nominati II.)

Novák, 2006.
Novák László Ferenc: Pest-Pilis-Solt vármegye népe a XVIII. században. Nagykőrös, 2006. (Archivum de János Arany nominati III.)

Onasch, 1981.
Konrad Onasch: Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten. Leipzig, Koehler und Amelang, 1981.

Oppel, 1931.
Oppel Jenő: Cegléd múltja.
In: Cegléd. Szerk.: *Kolofont József* városi főjegyző. Bp., 1931. 9–99. p. (Magyar Városok Monográfiája X.)

Ortvay, 1914.
Ortvay Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558). Bp., 1914. (Magyar Történeti Életrajzok)

Os, 1970.
H. W. van Os: Krönung Mariens.
In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 2. Hrsg.: *Engelbert Kirschbaum*. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1970. 671–676. p.

ÓL, I–IV. 1901–1902.
Ókori lexikon. I–IV. kötet.
Szerk: *Pecz Vilmos*. Bp., 1901–1902.

Őze, 1991.
Őze Sándor: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet". Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. Bp., 1991.

Őze, 2011.
Őze Sándor: Reformation und Grenzgebiete zur Verbreitung der Reformation in den ungarisch besiedelten gebieten.
Bp.–Leipzig, 2011.

Pach, 1963.
Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században.
Bp., 1963.

Pach, 1972.
Pach Zsigmond Pál: Az 1514. évi parasztfelkelés és a „második jobbágyság".
In: Valóság, 1972. XV. évf. 11. sz. 1–11. p.

Pach, 1978.
Pach Zsigmond Pál: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján.
In: Századok, 1978. 112. évf. 6. sz. 1005–1036. p.

Pach, 1995.
Pach Zsigmond Pál: Hogyan lett a harmincadvámból huszad? (1436–1457).
In: Történelmi Szemle, 1995. XXXVII. évf. 3. sz. 257–276. p.

Pandula, 2006.
Pandula Attila: Adatok a hóhérpallos történetéhez Magyarországon.
In: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. Szerk.: *Mezey Barna*. Bp., 2006. 293–302. p.

Pál–Újvári, 1997.
Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.
Szerk.: *Pál József* és *Újvári Edit*. Bp., 1997.

Pálffy, 2000.
Pálffy Géza: A tizenhatodik század története.
Bp., 2000. (Magyar Századok)

Pálffy, 2009.
Pálffy Géza: A három részre szakadt ország 1526–1606.
Bp., 2009. (Magyarország története 9.)

H. Pálfy, 1937.
H. Pálfy Ilona: A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken.
In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére 1937. május 27. (A tanítványok mély hálájával, tiszteletével és szeretetével ajánlják a szerzők: Bakács István et al.) Bp., 1937. 474–487. p.

Pásztor, 1936.
Pásztor Mihály: Buda és Pest a törökuralom után.
Bp., 1936. (Statisztikai Közleménynek. 73. kötet. 1. szám)

Perényi, 1934.
Perényi József: Csepel.
In: Csepelsziget községei. Szerk.: *Ladányi Miksa*. Bp., 1934. 9–192. p. (Magyar Városok Monográfiája)

Perényi, 1993.
Perényi József: A jugoszláv népek története.
In: A kelet–európai népek története. I. rész. A kezdetektől a XVIII. század végéig. Szerk.: *Niederhauser Emil*. Bp., 1993. 117–189. p.

Perjés, 1963.
Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715).
Bp., 1963. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 29.)

Pesty, I–II. 1880.
Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I–II. kötet.
Bp., 1880.

Petković, 1959.
Sreten Petković: Živopis crkve uspenja u Srpskom Kovinu (Raczkeve-u).
In: Zbornik za društvene nauke. Novi Sad, 1959. 46–73. p. (Matice srpske 23.)

Petrák, 1949.
Petrák Mihály: Acsády Ádám veszprémi püspöksége 1725–1744.
Veszprém, 1949. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 13.)

Peyfuss, 1989.
Max Demeter Peyfuss: Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida. Wien–Köln, 1989. (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas)

Peyfuss, 1991.
Max Demeter Peyfuss: Ein Wiener Kupferstich aus dem Jahre 1767. In: Zapadno-evropski barok i vizantijski svet – Zbornik radova sa naučnog skupa održanog od 10. do 13. oktobra 1989. Red.: *Dejan Medaković*. Beograd, 1991. 245–254. p. (Odeljenje istorijskih nauka: knj. 18.)

Péter, 1987.
Péter Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században. In: Magyarország története 1526–1686. 1. kötet. Főszerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Szerk.: *R. Várkonyi Ágnes*. Bp., 1987. 475–604. p. (Magyarország története tíz kötetben. 3/1.)

Péter, 2004.
Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Bp., 2004. (Európai Iskola)

Piltz, 1991.
Piltz, Georg: Prinz Eugen von Savoyen. Biografie. Berlin, 1991.

Pirigyi, 1990.
Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. I. kötet. Bp., 1990.

Pohl, 1973–1974.
Pohl Artur: I. Ulászló király pénzverése. In: Numizmatikai Közlöny, 1973–1974. LXXII–LXXIII. évf. 49–60. p.

Pomogyi, 2008.
Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kéziszótár. Bp., 2008.

Popović, 1957.
Dušan J. Popović: Srbi u Vojvodini I.
Novi Sad, 1957. (Matica srpska)

Purjesz, 1958.
Purjesz István: A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében (Pest megye 1688. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen).
In: Levéltári Közlemények, 1958. XXVIII. évf. 173–200. p.

Puskely, I–II. 1995–1996.
Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz. I–II. kötet.
Bp., 1995–1996.

Puskely, 2004.
Puskely Mária: A keresztény Európa szellemi gyökerei. Az öreg földrész hagiográfiája.
Bp., 2004.

Puskely, 2006.
Puskely Mária: A keresztény szerzetesség történeti fogalomtára.
Bp., 2006.

Radocsay, 1967.
Radocsay Dénes: A középkori Magyarország faszobrai.
Bp., 1967.

Radonitch, 1919.
Yovan Radonitch: Histoire des Serbes de Hongrie.
Párizs–Barcelona–Dublin, 1919.

Rácz, 1995.
Rácz István: A török világ hagyatéka Magyarországon.
Debrecen, 1995.

Redlich, 1925.
Redlich Oswald: Savoyai Jenő herceg.
In: Századok, 1925. LIX. évf. 7–8. sz. 225–233. p.

Reiszig, 1910.
Reiszig Ede: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye községei.
In: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. kötet. Szerk.: *Borovszky Samu*.
Bp., 1910. 25–165. p. (Magyarország vármegyéi és városai)

Richter–Ulrich, 2000.
Gert Richter – Gerhard Ulrich: Mitológiai és bibliai jelenetek
a művészetben. Képes Lexikon.
Bp., 2000.

Rókay, 1991.
Rókay Péter: A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században.
In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: *Zombori István*. Szeged, 1991.
51–63. p.

Rókay–Takács, 1994.
Rokay Péter – Takács Miklós: szerbek története.
In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: *Kristó Gyula*.
Szerk.: *Engel Pál* és *Makk Ferenc*. Bp., 1994. 638–639. p.

Rómer, 1870.
Rómer Flóris: A görög-keletiek temploma Ráczkevén.
In: Archaeologiai Értesítő, 1870. III. évf. 12. sz. 245–250. p.

Ruzsa, 1982.
Ruzsa György: A posztbizánci görög ikonfestészet iskolái.
In: Művészettörténeti Értesítő, 1982. XXXI. évf. 3. sz. 153–173. p.

Ruzsa, 2014.
Ruzsa György: Az ikonfestészet lexikona.
Bp., 2014.

Rúzsás, 1939.
Rúzsás Lajos: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században.
Bp., 1939.

Rúzsás, 1966.
Rúzsás Lajos: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI–XVII. században. In: Szigetvári Emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Szerk.: *Rúzsás Lajos*. Bp., 1966. 199–234. p.

Sachs–Badstübner–Neumann, 1973.
Hannelore Sachs – Ernst Badstübner – Helga Neumann: Christliche Ikonographie in Stichworten.
Leipzig, 1973.

Salamon, 1864.
Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában.
Pest, 1864.

Sarosácz, 1973.
Sarosácz György: Magyarország délszláv nemzetiségei.
In: Népi kultúra – népi társadalom. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve VII. Főszerk.: *Ortutay Gyula*. Bp., 1973. 369–390. p.

Sasvári, 1994.
Sasvári László: Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. Regnum. Bp., 1994. 6. évf. 3–4. sz. 117–154. p.

Schiller, 1980.
Gertrud Schiller: Ikonographie der christlichen Kunst. Band 4. 2.
Gütersloh, 1980.

Schmemann, 1997.
Alexander Schmemann: Liturgia és élet. A liturgikus élmény és a keresztény kiteljesedés. Esszék és előadások a görögkeleti liturgiáról.
Bp., 1997.

Schönherr, 1895.
Schönherr Gyula: Az Anjou-ház örökösei.
In: A magyar nemzet története. III. kötet. Szerk.: *Szilágyi Sándor*.
Bp., 1895. 385–630. p.

Schwicker, 1880.
J. H. Schwicker: Politische Geschichte der Serben in Ungarn.
Bp., 1880.

Seibert, 1986.
A keresztény művészet lexikona.
Szerk.: *Jutta Seibert*. Bp., 1986.

Shoemaker, 2006.
Stephen J. Shoemaker: Ancient Traditions of the Virgin Mary's Dormition and Assumption.
Oxford, 2006.

Sinkovics, 1987.
Sinkovics István: A három országrész igazgatása.
In: Magyarország története 1526–1686. 1. kötet. Főszerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Szerk.: *R. Várkonyi Ágnes*. Bp., 1987. 393–473. p. (Magyarország története tíz kötetben. 3/1.)

Skrobucha, 1971.
Heinz Skrobucha: Das Marienbild in Russland.
In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 3. Hrsg.: *Engelbert Kirschbaum*. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1971. 178–181. p.

Solymosi, 1976.
Solymosi László: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása.
In: Történelmi Szemle, 1976. XIX. évf. 1–2. sz. 123–155. p.

Somogyi, 1960.
Somogyi Árpád: Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében.
In: Építés- Közlekedéstudományi Közlemények, 1960. IV. kötet. 1–2. sz. 61–94. p.

Somogyi, 1965.
Somogyi Árpád: Régi szerb egyházművészet. Kiállításvezető.
Bp., 1965.

Somogyi, 1971.
Somogyi Árpád: Kunstdenkmäler der Griechischen Diasporen in Ungarn. Thasszaloniki, 1971. (Etaireia Makedonikón szpoidón idrima meletón Herszonészoi toi aimoi 121)

Soós, 2008.
Soós István: A Neoacquistica Commissio és Pest-Pilis-Solt vármegye (1696–1703).
In: Tanulmányok Pest megye monográfiájához II. Szerkesztette és a mutatót készítette: *Soós István*. Bp., 2008. 17–263. p. (Előmunkálatok Pest megye monográfiűjűhoz 5.)

Soós, 2009.
Soós István: Esterházy Pál nádor és a Neoaquistica Commissio.
In: Századok, 2009. 143. évf. 4. sz. 801–852. p.

Spira, 1965.
Spira György: Parasztsors Pest megyében a jobbágyfelszabadító forradalom küszöbén.
In: Pest megye múltjából. Tanulmányok. Szerk.: *Keleti Ferenc, Lakatos Ernő, Makkai László*. Bp., 1965. 203–242. p.

Stanojević, 1937.
Stanoje Stanojević: Istorija srpskog naroda u srednjem veku. Beograd, 1937.

Szabadfalvi, 1970.
Szabadfalvi József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen, 1970. (Műveltség és hagyomány XII.)

Szabó A., 2009.
Szabó András: Református irodalmi kultúra a Dunamelléken a reformáció századában. In: Kálvin hagyománya. Református kulturális örökség a Duna mentén. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, 2009. október 30. – 2010. február 15.
A katalógust szerkesztette: *Farbaky Péter – Kiss Réka*. Bp., 2009. 33–36. p.

Szabó Gy., 1954.
Szabó György: A falusi kovács a XV–XVI. században.
In: Folia Archeologica VI. Szerk.: *Mihalik Sándor*. Bp., 1954. 123–145. p.

Szabó I., 1948.
Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből.
Bp., 1948. (A Történettudományi Intézet kiadványai II.)

Szabó I., 1966.
Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század).
Bp., 1966.

Szabó I., 1975.
Szabó István: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig.
Bp., 1975. (Agrártörténeti tanulmányok 2.)

Szabó P., 2010.
Szabó Pál: „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered." (Nándorfehérvár első török ostroma (1440).
In: Belvedere, 2010. XXII. évf. 3–4. sz. 59–85. p.

Szakály, 1969.
Szakály Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566).
In: Tanulmányok Tolna megye történetéből II. kötet. Szerk.: *Puskás Attila*. Szekszárd, 1969. 5–85. p.

Szakály, 1971.
Szakály Ferenc: Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft.
In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970). Hrsgg von *Othmar Pickl*. Graz, 1971. 235–272. p. (Grazer Forschungen. Band 1.)

Szakály, 1979.
Szakály Ferenc: A Közép-Duna menti bortermelés fénykora (a XVI. század derekán).
In: Dunatáj, 1979. II. évf. 2. sz. 12–24. p.

Szakály, 1981/a.
Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban.
Bp., 1981.

Szakály, 1981/b.
Szakály Ferenc: Adalékok Szegedi Kis István és Skaricza Máté életéhez.
In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve II. 1981. 159–178. p.

Szakály, 1984/a.
Szakály Ferenc: Egy mezővárosi tanító-nótárius életútja (Váradi György feljegyző könyve, 1630–1676).
In: A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981. I. kötet. Szerk.: *Kállay István*. Bp., 1984. 262–278. p. (Magyar Herold)

Szakály, 1984/b.
Szakály Ferenc: Török uralom és reformáció Magyarországon a 16. század közepe táján.
In: Világosság, 1984. XXV. évf. 1. sz. 51–59. p.

Szakály, 1985.
Szakály Ferenc: Magyar kézművesség a XVI. századi hódoltsági mezővárosokban.
In: V. Kézművesipartörténeti szimpózium Veszprém 1984.
Szerk.: *Nagybákay Péter* és *Németh Gábor*. Veszprém, 1985. 7–31. p.

Szakály, 1990.
Szakály Ferenc: Virágkor és hanyatlás 1440–1711.
Bp., 1990. (Magyarok Európában II.)

Szakály, 1991.
Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben.
In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: *Zombori István*. Szeged, 1991. 11–50. p.

Szakály, 1994.
Szakály Ferenc: Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában.
Bp., 1994. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.)

Szakály, 1995/a.
Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.
Bp., 1995. (Humanizmus és reformáció 23.)

Szakály, 1997.
Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban.
Bp., 1997. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.)

Szakály, 2001.
Szakály Ferenc: A hódolt megye története.
In: Pest megye monográfiája. I/2. kötet. A honfoglalástól 1686-ig. *Torma István* közreműködésével szerkesztette *Zsoldos Attila*.
Bp., 2001. 329–543. p.

Szalay, 1861.
Szalay László: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz.
Pest, 1861.

Számek, 1889.
Számek György: Szerb telepítések Dél-Magyarországon.
In: Történelmi és Régészeti Értesítő. A Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, 1889. V. évf. 4. füzet. 163–170. p.

Szentkláray, 1883.
Szentkláray Jenő: A karlóczai patriarchalis és a fruska-górai szerb levéltárak I–II.
In: Századok, 1883. XVII. évf. 144–154. és 369–380. p.

Szentkláray, 1885.
Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története.
Bp., 1885.

Szentkláray, 1908.
Szentkláray Jenő: A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon.
Bp., 1908. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII. kötet. 1. szám)

SzÉ, 1990.
A szentek élete. Szerk.: *Diós István*.
Bp., 1990.

Székely, 1961.
Székely György: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században.
In.: Agrártörténeti Szemle, 1961. III. évf. 3–4. sz. 309–343. p.

Székely, 1967.
Székely György: Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása.
In: A magyar nyelv története és rendszere. Szerk.: *Imre Samu* és *Szathmári István*. Bp., 1967. 206–210. p.

Szilágyi K., 1993.
Szilágyi Károly: A szerbek az államalapítástól 1918-ig.
In: *Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly*: Déli szomszédaink története. Bp., é. n. (1993?) 19–80. p. (Népek hazája)

Szilágyi M., 1978.
Szilágyi Mihály: Társadalmi és gazdasági viszonyok a Duna mentén a török hódoltság korában.
In: Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. Szerk.: *K. Balog János*. Szekszárd, 1978. 5–98. p.

Szilárdfy, 2006.
Szilárdfy Zoltán: Mária-kegyképek a székesfehérvári egyházmegyében.
In: Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára. Szerk.: *Füzes Ádám – Legeza László*. Bp., 2006. 537–557. p.

Szombathy, 1961.
Szombathy Viktor: A Csepel-sziget.
Bp., 1961. (Pest megyei tájak)

Szűcs, 1972.
Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború.
Egy kódex tanúsága.
In: Levéltári Közlemények, 1972. XLIII. évf. 2. sz. 213–263. p.

Szűcs, 1984.
Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája.
In: *Szűcs Jenő*: Nemzet és történelem. Bp., 1984. 601–668. p.
(Társadalomtudományi Könyvtár)

Takáts, 1903.
Takáts Sándor: Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén.
In: Századok, 1903. XXXVII. évf. 6. füzet. 531–536. p.

Takáts, 1904.
Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő feloszlatására 1671–1702.
In: Századok, 1904. XXXVIII. évf. 1–24., 114–135., 219–239. és 322–343. p.

Takáts, I–III. 1915–1917.
Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I–III. kötet.
Bp., 1915–1917.

Takáts, IV. 1928.
Takáts Sándor: Rajzok a török világból. IV. kötet. A török hódoltság korából.
Bp., 1928.

Tamássy, 1950.
Tamássy Andor: Adatok Ráckeve történetéhez.
Ráckeve, 1950. Kézirat a ráckevei Árpád Múzeumban.
Adattár. Ltsz.: 161-75.

Teke, 1980.
Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora.
Bp., 1980. (Magyar História)

Teleki, 1853.
Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. X. kötet.
Pest, 1853.

Teleki, 1862.
Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. kötet.
Pest, 1862.

Teleki, 1865.
Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XI. kötet.
Pest, 1865.

Thallóczy, 1905.
Thallóczy Lajos: Mantovai követjárás Budán 1395.
Bp., 1905. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XX/4.)

Thim, I–III. 1892.
Thim József: A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig. I–III. kötet.
Nagybecskerek, 1892.

Thim, 1893.
Thim József: Az újabb szerb irodalom hazánkra vonatkozó termékeiről.
In: Századok, 1893. XXVII. évf. 355–358. p.

Timkó, 1971.
Timkó Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak.
Bp., 1971.

Timon, 1903.
Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. II. bővített kiadás.
Bp., 1903.

Tormássy, 1867.
Tormássy János: A dunamelléki ref. egyházkerület története a reformációtól kezdve a jelen század elejéig.
Sárospatak, 1867.

Tóth, 2007.
Szent Demeter Magyarország elfeledett védőszentje.
Szerk.: *Tóth Péter*. Bp., 2007.

C. Tóth, 2015.
C. Tóth Norbert: A keresztes had útja Budától Nagylakig.
In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2015. 50. évf. 1. sz. 60–74. p.

Tringli, 2001.
Tringli István: Pest megye a késő középkorban.
In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. *Torma István* közreműködésével szerkesztette *Zsoldos Attila*. Bp., 2001. 75–194. p.

Tringli, 2003.
Tringli István: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541.
Bp., 2003. (Tudomány – Egyetem)

Tringli, 2009.
Tringli István: Mohács felé 1490–1526.
Bp., 2009. (Magyarország története 8.)

Tüskés, 2002.
Tüskés Anna: Cruciatio. Fordulópontok a középkori festett keresztrefeszítés-ábrázolás történetében.
In: Vigilia, 2002. 67. évf. 4. sz. 274–280. p.

Unghváry, 1994.
Unghváry Sándor: A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. Tanulmányok és életrajzi vázlatok.
Bp., 1994.

Urosevics, 1969.
Urosevics Daniló: A magyarországi délszlávok története.
Bp., 1969.

Veelenturf, 2001.
Kees Veelenturf: Irish high crosses and Continental art: shades of iconographical ambiguity.
In: From Ireland coming: Irish art from the early Christian to the late Gothic period and its European context. Edited by *Colum Hourihane*. Princeton, 2001. 83–101. p.

Vanyó, 1933.
Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850.
Pannonhalma, 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.)

Vass, 1972.
Vass Előd: A váci török vámnaplók adatai az Alföld felől nyugatra irányuló XVI. századi áruforgalomról.
In: Agrártörténeti Szemle, 1972. XIV. évf. 1–2. sz. 120–155. p.

Vass, 1976.
Vass Előd: A hódoltsági terület nyugati áruforgalma a XVI. században váci török vámnaplók és magyar kamarai iratok tükröződésében.
Bp., 1976. Kézirat az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. Jelzete: Kd. 4103.

Vass, 1983.
Vass Előd: Vác a török korban.
In: Vác története. I. kötet. Szerk.: *Sápi Vilmos*. Szentendre, 1983. 77–119. p. (Studia Comitatensia 13.)

Vályi, I–III. 1796–1799.
Vályi András: Magyar Országnak leírása. I–III. kötet.
Buda, 1796–1799.

R. Várkonyi, 1999.
R. Várkonyi Ágnes: Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790. I. kötet. A megosztottság évszázada 1526–1606.
Bp., 1999.

Veress, 1901.
Veress Endre: Izabella királyné 1519–1559.
Bp., 1901.

Veszprémi Fejes, 1927.
Veszprémi Fejes György: A ráckevei református egyház és község története. Tahitótfalu, 1927.

Végh, 1993.
Végh János: apostolábrázolások:
In: Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet. A–Bor. Főszerk.: *Diós István*. Szerk.: *Viczián János*. Bp., 1993. 349–350. p.

Vujicsics, 1997.
Vujicsics Sztoján: A Duna menti szerbek művészeti emlékei Magyarországon.
In: *Vujicsics Sztoján*: Magyarok és szerbek. Újvidék, 1997. 11–20. p.

Weisz, 2012.
Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes.)

Wellen, 1971.
Gerard A. Wellen: Das Marienbild der frühchr. Kunst.
In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 3. Hrsg.: *Engelbert Kirschbaum*. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1971. 156–161. p.

Wellmann, 1979.
Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században.
Bp., 1979. (Agrártörténeti tanulmányok 6.)

Wellmann, 1989.
Wellmann Imre: Mezőgazdaság.
In: Magyarország története 1686–1790. I. kötet. Főszerkesztő: *Ember Győző* és *Heckenast Gusztáv*. Bp., 1989. 507–627. p. (Magyarország története tíz kötetben 4/1.)

Wellner, 1990.
Wellner István: Kalauz Európa vallási műemlékeinek megtekintéséhez.
Bp., 1990.

Wenzel, 1880.
Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880.

Cz. Wilhelmb, 1972.
Cz. Wilhelmb Gizella: Ráckeve látképe és a Csepel-sziget térképe a XVII. század végéről.
In: Studia Comitatensia 1. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Szerk.: *Ikvai Nándor*. Szentendre, 1972. 129–134. p.

Ybl, 1925.
Ybl Ervin: Szavoyai Jenő herceg ráckevei kastélya. Különlenyomat a Szépművészeti Múzeum Évkönyvének III. kötetéből. Bp., 1925.

Zimányi, 1987.
Zimányi Vera: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig.
In: Magyarország története 1526–1686. 1. kötet. Főszerk.: *Pach Zsigmond Pál*. Szerk.: *R. Várkonyi Ágnes*. Bp., 1987. 285–391. p. (Magyarország története tíz kötetben. 3/1.)

Zolnay, 1977.
Zolnay László: Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből. Bp., 1977.

Zoványi, 1977/a.
Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp., 1977. (Humanizmus és reformáció 6.)

Zoványi, 1977/b.
Zoványi Jenő: Szegedi Kis István.
In: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: *Ladányi Sándor*. Bp., 1977. 583–584. p.

Zoványi, 1986.
Zoványi Jenő: A reformáczió Magyarországon 1565-ig. Bp., 1922. Reprint: 1986.

Zsindely, 1973/a.
Zsindely Endre: Wolfgang Musculus magyar kapcsolatainak dokumentumai.
In: Studia et Acta Ecclesiastica 3. Tanulmányok és szövegek
a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből.
Szerk.: *Bartha Tibor*. Bp., 1973. 969–1001. p.

Zsindely, 1973/b.
Zsindely Endre: Magyarok levelei a zürichi egyházhoz.
In: Studia et Acta Ecclesiastica 3. Tanulmányok és szövegek
a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből.
Szerk.: *Bartha Tibor*. Bp., 1973. 955–968. p.

Zsoldos, 2001.
Zsoldos Attila: Pest megye az Árpád-korban.
In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. *Torma István*
közreműködésével szerkesztette *Zsoldos Attila*. Bp., 2001. 31–73. p.

Zsoldos, 2005.
Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény
az Árpádok korában.
Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)

A TANULMÁNYOK ELSŐ MEGJELENÉSI HELYE

Egy királyi mezőváros születése a 15. század derekán (Adalékok Ráckeve középkori történetéhez) című írás a Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Szerk.: Bartók Béla – Gebei Sándor – Makai János. Eger, 2009. kötetben hasonló címen megjelent tanulmány (11–21. p.) kiegészített változata.

Ráckeve középkori kiváltságai című írás az Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XXXVII. Redigit: Antal Miskei. Eger, 2010. kötetben hasonló címen publikált (3–12. p.) tanulmány módosított változata.

Ráckeve, a királyi mezőváros (1440–1541) című írás a Tanulmányok a 70 éves Kertész István tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XXXIX. Redigit: János Makai. Eger, 2012. kötetben hasonló címen közölt tanulmány (159–175. p.) átdolgozott, rövidített változata.

Ráckeve és az 1514. évi parasztháború című írás A hon ismerete. Tanulmánykötet a 70 éves Misóczki Lajos tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2006. (Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XXXIII.) című kötetben hasonló címen megjelent tanulmány (33–44. p.) átdolgozott, bővített változata.

Egy mezőváros kézműipara a 15–16. században című írás az Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Szerk.: Háda Béla – Ligeti Dávid Ádám – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina – Petneházi Margit. Bp., 2010. kötetben „Egy mezőváros kézműipara a 15–16. században (Adatok Ráckeve középkori ipartörténetéhez)" című tanulmány (423–434. p.) módosított, rövidített változata.

A Csepel-szigeti települések mezőgazdasági termelése a 16–17. században című írás a Tanulmányok a 70 éves Kaló Ferenc tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XL. Redigit: László Kiss. Eger, 2013. című kötet hasonló címen publikált tanulmány (175–196. p.) rövidített változata.

A Csepel-sziget településeinek jogállása és településeinek adózása a török uralom idején. In: Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XLI. Redigit: Béla Bartók. Eger, 2014. című kötetben hasonló címen publikált tanulmány (121–141. p.) módosított változata.

Ortodox népesség (15–18. század) című írás az Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 19. Szerk.: Csiffáry Gergely. Eger, 2010. periodikában „Ortodox népesség a középkori Ráckevén (XV–XVIII. század)" címmel közölt tanulmány (41–70. p.) átdolgozott, kiegészített változata.

A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom története című írás a Historia Ecclesiastica, 2011. Ročnik II. číslo 1. periodikában „A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom rövid története" címmel közzétett tanulmány (185–212. p.) módosított változata.

A Csepel-szigeti uradalom és Ráckeve viszonya (1686–1736) című írás a „…nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni." (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, 2011. kötet hasonló címen megjelent tanulmány (176–186. p.) átdolgozott változata.

A királyi fennhatóság alá visszakerült Csepel-szigeti uradalom és Ráckeve kapcsolata az úrbérrendezés időszakában című írás az Agrártörténeti Szemle, 2011. LII. évf. 1–4. számában „A Csepel-szigeti királyi uradalom és Ráckeve viszonya az úrbérrendezés időszakában" című tanulmány (63–87. p.) átszerkesztett és bővített változata.

KÉPEK

1. kép: A ráckevei Istenanya Elszenderedése
szerb ortodox templom

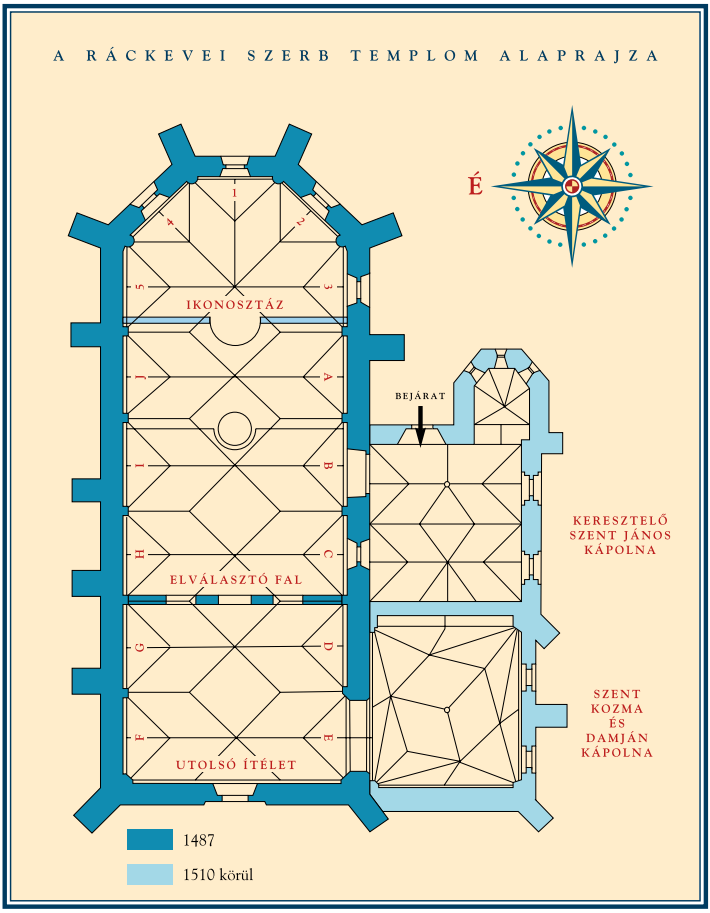

2. kép: A templom alaprajza

3. kép: A szentély belseje

4. kép: Az ikonosztázion

5. kép: Az Istenanya-trónus (naosz, északi oldal)

6. kép: Baldachinos ikontartó szekrény
(Keresztelő Szent János-kápolna, keleti fal)

7. kép: Az Istenanya életét bemutató szekkók
a pronaoszban (északi fal)

8. kép: A Jessze-fa ábrázolása
(Keresztelő Szent János-kápolna, nyugati fal)

9. kép: Az utolsó ítélet (pronaosz, nyugati fal)

10. kép Szent Szimeon, Szent Száva, Szent Arzén, Szent Makszim, Szent Szimón (naosz, déli oldal)

11. kép Szent Lázár, Szent Uroš, Szent Jovan Vladimir,
Dečani Szent István, Szent Milutin (naosz, északi oldal)

12. kép Reneszánsz sírlap (pronaosz)